

בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין

פרקים במשנת בית מדרשם של מאורות
איזביצא-ראדזין
חלק שני

מאת

ש' ז' שרגאי

ירושלים המשוחררת ה' תשל"ד

בנתיבי חסידות איזביצא-דאדזין (ב)

בסיוע קרן זכרון לתרבות יהודית

כל הזכויות שמורות למחבר

All rights reserved

נדפס בישראל תשל"ד

Printed in Israel, 1974

דפוס ווייס, ירושלים

ה ת ו כ ן

ט — יב

עם ההשלים

1 — 79

עיונים

- פרק א. איש ונתיבו בסגנונו
" ב. שורש וענפים
" ג. עם עולם
" ד. משנת התשובה
" ה. בין ישראל לעמים
" ו. הערות

81 — 99

סמוכין [לביסוס „דברים שיקשו לאזניים“]

- פרק א. ניצוצות
" ב. חכמי ישראל במשנת „הכל בידי שמים“

101 — 138

בירורים [בענין חידוש התכלת]

- פרק א. גילוי התכלת — התכונות לקראת הגאולה
" ב. בעיות ופתרון
" ג. לכו נא ונוכחה
" ד. תומכים נועזים
" ה. צביעת התכלת במדינת ישראל
" ו. הערות

139 — 145

הוויות [בשולי חיבור „סדרי טהרות“]

מיימנים ומשמאילים

169 — 147

נתיבו של מחדש

(קווים לדמותו של אדמו"ר רבי גרשון חנוך הניך זצ"ל
— מפי חכמים וסופרים):

פרק א. חד בדורי דורות
" ב. „לא ישא פנים בדברים שבקדושה“
" ג. „חדש“, „שהוא“, „מן התורה“ —
„אסור“ לערער עליו
" ד. הערות

212 — 171

אחרון בנתיב קידוש והשם

[עדות קרובים ורחוקים על מקדש השם בחייו ובמותו,
אדמו"ר רבי שמואל שלמה זצ"ל, הי"ד]:

פרק א. ענותן במנהיגותו התקיפה
" ב. עמוד התורה והחסד
" ג. קברניט לעת צרה ומצוקה
" ד. קטעים מ„השיר על הרבי מראדזין“
" ה. „מלך ישראל“

244 — 213

ערכים

אבות ; אמת ושקר ; בחירה ; גדרים ; גלות
וגאולה ; התחדשות ; חכמה וכסילות ; חסידות ;
טוב ורע ; ישראל ; ארץ ישראל ; כוונה ; מחלוקת ;
מידות ; מעשים טובים ; נקודה שבלב ;
סמכות מקודשת ; עבודה ; עולם הזה ; קידוש
שם שמים ; קדושה וטהרה ; רצון ; שלום ;
שלימות ; תורה ; תוכחה ; תפילה ; תשובה

264 — 245

חסידים ומספרים — מפי חסידים וספרים

336 — 265

נספחים

א. הקדשה מאת ר' יהודה אבן שמואל
ב. מכתב מהגאון רבי גרשון העניך בעל התכלת
זצ"ל, להגאון רבי חיים ברלין זצ"ל
בירושלים

- ג. העודה לפרשת הצביעה
- ד. מכתב מבית בעל, "תפארת יוסף" בראדזין
- ה. אל בית הרב יואל הרצוג בפריס
- ו. קטעים תמציתיים ממאמר "תולעת תכלת"
- ז. מאת הרב שם טוב גפן ז"ל
- ח. זה הספר אליאב בן אחיסמך
- ט. תמיהתו של רב, עורך קונטרס, "תל תלפיות"
- י. מכתב של בעל, "תפארת יוסף" לר' עקיבא
- יא. יוסף שלזינגר בעל, "הלב העיברי"
- יב. אזהרה מהרבנים הגאונים הישבים על כ"ה (כסא הדין) בעואב"י (בעיר ואם בישראל), ווילנא
- יג. הווי מתונים בדין (תשובה לאזהרה)
- יד. לשון חכמים תיטיב דעת (משלי טו, ב)
- יז. ודעת זה סדר טהרות (תשובה לאזהרה)
- יח. ערך מערכי, "תולדות הפוסקים"
- יט. ארוכה ומרפא
- כ. הפעולה להצלת הרבי האחרון מראדזין
- כא. כך צובעים תכלת במדינת ישראל
- כב. קטעים ממאמר של אהרן סורסקי בירחון "בית יעקב": פרק מאלף בתולדות חסידות פולין: ראדזין

344 — 337

תגובות [בשולי חלק א]

366 — 345

הדים

- א. מדברי קוראים ותיקים במכתביהם
- ב. מדברי מבקרים בעתונים

372 — 367

ביבליוגרפיה

- א. ספרי מקור של אדמו"רי איזביצא-ראדזין למתדורותיהם
- ב. פירסומים על איזביצא-ראדזין

ציטוטים, עמ': 169, 277, 326, 329, 344, 372

ע ם ה ה ש ל ם

מודה אני לאלקי חסדי שהגיעני וזיכני להוציא לאור חלק שני של ספרי „בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין” שהוא ברובו השלם לחלק ראשון שהופיע בדפוס בתחילת ה'תשל"ב. נותן אני הודאה לשעבר ומתפלל להבא: יהי רצון שיהא גם חלק שני מקובל על דעתם של אנשי תורה וחסידות כמו חלק ראשון שקדם לו (ראה „הדים”, עמ' 345—366), וכל שרוח הבריות נוחה הימנו — הרי הובטח — שגם רוח המקום נוחה הימנו.

יהי רצון.

אם בחלק הראשון השתדלתי להסביר ייחודה של חסידות איזביצא-ראדזין, גישתה לשאלות העומדות ברומו של עולם המחשבה היהודית בתפיסתה של החסידות; נסיתי להוכיח שכמה דברים בספרי חסידות איזביצא-ראדזין, „אשר יקשו לאזנים אשר לא שמעו ולא הורגלו בדברים כאלה” (הקדמת המאסף והמביא לבית הדפוס של „מי השלוח” חלק ראשון), יסודותם בהררי קודש ומקורם בדבריהם של גדולי עולם בקבלה ובחסידות (ראה חלק ראשון, עמ' י; גם עמ' 170—175); אף נסיתי לבטל כל מיני קטרוגים שבאו, לדעתי, מחוסר התעמקות בדברים שנאמרו ונכתבו על ידי מאוריה של משנת חסידות זו, ולפעמים מגלוי פנים שלא כהלכה בכוונת האומרים — הרי החלק שלפנינו ברובו הוא השלם פרקי הנתיבים בכלל ובפרט, בעיוניהם ובהוויותיהם. מעתה נשלמת

ממילא הכוונה בשניהם כאחד להביא לפני שוחרי חסידות איזביצא-ראדזין משנתה המושלמת וגישתה המיוחדת לעניינים העומדים בכבשוננו של עולמנו מעולם ועד עולם.

אף והויות „סדרי טהרות” וחיידוש התכלת תופסים מקום בראש בחלק זה. נוספו עוד פרקי הלכות והליכות של האדמו"ר האחרון רבי שמואל שלמה זצוק"ל (הי"ד), שקובעים ברכה לעצמם.

בהרחבה יתירה מרוכזים הפעם „מקורות” נוספים של ראשונים ואחרונים למשנת איזביצא-ראדזין לשם בירורים מחוורים ולשם הצלתם מתהום הנשיה כאחד, ואף „דברים ככתבם” המפיצים אור על כמה דברים סתומים ונעלמים בפרשת „סדרי טהרות” וחיידוש התכלת.

מובן מאילין ששני החלקים כאחד אינם ממצים את משנת חסידות איזביצא-ראדזין לכל תכנה, עמקה, אורה וקדושתה. הרוצה לדעת משנה זו על בוריה צריך לקיים הפוך בה והפוך בה; עליו לדלותה מן המעיין, מתוך המקורות, מתוך ספרי אדמו"רי איזביצא-ראדזין זצ"ל עצמם.

ברם, גם על המעט שזכיתי להעלות ממשנה זו בשני החלקים של „בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין” — חייב אני תודה והכרה לכל שעמדו לימיני ושעזרו לי להגיע עד הלום.

יעמוד על הברכה, בראש וראשונה, ידידי יקירי הנערץ, החסיד האציל בתורתו ובאורחות חייו, רבי יהודה אבן שמואל שליט"א, שבאחרונה פתח לדורנו את שערי הכוזרי לרבי יהודה הלוי בתרגומו החדש מערבית לעברית. מעתה בן-דורנו אשר ירצה להשכיל במשנתו של רבי יהודה הלוי יכול לרוץ בקריאתו בכוזרי ולהתבסס מניחותיו העולים משורותיו בהסברת אמונת ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל. הוא, ר' יהודה אבן שמואל, היה המעורר אשר עוררני וחיזק את ידי לגשת למלאכה הזאת, ולא להירתע מהיסוסים

וקשיים, להעלות על ספר „משנתה של חסידות איזביצא-ראדזין“. וליהווי ידוע שזמן רב עסק הוא בעצמו במשנה זו האצורה בספרי „מי השלוח“ ו„בית יעקב“ בראשית, ואף ציין הערות שונות לספר „מי השלוח“ (שני החלקים) וזיכה אותי בהם (ראה נספח א), ואני מצפה לעת-יצון בעזה-שי"ת שאוכל לזכות בהם גם אחרים.

רב תודות לידידי היקר ר' יעקב ליינר (ז"ל), מצאצאי „בית יעקב“ זצ"ל, שעמד לי בהבהרת משנה זו, בהעמדתה על מכונה ובציון מקורותיה; ולידידי היקרים ר' יהודה בלז, ר' אברהם טרגר, הרב שמאי גינזבורג, הרב דב אליעזרוב, הרב ר' חיים שלום פרוש, הרב אברהם ביק — שהעמידו אותי על כמה דברים בחסידות איזביצא-ראדזין, מקורות, ודברים כהווייתם; לר' יהודה ליב לוינ מחבר הספר „אדמו"רי איזביצא“, שהיה לי לעיניים בפרטים שונים שלקחתי מספרו; הרב ר' אברהם קרול שלמדתי ממנו הרבה דברים על האדמו"ר האחרון זצ"ל (הי"ד), וכן לר' מרדכי ריכמן שמפיו שמעתי רבות על האדמו"ר האחרון.

ועל התמונות: זו של הרבי האחרון, שבעמ' 169 — קיבלתי מאת ר' מרדכי ריכמן; זו שבעמ' 326 — מאת האדמו"ר אברהם ישכר שליט"א; והתמונות של בית המדרש בראדזין ושל בית המגורים ושל „תפארת יוסף“, בעמודים 329, 344 — קיבלתי מאת הרב ר' פנחס לוינ, עורך הירחון „בית יעקב“ — ייזכרו כולם לטובה ולברכה.

ואחרון אחרון חביב, מכיר אני טובה מיוחדת לידידי היקר מנוער, ר' משה יחיאל בריאון, אשר עוד בבית המדרש בגורשקוביץ (עיירת ינקותנו בפולין) לקחתי תורה מפיו בהוויות אביי ורבא ובהוויות העולם — הוא אשר ערך בהצלחה מרובה את הספר על שני חלקיו, מבחינת הסגנון, ואף קבע מבנהו.

לכולם תודה וברכה, בריות גופא ונהורא מעליא.

ויהי רצון שאזכה להוציא לאור בקרוב ספר „חסידות איזביצא-ראדזין במשנתו של רבי צדוק הכהן" זצ"ל, ונזכה למצוא ולקבץ כל כתבי-היד של אדמו"רי איזביצא-ראדזין, הפזורים פה ושם גם בארץ ישראל וגם בחוץ-לארץ, ולפרסמם וליהנות מאור תורתם וזיו קדושתם.

ירושלים המשוחררת, ה' תשל"ד.

עיונים:

- פרק א. איש ונתיבו בסגנתו
" ב. שורש וענפים
" ג. עם עולם
" ד. משנת התשובה
" ה. בין ישראל לעמים
הערות

פרק א

איש ונתיבו בסגנונו

נתיבים בחסידות איזביצא-ראדזין לחמשת דורותיה, שנמנו בחלק א, לא לחלק יצאו — דור, דור ונתיבו לעצמו — אלא לכלל באו: לייחד כל והנתיבים לדרך מוצאם שאליו הם שבים. נאמר בלשון המליצה: נהר אחד יוצא מן „מי השלוח“ להשקות את העדה ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים: „בית יעקב“, „סוד ישרים“, „תפארת יוסף“ ודברים שבעל פה שנשארו לפליטה: משל הרבי האחרון זצ"ל (הי"ד); „ראש“, „ראש“ ונתיבו הכולל משל „הנהר“ בסגנונו המיוחד לעצמו. שהרי כבר אמרו (סנהדרין נח, א): „שאין פרצופיהם דומים זה לזה ואין דיעותיהם (דיעה במובן אופי, כלשון המשנה ב, אבות" פ"ה, משנה ד: ארבע מידות בדיעות...) שוות זה לזה“. איש כפי דעתו ואופיו, כן סגנונו, ואפילו בנבואה אמרו (סנהדרין פט, א): „אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד“. מסתבר איפוא שכל הבא לערער מתוך שרואה מהרהורי לבו, שכאילו בן חולק על אביו ופורש מנתיבו ויוצר נתיב לעצמו, אינו אלא טועה ומטעה.

ולעיקרו של „הנהר ונתיביו“, יש להדגיש ולחזור ולהדגיש כלל זה:

כדי לעמוד על משנתה הכוללת של איזביצא-ראדזין כהווייתה, אין ללמוד אותה למקוטעין, מגילות-מגילות, פרק כאן פרק שם, שכן „יוקשו הדברים לאזניים אשר לא שמעו ולא הורגלו בדברים כאלה“, ולפעמים אף ייראו כסותרים זה את זה. יש ללמוד משנתם של מאורי איזביצא-ראדזין כפי שהיא מתגלה בכל ספריהם כתורה שלימה ואז יתברר כי דברים הנראים קשים בפרק אחד מוארים ומחווירים בפרק אחר, כדברי תורה שאתה מוצאם עניים במקומם ועשירים במקום אחר.

יובאו דברים וידברו בעדם.

בעל „ארחות חיים" בדברו על משנתו של „מי השלוח" (בהקדמה ל„בית יעקב", עמ' ט—יא) הוא אומר:

... „וְלִימַד דַּעַת לְתַלְמִידָיו הַמְקַשְׁיָבִים לְקוּלוּ וְהַסִּיר מֵהֶם כָּל מַבּוּכוֹת, וְהַתִּיר לָהֶם כָּל הַסְּפָקוֹת הַצְּרִיכִים בִּיאֹר (הפיזור — של המעתיק).

מהן המבוכות והספקות שנתכוון „מי השלוח" להסיר ולהתיר? הן הן המבוכות והספקות שאיזביצאדאדזין מסיר ומתיר באותה דרך ובאותה הארה למן „מי השלוח" עד „תפארת יוסף" ועד בכלל, ועד מעט הדברים שבעל־פה שנשארו לפליטה מאת האדמו"ר האחרון זצ"ל (הי"ד), ואלו הן:

עולם שפל זה מה טיבו ולשם מה הוא קיים? להיאבק עמו, כדי להינתק ממנו, להיפרד ממנו לחלוטין — ועל ידי בריחה ממנו וביטולו יתעלה האדם למדרגה עליונה של הכרת ה' ויגיע לקדושה עליונה לדעת את האמת לאמתה, ללא מסכים וללא הסתרות? או עולם זה לא נברא אלא כדי לקדשו ולהעלותו בקדושה עליונה ולגלות עלידי כך כי מלוא כל הארץ כבוד השם וממילא יהא גם העולם הזה פניו מאירות את שם ה'?

ועוד בעיה: האמת השמימית שצריך האדם לעמוד כדי להשיגה ולהגיע אליה, מזה יעשה והיא אינה סובלת במחיצתה ובדרך אליה אף „משהו" עולם הזה, שאפילו לא כולו שקר, עלול יהוא, השקר הקרוב לאמת, להתחבר אתה עד שהוא מסתירה ובסופו של דבר הוא מורידה ומשליכה לתהום השקר — או, כמה על האדם להבחין בין הטוב והרע הדרים בכפיפה אחת בעולם הזה, ומשום כך אין טוב ורע מוחלטים כי גם בטוב יש מן הרע וברע יש גם מן הטוב — לכן יש להפריד ביניהם, לבררם ולהוציא כל ניצוץ טוב שנמצא ברע, וממילא לא יהיה קיום לרע, כי קיומו הוא מתוך שניזון מן הטוב שבו, והעולם הזה יבוא על תיקונו שיתגלה על ידו כבוד שמים בכל פינה שפונים אף בעולם שפל זה.

בתשובה לבעיה זו כלולה הוראה לתפקידו של אדם מישראל, ושל עם ישראל בכללו, בעולם.

עולם הזה על הטוב והרע שבו, הנראה לפעמים בלבושים, שרחוקים מאד מגילוי כבוד שמים שבו, בהסתרים שנראים מרוחקים מן האמת ונפרדים ממנה — לא לתוהו בראו השי"ת, אלא כדי שיגלה האדם ש, אף בלבושים היותר רחוקים מגיע אורו של השי"ת". אילו רצה הקב"ה שנהא מנותקים מעולם הזה ונגיע לאמת כמלאכים שעושים רצון קונם לא מתוך בחירה והרגזת היצר הטוב על היצר הרע, כבישת היצר ועשיית הרע כסא לטוב — לא היה הקב"ה בורא את העולם הזה. והרי: „כל מה שברא הקדוש-ברוך-הוא בעולמו, לא בראו אלא לכבודו", שתהא כל הבריאה אומרת שירה ומספרת כבוד אל.

בריחה מעולם הזה, הינתקות ממנו — בריחה היא מן התפקיד לגלות כי מלוא כל הארץ כבודו, וממילא ממעטת כבוד-שמים בעולם. ואפילו יהא האדם מצליח להתרחק מעולם הזה, עד שלא יהיה בו כל אחיזה, ולהידבק באמת ללא כל מחיצה [דבר שאינו ניתן לחלוטין כל זמן שהגוף קיים] — ייהפך העולם לתוהו ובוהו, תיפסק שירת הבריאה וחושך ההסתר יכסה את הארץ.

*

הכרת עולם זה, והכרת כבוד ה' המתגלה בכל פינה שפונים ובכל מה שנראה כטבע שאין לשנותו בידי אדם, מוגבלת בתפיסת האדם, בחלק אלקי ממעל שבו, אבל „לא יראנו האדם" באספקלריא המאירה ללא מחיצה וללא הסתרה. בחלק זה האלקי שבו, הוא משיג את העולם מתוך מסכים והסתרים, ובמדה שאדם מצליח להסיר את המסכים ולחדור עמוק לתוך ההסתר — באותה מדה מתגלה לו אור ה', כל אחד לפי דרגתו ולפי עבודתו.

אולם כל שאדם משיג לפי עבודתו ויגיע כפיו — בעומקם של דברים הרי רצון זה ויכולת זו אף הם מתנת אלקים היא, ורק בעולם זה של הסתר, של מסכים, נראים הם לאדם כיגיע כפיו, אולם לעתיד לבוא, כשיתגלה שוב אור שבעת-הימים, יתברר לכל כי גם עבודתו זו של האדם, היכולת בעבודה, מידי שמים ניתנה לו.

כדי שיהא ביכולתו של אדם לעבוד את ה' ואף ידע, בגבול תפיסתו, שהוא עושה רצון קונו, ניתנה לו הברירה, אם רצונו לבחור בטוב

שאמר ה' כי טוב הוא, או לבחור ברע שאמר ה' כי רע הוא, כמפורש בתורה: „ראה נתתי לפניך היום את-החיים ואת-הטוב ואת-המוות ואת-הרע“, כי אין בידי אדם לקבוע מהו הטוב המוחלט ומהו הרע המוחלט, אין אדם מקיף כל עלמין בגבול תפיסתו שיוכל לקבוע זאת.

אלא גם בחירה זו לא משל האדם עצמו היא. אף היא מאת ה' ניתנה לו לאדם ונאמר לו כי בידו וברצונו לאכול מעץ-הדעת-טוב-ורע או לא, ומכיון שהיא מתנת אלקים הרי היא גם בגבול תפיסתו של האדם, ולעתיד, כשיתברר לכול כי גם כוח הבחירה מאת ה' בא, יראו כולם נכונה כי גם יראת שמים היתה בידי שמים, כשם שהארץ ניתנה לבני אדם, ובכל זאת היא בידי שמים — ומכיון שאין הקב"ה רוצה בהשחתת העולם — אינו מניח לאדם להגיע לידי השחתתו זו.

בחירה זו שניתנה בידי אדם, לעשות את הטוב או את הרע בגבול תפיסתו, תוכה רצוף תורה ומצוות שבהן אפשר להתגבר על יצר הרע שבאדם: לברור את הטוב מן הרע, כדי שהרע יעבור מן העולם; התורה היא תבלין כנגד יצר הרע, והמצוות הן שמזכות את ישראל לטהר את העולם הזה מטומאתו ולקדשו בקדושה עליונה עד שיהא כולו אומר שירה ל„אדון עולם אשר מלך“.

הווי אומר: אלמלי היה רצונו של הקב"ה שהאדם יעבוד אותו בגילוי כבודו בעולם לא במעשה תורה ומצוות אלא בכוונה ערטילאית בלבד, לא היה נותן לנו תורה ומצוות, חוקים ומשפטים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. לכן, מי שבא ואומר שהוא יכול להגיע למדרגת הכרת ה' ללא תורה ומצוות ומעשים טובים — יהי זה בדאי.

אכן, לעתיד, כשיתגלה כבוד ה' על כל בשר ויפלו המחיצות ויסולקו המסכים — יכירו הכל את אור הגנוז במצוות המעשיות, לעשותם לא מפני הצווי כדי להתגבר על היצר, אלא כדי להידבק בשכינה וליהנות מזיוה, בבחינת „ואני קרבת אלקים לי טוב“.

ושמא יאמר אדם: אם לעתיד יתגלה שהכל בידי שמים — מה העבודה הזאת לנו? הרי זו, כמקובל, טענת אומות העולם. אבל אנו, עם מקבלי התורה, אומרים כי זהו רצונו של השי"ת שנעבוד אותו דרך המסכים וההסתרות, בכוח הבחירה שניתן לנו

לפי גבול תפיסתנו ועל-ידי המלחמה התמידית עם היצר בקיום תורה ומצוות.

*

ברם, בדברים שברשות, שהתורה מסרה אותם להכרעת האדם, לבחירתו המוחלטת, כי על-כן רשות היא, יכול אדם לקבוע מהורטוב ומהורע; לאחר שעבר אדם את כור הנסיון ועמד בדברי תורה ולא נכשל בהם — הרשות נתונה לעשות, בדבר שברשות, כרצונו וכבחירתו.

*

בידוע שהעולם כולו אור וחושך משתמשים בו בערבוביה, ומכאן יכולת ההבדלה בין אור לחושך ורצון הבחירה לבחור באור, ומהערבוביה הזאת, מהתוהו ובוהו של אור וחושך, אמר ה' יהי אור ויהי אור — כך עשה הקב"ה, שבהליכות עולם הרבה אורות מתגלים מתוך החושך, ואין לשאול על מה ולמה, שכן מכבשונו של עולם הוא. כך עלה ברצונו, וכמו שנאמר בפרשת יהודה ותמר: „ממני ומאתי יצאו הדברים“.

מכאן ההסבר לענין מלכות יהודה וישראל מאז ומעולם. וכן אמרו חז"ל: אסתר מן התורה [כלומר, ההסתר בעולם שראינו גם באסתר] מניין? שנאמר „ואנכי הסתר אסתיר“. כך עלה ברצונו, שהאור יתגלה מתוך ההסתר, אולם אור זה רואים אותו רק בהמשך הליכות עולם, בעתיד, כשהוא מתגלה, וממילא נגלה הדבר למפרע, שהכל היה בידי שמים.

היוצא לנו מזה, החילוק שבין מחשבה למעשה:

המחשבה מהיותה קרובה למאצילה, אדם במחשבתו נקי ומבורר יותר ובחירתו שלימה יותר; לא כן במעשה, שהוא נוגע בדבר, והוא נצטווה עשה ולא תעשה, אינו כולו בידי האדם כי יש עליו צו ה' המגביל אותו בקום ועשה או בשב ואל תעשה.

לכן בכל מעשה שהאדם עושה עליו לשקוד שלא יהיה אליבא דהילכתא בלבד אלא גם אליבא דאמת לאמיתה, אליבא דרצונו של השי"ת.

ואפילו במסירות נפש יש לשקול, אם יתגלה על ידה כבוד שמים, או שייעשה בכך רצון אויבינו להכריתנו מארץ החיים.

*

עד כאן כלל גדול במשנת איזביצא-ראדזין לדורותיה. ואידך — לשם והדגמת פרטי הדברים בעיקרם, מובאים כאן קטעים מקבילים מספרי „בית יעקב“, „סוד ישרים“ ו„תפארת יוסף“ שעולים בקנה אחד עם שרשיהם ב„מי השלוח“. לפעמים כמעט דברים ככתבם ולפעמים ביתר ביאור וכמובן בסגנונו של כל אחד משלו.

המקבולות נבחרו כדי להוציא טעות מלבם של טועים ומטעים ולהוכיח כמה חסידות איזביצא-ראדזין היא מקשה אחת, ואין כל יסוד לדברים שאחרי הסתלקותו של מי השלוח — נתפלה תורת איזביצא להרבה תורות.

והרי מבחר דברים מקבילים לדוגמה במקודות אלו:

(א) הכל בידי שמים; (ב) צמצום גבולין והרחבת גבולין; (ג) מלכות בית דוד; (ד) המחשבה והמעשה; (ה) מסירות נפש; (ו) פרשת זמרי; (ז) יהכונה והמעשה במצוה; (ח) כוח חיותם של ישראל ושל אומות העולם; (ט) דרך הטבע.

ה כ ל ב י ד י ש מ י ם

אומר „מי השלוח“ (חלק א, עמ' טו, ד"ה „ותכחש“):

... „עומק הענין בזה, כי מה דאיתא בגמ' „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים“ הוא רק לפי גבול יתפיסת שכל האדם, אבל באמת הכל בידי שמים ואף יראת שמים, ורק בעוה"ז הסתיר השי"ת דרכו, ומדות יצחק אבינו הי' להכיר שאף יראת שמים הוא ביד השי"ת.“

— — — — —

„ואף כל החטאים של ישראל הם בהשגחת השי"ת כי ע"י זה יתגדל ויתקדש שמי' רבא“.

ועוד אומר „מי השלוח“ (חלק א, עמ' קנט, ד"ה „ביום ההוא“):

... „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, היינו בעוה"ז, כל זמן

שלא נתברר הטוב מהרע נקראים המצוות ומע"ט, וכן ההיפך, על שם מעשה האדם, היינו שאי אפשר בלא עבודה, אבל לעוה"ב כשישלים הבירור אז יהי' ה' אחד ושמו אחד, שיהי' הכל בידי שמים".

ולעומת זה — „בית יעקב" (בראשית עמ' 228) :

... „כי באמת מה שיראת שמים הוא בידי אדם הוא רק בגבול תפיסתו, וכדאיתא בזוה"ק (פ' בא), אבל בשורש הבריאה, מצד השי"ת, אין והאדם יכול לעשות מאומה שהכל הוא בידי שמים אפילו יראת שמים, ורק לענין האדם הציב השי"ת שכל ענייני יראת שמים הוא מצד האדם".

ועוד (שם עמ' לד) :

... „לכן אין הבדל לפניו יתברך בין ענין גדול לענין קטן וכדכתיב (איוב ג) : „קטן וגדול שם הוא". לפי שהכל תלוי ברצונו הפשוט ואינו מוכרח מצדו לשום ענין כלל וממילא הכל שוה לפניו כקטן כגדול. ולזאת, אף שעבודתו של האדם מעוטה בשורש, כי בעומק אין מצאיות לכוח בחירה כלל זולת בהיקף תפיסת שכל האדם ומה נחשב הוא, בכל זאת אין השי"ת מקפח שכר כל בריה ולית רעותא טבא דבר נש דיתאביד מקמי מלכא קדישא".

ועוד אומר „בית יעקב" (בראשית עמ' 144, כא) :

... „וכענין דאיתא ב„מי השלוח" חלק א, בזו הפרשה [וירא] שהשי"ת הציב בעולם תפיסה באדם שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, אבל זה הוא רק לפי תפיסת גבול האדם ושכלו ודעתו, שבגבול תפיסתו יש לו בחירה אבל ומה שהוא חוץ לגבול תפיסתו אין לו שום בחירה, ומה שהוא חוץ לגבול השגתו שם אף יראת שמים בידי שמים, ורק בעוה"ז הסתיר השי"ת דרכו. ומדת יצחק היא להכיר זאת בעולם, שאף יראת שמים אינה ביד אדם רק בידי השי"ת — — — וזה הוא רזא דיצחק ולהכיר מפורש שהכל בידי שמים אף יראת שמים, שאם יסכים השי"ת ויאמר שזה הוא בכלל יראת שמים, זה יתהלל, אבל אם לא יסכים השי"ת על זה, שהוא בכלל יראת שמים, אזי אין בזה שום חשיבות כלל".

ובענין זה אומר „סוד ישרים" (על התוהה עמ' טז, יז) :

...,, וכמו שנתבאר בענין אור מקיף בשם כבוד אאמו"ר הרב הגאון הקדוש זללה"ה, כי אור המקיף מבחוץ, היינו: שהקב"ה מקיף כל הבריאה ואפילו עוברי רצונו הם מוקפים, שאין יוצאין מגבול היקף השי"ת כדאיתא בש"ס (שלהי מנחות) דקראן לי אלקא דאלהא, והיינו: כמו שהם משיגים את השי"ת שעזב את הארץ תחת הטבע, כן השי"ת מנהג עמם מדה כנגד מדה, שבעצם אינם יודעים איך הם מוקפים בכח ממשלתו שלא יעברו רצונו, ורק הם לדעתם דומים שעושים כל מעשיהם בבחירה חפשית — — — אכן אם האדם יודע שמצדו אין לו שום כח, אז מראה לו השי"ת שהשפעה מצד השי"ת היא רק חצי היקף והחצי השני הוא שהארץ נתן לבני אדם".

— — — — —
 ,,אך יען שהשי"ת ברא כח הבחירה בעולם ורצה שיהי' העומק נסתר מהבריאה והיא תעבוד אותו בכח בחירה, לכן ברא טוב ורע והרע בעומק. [כי] מצד השי"ת, אין שום רע רק שהוא לבוש המסתיר מאדם את אור השי"ת עד שאין מלכות השי"ת ניכר[ת] בתוך הלבושים האלה, ולכן מצד האדם צריך להרחיק [להתרחק] מהם".

— — — — —
 ,,ואם [ולו] יהי' בעולם הזה גם עתה התגלות אור הרצון שמצד השי"ת אין שום רע, יתבטל כל כח עבודה, כי השי"ת מנהג העולם במשפט וכן הציב כח בחירה שעיי"ז יקנה האדם על ידי עבודה כח וכלי קיבול, וכל כמה שיוכל להכניס אור לתוך החושך היינו: לקבל לתוכו [לקרב] כחות הבריאה, ואחר שיתכללו בו יעבוד בכחם את השי"ת, כן יקנה [לעצמו] שהשי"ת יחתום שמו עליו שאוכל יגיע כפיו".

ואומר ,,תפארת יוסף" (עמ' צה, ד"ה ,,אתם") :

...,, ובאמת אחר העבודה [עבודת השם] מכיר האדם שאפילו [ה]הכנה מצדו שהתחיל להכין עצמו, זה הכל היה מצד השי"ת כמו שכתוב (תהלים י): ,,תכין לבם תקשיב אזנך", שאפילו כח התפילה שנמצא אצל האדם, זה הוא ג"כ מצד השי"ת, וכמו שכתוב (דברי הימים א, יז): ,,כי אתה אלהי גלית את און עבדך לבנות לו בית על כן מצא עבדך להתפלל לפניך".

ועוד (שם עמ' קלד) אומר, "תפארת יוסף":

... "כי מצד השי"ת אף בעוה"ז אין מקום שלא יהיה מוקף באור, כי לפניו ית' [הכל] כחשיכה כאורה. אכן יען שהציב השי"ת רצון שחפץ בעבודת האדם, שיהיה מקום שיהיה נקרא על שם יגיע כפו של אדם, לזה הלביש האור והבהיר בלבושים מסתתרים ונראה שח"ו חסר כבוד שמים והאדם בעבודה ישלים החסרון. וזאת [ובזאת] נוחל האדם וטועם טעם בעבודתו, כי עי"ז שנמצא פסולת, ורע מעורב בטוב, וביגיעתו בירר הטוב מהרע, מזה יש לו לאדם גודל נייחא שביגיעתו הגיע אל המראה הגדול הזה, ואף כי באמת גם בלתי יגיעה ועבודת האדם, כבודו ית' מלא עולם ובכל השלמות, אכן השי"ת הצופה לטובת האדם, לזה הציב רצונו, למען צדקו, מקום שיתראה שהאדם בכח עבודתו משלים כבודו ית'".

צמצום גבולין והרחבת גבולין

אומר, "מי השלוח" (חלק א, עמ' פה, ד"ה, "אם בחקותי תלכו"): ... "אם בחקותי תלכו, היינו: כל זמן שלא נחקק ונקבע בלב האדם קדושת השי"ת נקרא עומד, כי צריך לצמצם עצמו בכל עניינו ושלא להתפשט [ב] רצונו, כי שב ואל תעשה עדיף, וכאשר יפנה האדם לד"ת עד שיחקקו בלבו ויקבעו בו, אז יוכל האדם להתפשט ולילך בכל הענינים שירצה, כי ה' עמו, וכדאיתא במדרש (דברים רבה ב, י): "וכי יש יהודי אכסנאי", וכדאיתא בשבת (לא, ב): "כיון דעל פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, כסותר על מנת לבנות במקומו דמי".

ועוד (שם עמ' קטז, טור ב):

... "מצד השי"ת אשר בחר בישראל אין שום גבולין, רק מותר להתפשט בכל הטובות, אך משם א"ד"נ"י", היינו הכרת האדם וגבול תפיסתו, מזה נצמח כל הגבולין, שעד כאן מותר להתפשט ומכאן ואילך אסור, היינו: כמה שימצא באדם כח עבודה כך יוכל להתפשט את עצמו בטובות — — — וזה פירוש, "כי ירחיב ה' את גבולך", היינו: שיתן בך כח עבודה כ"כ עד שישתלקו זיסורו הגבולין מאתך עד שתוכל גם לאכול בשר ולא תצא חוץ לגבולך".

ועוד (שם עמ' קכו, טור א) :

... „אף שצריך האדם לגדרים וסייגים בעוד שלא השיג ד"ת, אבל כשהשיג בשלימות אינו צריך לזה, — „ולא מעבר לים", היינו : אין צריך להיות רחוק מכל חמדת עוה"ז שנקרא ים, כי ים מורה לתאוה, רק מתחילה א"א לבוא לד"ת רק בפרישות גדול[ה]. אבל אין זה עיקר כי עיקר הוא העשיי', וזה בפניך ובלבד לעשותו. הוא העיקר כמ"ש בתיקונים : „ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי, אילין פקודין דעשה".

אומר „בית יעקב" (בראשית עמ' 190, ד"ה „ואשביעך") :

... „לזה כתוב „אלהי השמים ואלהי הארץ" שמאחר שברא השי"ת את העוה"ז המסתיר מעין אדם את הבהירות, משמע מזה שלא בחר השי"ת בזה שיתנהג האדם בתמידות רק בבהירות לבד, להסתלק מכל עניני עוה"ז. דא"כ למה ברא השי"ת עוה"ז, כי בהירות לבד היה גם קודם שנברא העוה"ז ? משמע, שעיקר המכוון מהבריאה היה, שאם יתנהג האדם בפרישה, להסתלק מתחילה מחמדות עוה"ז שלא יהי' לו שום נגיעה אליה, אז יוכל לראות אח"כ שמלא כבוד ה' אף בכל הארץ, ויוכל אז להתפשט אף בהנאות עוה"ז כפי חשק לבו, מאחר שרואה עתה שאין מקום פנוי מכבוד השי"ת. ולזה אמרו בירושלמי (שלהי קידושין) : „א"ר יוחנן עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראו עיניו ולא אכל מהם", כי באמת נמצא בכל הנבראים כבוד שמים".

וכן אומר „תפארת יוסף" (עמ' ב, ד"ה „בחודש השביעי") :

... „והענין בזה כי השי"ת הלביש את אורו בלבושי ומעשי המצווה, — — — — — ובהכרח צריך [האדם] לילך על ידי פעולות ומעשה המצוות ולא די בכוונה בלבד. כי אילו הי' די בכוונה לבד למה ציוה השי"ת לגמרי את המצוות. — — — — — ועל ידם [של המצוות המעשיות] משיג [האדם] אורו של השי"ת, ואז רואה מפורש שאפילו הכח מזה הפעולה [של המצוות המעשיות] הוא ג"כ של השי"ת — — — — — ובמעשה המצוות זה נקרא תורה. — — — — — והוא ע"י שמקיים את רצונו ית' במעשה המצוות משיג אורו של השי"ת בשלימות. — — — — — ובעת שבא אדם אל השלימות הזאת

שכבר נקבע[ה] אצלו קדושה זאת, אז באמת אין צריך כלל לשום פעולה. כי בהתחלה מוכרח לילך ע"י פעולות ומעשה המצוות, אבל כשכבר קבע כל כך קדושה אצלו ע"י שקיים את רצונו ית' ויש לו הכרה שכל כח פעולותיו הוא מן השי"ת שזה נקרא תורה, אז אין צריך כלל לשום פעולה, וכמו שאיתא בש"ס (סוטה כא, א) — — — ,תורה, בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה מגנא ומצלא". — — — והגם שאצל ד"ת מצינו ג"כ (משלי סג), התעייף עיניך בו ואיננו" — — — זה הוא רק כשאדם מסיח דעתו מהם — — — אבל כשאדם אינו ומסיח דעתו מהם אז יש לו [אורו של השי"ת] בקביעות".

מלכות בית דוד

אומר, "מי השלוח" (חלק א, עמ' יד, ד"ה, "הרימוותי") :

... "הליכתו של [אברהם] להציל את לוט היה צריך בירור, כי בלוט היה נמצא כח טוב, לפי שנולדו ממנו נעמי העמונית ורות המואביה, והיתר הי' רע — — — והוצרך לברר א"ע שכל כוונתו בעומק לא היתה רק [אלא] להציל [אותן] שתי פרידות טובות, ובכל מקום שהאדם צריך לבירורין, אז העצה היעוצה לו לסלק ולהסיר תחילה את כל נגיעותיו והנאותו, ואז יברר השי"ת שאף מה שעשה נגד המשפט גם זה הי' טוב, כי "עת לעשות לה" הפרו תורתך".

ועוד (שם עמ' לא) :

... "ואף שעל [פי] המעשה הי' נראה שחטא ער הי' גדול מחטא של אונן, מ"מ נשמתו היתה גדולה בעומק מנשמת אונן. כי ממנו נולד[ה] מלכות בית דוד, כי כל הבנינים של מלכות בית דוד מנהיג הקב"ה ע"י בנינים כאלה, אף שבשעת מעשה הי' נראה לו שחטא, כי יהודה, "חשבה לזונה כי כסתה פניה", היינו : שהדבר הי' מהשי"ת בסוד, וכמו שמבואר במדרש, "ממני ומאתי יצאו הדברים כבושים" היינו : בסוד כבוש, שנעלם אף מנביאים, הבנין של מלכות בית דוד".

אומר „בית יעקב" (בראשית עמ' מט (ח), ד"ה „ויאמר") :

... „הענין בזה כאשר ראה אאע"ה ההשתלשלות ממלכי בית דוד שיצמחו בזה הארץ, שנראה שתולדותם הוא באורח יבוס, ולא הי' יכול להשיג העומק שלהם עד עת מלחמת המלכים שהלך להציל את לוט, אז הבין שאבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, והאיר לו השי"ת שכוונת הליכתו להציל את לוט הי' להציל שתי פרידות טובות נעמי העמונית ורות המואבית (וכמש"נ ב„מי השלוח"). — — — חכמת התורה אם ירצה אדם להבינם [ה] ולעמוד על אמתתן [ה] יוכרח להכניס א"ע בתוכן [ה] ולסבול מהם [ממנה] שכן אין אדם עומד על ד"ת אא"כ נכשל בהם — — — ואמר לו השי"ת [לאברהם] לך לך מחכמת עוה"ז ולך לחכמת התורה, ואף שנראה לך שמלכות בית דוד בא בגלגולין עקומין באורח יבוס, אבל אם תעמיק ותכניס א"ע בפנימיות שלהם תראה מפורש שהם באורח מישור, ועיקר בחינת א' ת' ה' שייך ביותר לשבטו של יהודא וכדסתיב „יהודא אתה". ואיתא בזה"ק (משפטים קד) : „אתה, אתר דא צריך לשמא דא ולא אחרא. יהודה אבא קדמא ואבא תנינא ולא הוה ביה חילופא לעלמין". ואתה, מרמז שהוא פנים בפנים באורח מישור".

ועוד (בית יעקב הכולל עמ' יג / 25, ד"ה „ויהי") :

... „כאן רצה השי"ת לבנות אורו של מלך המשיח, כדאיתא בבראשית רבה (פה, סא). והוא מתברך פעל זאת. לכן אין למעלה מיקרות הזאת שהיה הכל מעשי השי"ת, ולא באמצעות דעת אנוש, כי ניטל [ה] בחירתו ממנו וכו' וכו'".

אומר „סוד ישרים" (על התורה עמ' צט, ד"ה „ענין") :

... „אף שבשורש ברא השי"ת הכל לתכלית הטוב ומכל דבר ישאר [תשאר] השארה, אכן ההשארה שישאר [שתשאר] מהרע לא יהי' להרע [ב] עצמו שום חלק בהשארה, וכמו שנשאר כבוד שמים מפרעה ומהמן וכדומה שנשאר קידוש השם וכבוד שמים והם עצמם הלכו לאבדון".

„אכן בשבט יהודה, אף שנראה שכל מלכות בית דוד נבנה באורח

יבום, אכן לזה מעיד עליו הכתוב כדאיתא (סוטה י, ב) : „יהודה וכו' זכה ונקרא כלו על שמו של הקב"ה".

— — — — —
 „הענין בנין בית מלכות בית דוד, שיסוד בנינו הוא בענינים הנראים שאינם באורח מישור אלא באורח יבום, הוא כמו שנתבאר מפי אדוני אבי זקני מו"ר הרב הגאון הקדוש זללה"ה על הפסוק (ישעי' כא) „ואשים דברי בפיו ובצל ידי כסיתיו”, שש הרבה ענינים שהשי"ת מנהג למעלה משכל האדם והשגתו, ששורשם הוא למעלה מצורת אדם".

המחשבה והמעשה

אומר „מי השלוח" (חלק א, עמ' כז, ד"ה „וישב יעקב") :

„... כל המעשים הנעשים נראים מעשה בשר ודם, אך ההרהור והמחשבה נראים שהם מעשה השי"ת, ובאלה הפהשיות מלמד אותנו השי"ת אשר המעשים הם מיד השי"ת והמחשבות הן מצד האדם".

אומר „בית יעקב" (הכולל, עמ' 52, ד"ה „ויקהל") :

„... הנה מצד המחשבה לא יחוייב לאדם שום איסור, כי בהמחשבה האדם נקי ומבורר. כי המחשבה להיותה קרובה למאצילה, היא יותר מבוררת לחלק אלקי. ולכן במחשבה מותר לחשוב כל דבר, וכמבואר בכתבי האריז"ל כי התכמה לא ירדה לשבירה ובהמחשבה האדם אינו נוטה לנגיעה מצדו, אכן כשיסתעף לרצון ואח"כ לתשוקה שהם נוטים בנגיעה לצד הגוף, ויותר כשיסתעף לפעולות ושם האדם הוא גוגע לצד גופו, והיצר והזדון מושלים על חכמתו, (ו)שם נצטוונו „לא תבערו אש בכל מושבותיכם" — — — שבת מורה שהאדם ימסור כח מעשיו ופעולותיו להקב"ה — — — ובכח האדם אין ביכולת לשום פעולה — — — כי השי"ת מביט לעיקר נדבת הלב שנמצא בעומק הלב — — — ולכן ממילא כל המעשים מקושרים להשם יתברך".

מסירות נפש

אומר „מי השלוח“ (חלק א, עמ' קעב, ד"ה „תנא שמעון בן עזאי“):
 ... „כי אף במקום שאדם מוסר נפשו על קדושת השי"ת שידמה
 למראית עיניו כי אין לך דבר ברור מזה שהוא מקיים רצון השי"ת,
 (אך) באמת גם בזה צריך בירור, אם יהיה בזה כבוד שמים — — —
 אבל במקום שיבוא עליידי מקטרגים שרוצים לדחות את האדם
 מעץ [מן] (מ)החיים להם אין צריך לשמוע, ויראה להנצל מהם בכל
 היכולת“.

וב„בית יעקב“ (הכולל, עמ' 72, ד"ה „והנה“):

... „מכל מקום לא יתפשט האדם — — — ולא במסירות נפש
 עבור אהבת ה' יותר מדאי. כי אף שנצטוינו למסור נפש ולקדש
 השי"ת, ובכל מצוה שימסור האדם נפשו קדוש נקרא — מכל מקום
 לא אמרו אלא בפהרסיא. אבל בצנעא אינו נהרג רק [אלא] על
 עכו"ם וגילוי עריות ושפיכת דמים — — — כי ברבים ישאר [תשאר]
 השארה מהאדם, וביחיד לא ישאר [תשאר] השארה כי יתכלל כלו
 וזה נקרא תהו. ועל זה נאמר: „לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני“.
 ואם יאונה לאדם דברים שיצרך [שיצטרך] למסור נפשו אף ביחיד,
 זה נקרא מת מצוה. אבל אם אינו בהכרח אז אסור“.

אומר „תפארת יוסף“ (עמ' פ):

... „אהללה ה' בחיי, — זה יתורה שאם אדם ירצה לעבוד את
 השי"ת יתן מקום גם לתפיסה של עוה"ז ולא למסור עצמו לגמרי
 להשי"ת בלי שום השארה — — — שמאחר שרצונו ית' הוא דוקא
 שהאדם יעבוד את השי"ת ע"י תפיסה של עוה"ז מחויב האדם
 לישאר בחיים ולא למסור עצמו לגמרי להשי"ת בלי שום השארה
 — — — והיינו (ש)אף שאנו רואין שאבות הקדושים מסרו נפשם
 על קדושת השם ולא נתנו שום מקום לתפיסת זה העולם, לא יביט
 האדם על זה, כי רק הם הוצרכו לזה. כי מאחר שהם היו הראשונים
 שהוצרכו לפרסם קדושת שמו ית' הוצרכו לעבודות כאלה. אבל מהם
 והלאה [ואילך], אין צריך האדם לעבודות כאלה. כי מאחר שאנו
 רואין שהשי"ת הציב בזה העולם אילנא דספיקא והאדם ע"י עבודתו

יבקע את ההסתר, מזה מוכח שרצונו ית' חפץ בחיים של זה העולם, כי (ב)אם לאו למה ברא לגמרי את ההסתר? ממילא, מחויב האדם, אם ירצה לעבוד את השי"ת, לראות שישאר בחיים ולא יבטל עצמו מכל וכל עם החיים שלו".

פרשת זמרי

אומר „מי השלוח" (חלק א, עמ' קה, ד"ה „וירא"): :

... „ולא יעלה ח"ו על הדעת לומר שזמרי הי' נואף ח"ו, כי מן הנואף לא [י]עשה הקב"ה פרשה בתורה, אך יש סוד בדבר זה" וכו' (ועיין שם עמ' קד, ד"ה „והנה"; שם עמ' קה, ד"ה „וידבר").

אומר „בית יעקב" (הכולל, עמ' מז / 93, ד"ה „וידבר") :

... „כי באמת היה נמצא עומק בזה המעשה דזמרי. כי אחרי אשר נבחר לנשיא על ישראל על פי ה', ועל פי משה רבינו עליו השלום, לא יתכן כי היה נואף חסר לב חס ושלום, וכמבואר בכתבי האריז"ל, בביאור מאמר פסיעותיו של אברהם אבינו עליו השלום הנדפס בסוף ספר „חסד לאברהם", דפוס לבוב (ראה „סמוכין", פרק א, „ניצוצות").

הכוונה והמעשה במצוה

אומר „מי השלוח" („סוד ישרים", על התורה, עמ' פו, ד"ה „והנה"): :

... „וענין יוסף ויהודה הוא כי יוסף נקרא נר מצוה ויהודה הוא תורה אור — — — נר, היינו שהאדם מאיר לעצמו במעשה המצוות ועבודה. ובזה אין להאדם תפיסה, כי כל כוונות המצוות אינן מגיעות לעומק הצפון במעשה המצוות. כי (ב)אם היתה תכלית הכוונה כפי הטעם שנתנו בה חז"ל היה די בכוונה לבדה, אלא ודאי שבהמעשה יש עוד כוונה עמוקה יותר מכל תפיסת שכל האדם, והמעשה פועל(ת) בעומק לב האדם ליישר לבבו יותר מכפי תפיסתו".

אומר „בית יעקב“ (הכולל, עמ' 56, ד"ה „ויקרא“):
 ... „באמת בכל מעשה המצוה יש כוונה עמוקה שאין בכח האדם להשיגה. כי אם היה בכח האדם להשיג עומק הכוונה, היה די לו הכוונה לבדו. כי במעשה לא יסכון גבר לה'. כמו שכתוב (תהלים נ, יג): „האוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה“. אך [כי] האדם לא יוכל להשיג עד תכליתה של הכוונה, לכן יצרך [יצטרך] מעשים ופעולות שיעזרוהו להכניס כח עבודה בקביעות גם בהגוף“.

אומר ה„סוד ישרים“ (על התורה, עמ' פו, ד"ה „והנה“):
 ... „נר, היינו שהאדם מאיר לעצמו במעשה המצוות ועבודה, ובזה אין להאדם תפיסה כי [ב] כל כוונת המצוות אינם [אין בני אדם] מגיעים לעומק הצפון במעשה המצוות. כי אם ה' תכלית הכוונה כפי הטעם שנתנו בה חז"ל, ה' די בכוונה לבדה, אלא ודאי שבהמחשבה יש עוד כוונה עמוקה יותר מכל תפיסת שכל האדם, והמעשה פועל בעומק לב האדם ליישר לבבו יותר מכפי תפיסתו“.

כוח חיותם של ישראל ושל אומות העולם

אומר „מי השלוח“ (חלק א, עמ' מה, ד"ה „נכחו תחנו“):
 ... „הנה כתוב „בכל דרכיך דעהו“, ואפילו לדבר עבירה. וזה הענין „נכחו תחנו על הים“ היינו: אף שאתם עושים מעשים כמו המצריים, מ"מ מעשה ישראל הם טובים. דהנה אומה הישראלית, אשר הם חלק השי"ת, הם דבוקים בחיים פשוטים בלי שום לבוש ויונקים ממקור החיים ההוא. וכמו שהשי"ת מופשט מכל מדות ומכל גוון, רק פשוט בתכלית הפשטות, כן ישראל (הם) במקור חיותם אין אחיזתם בשום גוון ולבוש וכוח הן בחכמה, הן בהתנשאות או בעשירות, בלתי לה' לבדו. אבל האומות יש להם לכל אומה ואומה איזה כוח וגוון אחר, אשר מזה ימשך כוח חיותם ובזה הם נאחזים“ — — —

אומר „בית יעקב“ (בראשית, עמ' 98 (ט), ד"ה „ויאמר“):
 ... „ובזה ניכר ההבדל שבין ישראל לעמים שישראל מקבלים עליהם עול מלכות שמים בכל כוח החיים שנמצא בהם — — —

והעכו"ם שכל פעולותיהן [ם] (הוא) כמו מכונה מלאכותית מוצקת, שאם יסובבו הגלגל תעשה מלאכתה אף שהוא גולם בלי רוח חיים, וכן המה [אומות העולם] עושים הטוב בהשענם על הסמך שעל ידי זה יוכרח השי"ת למלא משאלות לבם, אבל לא בחר ה' בזה. כי עיקר הרצון והכוונה מהשי"ת הוא, שאדם יתמשך אחר רצונו בכל אשר יפנה ישכיל ברצון חי, ולא כמו מכונה הסובבת כפי כוחה הקבוע בה בלא רוח חיים, וכענין דאיתא ב"מי השלוח" פ' בשלח (בפסוק "נכחו תחנו")".

דרך הטבע

אומר "מי השלוח" (חלק א, עמ' יב, ד"ה "עוד") :

... "דרך אומות העולם כשרואות איזה שנוי בהנהגה אז יתחילו לשוב מדרכן וירצו להבין, אבל כשהעולם מתנהג עפ"י דרך הטבע, אז אין מהם שם לב להבין. כי זאת אינם מאמינים בהשי"ת, אשר גם דרך הטבע הוא בידו בכל רגע, ובלעדיו אין שום דבר שולט. אבל "לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא" היינו: ישראל מאמינים שלולא השי"ת סובל העולם לא נתקיים אף רגע, וזה כשרצה אאע"ה להשיג את בוראו עפ"י שנוי הטבע אמר לו הקב"ה "לך לך", היינו: לחלק יעקב, שתכיר אף בדרך הטבע את גדולות השם יתברך".

אומר "בית יעקב" (בראשית, עמ' 104) :

... "והראה השי"ת לאברהם אבינו שכל דבר הוא בהשגחה פרטית ולא כמו שהעכו"ם אומרים שהשי"ת חלק כח להטבע והטבע יתנהג ויפעל בעצמו ולזה קורין הם את שם ה' "אלהא" דאלהא" כדאיתא בש"ס (מנחות קי, א), אבל "לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא", [והם] (ו) יודעים שבלעדיו יתברך לא ירים איש את ידו ואת רגלו, ואף שנתן השי"ת כח ממשלה בצבא מעלה, להיות מושלים בקרב תבל, אכן באמת מנהיג השי"ת אף בהטבע ובידו לשנות הטבע כפי שירצה — — — ואברהם אבינו היה הראשון שנגלה לו זאת, שכל הנעשה בעולם הוא בהשגחה פרטית מהשי"ת. וזה הוא

שאמר השי"ת, "לך לך מארצך וממולדתך" — — — היינו : מההרגל שלך, וכמש"נ ב, מי השלוח" (חלק א, עמ' יא, ד"ה, "ויאמר"; עיין עוד ב, בית יעקב, שם נה, טו, ד"ה, "לך לך").

כלפי הבודים מלבם

מכל האמור עד כאן הרי נמצאת בטלה ומבוטלת אותה אגדה-בדותה שמפיצים שוחרי דיבות ברבים, שחל פיהוד בין הדבקים, שכאילו הבן-הממשיך, ה, בית יעקב" לא הלך בדרכו של האבי-המייסד, "מי השלוח", אלא היה אדם נוח לבריות, כאילו בעל, "מי השלוח" לא היה נוח לבריות¹; כי ה, "ארחות חיים" סר מדרכו של, בית יעקב" והלך בעקבות, "מי השלוח" להיות, "איש מלחמה"², ואילו ה, "תפארת יוסף" חזר למשנתו של, בית יעקב".

בשולי אגדה-בדותה זו הוסיפו עוד, "מפי השמועה" (ואין מציין ששמע איש מפי איש), שכאשר שאלו את ה, "ארחות חיים" על מה ולמה אינו ממשיך בדרכו הנוחה של ה, בית יעקב", בדרך, "שלום עם העולם" — כאילו ענה: גם אבא שלי, ה, בית יעקב", לא המשיך בדרכו של אביו, "מי השלוח"...

מי שבדה, "חכמה" זו לאו חכם יתקרי, שהרי אלו דברים שאין להם שחר. כבר הוכח שמשנת החסידות של איזביצא-ראדזין היא מקשה אחת, למן, "מי השלוח", "בית יעקב", "ארחות חיים", "תפארת יוסף" ועד האחרון (הי"ד), ועד בכלל. כל המעיינים בספריהם רואים בעליל את חוט השני האיזביצאי המזהיר בכל דבריהם.

אמת לאמיתה היא, "בית יעקב" ממשיך כתלמיד נאמן משנתו של, "מי השלוח" ומקיים אותה בהקפדה רבה ובשמירה על כל קוץ ותג בדבריו, ממילא הוא מפרשם, מבהירם, מעמיק ומוצא להם סמוכין בזוהר הקדוש, בתורת הקבלה של האר"י הקדוש ובשל אחרים מבעלי הקבלה וראשוני החסידות מהבעש"ט וגדולי תלמידיו.

ברם, מעיקרא דדינא פירכא: אפילו מתנגדי איזביצא והחולקים על, "מי השלוח" בשעתם לא טענו שהיה קפדן, לא נוח לבריות,

איש מלחמה, מחרחר מחלוקת וכו'. להיפך הכל מעידים שהיה נוח לבריות, שהסביר פנים לכל אדם. אכן, אחרים קראו למדונים, לחמו בו, הכעיסוהו כאילו באו להגן על כבודו של הרבי מקוצק. והנה „מי השלוח“ קיבל את הדברים בשתיקה וכמעט לא הגיב עליהם³. אף הרבי מקוצק, כידוע, לא שמר טינה ל„מי השלוח“⁴. אתה עומד על כך מן העובדה, שגם אחרי פרישתו של „מי השלוח“ הפנה אליו הרבי מקוצק מטובי תלמידיו ואמר להם ששורש נשמתם הוא באיזביצא. אף גדולי התלמידים בקוצק, כמו בעל „חידושי הרי"ם“, ה„אבני נזר“, רבי יצחק מווארקא ואחרים — לא לקחו חלק במחלוקת זו⁵.

ואם תאמר: אם „בית יעקב“ היה המשך „מי השלוח“, על מה ולמה שקטו הרוחות בזמנו ופסקו המחלוקות? — שתי תשובות לדבר:

(א) אלה שקראו תגר על „מי השלוח“, והתכוונו בוודאי לשם-שמים, לשמור על כבודו של הרבי מקוצק — נוכחו ברבות הימים לדעת, שגם תלמידי קוצק שלא פרשו מרבם — לא המשיכו בדרכו של רבי מנחם מנדל זצוק"ל, אחרי פטירתו. ממילא לא היה מקום עוד לטינה כאילו איזביצא מרדה בקוצק, שהרי גם הללו שלא פרשו בזמנו של „מי השלוח“ בחרו להם אחר כך דרך אחרת בהנהגה ממה שראו בקוצק, ורובם חזרו למעשה לדרך פשיסחא של ר' אברהם משה זצ"ל. נתברר איפוא שאיזביצא לא מרדה במשנתה החסידות של קוצק וגישתה ליסודות המקוריים של החסידות, אלא שאיזביצא חזרה לדרכי ההנהגה של הרבי ר' בונם זצוק"ל מפשיסחא. למעשה עשו כך כל תלמידי קוצק שהנהיגו עדות, שכל אחד בחר לו דרך אחרת מקוצק — בהנהגה⁶. ממילא לא יכלו עוד אחר כך, בזמנו של ה„בית יעקב“, לתלות בוקי סרוקי במשנתה של איזביצא.

(ב) כל הרינונים והלחשים על משנת „מי השלוח“ היו כלא היו, משעה שהעמיק „בית יעקב“ והסביר תורתו של „מי השלוח“, עמד על יסודותיה והראה שרשיה ומקורותיה בהלכה ובקבלה. מתוך כך נסתתמו פיות המקטרגים.

אולם מי שקשה לו להיפרד מן ה,,הפרד בין הדבקים" מוסיף לשאול: ומדוע יצא הקצף מחדש בזמנו של בעל ,,ארחות חיים", הרי אף הוא המשיך להעמיק ולהסביר משנתו של ,,מי השלוח", ועמד על המעיינות הקדושים שמהם שאב רוח קדשו, האין זה סימן כי בזאת שונה תורתו של ,,בית יעקב" מתורת ,,מי השלוח" ותורתו של ,,ארחות חיים" משל ,,בית יעקב"? אלא השואל כך מתעלם מן העובדה שהטינות והקטרוגים על ,,ארחות חיים" לא היו קשורים כלל וכלל לא במשנתו של ,,מי השלוח" ולא בזו של ,,בית יעקב", שכן שתיהן מקשה אחת של תורה שלימה, ואף לא במשנתו החסידית של ,,ארחות חיים" שהיא כולה איזביצא-ראדזין. הקצף על ,,ארחות חיים" יצא מטעמים אחרים:

(א) כפי שהשיב האדמו"ר מסוכטשוב בעל ,,אגלי-טל" (חתנו של הרבי מקוצק) לבנו בעל ,,שם משמאל" על ההתנגדות ל,,מי השלוח"⁷.

על כן יתכן שגם הקטרוג כלפי ,,ארחות חיים" שרשו בצרות-עין על שהעזו בצעירותו (התחיל בכך כשהיה בן יז"ח) לחבר ,,סדרי טהרות", ודווקא על כך קיבל את ברכתו והסכמתו של אביו בעל ,,בית יעקב" (דווקא איש הנוח, כמקובל, איש השלום). ומכאן לקנאה ול,,שנאה תעורר מדנים". אף על פי שרבים מגדולי התורה והיראה באותו דור נתנו הסכמתם הנלהבת וסמכו ידיהם על ה,,סדרי טהרות", לא עמדה לו ל,,ארחות חיים" זכות זו, והיו שרצו לראות בזה המשך ל,,חידושי איזביצא". ועוד נקודה אחת: מעוזי התורה בעולם ההתנגדות לא ראו בעין יפה שמעולם החסידות דווקא קם גאון הדור לערוך ,,סדרי-טהרות", דבר שהיה בניגוד ללחשיהם כאילו מעוזי החסידות ומעוזי התורה הם שני עולמות נפרדים שאין בזה מה שיש בזה.

(ב) עד שלא שקטו הרוחות בענין ,,סדרי טהרות" חידש בעל ,,ארחות חיים" צביעת התכלת מדם החלזון שמצא בימה של איטליה. כאן הודגשה סאת הקנאה, ואש המחלוקת ללהב יצאה. ולא הועילה לו ל,,ארחות חיים" בקשתו ללא הרף, גם בנוגע ל,,סדרי טהרות" וגם בנוגע ל,,תכלת": הבו, נתכנס יחד ונשב יחד

לשולחן התורה, נברר ונלבן הלכות אלו, ואם יתברר שטעיתי אודה שטעיתי! — איש לא נענה לקריאתו זו.

ג) בעל „ארחות חיים“ מלבד גדלותו בתורה היה בקי בחכמות העולם. ביחוד בשלשה שטחים: ברפואה, עד כדי כך שהשלטונות בפולין מטעם מלכות רוסיה הרשו לכמה בתי מרקחת להוציא תרופות על מירשמים של הרבי מראדזין; בכימיה; בחידושי טכנולוגיה של תקופתו.

דבר זה, שאיש התורה, הקבלה והחסידות יאמץ לעצמו — אם גם בשעות של לא יום ולא לילה — חכמות העולם, נראה היה מוזר ומשונה בעיני רבים בימים ההם. וכך, מצרות-עין לקנאה ולשנאה התלקחה אש המחלוקת ואכלה מפה אל פה.

הנקל להבין איפוא, שבשם שאין שחר לדברים האמורים כאילו „בית יעקב“ לא המשיך בדרכי „מי השלוח“, ו„ארחות חיים“ לא הלך בדרכו של „בית יעקב“, כך אין שחר לדבר שכאילו „תפארת יוסף“ לא המשיך בדרכו של „ארחות חיים“. מי שיעיין ב„תפארת יוסף“ עיון מדוקדק ומעמיק ימצא שהעיקרים בספר זה ובספרי אבותיו הם היינו הך. הרי כל אחד, או שמוסיף על הראשונים, או שמסביר דבריהם, מעמיקם ומפרשם. ודווקא „תפארת יוסף“ ממשיך בבהירות מפליאה הסברת משנתו של „מי השלוח“ וגילוי המקורות שעליהם נשענת שיטתו. וכל מי שישים לב לדברי „תפארת יוסף“, בהקדמתו לחלק השני של „סדרי טהרות“ ול„עין התכלת“, ינוכח שלא סר מדרכו של „ארחות חיים“ כמלוא נימה, לא בנוגע לתורתה של איזביצא ולא בנוגע ל„סדרי טהרות“ ולתכלת, והוא חרוץ ונמרץ לעמוד בפרץ כנגד כל המקטרגים על „ארחות חיים“.

ואם תאמר: על מה ולמה היתה תקופתו של „תפארת יוסף“ תקופה רגועה? — ויש לומר: משום שנוכחו לדעת כי מלחמתם נגד „ארחות חיים“ לא נשענה על אדני התורה, ועל כן תהו על הראשונות, וחדלו ממלחמתם ושקטו הרוחות, ובמדה שהיו עוד חילוקי דיעות נתקיימו בהם דברי חז"ל (קידושין ל, ב) על הכתוב „את יהב בסופה“.

ועלי להוסיף עוד — אוי לי אם אומר ואוי לי אם לא אומר —

ולהאדירה ביסוד ישיבות „סוד ישרים“ לתורה ולחסידות. קריאת שם הישיבות „סוד ישרים“ (שם ספריו של „ארחות חיים“ על חגים ומועדים ועל התורה) מעידה על מגמתו בישיבות אלה להבליט ולהדגיש רציפות והמשכיות ל„ארחות חיים“, היינו: גאונות בתורה ועמקות בחסידות.

*

וכאן המקום לציון: שארית פליטת ה„חדר“ של איזביצא-ראדזין, ובראשה האדמו"ר הממשיך, רבי אברהם ישכר אנגלרד שליט"א — מעתה עליה החובה להתקין קביעת עתים לתורה ולמשנת החסידות של איזביצא-ראדזין, להעמיק בה וללכת בדרכיה באורח חיינו ולקיים את רצונו של האדמו"ר האחרון ואת מעשיו להקים ישיבות „סוד ישרים“: לתורה ולחסידות, וביחוד להביא לידי פירסום כתבי יד, שו"ת ומפרשי הש"ס, המפוזרים פה ושם בארץ ובחו"ל. מתוך כך נזכה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל מצוות ה' באהבה, ונזכה לראות ביציאת היהודים מן הנכר והשתחררותם מן הנכריות ובעלייתם לציון ברינה מתוך שמחת הגאולה, ונזכה לגאולה השלימה וליום בו יקויים דברי הכתוב: „ונשגב ה' לבדו ביום ההוא“.

פרק ב

שורש וענפים

רבים נבוכים ותוהים: האומנם החסידות היא מקשה אחת של השקפת עולם ודרך חיים בעבודת הבורא, או שהיא איגוד של שיטות שונות המאחדן ועושה אותן אגודה אחת, אבל לא מקשה אחת? איגוד זה הוא המושג של הצדיק, הדביקות בו וההסתופפות בצילו.

תהיה-תמיהה זו היא פרי שיבוש ראיה והסתכלות ביסוד היסודות של החסידות. משראו שתורת החסידות, שמיסדה היה אחד, הבעש"ט זצוק"ל ואין שני לו, נתחלקה למגילות מגילות, מגילה-מגילה ומשנתה, טעו לחשוב שמגילות אלו אינן ענפים המסתעפים מגזע אחד, משורש אחד, אלא כל ענף עולה משורש אחר, והרי לאמיתו של דבר כל הענפים מושרשים בשורש אחד מבראשית החסידות כפי שלימד אותנו הבעש"ט, בחינת „רעין דלא מתפרשין“, וכולם מתאחדים ברזא דחסידות כפי שעלתה במחשבתו של הבעל-שם-טוב.

יתר על כן, הללו שנוטים לראות בהשתלשלותה של החסידות לענפיה מגילות-מגילות, אף מרחיקים לכת במחשבתם, שהענפים השונים עדים הם לעליות וירידות בחסידות.

ולא היא: משנת החסידות אחת היא בשרשיה ובענפיה. אלא החסידות בהלך נפשה הכירה שהפרצופים והדיעות של בני אדם אינם שווים, ולא כל העתים שווים אצלם, וממילא מן המותנה היה בה ששורשה יצמיח ענפים שיתאימו לכל אחד מישראל לפי שיעור קומתו הנפשית בכל התקופות ובכל הזמנים, ומתוך כך הנאחזים בענפים אלה יעלו ויתעלו ליניקה מהשורש העיקרי של החסידות, שאחד הוא עם הענפים ללא הפרד.

החסידות מגמתה להביא כל אדם מישראל לעשות רצון קונו, לפי כוח השגתו ויכולתו הנפשית, וכך למדנו באיזביצא-ראדזין שהשער לדברי התורה כפי שלימדונו קדמונינו נעול היה לגבי צמצום תפיסת האדם: „עתה בזה (בנתיב החסידות של איזביצא-ראדזין, שהיא המשך משנת הבעש"ט, כפי שמתגלה ב„בית יעקב“) ייפתח שער שיתקרבו דברי התורה לגבול השגת האדם — — — ומוסר השכל ליישר לבבות בני ישראל ומדות טובות — — — ואיך כל דברי תורה שייכים לכל אדם, וכל המאורעות הנזכרים בתורה שייכים לכל אדם ועוברים על כל נפש, וממנה [ומהם] יקח לעבוד את ה' לכלכל דבריו במשפט בכל תקופה וזמן מראשית ימי חייו — — — עד אשר ישאב מי ישע להושיע לשורש נפשו" (הקדמה ל„בית יעקב" עמ' יא, טור ב, ד"ה „והנה").

כלעומת זה שהצמיחה החסידות ענפים שיתאימו לכל נפש מישראל לפי השגתו, התוותה החסידות דרכים כיצד להביא את כנסת ישראל לקיים יעודה, לעשות רצון קונו להמליכו בעולם והכל יכירו וידעו כי אין עוד מלבדו.

כ ת ר ת ו ר ה ו כ ת ר מ ל כ ו ת

אמנם „גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים" והיא מעידה „כי יעקב בחר לו יה, ישראל לסגולתו". ברם, בעטיים של הזאבים אין השם שלם ואין הכסא שלם, והלא „בחר ה' בציון אווה למושב לו", ורק כשישראל ישוב לציון, יחזיר אתו גם השכינה למשכנה והקב"ה יבוא בירושלים של מעלה לאחר שיבוא ישראל בירושלים של מטה.

כדי שיהא כל אדם מישראל יכול לעשות רצון קונו ולעבוד את ה', הירבה לנו הקב"ה תורה ומצוות המקיפים כל אורח חיינו ביום ובלילה ומחזיקים את האדם עשרים וארבע שעות בספירת האמונה והתורה, ללא היסח הדעת מלקיים „שיוויי ה' לנגדי תמיד", ובכך יינצל מתרי סרסורי דעבירה, העינים והלב, שלא ישלטו בו.

ולפיכך יתקדש ויתאהב שם שמים על ידי כנסת ישראל והכל יראו כי שם ה' נקרא עלינו, וילכו לאורנו, בהיות כנסת ישראל

שוקדת על קיום חלקי התורה המיועדים לכלל ישראל, לכנסת ישראל כולה, כחטיבה אחת. דבר זה ביד ישראל לקיים רק בשונו לציון לחדש בה את ממלכתיותו וכתר התורה בראשו, לקיים כל הליכות מלכות ישראל הגאולה לאורה של האמונה והתורה.

מכאן כיסופי הגאולה שבחסידות, השאיפה לקרב את הגאולה, הרצון והחתיירה לעלות ולבוא לארץ. כל אלה הם שיא השיאים במשנת החסידות מראשיתה עד היום הזה, ועד בכלל.

„ירושלים הבנויה כעיר שחבורה לה יחדיו" — רק „שמה ישבו כסאות למשפט", בעבר, וכך גם בעתיד, אם נזכה לאחד את כתר התורה וכתר המלכות בארץ ישראל.

*

זהו יסוד היסודות במשנת החסידות: סלילת דרכים לכל יחיד מישראל לעבוד את ה' לפי דרגתו, לפי יחודו ושורש נשמתו, וכן סלילת דרכים לכל חלק וחלק באומה להיות שותף, לפי יחודו ויכולתו הנפשית, להתאחד יחד בחטיבה האחת: בכנסת ישראל של ספירת הכתר וספירת המלכות ברזא דאחד.

*

אין בחסידות תורות שונות, קיימת משנת חסידות אחת, מקשה אחת של אמונה ושל תורת ה' תמימה שבכתב ושבע"פ המשיבה כל נפש מישראל, המצרפת כל חלק מישראל וכנסת ישראל כולה לשורשם, לאבינו שבשמים, למען גאולתנו ופדות נפשנו ולמען שלמות השם והכסא. אלא השונות הנראות לכאורה אינן אלא הדרכים השונות כיצד להגיע לשורש הדברים. כאמור, לא הכל מסוגלים ללכת באותה דרך ובאותו קצב. לפעמים, הזקנים שבדור הולכים בדרך ארוכה והצעירים בדרך קצרה ולפעמים להיפך; לפעמים, הזקנים עושים מעשיהם בלהט, במרץ ובקצב מהיר והצעירים הולכים לאטם ולפעמים להיפך. אולם כל הדרכים מוליכות להתאחד לעילא ולתתא ברזא דאחד. ועל ידי מעשיהם של כולם, כל אחד לפי סגולתו הנפשית, מתגדל ומתקדש שם שמים.

והרי זה פשוט: כשם שהבריאה כולה חטיבה אחת היא אף על פי שהיא מורכבת מיסודות רבים־רבים, וכל חלק מן הבריאה מגלה כבוד שמים, „השמים מספרים כבוד אל ומעשי ידיו מגיד הרקיע“, וכל היש והקיים בעולם אומר שירה ומכולם יחד אנו מגיעים לשירת „מה רבו מעשיך ה'“, שלמרות רבויים הם מאוחדים ברזא דאחד; כשם שכל בנין בהגמרו אנו רואים יחידה אחת, אבל ליחידת בנין זה, לשלימותו, מגיעים רק על ידי כך שכל חלק תרם משלו להקמתו — כך גם בעבודת ה', על ידי כך שכל אחד מישראל וכל חלק מישראל וכנסת ישראל כולה נותנים חלקם בבניית מקדש השם בעולם הזה, יהיה השם שלם והכסא שלם.

מצינו, שהתורה כולה שייכת לכל פרט מישראל, אף על פי כן, יש לכל אחד ואחד מצווה מיוחדת השייכת לו לפי שורש נשמתו וראה: „מי השלוח“ חלק א, עמ' נא, ד"ה „אלה המשפטים“, וכן „בנתיבי חסידות איזביצא ראדזין“ חלק א, עמ' 51, ד"ה „האדם מחוייב“ — כך גם משנת החסידות של הבעש"ט עם שהיא שייכת בכללותה לכל התלמידים המנהיגים שבאו אחריו, אף על פי כן יש הלכות יחידות במשנת הבעש"ט המתייחדות לתלמיד ותלמיד לפי שורש נשמתו ולפי שורש נשמתם של חסידיו הבאים אליו ונדבקים בו. ויש שהצדיק והליכותיו הם לפי תלמידיו־חסידיו הנדבקים בו, וזה שמורגל בפי חסידים: „חסידים מאכען אַ רעבין“ (חסידים עושים רבי).

ר ב א ח ד ל ת ל מ י ד י ם ר ב י ם

היוצא לנו מזה: החסידות משרשה אחת היא, וכל השתלשלויותיה הן דרכים שמובילות אליה. וכך אומר „ארחות חיים“ בהקדמתו ל„בית יעקב“ (עמ' ח, ד"ה „אכן“):

... „כמעט כל תלמידיו (של הבעש"ט) היו גאונים וקדושים וכל אחד בשמעו דברי רבו זללה"ה הוסיף ללמוד בו דעת, ובזה עסק כל אחד לפי תכונת נפשו ורוחו — — — אכן הם לקחו להם דרכים בתורת ה' כל אחד לפי בחינתו — — — יש שלקחו להם דרך עבודה

מתוך התורה, בהתלהבות עצומה והתבטלות במציאות והתעצמות בתפלה, וכן למדו לתלמידיהם דרכי ה' בעניניהם. ויש שבחרו להם דרך התורה לפרשה לטובה מתוך אהבת ישראל להמשיך לישראל שפע ברכה, ובגודל אהבתם לישראל גברו חיל לאחד לבבות ישראל, ולהטיף עליהם בדברים המושכים לבבות, להטותם ללכת בדרכי ה' ולזה שמו שורש ויסוד בלימודם. ויש אשר הכינו לבבם לדרוש ולהעטיף דברי התורה ברמזים וגמטריאות וראשי תיבות ולהוציא שמות רמזים בכתובים, וכן גם יש מהם שלמדו התורה בלשון סתר, ואף [ואם] כי הין מתלמידי רבותיהם אשר כל עיקר מגמתם לפרש ולבאר ולקרב פירוש התורה לגבול תפיסת השגת האדם, אכן [אלא] הם כפי שורש נשמתם, גם מקומם אשר הרבו שם תלמידים הרבה, לא נשאו (נפשם) לפרש הדברים בלשון גלוי מיראתם פן יהרסו"...

*

אכן, דרכי החסידות, שעל האדם מישראל וכנסת ישראל כולה ללכת בהן, רבות המה וכל אחד צריך לבחור לו ללכת בדרך המיועדת ומיוחדת לו, לשורש נשמתו.

אור מאופל

הדרכים השונות נסתרות הן לפעמים ונדמה למראית עין שאין כולן עולות בקנה אחד, ושיש כאן עליות וירידות. ברם, גם הדרכים שנראות כירידות אינן אלא משום ההסתר מעין כל רואה, ובתוך תוכיותן הרי הן מעלות את האדם לפי השגתו לתכלית המבוקשת לעבוד את ה' ולקיים מצוותיו. לפיכך, כשם שבכל הנעלמים והנסתרים בעולם גם בשעת ההעלם גנוז בתוכו הטוב והוא מתגלה כשמגיע שעתו; כשם שגם במעשי האבות קיימים נעלמים והסתרים ורק במשך דורות מתגלים לפנינו סודם של נעלמים אלה וכוונתם העליונה, גם בבחינת „טהור מטמא“; וכשם שאין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם תחילה — כך אין ירידה מוחלטת בשום דבר בעולם, ומכל שכן שאין ירידה מבחינה זו בחסידות. הירידה היא לפעמים צורך השעה, לצורך העלייה.

וכך לימדונו באיזביצא-ראדזין, שגם באפלה ובחושך ממש, שלא נראה כל סימן של אור, אף משם יתבקע אור ה' ויאיר, שכן אפילה זו, חושך זה, עילה בהם מלכתחילה לגלות את האור ביתר תוקף וביתר עוז.

וכך גם רמז הבעש"ט באמירתו שהרע הוא כסא לטוב.

וכך אומר ר' משה קורדובירו :

„עיקר השכנת השכינה בתחתונים הוא כענין האילן ששרשיו נטועים ממש בביצות וטיט כדי להצמיח מוצא הפרי היפה. וכך שכינה אינה מתגדלת למעלה אלא מה שהיא מושרשת למטה, ושרשיה ממש במקום הביצות והטיט, בתחתונים, שהם בני אדם אשר בעפר יסודם שוכני בתי חומר, ואלמלא כך לא היה מוציא הפרי, שהרי שכינה עם צדיקים בג"ע וכולם צדיקים, ומפני שאינם בחומר וטיט הזה המאוס אינם מגדלים שכינה ואינם מייחדים אותה, וז"ש (יחזקאל ה, ה): „זאת ירושלים בתוך הגויים“, שהם החיצונים, „שמתיה“. ממש שמתיה ונטעתיה שם, כדי שיוציא פרי למעלה“ (תיקוני זוהר עם פירוש „אור יקר“, כרך ב, עמ' סג, ד"ה „והנה“).

פרק ג

עם עולם

זה דבר האדמו"ר השלישי לבית איזביצא-ראדזין, רבי גרשון חנוך הניך זצ"ל, ככתבו בלשוננו, בספרו „ארחות חיים“, עמ' 14, ד"ה „עתה“:

... „נשים לב על אחדות עם ישראל אשר אגודתה על ארץ יסודה, זה חלקה מכל עמלה, ואחוזתה על אפסי ארץ, שאלו נא וראו: עמים רבים במקראי קדש יבאו, כן בזכרונות דברי הימים, אשר עתה אין זכר למו בארץ החיים ורק זכרונם נשאר לשמחה בכתובים לחרפת עולם. ישאל נא השואל: אנה הלכו? אם מגפה שלטה בהם ואם מלך בלהות קטפם באבם, הלא ישאירו עוללות, ואיה זכר מהם? היאבד גוי ביום אחד? ומה (היתה) [היה] בעוכם? אכן, זה היה משפטם אשר לא שמרו חוק יחושם התערבו בין שכניהם: בנותם נתנו להם ובנותיהם לקחו מהם, ולכן אף שהיו בארצם וישבו על אדמתם נאבדו בגויים ונמח זכרונם, יען לא (היה) [היו] להם חקים ומשפטים ישרים להצטיין בהם, להיות מטע להתפאר; אכן, לא כאלה חלק יעקב.

אף כי זה אלף ושמונה מאות שנה אשר גלינו מארצנו, מגולה אל גולה הלכנו, מדחי אל דחי, סחופים וסחויים, וגלה יקרנו ואין לנו נחלת שדה וכרם, אך התורה היא אחוזתנו ונחלתנו, היא תהלתנו והיא תפארתנו והיא תלמדנו ארחות חיים ללכת בדרכי ה' (בה) [ו] נגביר חיל. ועת הלכנו במו אש לא [נ] כוינו ומים לא שטפנו ושמנו לעד עמד, וכן יעמוד לנצח גוי אחד בארץ. היא שמרה אותנו לבלתי נבלע לנצח, היא למדה אותנו חכמה ודעת, והזהירה אותנו לדרוש שלום כל יציר אף שלום שונאינו ומנדינו, כמו שאמרו חז"ל (אבות פ"ד, מ"כ): „הוי מקדים בשלום כל אדם“,

ושלא לדבר לשון הרע על שום אדם כדאיתא במדרש (דברים רבה פ' תצא): „תשב באחיך תדבר” — שלא לדבר לשון הרע אף על בני עשו, והזהירה אותנו מגזל ואונאה וגניבה אפילו גניבת דעת, ואף מעמים הקדמונים שהיו עובדי אלילים. אכן, זה חלקנו, מתת אלהים אשר נתן לנו את תורתו, והיא שעמדה לנו בכל המון גלי התלאות אשר עברו עלינו, לנענע להם ראש, ואף כי כקנה במים נדדנו, סופה וסערה רדפנו — הרוח הולך ולא שב וסערה קמה לדממה, ועם קודש על עמדו נצב!

הלא זה מנפלאות תמים דעים, השם נפשנו בחיים ברוב רחמיו וחסדיו ונתן לנו את תורתו עצה ותושיה, לנהלנו על מי מנוחות, לבלתי יבעתונו נחלי בליעל, אשר, אחרי כל האזהרות אשר הזהירנו השי"ת בתורתו הקדושה לדרוש שלום כל יציר וטובתו, נתן לנו חקים טובים ומשפטים ישרים, אשר במה שנוגע לשורש אחדות עם ישראל צונו להיות עם אחד ולהישמר מכל דבר הגורם לטבוע ביון מצולת אבדן השם-לאום-ישראל ויחוסו שלא נאבד בטלטולנו הרבים. הלא הזהירנו להיות גזורים לבלתי נפרץ בחמדת תאות נפש וגיו ומהרבות אכול ושתה אף דברים המותרים, וכמו כן נזהרנו שלא נתחבר את אשר לא נזהר מכל הדברים אשר הזהירנו עליהם, כי בהתחברות הגדור עם שאינו גדור נקל להגדור ללמוד ארחות הפריץ כי נפשו של אדם לא תמלא מלהתאוות, ולכן כשם שהזהירנו להתחתן בגזע ישר מאבות מיוחדים בישראל לקיים זרע קודש לבל יאבד שמנו, כן נזהרנו גם מכל ענין המביא ומוביל לזה. ולכן נזהרנו מאכול דברים האסורים לנו המביאים להסית את האדם, כנזכר במס' חולין (ד, ב) דאין הסתה אלא באכילה ושתיה, ולזה החמירו מאד חכז"ל והוסיפו שמירה בכל אלה אשר נפשו של אדם מתאוה להן, להיות מצויינים באלו כמבואר הטעם במס' שבת (יז, ב) ובמס' ע"ז (לו, ב), אשר אם נזהר בכל אלה אז נהיה אחוזים צמודים מיוחדים לשם ולתפארת עדת עם קודש. ומזה הטעם נזהרנו בפרק „אין מעמידין” (ע"ז כו, ב) בענין גידול הבנים והנקתם להישמר בכל מה דאפשר להיות עם אחד עובדים לאל אחד, ובמס' בבא מציעא (ס, ב) הזהירו אותנו לאסוף אל בתינו רק מעם קודש. והרבה שקדו חכז"ל ע"ז [על כך] כדאיתא במס' עירובין (סב, ב) להיות עם קודש אחוזים וצמודים

מובדלים ומקודשים, ושתו עצות שלא נלמוד ממעשה פרוצים להיות ח"ו כמוהם"...

ס ג ו ל ת י ש ר א ל

„כי בחר ה' בציון, אוה למושב לו" (תהלים קלב, יג),
 „כי יעקב בחר לו יה, ישראל לסגלתו" (שם קלה, ד),
 „כי לא יטוש ה' עמו, ונחלתו לא יעזוב" (שם צד, יט),
 „ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתיים ולא
 גאלתיים לכלותם — להפך בריתי אתם" (ויקרא כו, מד).

בחירת ה' בעם ישראל „לסגלתו" היא נצחית ואינה מותנית בשום
 תנאים, אף לא בהליכותיו ובארחות חייו של עם ישראל היושב בציון,
 כשם שבציון אוה ה' למושב לו, לנצח וללא תנאים.

לפיכך, כשם שלא יטוש ה' עמו ולא יעזוב נחלתו — כך אין עם
 ישראל יכול לנטוש את ה' ואינו יכול לעזוב את נחלתו לאחרים.
 אינו יכול להינתק לחלוטין מהקב"ה ומארץ ישראל לעולמים.

„ולא אקרי אחד אלא בזווגא חד, וקב"ה וכנסת ישראל אקרו
 אחד, ודא בלא דא לא אקרי אחד — — — „גוי אחד בארץ" —
 ודאי, בארץ הם גוי אחד, עמה אקרון אחד ולא אינון בלחודייהו"
 (זוהר ויקרא 186).

הבחירה היא ליחיד אבל לא לכלל האומה; לכלל האומה אין
 בחירה להמיר כבוד ה' ואין לו בחירה להחליף את ארצו בארץ
 אחרת.

הבחירה אשר בחר ה' בנו מכל העמים, לו לסגלתו, ואת ציון
 אוה למושב לו — בחירה עולמית היא ואין בכוחה של האומה
 הישראלית, ולא לשום אומה ולשון, לשנותה.

לפיכך עם ישראל חי וקיים וכל אויביו לא יכלו לו, וכן בארץ-
 ישראל נאמר: „ושממו עליה אויביכם", שאינה קולטת אומה אחרת.

עם ישראל וארצו קיימים ועומדים נאמנים זה לזה. עם ישראל
 לא אוה לו ארץ אחרת למושב לו, וארץ ישראל לא נתנה פירותיה
 לעם אחר.

ברם, בחירה-סגולה זו של ציון וישראל לנחלת ה' לעולמים תכלית לה — להרבות כבוד שמים בעולם, גילוי כבוד שמים בעולם על ידי עם ישראל וארץ ישראל בבחינת „וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך“.

למען תכלית זו בא הקשר הנצחי בין ישראל וארצו: „ויתן להם ארצות גויים ועמל לאומים יירשו, בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו“ (תהלים קה, מד-מה), ורק אז — „הללויה“ — רק אז יתגלו שתי הקדושות של ישראל וארץ ישראל, ויתגלה כבוד ה' על כל בשר.

לפיכך, בשעה שישראל נוטש את תורתו הוא מתחיל למאוס גם בארץ חמדה, שהרי הן „תרין רעין דלא מתפרשין“ ובאה הגלות ואין השם שלט ואין הכסא שלם (תנחומא תצא יא). אולם גם אז השכינה נלווית לישראל, „בכל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם“ (מגילה כט, א), וארץ ישראל לא סרה ממנה השכינה אף בחורבנה: „לעולם אין השכינה זזה מכותל המערבי“ (שמ"ר ב, ב); „כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה“ (מיכה ד, י) — „ושכנתי“ כתיב, שאף על פי שחרב, שכינתי עומדת שם (שו"ט מזמור יא, ב).

בחירת ישראל, כעם אלקי אברהם, אינה תלויה במעשיהם לטוב או לרע, אף ציון כמקור הקדושה אינה מותנית ממעשיהם של ישראל, וכל עוד בשם ישראל יכונה (אף היחיד מישראל) קשור הוא לסגולתו של עם ישראל (ראה „צדקת הצדיק“ עמ' מ (נד), ד"ה „עיקר היהדות“). אולם „ישראל אשר בד אתפאר“ מתקיים רק בשעה שישראל מקיימים במעשיהם את המציאות, את האמת הנצחית, של „אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ“, ובישבו בארץ מקיים את חוקיו של הקב"ה ונוצר תורתו (ראה: „מי השלוח“, חלק א, עמ' עב, ד"ה „אל תטמאו“; עמ' מה, ד"ה „נכחו“; עמ' קעד, (ס"ה); עמ' קעז, (ח); עמ' נח, ד"ה „ויאמר משה“; עמ' קנה, ד"ה „מאי חנוכה“; „מי השלוח“, חלק ב, עמ' 96, ד"ה „ובחר לנו“).

שתי קדושות שהן אחת

ארץ ישראל היא תשתית העולם, מקור קדושתו ומעינינו. ממנה הוא שואב זכות קיומו, בזכות פינה זו בעולם אין מעיין הקדושה בו פוסק לעולם;

עם ישראל הוא תשתית הקיום של עולם המדבר, עולם האדם, האנושות, מקור קדושתו ומעינינו. ממנו הוא שואב זכות קיומו. הוא מעיין הקדושה בעולם המדבר שאינו פוסק לעולם.

שתי קדושות אלו של עם ישראל וארץ ישראל מתאחדות לקדושה עליונה אחת שאינה ניתנת להפרדה לעולמים על-ידי הכתר העליון של שתייהן — התורה. „קשר עליון — דאורייתא“. קשר עליון זה של אורייתא-ישראל-וארץ-ישראל — מעיינה ספירת הכתר, שבה אין כל אחיזה לכל פגם שהוא. ולעתיד — כאשר שלוש הקדושות תתאחדנה לעילא ולתתא ברזא דאחד, תתפשט קדושה אחת זו בעולם כולו, והיא תדביק במדרגות שונות גם את אומות העולם עד שיכירו וידעו כל יושבי תבל כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו. חזון-אחרית-ימים זה — תכלית הבריאה: „ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד“.

רעיון זה מזהיר כחוט השני במשנתה של חסידות איזביצא-ראדזין ובעיקר בספר „מי השלוח“, והרי קטעים תמציתיים מהם:

התגלות השי"ת בעולם

„עיקר התגלות השי"ת בעולם הוא על-ידי שלושה, היינו: עולם, שנה, נפש. עולם הוא מקום המקדש אשר שם התגלות אלקותו יתברך; שנה היא שבת, המובחר שבזמנים, שבו נמצא התגלות אלקותו; ונפש היינו שעל ידי נפשות מישראל מתגלה שכינתו“ („מי השלוח“, חלק א, עמ' כג, ד"ה „והנה“).

בביאת הארץ נזדכך לבם של ישראל

„בקבלת התורה עוד לא נזדכך לב ישראל להימשך אחר רצון השי"ת בשלימות, ורק בשכלם הבינו כי טוב לפניהם לקיים רצון

השי"ת, ולבם לא היה מזוכך, אך בביאת הארץ, אז נזדכך לבם" (שם, עמ' קט, ד"ה „אחד עשר יום").

שרשה של ארץ ישראל

... „שורש ארץ ישראל הוא דברי תורה המפורשים בה, ושם נתגלה שהיא ארץ אשר ה' דורש אותה תמיד" (שם, עמ' ל, ד"ה „וידבר").

תשוקתו של אברהם אבינו

... „אברהם אבינו ע"ה גודל תשוקתו היה לידע מקום דבקות חיותו אצל השי"ת עד היכן מגיע, ואמר לו השי"ת: „אל הארץ אשר אראך", היינו: דבקותך היא במקום הנקרא „אשר אראך", כי אין לו סוף. בכל פעם יתרבו לך יותר ויותר הארות האין-סוף ב"ה. וזאת תמצא בארץ ישראל" (שם, עמ' יב, ד"ה „אל הארץ").

השגות של נבואה

... „וכל התחלת השגות נבואה אינה אלא בארץ ישראל, כידוע — — — כי כל השפעות נבואה לנביאים אינו אלא בשביל ישראל, ובשעה שישראל בגלות אין הנבואה שורה על הנביאים" (שם, עמ' עד, ד"ה „ואלהי מסכה").

קביעת דברי תורה בלבם של ישראל

... „וגם במתן תורה אף שנקבע [ו] בלבם דברי תורה, לא [נקבעו] בחוזק לעולמי עד, ובהקמת המשכן נקבע [ו] בלבם לעולמי עד, ועל ידי זה לא נכנסו תיכף ממצרים לארץ ישראל, כי עוד לא נקבע [ה] בלבם קדושת ה' ואז גבר על הארץ כוח שבעה עמים — — — וקודם שנכנסו לארץ צוה השי"ת [על ידי מתן תורה והקמת המשכן] שיקבעו דברי תורה וקדושה בלבם למען יוכלו להתגבר אחר כך על (ה)שבע(ה) [ה] אומות" (שם צא, ד"ה „וידבר").

ה' מלך — ירגזו עמים

... „כשמתעורר רצון השי"ת לגלות כבוד מלכותו, להודיע את

ישראל אשר הוא מלכם והם עמו, אז האומות מרגישים) [ות]
ומתמלאים) [ות] רוגזה וחלחלה על ישראל וגוזרין [וגוזרות] עליהם
גזירות" (שם קמא, ד"ה "ה' מלך").

ציון וירושלים

... "ציון נקראו דברי תורה שאינם נקבעים בלב האדם, (ו) אינו
מרגיש טעמים ועושה אותם רק כציונים, (ו) נראים עליו כמשא
ומכל מקום מתגבר על לבו ועושה אותם. מזה, "תצא תורה" — — —
"ודבר ה' מירושלים". ירושלים, היינו: יראה שלימה הטבועה
בלב האדם".

עולם הזה ועולם הבא

אם תכלית הכל היא עולם הבא, ועולם הזה הוא עולם עובר שאין
חפץ בו, על מה ולמה כל האזהרות לשמור ולהקפיד כל-כך על חיי
האדם בעולם הזה, על בריאותו, שלא יחבל בגופו ולא כל שכן
בגופם של אחרים? על מה פקוח נפש דוחה שבת, ורק על שלשה
דברים מחוייב האדם למסור נפשו, וגם על אלה רק בתנאים ידועים
[בהגבלות ידועות] שעל ידי מסירת נפשו יקדש שם שמים. אף
דוד המלך התפלל, "אהללה ה' בחיי", ועל ההעדר אנו מצווים
להצדיק את הדין בתפילה מיוחדת: ה' נתן וה' לקח יהי שם
ה' מבורך.

אלא, כשברא הקב"ה את עולמו, עולם זה שבתפיסת האדם,
וגילה כבודו על ידי בריאה זו של העולם הזה — "השמים מספרים
כבוד אל ומעשי ידיו מגיד הרקיע" — הרי רצה הקב"ה
שהעולם הזה יגלה כבודו, שהאדם החי בעולם
הזה יגלה כבוד שמים שבכל היצירה, בעולם
הזה.

לכן נתן לנו ה' תורה ומצוות שכל עשייתן בעולם הזה, בגופו
של האדם כשהנשמה באפו והוא חי; זה היה רצונו של הקב"ה
בבריאת העולם ובמתן תורה שהאדם יעבוד אותו בכל אביזרי

עולם הזה. „בכל דרכיך“, בעולם הזה, „דעהו“. לכן המאבד עצמו לדעת, עושה הוא מעשה נגד רצונו של הקב"ה ואין לו חלק גם בעולם הבא. רק הנותן חיים לכל חי כדי לעבדו, הוא הנותן את החיים לאדם בעולם הזה והוא הלוקח את החיים מן האדם אחרי שמילא האדם תפקידו, תכליתו, ונתן לעולם מיחודו-סגולתו. ומה שאנו מצווים להתאבל על ההולך, הוא משני טעמים: (א) לדעת להוקיר את החיים שבעזרתם מתקדש שם שמים; (ב) שמא גרם החטא, והאדם הלך לפני זמנו.

זה שאמר דוד המלך (תהלים קיט): „נפשי בכפי תמיד“, אני מוכן תמיד למסור נפשי לכבודך, „ותורתך לא שכחתי“, אבל לא שכחתי תורתך שניתנה לקיימה רק בעולם הזה (ראה: „תפארת יוסף“ עמ' עט—פ, ד"ה „כתיב“).

קיום מצוות למען „עולם הזה“

המעלה העליונה לאדם בשמירת התורה ובקיום המצוות היא למען עשיית רצון קונו, „אשר קדשנו במצוותיו וציוונו“, ולא למען קבלת שכר בעולם הזה ולמען ייטב לו בעולם הבא. אולם לאו כל אדם זוכה למדרגה זו, ורבים המקיימים תורה ומצוות בגלל שכר ועונש — אל יפול רוחו של האדם שלא התעלה למדרגת עשיית רצון קונו בלבד, כי גם בעשיית המצוות מפני שכר ועונש שבעשייה — עושה הוא רצון קונו. וכך אומר „מי השלוח“ (חלק ב, עמ' 68, ד"ה „ושמעת“):

„ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבוץ מאד כאשר דבר ה' אלקי אבותיך לך ארץ זבת חלב ודבש“, — בזה מורה לנו התורה, שאם כוונת האדם בשמירת התורה היא רק כדי להיטיב לו בזה העולם, אל יפול עליו לבו כיון שרק לגרמיה הוא דעביד, אלא ידע האדם שגם בזה קיים מצות השי"ת שחפץ להיטיב לברואיו, כמו שהשי"ת משבח את ארץ ישראל, כמו שכתוב: „כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה וגו'“, ומזה נדע כי גם זה כבודו. אכן, האדם צריך להתחזק לעבוד את השי"ת באהבה ויראה

שלימה, ולא יהא כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, ומכל שכן לתועלת עולם עובר. מכל מקום, על העבר, אם עבד האדם את השי"ת והתפלל רק למען טובת עולם הזה, גם בזה עשה רצון השי"ת".

פרק ד

משנת התשובה

(על פי „סוד ישרים“ לימים הנוראים)

יסוד האחריות

ביסודה של תשובה יש משום בחירה, משום נסיון ומשום גאולה. „ובחרת“ — האדם אינו כפוי במעשיו על-ידי כוחות חיצוניים, עליונים, שאין לו שליטה עליהם; אין הוא נאלץ להיכנע להם ולעשות את מעשיו מ„הכרח“ נגד רצונו ובחירתו. כי אלמלי נקלע ל„כף הקלע“ שלא מרצונו, לא היה בידו לשוב בתשובה שהרי אין הוא שליט על רצונו, ובחירתו אינה ביחו! מכאן שלא כך הם הדברים — „ובחרת“!. האדם רצונו בידו ובחירתו כרצונו. הוא אחראי למעשיו. „אין שליח לדבר עבירה“, אף לא שליח ל„סוחות עליונים“ שאין לו שליטה כביכול עליהם. יתר על כן: „אדם מועד לעולם בין ער ובין ישן“ (בבא קמא ג, ב) וכן „אדם מועד לעולם בין בשוגג בין במזיד, בין באונס בין ברצון“ (סנהדרין עב, א).

שלושה בלבד הם שאינם אחראים למעשיהם מאחר שאין בהם דעת, וכל שאין בו דעת אין בו רצון, וכל שאין בו רצון אין לו בחירה, ובשאיין לו בחירה אין אחריותו אחריות, וכשאיין אחריות אין מקום לתשובה. ואלה הם: חרש שוטה וקטן. וכך שנינו: „חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה: החובל בהם חייב, והם שחבלו באחרים פטורים“ (בבא קמא פו, א), ומה טעם? — שכן „חרש שוטה וקטן יש להן מעשה ואין להם מחשבה“ (מכשירין ספ”ג); או: „חרש שוטה וקטן לאו בני דיעה נינהו“ (יבמות צט, ב), ואף על פי כן „אחרים שפגעו בהם חייבים“, כי גם להם זכות-חיים וקיום ואין מי שהוא בעל-בית לשלול קיומם וחייהם של חרש שוטה וקטן.

המצוה של רחמנות (מה הוא רחום...) חלה ביחוד עליהם משום שאין בידם להושיע לעצמם... אולם כל בן אדם, מחוץ לשלושה אלה, שליט על רצונו והוא בעל-בית בבחירתו, ממילא הוא אחראי על מעשיו וחייב בתשובה (תשובה היא מצוה), ותשובה מועילה. האדם בעל-בית על רצונו ובחירתו במידה כזו, שניתנה לו עצה, ורשות, להרגיז את יצר הרע: „לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע“ (ברכות ה, א).

באין רצון, באין בחירה, באין לאדם אחריות למעשיו, אין תשובה — והעולם נהפך לתוהו ובוהו. „איש כל הישר בעיניו יעשה“, וחרב איש ברעהו, וחרב עם בעם, ומדי פעם „מבול-דמים“ בא לעולם.

ל ש ש ש מ י ם

ברגיל, יודע האדם במעשהו, אחרי עשייתו, אם היה מעשה טוב או להיפך; גם כשעשה מעשה מקובל כמעשה טוב, לשם שמים, גם אז רק אחרי העשייה ותוצאותיה — ידע אם ה„לשם שמים“ היה באמת לשם שמים ללא פניות צדדיות. וכבר אמרו: „שכר מצוה — מצוה, שכר עבירה — עבירה“ (אבות ד, ב). השכר של המצוה הוא בכך, שאחרי עשייתה, אם היא היתה מתוך מחשבה טובה, היא נעשית מצוה. וכיצד ידע האדם לפני המעשה, אם המעשה אשר יעשה יהיה בו משום בחירה טובה לכתחילה? — התשובה: על האדם לדעת לא רק שאין הוא יודע מה טוב ומה רע לפני המעשה, אלא שגם אין ביכולתו לקבוע הטוב מהו והרע מהו. אדם קרוב אצל עצמו. ואם המעשה אשר הוא בוחר לו לעשות טוב הוא לעצמו לפי ראות עיניו וקביעתו, יתכן שרע הוא לאחרים, ואם המעשה רע לאחרים אף על פי שהוא טוב לו — מעשה רע הוא זה. ועושהו רשע הוא: יודע הוא בצערו שלו ולא בצערם של אחרים.

לפיכך, אין קביעתם של הטוב והרע נתונה בידי אדם. קביעת הטוב והרע נתונה בתורה מפי הגבורה: „הגיד לך אדם מה טוב“. כביכול בתורתו הגיד לאדם מהו הטוב אשר יעשה ומהו הרע שעליו

להימנע מלעשות. „וכל באי עולם יעברון לפניך כבני מרון“. רק השם קובע מהו הטוב לכל באי עולם, כי מה שטוב ליחיד פלוני ובאותה שעה יתכן שהוא רע לאלמוני.

לפיכך אומרת לנו התורה: „ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב, את המות ואת הרע, ובחרת בחיים“. בחר בטוב שהתורה קבעה שהוא טוב; שמור מצוות וחוקים ומשפטים הכלולים ב„זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל“ מפי הגבורה — מצוות וחוקים ומשפטים ליחיד ולציבור, לפרט ולכלל, ליושבים בנכר ונמצאים בגולה, וליושבים על אדמתם וחיים חיים ממלכתיים בארץ ישראל.

ברם, בחירה זו אינה מן הדברים הקלים; מפריעים לו לאדם הרבה סרסורי עבירה: עינים רואות, לב חומד, ורגליים ממהרות לרוץ, לא תמיד לדבר מצוה. העצה היא: להימנע מראות רע, ממילא הלב לא יחמוד והרגליים לא ירוצו לרע. וזהו הנסיון! נסיון שעל האדם להתנסות בו ולעמוד בו, ומי שאינו יודע להיות גיבור [גבורה תלויה בדעת] ולכבוש את יצרו, ונכשל בעבירה, וטעה בדרכי חיינו, בבחירתו — מועילה לו תשובה לחזור לשרשו, בתנאי שלא יאמר „אחטא ואשוב“ [דרך הנצרות היא, שאפשר לחטוא ולהתוודות, ושוב לחטוא. היהדות אומרת: „ומודה ועוזב — ירוחם“].

אמנם אם ישתמש האדם במוחו ובשכלו כנגד סרסורי דעבירה יוכל לעמוד כנגדם. ישוב בדעת ושיקול הדברים בדעת, יכולים למנוע אדם שלא להיכשל, אם אינו מרגיז על עצמו יצר הרע כדי ליהנות הנאה רגעית, הנאה חולפת.

לפיכך, נגד סרסורי דעבירה אלה נתנה לנו התורה שתי אהבות שיש בהן כדי לשמש תריס בפני יצר הרע: „ואהבת את השם אלקיך“, „ואהבת לרעך כמוך“. שתי אהבות אלו, אם אדם דבק בהן מלוות הן אותו בכל דרכי-חיינו ומונעות רגליו מלרוץ לרע ולהימנע, וכן מצילות מהעיניים המסרסרות, בזכירה „שויתי השם לנגדי תמיד“, ובתפילה: „הסר עיני מראות רע“.

אם אחרי כל זה נכשל האדם ח"ו — אף על פי כן אין הוא נידח. תשובה שקדמה לה חשבון הנפש — מועילה. וחשבון הנפש כל יומו זמנו. ומי שלא זכה לחשבונו של עולמו בכל יום — הרי שבת לפניו, חודש לפניו; ואם גם לכך לא זכה, הרי חודש אלול, ראש השנה ויום הכיפורים, ימים המיועדים לחשבון הנפש, לתשובה, לתיקון המעוותים, לשפר מעשינו ולהחזיר לעצמנו שוויה-משקל, להיות ישר עם עצמנו ועם אחרים כפי שנוצרנו.

תשובה, פירושה: ללמוד מהנסיון, גם מה „נסיונות“ של אלה שעמדו בהם וגם מאלה שלא זכו לעמוד בהם. תשובה, פירושה: לא להתייאש, לדעת ולזכור תמיד כי לאחר שחזר אדם בתשובה מתקיים בו: „והימים הראשונים יפלו“. וכשזוכים, גם הזדונות נהפכים לזכויות. כשאדם חוזר בתשובה בלבב שלם, תשובתו מביאה אותו לידי עלייה. יוצא שכבר בירידה גנוזה היתה העלייה. היתה זו ירידה לצורך עלייה. לכן הזדונות נעשים לו כזכויות.

וכשם שתשובת היחיד מביאה גם גאולת הנפש וגם גאולת הגוף ליחיד, כך תשובת הציבור עשויה להביא גאולה לעם ישראל ולארץ-ישראל. ואם „גדולה תשובה שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לכל העולם כולו“ (יומא פה, ב), הרי „גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה“ (שם).

ש ע ר י ת ש ו ב ה

כמשנת הבחירה בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין כך משנת התשובה: שני יסודות לה למשנה זו:

א) הבחירה ברצונו של אדם היא. רצונו, הוא בוחר בטוב, רצונו, הוא בוחר ברע. מהו טוב ומהו רע אין האדם יודע ואין בידו לקבוע. לא כל הרע רע לכל ולא כל הטוב טוב לכל. בכל טוב יש רע ובכל רע יש טוב. כשעומד אדם להשתמש ברצונו לבחור בטוב או ברע — עליו להסתכל באוריינות, ידע מה רצונו של הקב"ה שיעשה או שלא יעשה ומהי מידת הטוב ומידת הרע בכל מעשה: הטוב והרע כאחד.

ב) גם אם אדם משעבד את רצונו לחיצונים, לתרי סרסורי דעבירה, העין והלב, המעשה הרע אשר הוא עושה פוגם רק בחיצוניותו, בחלק הגופני של האדם, שתרי סרסורי דעבירה הם חלק ממנו, אבל אינם פוגעים בחלק הנשמתי של האדם. הפיתוי לעבירה, רצונו לחטוא, מהחלק הגופני בא לו, ובו הוא פוגם. החלק הנשמתי לא היה שותף לפיתוי זה, לרצון זה לבחור ברע. ממילא החלק הנשמתי עומד תמיד בטהרתו, וממנו ההתעוררות לתשובה והיכולת בתשובה, כשהוא משעבד את רצונו לרצונו של הקב"ה לבחור בטוב ולהחיות את הגוף ב„נשמה שנתת בי, טהורה היא, אתה יצרתה, אתה נפחתה בי ואתה משמרה בקרבי“, שלא תיפגע מזה שאדם מעדיף את החלק הגופני שבו ומוסר את רצונו לחיצונים.

בעולם האצילות

„תמן, באצילות, אין חטא ולא מיתה“ (זוה"ק), וכן בנשמה זו, שהיא אצולה מעולם האצילות, אין החטא פוגע ואין בה מיתה על-ידי החטא. ברם, „הנשמה הזאת כל שעה שהיא עולה ויורדת בגוף ומבקשת לצאת מן האדם“ (מדרש תהלים), בחשבה שלאחר שנכשל אדם בעבירה אין לה מקום עוד בגופו ורוצה לצאת ממנו, אלא בראותה „שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו [השוכן אתם בתוך טומאתם] חוזרת לאחוריה“ ונשארת בגוף האדם — מציאותה של הנשמה היא כמו שנאמר: „ויפח באפיו נשמת חיים“ ו„מאן דנפח מתוכו נפח“ (ספר הקנה), ממילא לא נפגמה תוכיותה של זו, שהיא חלק אלוקי ממעל והיא נשארת בגוף האדם כדי להחיותו מחדש ברוח האלוקים אשר בו.

אכן, „תמן באצילות אין חטא“, ובמקום שאין חטא אין מיתה, אולם משעה שהנשמה יורדת לגוף יורדת האפשרות של חטא ומיתה עמה. „ביום אכלך ממנו — מות תמות“: משהופכים את הנשמה שבאדם, את עץ הדעת שבו, לענין של אכילה בלבד, של שיעבודו של האדם רק לחלק הגוף שבו, גורמים לכך שהאדם חוטא ומת. ומאז, צר לה המקום לנשמה בגוף: מה חלקה מכל עמלה אם

בעולם היצירה והעשייה, כשהגוף והנשמה יחד מהווים את האדם, יצר לב האדם רע, מבקשת היא לצאת מן האדם ולשוב לעולם האצילות.

ברם, מי שעושה רצונו כפוף לרצונו של השי"ת, שעשה את האדם בצלמו וברא אותו בצלמו, רואה כי לא רק „תמן" אלא גם בעולם היצירה והעשייה מלא כבוד, וכל חטא וכל פגם הוא רק בעפר מן האדמה שבאדם ולא בנשמת החיים שבאדם, שניתנה באדם מהחי המחיה הכל.

מכאן הפתח לתשובה.

אמנם ההסתר גדול. האדם טועה וחושב „כוחי ועוצם ידי", שכוח החיים שלו הוא לא בנשמה אלא בגוף, בעוצם ידו. בטעות זו מקור החטא ושורש הרע. אולם ברגע שהאדם מתפכח משכרון טעותו, מעלה הוא את הנשמה לשרשה ותפילה אחת בפיו: „וידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו, ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלוקי ישראל מלך, ומלכותו בכל משלה" — ושער התשובה פתוח לפניו.

והבא ליטהר מסייעין אותו: „בני לא תחדלון אבל אזדרזרו בהאי יומא והבו לי חילא", החזירו את הכוח שבכם לי, הכירו כי לית לכם מדגרמכם כלום ואמרו: „כי ממך הכל ומידך נתנו לך". במה אפשר להחזיר את כוחו של האדם להקב"ה כדי להכנס לשער התשובה? — בשופר.

תקיעת התשובה והגאולה

„זה ספר תולדות אדם, ביום ברוא אלהים אדם, — — — ויניחוהו בגן עדן לעבדה ולשמרה".

כך עלה במחשבה: על האדם לעבוד בגן עדן ולשמרו כדי שיהיה ראוי ליהנות ממנו, מעולם הזה אשר ברא ה'. וחובה עליו ליהנות מגן עדן. אין הנאה זו נתונה לרצונו הוא. „עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל ממנו". ברם, הנאה זו

תנאי קודם לה — „לעבדה ולשמרה". הפגם הגדול ביותר הוא: אכילת נהמא דכיסופא.

„והכינו את אשר יביאו" ולא ליהנות מן המוכן; אפילו מן המן, מלחם שמים, וכל העולם הוא לחם שמים — „ויטע ה' אלהים גן בעדן". אך כל זמן שאין אדם לעבוד את האדמה — אין שיח, אין עשב ואין גשם.

„אשר ברא אלהים", את כל העולם, אך על האדם „לעשות" כדי שיוכל ליהנות מעולם הזה אשר ברא אלהים. אף השבת שלא היתה בה יצירה ועשייה וכולה קודש לגבוה וכולה קודש לחיים ליהנות מהם ולא ליצירה ולעשייה, אף שבת זו — רק מי שמכין בערב שבת יאכל בשבת.

*

כך הוא סדר העולם: לית אתר פנוי מיניה, והכל בידי שמים. ואף על פי כן הבחירה ברצונך לעשות או לא לעשות. ואם אתה עושה, עובד, בונה ויוצר רשאי אתה ליהנות מטל השמים ומשמני הארץ. אינך עובד — אתה שולל זכות קיומך, את זכותך ליהנות מן החיים. הנאה זו היא הנאת נהמא דכיסופא. ברם, גם העושה, העובד והיוצר אסור לו להסיח דעת מכך שהוא נצטווה לא רק ל„עבדה" אלא גם ל„שמרה", ושמירה זו פירושה: שלא יאמר אדם: „כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". אכן, הכל מוכן, הכל בידי שמים, העשייה של האדם אינה אלא לשם גילוי היש והנאה ממנו. אולם לא האדם יוצר את היש, לא הוא עושהו, להיפך: „ישמח ישראל בעושיו" — „ויטע ה' אלהים גן בעדן", איתערותא דלתתא רק לשם איתערותא דלעילא. ברם, זו דלעילא, קבועה וקיימת, יש רק לעוררה, לגלותה כדי ליהנות מזיו העולם. הנאה זו מן העולם מתוך יגיעה, מתוך עמל, מתוך עבודה, היא בבחינת „שופר קטן". נראה לו לאדם שהוא תוקע. דומה לו שהוא עושה, הוא עובד, ובכך הוא חושב, לפעמים, שגם הוא היוצר. ומסיח דעתו מן הכלל הקדום „למה תוקעין? — רחמנא אמר תקעו".

והיה ביום ההוא, כשהיגיעה שלנו, העבודה שלנו תצורף ותזוקק בשלימותה מן החטא של „כוחי ועוצם ידי", נזכה מחדש לאור

שבעת הימים. נראה אז את כל הבריאה באור שמלפני החטא, ללא הסתר, שהכל בידי שמים ממש. ואז לא יהיה עוד צורך ביגיעתו של האדם, כדי שיהיה ראוי וזכאי ליהנות מעולם הזה. לא יהיה עוד חשש לחטא ה"עצלות". אזי צדיקים יושבים — — — ונהנים מזיו השכינה ממש. אין הסתר, יסולקו כל המחיצות.

*

"והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול", תהא ההתגלות שלימה, "ובאו האובדים בארץ מצרים והנדחים בארץ אשור". מצרים ואשור, אלה שטענו: "עזב ה' את הארץ", ולא הבחינו שהארץ נתן לבני אדם, שה' נתן אותה להם עניין לענות בה, לעבדה ולשמרה, לזרוע מתוך אמונה בבורא עולם שיצמח — אף אלה ישובו לשורשם. כי בשורש הדברים יש להחזיר הכל לכביכול, האדם ורשותו — לרשותו של מי שאמר והיה העולם. "אבל איני יודע מי תוקע, תלמוד לומר וה' אלוקים בשופר גדול יתקע". כשנזכר לשמוע את הקול של השופר הגדול, יהיה גלוי לעיני כל בשר, כי אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן גוזרין עליו מלמעלה. ואז יכיר האדם שאין טעם להתפאר בעבודתו וביגיעתו — "וה' אלהים בשופר גדול יתקע".

בימות משיח אלה עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי-מילת, כלומר, יכירו, שגם גלוסקאות וכלי-מילת, פרי יגיע כפיו של האדם, אף הם מאת ה' המה. וסדר העולם בפרוזדור, בעולם הקטן, בבואה הוא לסדר-העולם בטרקלין, בעולם הגדול, בעולם העליון.

רוצה אדם להכיר את בוראו עליו לייגע את עצמו על כך. עליו לעבוד עבודה רוחנית, עבודה שבלב, זו תפילה. אסור להסיח דעתו מקונו, מדעת את קונו. "והגית בו יומם ולילה" — "והגית", לעמול בתורה, "בו", לדעת למי אתה עמל. ורק כשהאדם יגע ועמל בתורה — התורה מגינה ומצילה אותו מהתנשאות; מפני אמירת "כוחי ועוצם ידי"; מפני הרצון להידמות לעליון. "לעבדה ולשמרה": אף על השגת עולם האצילות יש לעבוד, ודווקא בעולם האצילות יש להיזהר מפני הפגעין ולהישמר מפני המזיקין. כי דווקא "תמן באצילות", היכן שאין חטא, יש להיכנס בקדושה ובטהרה.

ומחשבת פיגול — אם זו מחשבת ההתנשאות, עצלות או עצבות — עלולה לסגור את השערים, להביא לידי ירידה, לידי נפילה.

*

ברם, שבע יפול צדיק וקם. ושערי תשובה לא ננעלו. אך גם התשובה, כמו ההנאה מן הבריאה והשגת־אמת, במעשים תלויה. „יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים וכו'". יפה שעה אחת בתשובה, אם אחריה באים מעשים טובים. התשובה, תכליתה — מעשים טובים. העבודה להכיר את הבורא, עשוייה להחזיר את האדם למוטב, לשרשו: „לעבדה ולשמרה", כי זה כל האדם; „דע את אלהי אביך — ועבדהו", רצונך לדעת את אלהי אביך, העצה היעוצה — עבדהו. עבודה זו, טיבה וטבעה, כתובה בתורה שבכתב ושבעל־פה.

עבודה זו אף היא בבחינת „שופר קטן". שופר זה שבתוכו מצמצם אדם את כל כוחו. מרכז את כל מחשבתו בנקודה אחת: לתקוע, מפני שהתורה אמרה תקעו. ולא ברצונו תליא מילתא. אף יראת שמים זו של תקיעת שופר, מחזירה אותו לשורשו: „התורה אמרה תקעו". צמצום זה, צמצום כוחו של האדם ומחשבתו בנקודה אחת, בתורה, שכביכול איסתכל בה וברא עלמא — הוא־הוא החיל שהאדם נותן לכביכול. „תנו עוז לאלהים על ישראל גאוותו — אמר קודשא בריך הוא: בני לא תדחלון, הא אנא קאים על פתחא, אבל אזדרזו בהאי יומא והבו לי חילא, ובמה? — בשופר".

ומן העולם הקטן לתכלית העולם, לתכלית הבריאה, לגאולת ישראל ולגאולת העולם — „אבל איני יודע מי תוקע, תלמוד לומר וה' אלהים בשופר גדול יתקע".

התקיעה הגדולה, בשופר הגדול, כביכול עצמו יתקע. אולם כביכול לא יתקע בשופר גדול של הגאולה השלימה, עד שנתקע אנו בשופר הקטן, במצוות ומעשים טובים, לקרב את הגאולה. אין להשליך את יהבה של הגאולה על כביכול בלבד, שהוא יתקע בשופר גדול, — ולשבת בחיבוק ידים ולרצות ליהנות משופר גדול זה. לא. „הבו לי חילא", דורש כביכול מישראל, „ובמה? — בשופר":

בשופר הקטן, במעשי הגאולה מצידנו, כדי לקרב את הגאולה השלימה, כדי שנזכה לשמוע את שופרו של משיח, בשופר הגדול על-ידי כביכול עצמו.

„שרצונו יתברך הציב בזה העולם שלא יגיע האדם לאור עליון רק בעבודה“, ואף אור העליון שאנו מצפים לו בבוא הגאולה, לא נגיע אליו אלא על-ידי עבודת הגאולה. „אכן, כשיתקע בשופר גדול, היינו: כשינהיר מן השורש שנקרא עתיקא, אז יהיו רואים אשר באמת הכל בידי שמים“ (סוד ישרים, ראש השנה עמ' ג).

זכור ואל תשכח !

ראשית החטא — השיכחה: „רק השמר לך ושמור נפשך מאד, פן תשכח“...

ראשית התיקון — הידיעה: „דע את אלוהי אביך“...

מכאן חובת הזכירה בישראל. אין לך צו, חוק ומשפט שאין בו מעין הזכירה. אף מנהגי ישראל תורה שלימה היא ל„זכור ואל תשכח“.

כי זה כל האדם: זכור ואל תשכח !

פגם השיכחה — שיכחה עצמית. כאשר שוכח אדם את עצמו, מה חובתו בעולמו של הקב"ה. ממילא, תיקון חטא השיכחה — בידיעה עצמית: דע את עצמך...

בשעה שאדם יודע את עצמו יודע הוא להבחין, שאף על פי שהוא מחולק איברים איברים, שרבות מחשבות מתרוצצות בלבו, שהתנגשות רצונות אוכלת אותו, שיצר הטוב ויצר הרע שוכנים יחד בתוך נפשו — בכל זאת נקודת החיים, הנשמה המחיה, היא החלק האלוקי השוכן בתוכו. ואם אמנם נעלם הוא חלק זה מכל נעלם ונסתר מכל נסתר, הרי גלה הוא לעין המטיבה לבחון. הנשמה היא המעלה את כל החלקים, המחשבות, הרצונות והיצרים לחטיבה אחת באדם. הנשמה שבאדם היא כל האדם. אין מנוס ומפלט ממנה. אין שולל את מציאותה, אם כי אין לעמוד על סודה, סוד החיים —

„לא יראני האדם וחי“. ברם, על אף קוצר השגתנו בסוד החיים — החיים מעידים עליו... .

*

גם העולם הגדול ניתן לתפיסה בדמות דיוקנו של „העולם הקטן“ — האדם.

העולם הגדול, על אף כל ה„תוהו ובוהו“ שבו, רוח אלוקים מרחפת עליו וזה סוד קיומו.

וכמו ב„עולם הקטן“ לא יראני האדם וחי, ובכל זאת „נשמה שנתת בי“ — החיים מוכיחים קיומה, כך בעולם הגדול „לית מחשבה תפיסא ביה כלל“ וכן „לית אתר פנוי מיניה“ — והבריאה כולה, חיי היש, מעידים על כך...

כי חוק לישראל הוא

כשאדם יודע את עצמו ואת העולם ומבחין בסוד קיומם תופס הוא, כי כביכול שם חוק לטבע ולאדם — כחלק מהטבע. מבחין הוא שהחוקים רבים המה, וכולם יחד, אם פועלים הם במסלולם הקבוע מששת ימי בראשית, יוצרים את ההארמוניה שבטבע, המעוררת התפעלותו של האדם להוד יפיו ולאחדות הנפלאה השולטת בו, על אף רב־גוניותו.

בריאה זו, בהילוכה במסלוליה הקבועים, מעידה על השלימות והאחדות, שכן בלעדיהן עשויים הכוחות המתגוששים בטבע להחזיר את העולם לתוהו ובוהו.

כן מבחין האדם, שזה אשר שם חוק לטבע, הוא אשר שם חוקים לאדם, באשר הוא חלק מהטבע. והמפר אותם, מפר את ההרמוניה שבבריאה.

ואדם מישראל יודע, שכביכול שם חוק ומשפט לעמו, „חוקיו ומשפטיו לישראל“, למען קיומו העצמאי כחלק מהאנושות וכחלק מהבריאה. על כן היחיד הפורש מחוקים אלה, או אם האומה

עוזבת אותם — פורשים הם מחוקי החיים. מכניסים דיסהרמוניה בין אדם לעמו, בין עמו לאנושות ובין האנושות לבריאה כולה. ... „התנה הקב"ה עם מעשי בראשית ואמר להם: אם ישראל מקבלים את התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו"...

ולא חוק בלבד שם לטבע אלא גם מקום קבע לו: „יש ארץ מגדלת גבורים ויש ארץ מגדלת חלשים, יש מגדלת אוכלוסין ויש ממעטת אוכלוסין", ו„אינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מצפון או לעולה מאספמיא", וכן „יש מעיין מגדל גבורים ויש מעיין מגדל נאים ויש מגדל כעורים וכו'".

גם לעם ואדם, כחלק מהטבע, נקבע מקום תחת שמי ה'. לכל אומה — מולדתה, מקום חיותה. ארץ מולדת גם היא חלק מחוקי הטבע האלוקי לקיומם של עם ואדם.

לפיכך, עם ישראל ללא תורה וללא ישיבה בארצו, ארץ ישראל, הוא בניגוד לטבע האלוקי וחוקיו.

תורה מסיני, אשר שם משה לבני ישראל, היא תורת חוקי הטבע של עם ישראל ובניו, ומקומם הטבעי בארץ הקודש — ארץ ישראל, ארץ הנבואה והנביאים.

בהפרת חוקים אלה, בנטישת התורה והארץ, יש משום הפרת חוקי הטבע הכלליים של הבריאה, החזרתה לתוהו ובוהו והפסקת הנבואה.

אכן, האדם שוכח את עצמו, את אלוקיו, את עמו ואת ארצו — שוכח הוא את כל התורה כולה, והריהו גורם רעה לעצמו, לעמו, לארצו ולכל העולם.

„ובין שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרן על פיו ומשכחו כל התורה כולה שנאמר: „לפתח חטאת רובץ'". השיכחה והחטא באות כאחד. ...

*

אף יש שומר תורה ומקיים מצוה שיש אתה זכירה — והשיגרה מעבירתו על דעתו.

„מצוות אנשים מלומדה“, הנהפכת לגוף בלי נשמה, היא המשכיחה, וכשפרחה הנשמה, נקודת החיים, גוף זה מה כוחו בבניה והשכל ! !

וזוהי מצוות היום :

אדם נזכר חובתו בעולמו ואומר בפני הקב"ה מלכויות וזכרונות ומזכיר נשכחות : „ועקדת יצחק לזרעו היום ברחמים תזכור“ — — —
 „כי אין שכחה לפני כסא כבודך“ — עונה כביכול לעומתו :
 „זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך“ — — — „זכור אזכרנו עוד“ — — — „רחם ארחמנו“ !

מ מ ע מ ק י ם

התשובה היא חלק מן הבריאה, אף קדמה לבריאה, כמו התורה. התשובה, כמו השמים והארץ, מספרת כבוד אל. התשובה היא חלק מן הטבע, אשר השם שמו חוק. אף התשובה חוק היא מן הטבע. חוק ולא יעבור. עוד לא קם האדם שלא התעוררו בו פעם, במעמקים, הירהורי-חרטה, הירהורי-תשובה ; שלא נתעורר בו הרצון לדפוק בשערי תשובה.

ואם לא יצא מידי הירהורים, ואם לא נפתחו לו שערי תשובה לדפיקתו — האשמה היא בו, שלא העמיק להרהר, שלא דפק בחזקה, שרצונו נפסק באמצע.

הירהורי תשובה, הדפיקה בשערי תשובה, באים ממעמקי-הנפש, מחלק האלוקי שבאדם, מן הנקודה הפנימית, מן הנשמה הטהורה שניתנה באדם, והיא מתקוממת ונאבקת עם הרע.

התשובה היא מציאות בטבע.

התשובה, כחלק מן הבריאה, מעידה על הבורא ורצונו בקיום העולם. כשם שמעשי-ידיו מגיד הרקיע, כשם שישראל בחלק האנושי של הבריאה מעיד על בורא העולם בעצם קיומו, בנשאו קולו, „שמע ישראל“, ברמה בעולם של שבעים אומות — כך התשובה מעידה על הבורא, כי „לא תוהו בראה“, שברא את התשובה לקיום העולם. מציאות התשובה מעידה על הבורא ורצונו בקיום העולם : „כי לא תחפוץ במות המת, כי אם בשובו מדרכיו וחיה“.

בידו של האדם לשוב מדרכו, כי התשובה היא חלק מן הטבע הטבוע באדם.

כתשובה כגאולה, מצווה וחובה הן על היחיד, הציבור והאומה לעסוק בהן. והן גם הבטחה: גם הגאולה וגם התשובה לא ידח מהן איש ועם. אפשר לקרב את הגאולה, אפשר להחיש את התשובה, אפשר להקדים את התשובה.

לקרב או לרחק את התשובה, הגאולה — דבר זה נתון בידי אדם. זו הבחירה שבידו. אך בסופו של דבר, בעיקרו, ביסודו, — התשובה היא הבטחה מאת השם, כמו הגאולה. והגאולה מותנית בתשובה. החשת התשובה מחישה את הגאולה, וכן להיפך. ואם אין התשובה שלימה אין הגאולה שלימה.

*

התורה לימדה אותנו מפי הגבורה דרכי תשובה גם כאשר נכשל אדם בחטא, הפר את סדר העולם והטבע, את סדר החיים של האדם, הליכותיו ואורחותיו, בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה.

אכן, יש כמה דרכי תשובה, לכל אדם לפי טבעו ומזגו, לפי חינוכו וגידולו, לפי אורחות-חיינו וחטאיו. אולם יסוד היסודות בכל דרכי-התשובה לפרטיהם ופרטי-פרטיהם הוא: „יעזוב רשע דרכו“.

במעשה ובמחשבה

אף זו מדרכי התשובה: המחשבה בתשובה. החטא הפתאומי, כללו של חטא, אינו במזיד, אין חטא אלא בשוגג כהגדרת חז"ל (יומא לו, ב). החטא הממשי, במזיד, מחשבה קדמה לו, וכבר אמרו (שם כט, א): „הירהורי עבירה קשים מעבירה“ — הסִּהֵם אבות העבירה.

ואף בתשובה, סוף מעשה התשובה — במחשבה תחילה. „איש אוון“, צריך „לעזוב מחשבותיו“, מחשבותיו הרעות. „סור מרע“ גם במעשה וגם במחשבה. חדלים לחשוב רע — ממילא מגיעים „למעשה טוב“.

וכן מדרכי-התשובה לא להרהר יותר מדי בחטאים ובעוונות — „סור מרע“: חדל אף לחשוב בהם, כי המחשבה בהם מטמטמת את המחשבה, יוצרת עצבות, זורעת יאוש ורפיון רוח. העיקר לחשוב ב„ועשה טוב“, והמחשבה בעשיית טוב מעדנת את המחשבות הרעות. במקום עצבות ויאוש, מתדבק הוא בקונו מתוך שמחה, חוזר לשרשו כחלק מן הבריאה ואומר שירה לבורא עם הבריאה כולה.

אולם האדם צריך לעמוד על גורמי החטא, כדי להתרחק מהם, שלא ייתפס על-ידם שנית. ידיעת גורמי החטא הכרחית אף היא, לדעת כי „לא ככצקתה“. שאין הוא מושרש בחטא ואין החטא מושרש בו. כי כל עניין החטא הוא דבר חיצוני בלבד. סרסורי עבירה הם עניינים חיצוניים בלבד: העין רואה, והאדם נתפס למה שהוא רואה. זה מגרה אותו „והלב חומד“ מה שענינו ראות. וכך מתחיל החטא. למשל: אדם מקנא בחבירו, רוצה במה שיש לחבירו — מכאן שנאה לאותו אדם; מכאן נקיטת מעשים אשר לא כן. אולם אין מקום ליאוש. על ה„חיצונים“ ניתן להתגבר. יש רק להתאים את „מלבר“ ל„מלגו“ שלו.

„ממעמקים קראתיך השם“.

*

אחד מגורמי החטא, ואולי העיקרי שבהם, הוא: שיכחת אלהים. מתגברת באדם המחשבה: „בכוחי ועוצם ידי“, ומתוך כך הוא מתיר לעצמו כל חטא ופשע לשם מילוי חפצו ותאוותו וברצון מוסר עצמו לחיצונים. בכוחו ועוצם ידו חושב הוא להתנשא ולהשתלט על הכל. שולל זכות קיומם של אחרים, אם הם, לפי דעתו, עומדים לו לשטן בדרכו. אף שולל את זכותם לדעות שונות מדעתו שלו, אם כי הקב"ה ברא אותם שיהיו פרצופיהם שונים מפרצופו ודעתם לא תהא שווה לדעתו.

שיכחת אלקים מביאה את האדם להתיימר בנפשו: „אני ואפסי עוד“. וכבר אמרו: „אנכי — עומד בין ה' וביניכם“: המחשבה האנוכית היא שעומדת כמחיצה ומבדילה בין ה' וביניכם.

כתשובת המשקל באה מחשבת-התשובה, ההתעוררות לתשובה,

הדפיקה בשערי תשובה בחודש אלול: ראשי תיבות „אני לדודי ודודי לי“, היינו: אם מוסרים את ה„אני“ לדודי, לשם כביכול, אז — „דודי לי“.

ראשית התשובה, המשכה ואחריתה — קבלת עול מלכות שמים.

ביום הכיפורים, בעת נעילת שער, לאחר שהתחרט אדם על מעשיו לשעבר וקיבל על עצמו לסור מדרכו הרעה, להיטיב את מעשיו להבא — אנו מכריזים: „שמע ישראל“ ומקבלים עלינו עול מלכות שמים בהכרזה שבע פעמים: „ה' הוא האלוקים!“.

ב ש ג ה

יסוד ושורש התשובה הם במחשבה, כי החטא ביסודו ובשורשו הוא בשגגה. בתוך תוכיותו של האדם — „הנשמה שנתת בי“ אינה מקבלת טומאה לעולם. החטא הוא מלבר ולא מלגו. אין ברו כתוכו.

הירהורי תשובה, קולות התשובה, הדפיקה בשערי תשובה, כל אלה באים ממעמקים, ממעמקי הנפש. „ממעמקים קראתיך ה'“. התוכיות טובה היא. אולם אין בהם, במבקשי התשובה, די כוח להתאים את ברם לתוכם, לפנימיותם, הם בבחינת „נשמות דאזלין ערטילאין“.

*

טועים הם איפוא המתלבטים בתוהו לא דרך. מחפשים הם דרכי חיים טובים וישרים, אלא מאחר שאין בהם כוח ללכת באוהחות חיים היונקים ממעמקים, משרכים הם דרכיהם ברפיון ומשתקים את קריאת המעמקים. וצר לה לנשמה. ואם גזירה נגזרה עליה לשכון ב„יסודו מעפר וסופו לעפר“ עד בוא יומו, יורדת היא למעמקי-מעמקים, נסתרת מעין רואה ומלב מרגיש. היא נעלמת, מסתתרת, ההסתר גובר, — „בכסא“. פורץ הוא, האדם, את כל התחומים והגדרים, אף אלה שהוא עצמו תחם וגדר בעוד נשמה באפו, והוא מתגלה בכל הדיוטותו. פורק הוא כל עול. רואה הוא את

עצמו בלבד. סוד „נשמת כל חי“ המאחדת את כל האדם, את כל הבריאה, נעלם ממנו. והוא, — מי יאמר לו מה יעשה. מלבד מקלו וכוחו ועוצם ידו, והתהום פעורה.

חוטא הוא האדם מפני שאין ברו כתוב.

*

ראשית החטא, תחילת ההסתר, נעוצה בהתבישות מפני המלעיגים. טוב הוא האדם בפנימיותו, רוצה הוא בהווי חיים של קדושה וטהרה, אבל איך יתבדל מן „החיים“ כביכול. חבריו ילעגו לו. מכריו ישחקו לו. והואיל והנשמה מעיקה וקוראת לו לאדם „בואה חשבון“ ברגעים נדירים בלבד, ורעיו ומכריו עומדים על ידו והוא נתקל בהם בכל פינה שהוא פונה — גוברים החיצונים. והקדושה, הפנימיות, מסתלקת.

נוסף על „חבר רע“ ו„שכן רע“ קיימים „עין רעה“ ו„לב רע“: העין רואה דרך רשעים צלחה, אמנם הצלחה חיצונית, כי במסתרים תבכה נפשם, אבל „הלב חומד“ הצלחה חיצונית זו. ורגליו של אדם „ממהרות לרוץ לרעה“, בלא שיהא סיפק בידו לשקול את מעשיו ולהבין דרכו, וכבר הוא נמצא בידי השטן.

וכובש הוא השטן את האדם בחיצוניותו: לטמס את נפשו במאכלות אסורות; לטמא את גופו בפריצות גדרי הטהרה והמוסר המקדשים את חיי המשפחה בישראל; לחלל את צלם האלוקים שעל פניו ב„מור אהלים וקנמון“, להטותו מהמסילה.

וההסתר מעמיק והחיצונים גוברים.

*

ברם, „לא ידח ממנו נדח“. וכשההסתר מגיע לנקודה אשר „כל באיה לא ישובון“, כשאדם עומד בתחום התהומיות, יכול הוא להפוך את הירידה הזאת לעלייה גדולה, ואת הזדונות לזכויות.

ואם כי מיפנה זה בחיי האדם כל יום זמנו, ואמנם חסידים ואנשי מעשה נוהגים לעשות את חשבונם, חשבון הנפש, ב„תיקון

חצות" וב"אעירה שחר", אבל לאו כל אדם זוכה, ונקבע, "יום המיוחד" — "כי ביום הזה יכפר עליכם".

*

ביום הזה נופלים המסכים והמחיצות, והאדם מתגלה בתוכיותו. מתברר כי הפגם פגע בחיצוניותן בלבד. היתה כאן, "שגגה", שלא היה ברו כתוכו. התוכיות מן הנמנע שטיפגע, כי קשורה היא ברזא דאחד, ולכן, "ביום הזה יכפר עליכם", כי התוכיות יונקת מלמעלה וכל החטא היה בחיצוניות, בשגגה.

ועניתם את נפשותיכם

"היושב בתענית נקרא חוטא", כי הוא מענה את הנפש. הנפש אינה תובעת פרישה מן החיים. להיפך, "עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל שראתה עינו ולא אכל ממנו" (ירושלמי, קידושין, בסוף המסכת). ברם, הנאה זו מן החיים שהנפש דורשת אותה, מידות נקבעו לה מאת המחיה את הכל. הוא קבע מה טוב לו לאדם ומה רע לו, מה נושא אתו את החיים ומה — העדר החיים. ועצה נתונה לו לאדם, "ובחרת בחיים", ואז, "זה השלחן" עולה למדרגת — "לפני ה'". ונדרש אדם לשמור גם על חיצוניותו ברחיצה וסיכה, "חייב אדם לרחוץ פניו ורגליו כל יום". הטהרה החיצונית מועילה לטהרה פנימית. אין הוא נקרא לפרישה מן החיים, — הוא רק מצווה על הקדושה, קדושת המשפחה, קדושת בית ישראל.

*

ועוד חידוש גדול משמיענו הכתוב — "ועניתם את נפשותיכם" — שלא הגוף אלא הנשמה היא שזקוקה לאכילה ולשתיה ולכל אותם הדברים שבלעדיהם אין קיום לה בתוך הגוף. היא המרגישה בהעדרם, היא המתענה במחסורם.

*

צאו וראו: אדם אינו אוכל ואינו שותה, נשמתו יוצאת מן הגוף

וגופו קיים. אמנם נגזר עליו: סופו לעפר, ברם, אין סוף זה מגיעו, אלא לאחר שהנשמה עזבתו והוא נשאר גוף בלי נשמה.

*

תורה זו שכולה חיים, שצוותה „וחי בהם” והוסיפו חכמים „ולא שימות בהם”, היא הקושרת קשרים לנפש, לנשמה. בה נקבעו פרשיות שלמות, „את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו”, מתוך חרדה לגפוש. האוכל הוא הקובע את נפש האדם, ולכן נאמר: „אל תשקצו את נפשותיכם”. ומכיון שמקום משכנה של הנשמה בגוף, „חייב אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בכל יום”. נשמה יפה ובריאה זקוקה לגוף נאה ובריא.

*

השולחן היהודי הכשר, הטהור, „זה השולחן אשר לפני ה'”, כולו קודש, לגבוה; „אשר אמרו עליו דברי תורה — כאילו אכלו משולחנו של מקום”. הנפש ניזונה ממנו, והנשמה מקבלת ממנו חיות. „והיתם לי קדושים, כי קדוש אני”, במאכלות כשרים הכתוב מדבר...

*

אף דיני טומאה וטהרה נוגעים לנפש, אם כי הם תולדה ממגע הגוף, כל זמן שהנשמה בגוף — נגיעה קלה מטמאתו ומים חיים מטהרים אותו. כיוון שיוצאת הנשמה מהגוף הוא מונח כאבן שאין לה הופכים ואין לו תקנה. הפיכה זו באה ברגע שהנשמה עזבתו...

*

„כל זמן שהנשמה בקרבי” זקוקה היא לאכילה ולשתיה, כדי שתתקיים בתוך הגוף, לאחר שהיא „סלקא לעילא” אין היא זקוקה עוד לאכילה ולשתיה...

*

ברם, „הנשמה הזאת כל שעה שהיא עולה ויורדת בגוף ומבקשת לצאת מן האדם“, נאמר במדרש תהלים, עולמו של אדם צר לה. לכן מסיק „סוד ישרים“: „צריכה הנשמה תמיד לשאוף חדשות כדי שתתקיים בתוך הגוף“. חדשות אלו היא שואבת ממקור „עושה חדשות“, באמצעות הלחם שהאדם מתייגע להשיגו בעבודתו, כשהוא חורש וזורע מתוך שהוא מאמין בבורא עולם המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית שמזריעתו יצמח. אמונה זו היא שמסוגלת לפתור את שאלת החיים, את חידות חוקי הטבע, לדובב את השמים שיספרו כבוד אל, ואת הרקיע, שיעיד על מעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא.

*

אלא הלחם הזה אשר יאכל האדם נסיון הוא לכפירה, שכן על הלחם לוחם האדם, על הלחם גוזל הוא, חומס הוא, אף שופך דם. משעבד הוא את עצמו עליו, משפיל קומתו ומבזה את צלם האלוקים שלו — „והיה כי ירעב“ — — —

יתר על כן, מתוך הרגשת כוחו ועוצם ידו, מתנשא הוא כי הוא לבדו הוא, ומי יאמר לו מה יעשה ומה לא יעשה, מה אסור ומה מותר. הוא אדון לעצמו, נראה לו, בעוד שבאמת הוא עושה את הלחם אדון על עצמו. את כל העולם הוא רואה באספקלריה של הלחם, וכל העולם ומלואו אינו כדאי לו כנגד רגע אחד של מילוי תאוותו. כל העולם נכון הוא לעשות החום לרגליו ולשעבדו ללחמו אשר עליו גאוותו, כי „כוחו ועוצם ידו עשה“...

*

באה תורת חיים ואמרת: לא ידח ממנו נדח. עד „זיבולא בתרייתא“ אל יתיאש אדם מליטהר לפני ה'... נקבע יום אחד בשנה לחשבון נפשו של האדם, „כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם“...

„ביום הזה“, מזכירה התורה לאדם, ביכולתו להחזיר הכל לשורשו. את כל תענוגי הגוף הוא יכול להעמיד במקומם, לרשותן של הנפש והנשמה... התורה מטעימה וחוזרת ומטעימה, כי האוכל הוא

צורך הנפש. „וכל האוכל ושותה בתשיעי — כאילו התענה תשיעי ועשירי“. אף העינוי עצמו לא לסגף את הגוף בא, אלא „ועניתם את נפשותיכם“. הנפש מתענה, כשהאדם מטמא עצמו בלחם אשר הוא אוכל שלא כדת, היינו: שלא כדת — שלא הפריש ממנו תרומה ומעשרות, ולא השאיר לקט, שכחה ופאה; שלא כדת — לחם שהשיג על ידי גזל ועושק, על ידי הלנת שכר; שלא כדת — שטימא עצמו בנבילות ובטריפות; שלא כדת — שחילל את השבת וביזה את המועדים וכפר ב„בראשית“.

כשאדם חוזר לשורשו מכיר הוא, ש„אין אדם נוקף אצבעו מלמטה, אלא אם כן גוזרין עליו מלמעלה“. והנשמה „רואה“ שהקדוש ברוך הוא מלוא כל הארץ כבודו וחוזרת לאחוריה (מדרש תהלים) ומברכת: „ברוך שככה לו בעולמו“...

ומכיון שאדם פורץ חוק מענה את הנפש, על כן תשובתו, תשובת המשקל, לענות נפשו ביום הזה, על ידי התקדשות במותר לו, על ידי פרישה גמורה: חמשת העינויים באותם חמשת הענינים האסורים, שגרמו לחטא, להסתור, להתגברות החיצונים, עד אשר ברו של האדם יהיה כתוכו.

ולאחר שקיבל אדם את הדין עליו, „לענות בצום נפשו“ — תוכיותו מתגברת ועולה, והוא מטהר את עצמו מן החיצונים. מחזיר הוא הכל לשורשו, לפני ה'. מתברר כי הפגם לא נגע בשורש, כי היתה כאן שגגה, ולכן „לפני ה' — תטהרו“.

„ועניתם את נפשותיכם בתשעה — וכי בתשעה מתענים? — — — אלא לומר לך, כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי“.

התיקון מתחיל בתשיעי, באכילה כדן — — — באכילה ובשתיה לא למלאות נפשו כי ירעב, לא למלא את תאוותיו, את העין הרואה ואת הלב החומד, אלא מפני שמצוה היא, כדי לקיים את הנפש, את הנשמה, את החיים.

וכשהוא אוכל ושותה מפני שהוא מצווה, מגביר הוא על עצמו שמחה של מצוה ואינו מתבייש מפני המלעיגים...

„ונסלח לכל עדת בני-ישראל“.

על האדם מישראל להיכלל בתוך כלל ישראל, לראות את עצמו כחלק מן העם. ומעולם לא נסתלקה הקדושה מישראל, מן האומה בכללה. אין בידי האומה להסתלק מקדושתה — קדושתה בתוכה. חטא של כל העם בוודאי נגרם בשגגה, ולכן: „ונסלח לכל עדת בני ישראל, ולגר הגר בתוכם [גם לגר אם הוא גר בתוכם] כי לכל העם בשגגה“.

*

ביום הזה ישראל לובשים לבנים, כולם שווים בחיצוניותם, כולם מתענים בחמשת עינויים ואין להם במה להתנשא איש על רעהו, כולם באים אל בית ה' להיטהר לפניו, וכולם מתאחדים ואומרים: „לעשות רצונך בלבב שלם“.

ואחדות זו, היא הפותחת את שערי התשובה ומסלקת את כל המסכים גם לפני היחיד, הפרט מישראל, מכיון שהוא מתאחד עם השורש של עם ישראל, ובשורש הזה אין חטא, „כי לכל העם בשגגה“.

עיצומו של יום

כך דרכו של יצר הרע: הוא מצליח בזה, שבהשפעתו נדמה לו לאדם שכך דרכו שלו הוא. שזהו טבעו ואיננו דבר חיצוני, דרכו בעבירה נראית לו לאדם כדרכו הסלולה, דרך החיים, הרגל, טבע שני, ואם היום אומר לו יצר הרע: עשה כך, מחכה הוא בקוצר רוח, שיאמר לו למחרת: עשה כך.

אין אדם מבחין כי היום — כל יום — הוא עולם בפני עצמו. עולם חדש. וכל עיקרו אינו אלא בחידוש, שלא היה עוד לעולמים, חידוש בבריאה, גילוי, תגלית. לולא החידוש היה העולם שוקע וחולף.

*

אין אדם מרגיש, כי אף הוא אין בו אלא חידושו יום יום. לא הילוכו היום כהילוכו אתמול. אף המעשים הטובים שיש לעשותם

יום יום צריכים להיות בעינינו כחדשים. ולא דווקא בכל יום, אלא בכל שעת עשייתם. ולשם כך תיקנו „לשם יחוד“, ושוהים שעה אחת קודם התפילה. ההכנה עושה מצווה להיות בעינינו כחדשה. מצוות אנשים מלומדה — רוח החיים ניטלה הימנה, ומתים חפשים מן המצוות.

*

במצוות אמרו, בעבירות לא כל שכן, שאין לעשותן קבע, שאין לראותן הרגל, שאין להפכן לטבע. ואם נכשל ועבר עבירה אין להיות עובר ושונה. „סור מרע“ נצטוינו, משמע, אפשר לסור ממנו. החטא אינו נוגע בשורש. ואם ראית את עצמך עובר עבירה אתמול, אל תהרהר בה גם היום, בכל יום הווי כקטן שנולד ללא חטא. התחל הכל מחדש: עשה טוב. בידו אתה מפקיד רוחך לילה לילה, והנשמה הזאת כל שעה שהיא עולה... רואה שמלוא כל הארץ כבודו (מדרש תהלים, סב), הכל חוזר לשורשו. לכן: „אלקי, נשמה שנתת בי — טהורה היא!“.

*

„כי ביום הזה יכפר עליכם“, אימתי יכפר עליכם, כשתכירו ביום הזה, שהוא יום בפני עצמו, יום שאין מפטירין בו כדאתמול. „המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשי בראשית“. בכל יום יכול האדם להתחיל מבראשית, והראשית הוא תמיד קודש, ובהרגשת הראשית יטהר אתכם. יעזוב גם הרשע דרכו מאתמול, לא יראה עוד בה את דרכו גם היום, דרך חיו — ושב ורפא לו.

*

במקום שיש טהרה יש כפרה. הטהרה עוקרת את החטא ומעבירה אותו אף מן העולם הזה.

„מבשרי אחזה אֱלֹהִים“, אף מבשרי; ממקום הרגיש ביותר שיצר הרע יכול לשלוט בו; ויצר הרע זה השטן המסית לחטא, זה מלאך המוות הממית את החיים ומטמא אותם במיתתם-הרגלם, „אחזה אֱלֹהִים“, הנותן חיים לכל חי. ובמקום שיש חיים אין טומאה.

„לפני השם תטהרו“. כשמגיע האדם להכרה של „היום הזה“, יכול הוא להיטהר מחטאיו של אתמול. נפתחים לפניו שערי תשובה. מרגיש הוא בעיצומו של יום, ויודע כי החטא היה דבר חולף ועובר שנגע בחיצוניותו בלבד. בשורשו, לפני השם, אין החטא יכול לפגוע כלל וכלל. את הגשמה הוא נוצר בקרבו מפני המזיקין.

וכשהאדם מטהר את עצמו לפני השם, באתערותא דלתתא, הוא, כביכול, מטהר אתכם, בדרך שאדם רוצה לילך. ואדם רוצה, כשהוא יודע למרוד באתמול, להתקומם נגד ההרגל; כשהוא יודע להפליג מכל „עבר ושנה“.

„כי ביום הזה יכפר עליכם, לטהר אתכם“, ואימתי יטהר אתכם, בטהרה המביאה לידי כפרה? בשעה שלפני השם תטהרו, אתם, באתערותא דלתתא.

„יום אחד — זה יום הכיפורים“: כשהאדם מרגיש ומכיר „ביום אחד“ במיוחד שבו, בחידוש שבו, זהו יום הכיפורים.

ה ת ח ד ש ו ת

„בראשית“, סאן היסוד והשורש. אף כשעומדים בפרשת „לעיני כל ישראל“ אין לשכוח, שאין זו סוף כל התורה כולה, אלא חזרה ל„בראשית“. תמיד יש לחזור להתחלה, להתחיל שוב מ„בראשית“.

היודע להתחיל מחדש, לראות את הכל באספקלריה של „בראשית“, מתחדש בכל יום תמיד באמונתו ובתורתו, והן מתקיימות בידו. שומע הוא את קול משק היצירה המתחדשת על ידי המחדש בטובו בכל יום תמיד. שמחת „בראשית“ וחדוות היצירה המתחדשת משרות עליו שמחת חיים וחדוות קיום.

המסיים את התורה „לעיני כל ישראל“, ומפסיק ממשנתו, אין התחדשות בחייו. אף התורה מתיישנת עליו. אין לה המשך, ואמונתו אינה מתקיימת בידו. חוט החיים, חיי תורה ומצוה, ניתק. שמחת המצוה מסתלקת ממנו, ואינו מוצא את עולמו. מתחיל הוא לבנות עולמות ולהחריבם חדשים לבקרים, ואף אחד מהם אינו מתקיים

בידו. מכיון שאין להם אחיזה ב„בראשית“, שאינם אלא עולמות ערטילאיים...

שיכחת „בראשית“ היא אם כל חטאת. כיון שהגיע אדם לשיכחת „בראשית“, מיד מתחיל הכל לקבל אצלו צוה ותוכן של שגרתיות, שאין בה חידוש ואין בכוחה להביא את האדם לידי התחדשות מתמדת, הנותנת טעם ותוכן לחיים.

אף התורה והמצווה, שמקורן ב„בראשית“ נהפכות ל„מצוות אנשים מלומדה“, וממילא פוקע כוחן להביא את האדם לידי חידוש והתחדשות.

„חדשים לבקרים רבה אמונתך“, חדשות אלה קוראות לאדם להתחדש עמהן. הן מזכירות את הצורך שבהתחדשות לשם שמירת „בראשית“. הן תובעות מהאדם להשתדל תמיד בפתיחת שערים חדשים, ש„הסטרא אחרא“ עדיין לא הגיעה אליהם. הן מחייבות סלילה תמידית של נתיבות חדשות להתרענן בהן, כל עוד לא הוזהמו. אף מי שנותק מ„בראשית“ והלך בתוהו לא־דרך ושכח את אלורה עושהו, אף הוא תקנתו בתשובה. ותשובה מה היא? — התחדשות.

*

„מצוות אנשים מלומדה“, מתוך מסורת בלבד, אינה מסוגלת להחזיק את האדם בהתרגשות והתרשמות נצחית של „בכל יום ויום יהיו בעיניך כחדשים“. מעשים-מצוות אלה, אין בכוחם להעמיד את האדם במצב של מתיחות נפשית תמידית, של „שויתי ה' לנגדי תמיד“. במצב נפשי זה אין האדם מסוגל לחיות חיי תורה; מסתפק והוא בשמירת המסורת, בלי רוח חיים. ויש שכבד עליו המשא, לשאת עליו עול מצוות, ואפילו מוסיף לקיים את המסורת, הריהו מקיימה כאילו כפאו שד, ובסופו של דבר משליך הכל אחרי גוו ויוצר לו מסורת חדשה. וכך הוא מתרחק מבאר מים חיים.

חסידים ואנשי מעשה ששמרו על עצמם מפני התיישנות, שלא רצו להסתפק בקיום התורה מטעמי „מסורת“, שברחו מ„מצוות אנשים מלומדה“, יהיו אומרים: הכנה עושה מצווה. ההכנה אוזנת את

האדם בציצית ראשו לומר: „לשם יחוד“. היא מעוררת את המחשבה לדעת „לפני מי אתה עומד“. היא מזכירה לאדם, שהמצוות באו לגוון את חייו, להעלותם מאפחוריות העבודה והלחם, להילחם בשיגרה, לתת לו משהו חדש ולקרבו על-ידי כך אל „מחדש בכל יום תמיד“.

ההכנה הרצופה תמיד תנועה והתעוררות, המפעילה את הנפש והמחשבה, מוציאה את האדם מקפאוונו. דובבת היא כל עצמותיו, וממלאה לבו שמחה. בשמחה זו הוא יוצא להקביל את פני אביו שבשמים ולעשות רצונו. הבריאה כולה חדלה להיות בעיניו דומם, טבע, שיגרה; והיא מקבלת חיות. היא נמצאת בהתחדשות מתמדת על ידי מחדשה. כולה אומרת שירה. בהמות, חיות ועופות, שקצים ורמשים, אף הדומם והצומח, הכל אומר שירה — שירה חדשה, שירת התחדשות.

✽

ממהותה של הקדושה, ומסגולתה, להחזיק את האדם במתח גבוה של התעלות נפשית תמידית, התעלות של קדושה המוסיפה והולכת וכובשת את האדם ללא שיור כלשהו. והאדם, ככל שמתיחות זו גוברת אצלו, כן מתגבר בו צורך לחדש ותשוקה להתחדשות, לבינה יתיחה, להוסיף דעת, להכיר את הבלתי מוכר לו עדיין, להתבונן בבלתי מובן לו ולחדור למכוסה ממנו.

מצוות ומעשים טובים, שאדם מקיים אותם כאילו ניתנו היום מסיני משמשים תריס בפני הזוהמה שבחיים ועושים את החיים קודש. הם מעדנים את הנפש, מזככים את הנשמה ומצחצחים את המחשבה. הם מנערים מן האדם את האבק שנערם עליו על ידי השיגרה וההרגל, על ידי „מצוות אנשים מלומדה“, מצרפים ומזככים אותו צירוף אחרי צירוף, זיכוך אחרי זיכוך, עד לתכליתו.

בצירוף זה אין האדם עומד עוד במצב הוחני-גפשי אחד, במצב קיים. להיפך, הצירופים והזיכוכים, באמצעות מצוות ומעשים טובים, מביאים את האדם למצב מתמיד של זוך רוחני, של פעילות נפשית לקדש את החיים ולהתקדש מתוכם; מעוררים אצלו רצון אדיר

להתעלות עליונה, לעלות מעלה מעלה — עלייה, שכולה אומרת חידוש והתחדשות: תוספת חכמה, בינה ודעת ב„בראשית“ — וזוהי תשובה, תשובת אמת.

אין בית המדרש של האמונה הישראלית בלי חידוש!

*

האמונה אינה סובלת במחיצתה קיפאון. היא אינה מכירה בקיים, בטבע ובחוקיו. הכל עלול להשתנות בין רגע. אף הנתפס על ידינו במחשבה, הנראה לעינינו כדבר המחודש, עדיין אינו אמת לאמיתה, הוא אמת לפי מידת ההבנה והתפיסה של כל אחד. אמנם, זוהי מדרגה גדולה במידת האמת, אבל יש מדרגות גם באספקלריה, והן משתנות לפי זכויותיו של האדם.

האמונה מחייבת „ומינה לא תזוע“. חובה זו היא הערובה לקשר בל ינותק מ„בראשית“. ברם, לפני חובה זו באה הדרישה: „הפוך בה והפוך בה“. אל תסתפק במה שהשגת כבר בתפיסתך. העמק חקור, העמק שאול, ואם לא ב„מה“ (מה — לא ניתן לשאלה) הרי ב„מי“ (הניתן לשאלה). והשער פתוח לרווחה בהיקף כל עלמין.

האמונה היא איפוא מקור מים חיים המפכים בעוז וזורמים בשטף רבי-כוח, גורפים כל שנתקלים בהם בזרימתם ומטהרים את האדם מן החלאה, שדבקה בו מתוך ההרגל. מעיין מים חיים זה, מהרס את היש המזויף, ובהריסתו המתמדת את אלילי השקר מתגלית התחדשות תמידית ויצירה בלתי פוסקת.

הקיפאון, לפי האמונה, הוא השקר הגדול. קיפאון, פירוש: השלמה עם כל מה שעיניך רואות ואזניך שומעות. קיפאון, משמע: השתקת ההרגשה שבנפש, השתקת הכיסופים והגעגועים, שמקורם בצמאון להתאחד ב„רזא דאחד“. קיפאון אומר: חידלון, מוות. והאמונה כולה אומרת ותובעת — חיים. הקיפאון מטיל אימה ופחד, והאמונה — כולה שמחה בלתי פוסקת וחדווה יוצרת ומחדשת — מעיין התשובה.

*

האמונה אינה משלימה עם העדר שלימות בעולם. היא מתקוממת נגד הפוגעים בהרמוניה שביצירה האלוקית. המאמין מלא צער ויסורים מהפגמים, לא שבו בלבד אלא שבכל ההווי. ולא לתקן עצמו בלבד; הוא משתוקק אלא רחמיו על כל מעשיו של הקדוש ברוך הוא. הוא משתדל ומתאמץ בתיקון הפגמים הללו ובהסרת הזוהמה מכל הבריאה של רבון העולמים.

האמונה מביאה את האדם לידי מדרגה של מסירות נפש ונוטעת בו רצון עילאי, לחתור להשגת האמת בכל כוחו, עד כלות הנפש, בלשון החסידות: עד שלא תישאר אף שעה אחת שלא תרצה. הרצון הזה מעורר באדם כוחות מרד ענקיים למרוד בכל השקר, הזיוף והצביעות, שהשתלטו בעולם; להסיר את האזיקים, שהוטלו על נפשו מתוך הווי של שיגרה והרגל. והרי זו התשובה!

עם המרד מתחדשים כוחותיו, מתרעננת נפשו. מנתץ הוא את האלילים שהקים לו ושהאפילו על אמונתו הזכה, והחשיכו עליו את עולמו ומנעו ממנו להרגיש באור ה' הזורח עליו. בהסרת המסכים נפתחים לפניו שערי חסד, שערי תשובה והוא מתחיל הכל מחדש, רואה את עצמו עומד שוב ב"בהאשית" וצופה ומביט עד אין סוף.

השיגרה, ההרגל המקובל וההתיישנות, הם אבי אבות החטא; ההתקוממות והמרד בכל אלה הם הסוללים דרך לתשובה, להתחדשות, ל"בראשית".

*

המצוות שבין אדם למקום משמשות תחנות בחיי האדם, להפסיקו מהווייתו השיגרתית ומשנתו; להזכירו את חובתו, לקיים, בכל דרכיך דעהו" אף בין אדם לחברו, לעמו ולארצו, לכל אדם באשר הוא נושא צלם אלוקים, ולכל היצירה האלוקית. חסידים ואנשי מעשה, הנזהרים בקלה כבחמורה, שאינם מסיחים דעתם מכך ש"זכור ושמור בדיבוד אחד נאמרו", תמרור תמיד ניצב לנגד עיניהם: "בואו חשבון"! והם עושים את חשבון עולמם ערב, בוקר וצהריים.

על כן קבע לנו הקדוש ברוך הוא שבתות למנוחה ולקדושה, מועדים לשמחה, חגים וזמנים לששון, כדי שלא נשתקע בהרגל,

כדי למשוך ידינו ממטבע השיגרה ; כדי לחדש בהשראתם את אורח חיינו, כדי לשים ריווח בין פרשה לפרשה ולהפנות את מחשבותינו לנקודת „בראשית“, כדי לרענן את זכרוננו ולחדש את ימינו כקדם.

חשבונות רבים

מאימתי מתחיל החטא ? — משעה ש„בקשו חשבונות רבים“ ; משעה ששכח אדם „אשר עשה אלוקים את האדם ישר“ והוא אינו אלא חלק, אם גם הכותרת, של הבריאה כולה ; משעה ששכח שזו הבריאה הגדולה, הנראית לעין כחלקים נפרדים ונאבקים זה עם זה, לאמיתו של דבר אינם אלא גילויים של עולם שלם ואחד, אחדות מוחלטת.

*

הישר רואה את עצמו חלק ממידת טובו של כביכול והוא מקשיב תמיד לחלק האלוקי שבו. מאזין הוא לבת קול הלוחשת לו, שלא לפגוע בשלימותה של הבריאה ובאחדותה מתוך התפרצות בניגוד לחוק ולטבע האלוקי העליון, המקשר כל אותם החלקים הנראים כנפרדים ושאינם אלא איברים מקומה שלימה.

באותה שעה שאדם מרגיש, כי חלק האלוקי שבו ממלא את כל עולמו ללא שיור ומתמזג עמו ללא מסך ומחיצה, מתמלא הוא אהבה ללא גבול ל„מקומו של עולם“ ומבטל את רצונו שלו מפני רצונו של הקב"ה.

*

המבקש חשבונות רבים, הרואה את עצמו כאחד מרבים ולא כחלק המאחד, מתעורר בו הרצון לעשות חשבון עם הרבים, הנראים כעומדים לו בדרך, לכבוש אותם, לשעבדם לרצונו, למאווי ולתאוותיו. מלא הוא שנאה לכל היקום ולכל אשר מסביביו. תאוות השלטון תוקפת אותו, קובע הוא לעצמו חוקים ומשפטים, שיבטיחו לו

עליונות ואדנות על כל מה שענינו רואות. וכך שוקע האדם בחטא שיכחת האחד, חטא הסחת הדעת מיוצר בראשית.

אלא ההבטחה ואומרת: „כי לא ידח ממנו נדח". יסוד האחדות בבריאה איתן יהוא, שכן זה מיוצר בראשית „שאין יחיד כיחודו", וכל הפורש ממקור החיים אינו מוצא לעצמו מקום ומנוחה בעולם עד שחוזר לשרשו, ליסוד האחד, ומתמזג בבריאה, באחדותה, בשלימותה ובתמימותה. מכל מקום רבים הם דרכי התשובה של האדם „עד ה' אלוקיך", ולפעמים אין הוא מוצא את דרכו אלא אחרי גלגולים רבים, ובינתיים עלול הוא להיות נטרד מן העולם ומוצא את תיקונו רק בזיבולא בתרייתא — „מיתה מכפרת". אבל „לא המתים יהללו יי". וכן אמרו: „הנשמה הזאת כל שעה שהיא עולה ויורדת בגוף מבקשת היא לצאת מן האדם" ולכפר על עצמה ביציאה זו, אולם מכיון שהיא „רואה שהקדוש ברוך הוא מלוא כל הארץ כבודו היא חוזרת לאחוריה", והקדוש ברוך הוא עונה לעומתה: „חוטא מהו עונשו — יחזור בתשובה". „יתמו חטאים" ולא חוטאים.

יסוד ושורש התשובה איפוא — „יעזוב רשע דרכו". אולם אין רשע מסוגל לעזוב את דרכו אלא אם כן „איש און" יעזוב תחילה „מחשבותיו", היינו: „חשבונות רבים"...

אשר נשמה באפו

מאימתי הרגיש האדם בבריאה? „מאימתי עמד על „בראשית"? — משעה שעמד על דעתו, לדעת את עצמו; משהתחיל האדם למנות „סדר זמנים": „ויהי ערב ויהי בקר". עם „שהיה סדר זמנים קודם לכן" אין יהוא בא בחשבוננו. סדר זה היה למעלה מן האדם ואינו נתפס בשכלו.

מכיון שהכיר האדם שהוא יש ונמצא, טרח ויגע לדעת מה מקומו בעולם זה הסובב אותו, והוא מסתובב בתוכו, ומצא שהוא חלק מכל היקום אשר מסביב לו מלמעלה ומלמטה. הוא מצא עצמו נמשך למעלה, מבקש זיקתו בשמים ועם זה עומד בשתי רגליו למטה, על האדמה, ואילו ברוחו מקיף הוא כל העולמות.

*

מאימתי הכיר האדם את בוראו? — משעה שהכיר שבתוך עצמו שרוי משהו שאינו ניתן להכרה ולהשגה בחושים, ועם זה קיומו הוא למעלה מכל ספק ושאלה. משהו זה הוא הנשמה שבגוף, שאין אדם יכול לעמוד על טיבה וטבעה, אם כי טבועה היא בו ופועלת בו בלי הרף.

מאותה שעה הכיר האדם, שהנשמה, אם כי היא רק חלק בתוך הגוף, היא שמפעילה אותו ובלעדיה אין חיים. לא, לא הגוף מקיים את האדם באשר הוא חי אלא, „הנשמה שנתת בי" היא נשמת החיים — „ויפח באפיו נשמת חיים".

*

מאימתי תפס האדם שבוראו הוא בורא כל העולם? — משעה שידע ש„נשמה שנתת בי אתה בראתה, אתה יצרתה, אתה נפחתה בי", מאותה שעה הכיר לדעת שבבריאה כולה, כחטיבה אחת, ישנה נשמה והיא חיות העולם, נשמת העולם. זו נבראה במאמרו: „אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם, חוק ואמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם"; במאמר זה והוא מנהיג את העולם והוא „מקומו של עולם". וכשם שהנשמה שבגוף אינה נתפסת בשום צורה ודמיון בחושי של האדם, כך „מקומו של עולם" אינו נתפס בשום צורה, אם כי מציאותו אינו מוטלת בשום ספק — „לית אתר פנוי מיניה", אם כי „לית מחשבה תפיסא ביה כלל".

*

תפיסתו של אדם, השגתו, הבנתו וידיעתו את העולם, מכיון שהיא מתחילה מ„בראשית", מ„ויהי", אין היא מגיעה למה שקדם ל„בראשית". היא מתחילה מיום „היות אדם" אבל לא מלפני היות אדם. היא מגיעה ל„יש" ולהכרה שקדם ל„יש" — „אין". אבל ל„אין" אין דעתו של אדם מגיעה, ועל אחת כמה וכמה לא למי שברא יש מאין... הרצון להגיע ל„אין" הוא בניגוד למהותו של אדם, שהרגשתו מתחילה מהיש שלו: ולכן „כי לא יראני האדם — וחי"; הרגשתו הוא בחי, ביש בלבד...

„החכמה מאין תימצא“, החכמה מתחילה ב„אין“, היא מוצאת את נקודת ה„אין“ בלבד, ולא למעלה ממנה, לא את ה„אין“ עצמו.

*

לפיכך אין לבורא, בתורת ישראל ואמונתו, כל פסל וכל תמונה. פסל, תמונה, ציור, נתפסים ביש, וכל יש הוא נברא, ואילו הבורא אינו נברא. לכן אינו נתפס כיש, שמשיגים בחושים; הוא נתפס בהשגתנו, בדמיון, מקביל משהו לתפיסתנו את הנשמה שבנו.

*

משעה שהכיר האדם את „מקומו של עולם“ מחשב הוא את חשבון עולמו ואת חשבון העולם כולו.

אולם לפעמים מתבלבל עליו עולמו והוא מתחיל לחשוב „שהיה סדר זמנים קודם לכן“, מיד נשמט ממנו החשבון ואין לו „בראשית“. ומשאבדה לו נקודת והאחיזה, „בראשית“, תועה הוא בבירה זו באין לו שמים ממעל וארץ מתחת. מוצא הוא את עצמו בעולם תוהו שכולו בוהו, ושוקע בבלבול חושים שלא אל אחד ברא אותנו ואת כל העולם כולו, אלא כל חלק — לרבות האדם — נברא ובורא כאחד. ומתוך ריבוי הרשויות קיימת בהזייתו מלחמת אלים באלים ואדם באדם, בשמים ממעל ועל הארץ מתחת.

*

מתוהו לא־דרך זה ירד האדם מטה וחדל לשאול, לא בלבד למה שמלפני „בראשית“ אלא אף „בראשית“ חדל לעניין אותו. די לו ביש ונמצא. מספיק בשבילו מה שענינו רואות ואזנינו שומעות וחושיו חשים. רואה הוא את הגוף בלבד, ואת הנשמה שבקרבו אין עינו רואה ואין אזנו שומעת. ואם הגוף הוא כל האדם — ישתחוה למעשי ידיו, ובכוחו ועוצם ידיו ישים מבטחו. ממילא, כל דאלים גבר, וחרב איש ברעהו! העולם חוזר לקדמות הימים, למבול דמים. והאדם יורד לדרגת שמלפני „בראשית“, לפני היות

האדם. אין הוא יודע את עצמו ואין הוא יודע את זולתו. את אביו לא ידע ואף לא את אביו שבשמים.

*

אולם רוח והוא באנוש התובעת, "ותשובה", לא בלבד לכל מה שענינו רואות, אלא אף למה שלבו אומר לו, להרגשה שבלב, לנשמה שבקרבו, ותשובה זו נעוצה ב,זה היום תחילת מעשיך".

בשעה שהאדם מטה אוזן להרגשה הפנימית, מוצא הוא את דרכו לבית ה' — "בבית אלהים נהלך ברגש" ... והוא מפנה את לבו ליום זה, לראש השנה שבו נברא והעולם, ומתחיל לחשב חשבונו מחדש, מ,בראשית". מתבונן הוא בעצמו, בישותו ומהותו, בנשמת חיים שבקרבו, ולאט לאט נפתחים לפניו, "שערי תשובה" — "וידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו", ומכאן צעד אחד אל, "ויאמר כל אשר נשמה באפו, ה' אלוקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה".

*

וכשיתעורר האדם מתרדמתו ויחוש בנשמת חיים שבקרבו, יגיע לאמונה זכה וטהורה, שאין בתחומה כל פסל וכל תמונה, יכיר, "כי אין עוד מלבדו" — "והרשעה כולה כעשן תכלה", וממילא — "שמחה לארצך וששון לעירך".

והשמחה תהא שלימה: "ועלו מושיעים בהר ציון" ...

פרק ה

בין ישראל לעמים

„כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא בראו אלא לכבודו“ (אבות כ"ו, יא).

„ואתם תהיו לי סגולה מכל העמים“ (שמות יט, ה) :
„ולא תאמרו : אתם לבדכם שלי, ואין לי אחרים
עמכם — — — כי לי כל הארץ“ (רש"י, שם).

הרי מכאן, כל מה שברא השי"ת בעולם לכבודו בראו, שגם בקיומם של אומות העולם יש משום כבוד שמים, וכדברי רש"י שם. ברם, אינו דומה כבוד שמים שמתגלה ע"י ישראל לכבוד שמים שמתגלה על-ידי אומות העולם.

ורבים הם ההבדלים, וכל הזוכה — מבחין.

*

ישראל מגלים כבוד שמים בעצם קיומם, כשם שכל הבריאה מגלה כבוד שמים בעצם קיומה, „השמים מספרים כבוד אל ומעשי ידיו מגיד הרקיע“ ובכללה גם אומות העולם, שעצם קיומן כחלק מהבריאה מספרות מעשי ידיו בכך, שאין פרצופיהן דומים ואין דיעותיהן שוות, והרי זה דבר שאינו תלוי כלל ברצונן. יתירים עליהם ישראל שמספרים כבוד אל מתוך רצון לספרו, מתוך תשוקה נפשית לאין קץ לקדש שם שמים ולמסור נפשם על כך מרצונם, ואף בניגוד לרצונם של אחרים.

וזה שמספרת האגדה על מצוות סופה לגויים (עבודה זרה ג, א) : כשהקב"ה מקדיר עליהם חמה בחג הסוכות, הגויים בועטים בסוכה ובורחים ממנה. לא כן ישראל, ככל שגדולים אצלם הקשיים והמכשולים בעשיית רצונו של השי"ת, כן מתגברת בקרבם התשוקה לעשות

רצון קונם ביתר שאת וביתר אהבה. „כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה: „בכל נפשך, אפילו נוטל את נפשך, אמרתי: מתי יבוא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו“? „אמר רבי עקיבא (ברכות סא, ב). לא כן אומות העולם: „אין אומה בעולם נהרגת על קדושת שמו ומוסרת עצמה להריגה אלא ישראל“ (תנחומא תצוה ה); „ישראל משהכירו להקב"ה שוב אינם זים ממנו“ (שם).

*

ישראל שקיבלו עליהם עול תורה ומצוות ואמרו נעשה ונשמע לפני שכפנו עליהם יהר כגיגית, עשו זאת מתוך תשוקתם לקירבת אלוקים, ורק לאחר שקיבלו על עצמם לשמור ולקיים מצוות התורה, נשנתה האזהרה להם בצירוף שכר ועונש, כדי לזרזם לקיים את אשר קיבלו עליהם מרצון. הכפייה שלאחרי הבחירה מרצונם, באה ללמדם בינה כי אחרי הבחירה ומתוך הבחירה הם כפויים לקיים את אשר בחרו. ואז באה התורה ופרשה לפנייהם את כל אשר בחרו, כפי שנצטוו על ידי משה מפי הגבורה.

לא כן אומות העולם. לא הם בחרו בשבע מצוות בני נוח, הם נצטוו לטוב להם ולעולם כולו אם ישמרו שבע מצוות אלה, ולא — רע להם ורע לעולם כולו. לכן גם כשאומות העולם מודים בחשיבותן של מצוות אלו וכאילו קיבלו עליהן לקיימן, עשו זאת מפני התועלתיות שבהן, מפני השכר ועונש ולא מתוך בחירה חפשית וכדי לקדש שם שמים. לכן אין הן עומדות בנסיון, אין הן מוכנות למסור נפשן על שבע מצוות הללו בלבד ואין הן מקיימות אותן, פרט לחסידי אומות העולם.

*

סגולתם של ישראל ותשוקתם לקדש שם שמים מושרשת בטבעם: משעה שאמר להם הקב"ה „והייתם לי סגולה“, שבחר בנו מכל העמים ונטע בנו תשוקה ורצון לחיי עולם ולא לחיי עולם הזה בלבד; עולם הזה והנאותיו, רואה ישראל צורך בהן לקיום העולם בלבד. ברם, עצם קיומו של העולם הוא לשם מטרה יותר עליונה —

לדעת את בעל הבירה שמלוא כל הארץ כבודו, ומימי אברהם אבינו עומדים בני בניו ושואלים ומבקשים: הראנו נא כבודך!.

לא כן אומות העולם. נפשם חושקת בעולם הזה כמטרה לעצמה. די להן בעולם הזה, בהנאותיו ובתענוגיו. העולם הזה הוא עולם שכולו טוב בעיניהם, להעניק להם מה שהעיניים רואות והלב חומד. לא כן ישראל, שמצפים לעולם שכולו טוב שבו נהנים מזיו השכינה.

יש שגם באומות העולם מתעורר הרצון לדעת ולשאל לנתיבות עולם, אולם התעוררות זאת רגעית היא, כחלוס תעוף, ורק בודדים, מחסידי אומות העולם, מוסיפים לשאול. לא כן עם ישראל. אף כשהוא נתפס לחיי עולם הזה בעקבות הגויים אשר מסביבותיו, וישכח אלוהי עושהו לעם סגולה, הרי זו שיכחה רגעית, ומיד „ממעמקים“, מתהום הנפילה, הירידה, בוקע קול „קראתיך ה'“.

סגולתו, שנוספה עליה מתנתייה מפי ה' במתן תורה, ירושה היא לו מאברהם אבינו, שמתוך אתערותא דלתתא תמה: תאמר שהבירה הזאת בלא מנהיג? זכה לאתערותא דלעילא ונגלה אליו בעל הבירה — מכאן ואילך אין עם ישראל יכול להשתחרר מסגולה זו, ממתנתייה זו, וזה שנאמר: „לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל“, כי בפנימיותם ובעומק נפשם של יעקב וישראל השכינה שרוייה גם כשהם נתפסים לאון ועמל — „השוכן אתם בתוך טומאתם“, טומאה שנדבקת בישראל רק בחיצוניותו, נדבקת מן החוץ, ממה שמחוצה לו ובקליפתו החיצונית בלבד. שכן בפנימיותו פסקה הזוהמה בשעה שקיבל על עצמו לעשות רצון קונו ב„נעשה ונשמע“ וזכה לשמוע מפי הגבורה: „אנכי ה' אלקיך“. מכאן ואילך אין לחיצונים שליטה בו בישראל עם קדושים...

*

באומות העולם אין שמחה אלא בייך, שמשמח לבב אנוש ומטרידו מדעתו, והטרדה זו מביאה לידי שמחה.

לא כן בישראל, שמחת ישראל נובעת מבהירות הדעת, מצלילות ההשגה באור ה' המאיר לארץ ולדרים עליה; אור זה המאיר

נפשותיהם של ישראל ממלא לבותיהם שמחה בידיעה כי ה' הוא האלוקים לא רק בשמים ממעל אלא גם על הארץ מתחת אין עוד, כי „לית אתר פנוי מיניה“.

זה כוחו של ישראל לאלוקיו, גם היין המשמח לבב אנוש מתוך הטרדת הדעת, ישראל מעלהו בצלילות הדעת כמתנת ה' בברכתו שהוא מברך עליו, בורא פרי הגפן, ומעיד שהיין ותכונותיו אף הן ברכת ה', והשמחה הבאה עם שתיית היין היא שמחה מתוך הדעת והברכה שה' העניק לנו.

הרי גם זה מבדיל בין ישראל לעמים: בעמים היין משמח לבב אנוש ומטרידם מן העולם, ובשאר „היין משמח חיים“ (קהלת י, יט), חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים מתוך ידיעה והכרת טובה לנותן חיים לכל חי, שלמענו בורא פרי הגפן (ראה „תפארת יוסף“ עמ' כו, ד"ה „זכור“, „בהנחל“; עמ' כא, ד"ה „כי ידין“, „כי אשא“; עמ' כב, ד"ה „אמר“; עמ' כו, ד"ה „אמר בזה“; עמ' קז, ד"ה „אמר רבי חנניה“; עמ' פב, ד"ה „בזה“ק“).

וכך אומר הרמב"ם, במכתבו לר' חסדאי הלוי הספרדי:

„למה ששאלת על האומות, הוי יודע דרחמנא לבא בעי ו„אחר כונת הלב הם הם הדברים“. ועל כן אמרו חכמי האמת ע"ה: „חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא“, אם השיגו מה שראוי להשיג מידיעת הבורא ית' והתקינו נפשם במדות הטובות, ואין בדבר ספק שכל מי שהתקין נפשו בכשרות המדות וכשרות החכמה באמונת הבורא יתברך בודאי הוא מבני העולם הבא, ועל כן אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה: „אפילו נכרי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול“ (ראה גם הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל פי"ג הל' יב"ג, גם „ספר הערכים חב"ד“ חלק ב, „אומות העולם“ עמ' רסה—שנח).

ה ע ר ו ת

1. על מדת טובו של „מי השלוח“ כדאי לצטט את דברי ר' יהודה ליב לוין (מהחדר החסידי של גור) בספרו „האדמו"רים מאיזביצא" : „החבורה (בפשיסחה) גדלה, התפתחה, במרכזה עומד רבי מרדכי יוסף הדואג לכל ומדריך את הכל" (עמוד 15) ; „בחשאי שיגר לה (לאשתו של הרבי מקוצק) ר' מרדכי יוסף מבספו, בל תגווע מרעב" (שם, שם) ; „הכל למען הזולת : מאביו, רבי יעקב, ירש רבי מרדכי יוסף בית ונחלה ; מסבו, רבי גרשון, ירש הון מסוים, חלפו שנים מספר ופיזר את כל כספו, מכר את נחלתו וכל אשר לו. מעולם לא סירב לאיש ולא מנע מלתת לזולת אף את חלקו האחרון. לא הבין ר' מרדכי יוסף איך יתכן שאדם יאכל אם אתרים רעבים, הלא מאכילה כזאת אפשר להחנק. הוא לא הבין איך יתכן ללבוש בגד חם כשהזולת מתהלך קרוע ובלוי באין לו כתונת לעורו, אז הלא הבגדים אינם מחממים. כל עוד היה בידו מה, הוא פיזר ביד רחבה ובנפש חפצה, נתן עת בו נתבע לתת ונתן אף כשלא נתבע לתת. כשמכר פעם איזו נחלה שנפלה לו בירושה, הלך וסיפר לכל אדם שנתקל בדרכו כי איזה סכום מצוי בידו, אם זקוק אדם לכסף זה הוא יתן ברצון. לא עברו ימים רבים ורבי מרדכי יוסף נשאר ללא פרוטה בכיסו, ללא בגד חורף, חי על לחם צר ומים לחץ, גם המעט שבמעט לא היה בידו לפרנסת ביתו" (עמ' 19). „האציל בנפש ובכל" (עמ' 15).
2. „ציונים לבית ראדזין" מאת ר' יעקב ליינר (בכת"י, עמ' 5), חלק ממנו פורסם ב„אלה אזכרה" (חלק ה, עמ' 282) : „לאמיתו של דבר היה [ה„ארחות חיים"] טוב לב ובעל מזג טוב שלא מן המצוי המוכן למסור נפשו בעד הזולת להקל סבלו".
3. כך מספר ר' יהודה ליב לוין בספרו „האדמו"רים מאיזביצא" (עמ' 42—43), שהרבי מאיזביצא אמר להגאון רבי מנחם מנדל, רבה של גרוביץ : „יבואו היסטורים המרים המלזים אותי מאז עמדי על דעתי ויעידו אם גהייתי באצבע קטנה מכל אותה הפרשה. יבוא בוחן תעלומות ולב ויעיד אם התכוונתי לעצמי אף במשהו, יעידו שמים וארץ אם לא עקרתי כל נגיעה סלה מלבי".

4. ראה „דור ישרים" מאת ר' חיים שמחה לייגער (עמ' 18) :

„ואחר כך [אחרי הפרישה ואחרי ענין ההקפות] כשנסע [הרבי מאיזביצא] לביתו, לטאמאשאוו היה הרבי ו"ל מקוצק הולך ללוותו עד החוב העיר ועד מקום העגלה שנסע בה — — — אמר לו הרבי מקוצק ו"ל : מה תניחו לי עתה לזכר ? , או נתן לו כל הקוויטלעך שגתנו לו החסידים במשך ימים הנוראים, ומעות הפדיונות שלח להרבנית מקוצק, ובזה קיבלו אחד מחברו ברכת פרידה".

5. ראה „שם משמואל" עמ' רלט, ד"ה „בטור".

6. על הדרכים השונות של תלמידי קוצק אחרי הסתלקותו של הרבי אפשר לעמוד גם מדברי ר' יתודה ליב לוין (שם, עמ' 41) :

„פירושים רבים ניתנו לתורה שיצאה מבית מדרשו של הרבי ר' בונים מפשיסחא. פירושו של האדמו"ר רבי מנחם מענדיל מקוצק חייב את הצעידה בדרך האמת, את חיפוש האמת כהווייתה בבחינת יקוב הדין את החר ; פירושה של ווארקה, של האדמו"ר ר' יצחק, חייב את החסד, את האהבה הגדולה, והדביקות המעלה את האדם לדרגות העליונות ; פירושה של גור, של האדמו"ר ר' יצחק מאיר, אמר להשיג הכל באמצעות התורה, בעזרת האור שבתורה המפלס נתיבות ומאיר את השבילים הנסתרים ביותר. היה גם פירושה של אלכסנדר, של האדמו"ר רבי חנוך העניך הכהן, שחייב את התבונה, את ההבנה המעמיקה ללכת לפני המחנה, לפני כל מעשה ופעולה. בא הפירוש של איזביצא וקבע שאין צורך במסמרים ואין הכרח בסממנים קבועים. יוצא, אדם לדרכו, לדרך של עבודת השם, יוצא אדם למלחמתו, למלחמת הקודש, ומכניס לתרמילו את כל הסממנים גם יחד, משתמש בכל התרופות ויורה בכל כלי הנשק — לא הדרך העיקר אלא המטרה".

7. ראה „בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין", חלק א, עמ' 177.

ס מ ו כ י ן

(לביסוס „דברים שיקשו לאזניים“)

פרק א. ניצוצות

ב. חכמי ישראל במשנת „הכל בירי שמים“

פרק א

נ י צ ו צ ו ת

יהודה ותמר — מופת לבועז ורות

„ועתה הלא בועז מודעתנו“, מיוחס הוא כבעלך, ואין לך חרפה להזדווג עמו; „אשר היית את נערותיו“, מסתמא סיפרו לך על מדותיו הטובות, וטוב לך להזדווג עמו. והנה נעמי בטרם גילתה את אזני רות מחשבתה אשר תחשוב לעשות, מסרה לה כמה ענינים [לשבר את אזנה], שכל דבר שבקדושה אינו מתקיים עד שיהא בו מעט תערובת והתדמיות שנדמה כאיסור, אף על פי שאינו איסור ממש. כמעשה שהיה ביעקב אבינו שנשא שתי אחיות, שעתידה תורה לאסור, אף על פי שבימיו לא היה איסור. אבל המחשבה היתה קודש להעמיד י"ב שבטי יה. וכן ענין יהודה ותמר, אף על פי שהיתה בזה מצות יבום (כמנהג יבום לפנים באחד מקרובי המת, עם שאינו אחיו), מכל מקום המלאך שאמר ליהודה שיתחבר עם תמר, שמהם מלכים ונביאים יולדו, עם כל זה לא אמר לו שהאשה הזאת היא תמר ויקיים בה מצות יבום. אלא כוונתו היתה שיבוא אליה, לא בדרך אישות ולא בדרך יבום, כדי שיהי' בביאה זו מעט שלא כהוגן. ובאופן זה דיברה נעמי עם רות ומסרה לה: הלא תדעי, כי בזיווג זה משען לכל בית ישראל, כי את היא האשה שמצאצאיך יגלה אורו של מלך המשיח בעולם. וכל דבר גדול מאד בקדושתו מוכרח שיהי' מעורב בו איזה ענין חטא, כשם שאי אפשר לו לאדם לאכול דבר המתוק מאד עד שיערב בו מעט מר, ואז יתענג לו" (קיצור אלשיך) על מגילת רות פרק ג, ב; ועוד שם פרק א, א, ד"ה „ונבא“; פרק ב, ד, ד"ה „והנה“).

חלק למקטרג שלא יקטרג

... „נעמי כבר ידעה כי דוד מלך ישראל, והמלך והמשיח, ראוי לצאת

מבועז הצדיק, ולכן ראתה נעמי כי מאחר שבזיווג הקדוש הזה עתיד לצאת ממנו שורש ישי וכל מלכות בית דוד, בהכרח הוא שיקטרג צד הס"א איזה קטרוג עד שלא יביא לידי גמר, ועל כן רצתה נעמי לסמא עיני הקטיגור, בתת לו חלק-מה בזה, שלא יקטרג עליו כלל".

— — — — —
 „לכן ענין הזיווג הקדוש הזה ראתה נעמי, שאם לא יתנו לסמא"ל חלק-מה בו, יקטרג בוודאי עליו לכן יעצה להיות המעשה נעשה בדרך פריצות, כי זה הוא חלקו ותאותו של סמא"ל, ושוב לא יקטרג עליו.

— — — — —
 וכן תמצא כי גם בזיווג שנזדווג יהודה עם תמר, אשר כל תפארת מלכות בית דוד יצאה ממנו, הכרח היה להניח לסמא"ל חלק-מה, בהיותו נעשה דרך זנות, כי כתיב „ויחשבה לזונה וגו'", ואלמלא לא נעשה הדבר כן, לא היה נעשה כלל ולא היה יהודה לוקח אותה" — — — — „אגרת שמואל" על רות פרק ג, מאת ר' שמואל די-אוזידה, מחבר „מדרש שמואל" על אבות).

*

לדברי „מי השלוח" בענין יהודה ותמר — עיין עוד „אור החיים" בראשית מט, על הפסוק „גור אריה יהודה וגו'" עד ד"ה „אוסרי לגפן וגו'".

עבירה במסווה של מצוה

„...דהנה זה דרכו של היצה"ר שאינו מתחיל לפתות את האדם לעבור את פי ה' בעבירה, כי בודאי לא יוכל לו, אלא מייפה בעיניו העבירה ואפילו בפרישת מכמורת לומר לו שעניין כמות זה למצוה יחשב... והנה זה הי' מעצת בלעם הרשע: להיות שהי' יודע שיש בקבלה אצל כל ישראל על הניצוץ הקדוש המשוקע אצל בנות מואב, אשר משם יתנוצץ מושיען של ישראל, ולא עוד אלא האשה הזאת אשר הניצוץ טמון בקרבה תרדוף אחר יהמון ישראל להביא הניצוץ הקדוש ההוא לתוך הקדושה כמו שהי' המעשה ברות הצדקנית

— — — והנה זאת היתה עצת הרשע, שהתחלת הפיתוי לישראל והרדיפה אחריהם תהא ע"י בנות מואב — — — אבל תכלית עצת הרשע היתה: כאשר יהיו נפתים אחר בנות מואב יזמינו להם גם בנות מדין" (אגרא דכלה, ר' צבי אלימלך מדינוב, פרעמישלא, עמ' ע, 150, ד"ה „ויתכן עוד לפרש וגו'").

מעשה הראשונים

... „כי כל מעשה הראשונים ומה גם הנזכר בתורה אינם בלבד כפשטן, ואינו בדרך הזדמן ומקרה ח"ו, כי אל תחשוב אשר שלומיאל שהי' השני לנשיאים ממבחר דור המדבר בימי משה רבינו ע"ה אדונינו, שיהי' פרוץ בעריות כדעת הפתאים בני הכסילים — — — ודי בזה למבין כי דברים אלה הם בכבשוננו של עולם" („חסד לאברהם" מר' אברהם אזולאי, דפוס לבוב, עמ' נה. ביאור מאמר חז"ל: „פסיעותיו של אברהם אבינו").

טעותו של זמרי בן סלוא

... „אפשר ללמד זכות על זמרי בן סלוא, שהיה חושב כי כזבי היא האשה אשר טמון בתוכה ניצוץ הקדוש הזה אשר ממנה ישתלשל כל מלכות בית דוד, וגם מלך המשיח. והנה משי"ח ב"ן דו"ד גימטריא תכ"ד, ועל זה יש למצוא רמז בדברי הגמרא: „תכ"ד בעילות בעל וכו' " (סנהדרין פב, ב), שכוונתו של זמרי היתה כדי לברר נשמת משי"ח ב"ן דו"ד, גימטריא: ד' מאות ועשרים וארבע, וכל דברי בדרך אפשר" („אמרי יוסף", מהאדמו"ר הה"צ ר' יוסף מאיר זצוקללה"ה — ספינקא, פ' פנחס, עמ' סה, ב, ד"ה „ושם", דפוס מארמארש סיגעט — תרע"ג).

התורה מכריעה בבחירה לצד הטוב

בגמרא (קידושין ל, ב): „... נמשלה תורה כסם חיים. משל לאדם שהיכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטייה על מכתו ואמר לו: בני! כל זמן שרטייה זו על מכתך אכול מה שהנאתך ושתה מה

שהנאתך ורחוץ בין בחמין בין בצונן ואין אתה מתיירא, ואם אתה מעבירה והרי היא [המכה] מעלה נומי [אבעבועות]. כך הקב"ה אמר להם לישראל: בניי! בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו, שנאמר: ,הלא אם תיטיב שאת', ואם אין אתם עוסקים בתורה אתם נמסרים בידו, שנאמר: ,לפתח חטאת רובץ', ולא עוד אלא שכל משאו ומתנו בד, שנאמר: ,ואליך תשוקתו', ואם אתה רוצה אתה מושל בו, שנאמר: ,ואתה תמשול בו" .

מסביר המהרש"א שם: ,המשל... יש לפרש בנמשל, שכל זמן שאתה עוסק בתורה, שהיא הרטייה על גבי מכתך [היינו: יצר הרע], אכול מה שהנאתך וכו' רוצה לומר, שתוכל ליהנות מתענוגי עולם הזה ואי אתה בא לידי עבירה, כי התורה מגן לך, כרטייה זו שמגינה על המכה שלא תעלה נומי, אבל כשאין אתם עוסקים בתורה, שהיא העברת הרטייה מעל המכה, אי אפשר שלא לבוא לידי עבירה, כענין ששנינו: ,ולא עם הארץ — חסיד", שאינו יודע במה ייכשל"...

ועוד מעיר המהרש"א שם על לשון הגמרא: ,כך אמר הקב"ה לישראל" — והלא זה הכתוב לקין נאמר? ויש ליישב, הוא אומר, שתחילת המקרא, ,אם תיטיב שאת" לגבי ישראל נאמר, כי להם ניתנה תורה שנקראת ,לקח טוב", אבל לקין לא ניתנה התורה, ואף על פי כן נאמר לו כי הבחירה ניתנה לו, שנאמר: ,ואתה תמשול בו" .

הרצון מבקש סייעתא דשמיא

„הדריכני בנתיב מצותיך כי בו חפצתי" (תהלים קיט, לה) — אינני רוצה בבחירה, רצוני לעשות רצונך, עזור לי, הדריכני בנתיב מצותיך, כאומרים ז"ל: ,הבא לטהר מסייעין אותו" (,מאמר קדושין", מובא ב,עשר אורות" בשם „אוהב ישראל").

„ידיעה“ שקדמה ל„בחירה“

... „ראינו ב„גליון המדרש“ של אדמו"ר הגה"ק משינאווע זי"ע שהביא בשם הרב הגה"ק מר"ה ארי' ליביש זצלה"ה מווישניצא [פירוש] „וירא אלקים את בניי וידע אלקים“, הנאמר ביצי"מ, היינו: יען כי בניי לא היו ראויים אז לגאולה ע"י העוונות שהי' להם עד [כדי כך] שטען שר של מצרים: „הללו עובדי עבודה זרה וכו', מה נשתנו הללו מהללו?“, לזה המשיך הקב"ה על ישראל הידיעה הקודמת לבחירה, וכביכול לא סילק את ידיעתו ית"ש, א"כ לא חטאו ישראל בבחירתן הרעה" (לקוטי דברי תורה" אות קסה, מרשומי דברים בהאש „שו"ת דבר תפארת" לר' צבי הירש שפירא ממונקאטש בעל „דרכי תשובה“ על יורה דעה).

פרק ב

חכמי ישראל במשנת „הכל בידי שמים“

הרב יהושע הוטנר, בהרצאתו המקיפה על איזביצא וחידושה בחסידות, במסיבה שנערכה בבית „המרכז העולמי“ לרגל הופעת ספרנו חלק א, הרחיב את הדיבור בהסברה עיונית מאירת עיניים לעיקרי יסוד בחסידות זו, הסברה כוללת הקובעת ברבה לעצמה. ברשותו אנו מביאים להלן חלק מהארותיו המאלפות, למקוטעין, בהקשר הפרק שאנו עוסקים בו כאן, בלשונו ובניסוחו שבכתב.

...הענין שנתעכב עליו הוא ענין הבחירה החפשית, שהיא מיסודות היהדות, היינו: שאנחנו מאמינים שישנו לכל אחד מאתנו יסוד איתן לבחירה חפשית הן בטוב והן ברע. „ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע — — — ובחרת בחיים“, הרי שהבחירה בידינו, והשכר והעונש בידינו, אם נלך בדרך הטוב נזכה בחיים, ואם נבחר ברע הרי התוצאה תהיה שלילית. ובכן הכל בידי האדם. וחז"ל הגדירו זאת במאמרם הידוע: „הכל בידי שמים — חוץ מיראת שמים“, כי יראת שמים, היינו: הבחירה בדרך הטוב ובדרך החיים היא בידי האדם, שהוא חפשי לבחור בין הטוב ובין הרע. והנה בענין יסודי זה אנו מוצאים בדברי „מי השלוח“ דברים הפוכים, מן הקצה אל הקצה, שניסוחם חד וחלק, להפך לכאורה, מדברי חז"ל: „הכל בידי שמים — ואפילו יראת שמים“. נוסחה זאת מופיעה ב„מי השלוח“ לא באקראי אלא כשיטה רחבה מראש הספר עד סופו, בצורות שונות ומגוונות ובהקשרים שונים, וסיכומם שווה: „כי אף יראת שמים הוא בידי שמים, ואף כל החוטאים של ישראל הם בהשגחת השי"ת"...

...כדאי איפוא להרחיב כאן את היריעה ולומר, כי אם נמצא עומק הדין נמצא את רעיונה של איזביצא על „הכל בידי שמים —

ואפילו יראת שמים" מותאם לרעיונותיהם של שאר חכמי ישראל, היינו: למרות הבחירה יש גם גזרה ולא רק ידיעה, ולמרות הגזרה יש גם בחירה, ועל הסתירה שבדבר זה ועל דרכי פתרונה ידובר בשורות שלהלן.

ייבחנו נא לפרשתנו דעותיהם של הרמב"ם והראב"ד בענין ידיעה ובחירה וגזרה, וכן דעת רש"י בנדון בפירושו לקהלת.

גזרה ובחירה

על ענין הבחירה אומר הרמב"ם בפרק האחרון של שמונת פרקיו: „אילו היה האדם מוכרח על פעולותיו — יהיו בטלות מצוות התורה ואזהרותיה“, ולפיכך אומר שם הרמב"ם: „אמנם האמת אשר אין ספק בה שפעולות האדם כולן מסורות לו, אם ירצה — יעשה, ואם לא ירצה — לא יעשה וכו' וחייב העונש למי שימרה, והגמול למי שיעבוד“. והוא מסביר את מאמר חז"ל: „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים וכו' — ירצו בו הענינים הטבעיים, אשר אין בחינה לאדם בהם, כגון בהיותו ארוך או קצר, או רדת המטר או עצירה, או הפסד האויר או זכותו“, היינו: כל הענינים הטבעיים, מה שאנו קוראים חוקי הטבע, הם בידי שמים בלבד.

ביתר ביאור תמציתי מפרש הרמב"ם ענין זה באחד מאגרותיו לר' עובדיה הגר (תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, סי' תלו): „כל מעשה בני האדם אינם בגזרה, ולפיכך נותנים לו שכר — — — וכל מעשה בני האדם בכלל יראת-שמים הם, וסוף כל דבר ודבר ממעשה בני האדם בא לידי מצוה או עבירה; וזה שאמרו חז"ל הכל בידי שמים, הכוונה במנהגו של עולם ותולדותיו וטבעו, כגון מיני אילנות וחיות ומזלות וגלגלים ומלאכים וכו' — וכל המניח דברים שאמרנו אינו אלא מאבד עצמו לדעת“.

מכאן אנו למדים ברור כי לדעתו של הרמב"ם הכל בידי אדם, פרט לחוקי הטבע שהם בגזרת הבורא.

ועתה נעבור לדעתו של רש"י בפירושו לקהלת פרק ב בפרשת העתים: „עת ללדת ועת למות, עת להרוג ועת לרפוא, עת לפרוץ

ועת לבנות וכו'". לפי פשוטם של דברים ניתן לומר שקהלת מתכוון להגדיר שהכל בגזרה, כל מעשה בני האדם קבועים מראש, והכל תלוי בעת, וכפי שהוא ממשיך באותו פרק: „מה יתרון העושה באשר הוא עמל", כי אין בידי האדם לשנות כלום במעשהו, ומה שנדמה לו כי הוא המוליד על פי חפצו, הוא ההורג והוא הבונה על פי רצונו החפשי — אין זה אלא דמיון שוא ומדוחים, כי זה בא לו בגלל ש„הכל עשה יפה בעתו": הוא מוליד, מכיון שהוא צעיר ומלא חיים, ורוצה ילד; הוא הורג, מכיון שיש לו רצון וכוח להתגבר על אויבו; והוא בונה, מכיון שיש לו כסף. ובגלל ה„יפה בעתו" הזה מסונוור הוא לגמרי, ולפיכך „לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה אלקים מראש ועד סוף" — כי מי הוא זה שנתן לו רצון־חיים וחפץ־חיים של בחור צעיר, ומיהו שנתן לו שאיפה וכוח לעשות חיל, ומיהו זה שנתן לו רצון לעשות כסף ולהשיג כסף, ומי הוא זה שתיכנן והתאים מראש את הרצונות והכוח של האדם למען עשייתו של העולם והתפתחותו, על כל תהפוכותיו — אם לא הבורא? , ובכן, נכון לומר כי האלקים הוא שעשה את המעשה מראש ועד סוף לא רק מבחינת הכוח הבסיסי אלא גם מבחינת התכנון מראש, אלא שזה מוסתר ומוסווה בבחירתו ה„חפשית" של האדם, שאינה חפשית אלא בגלל דמיונו בלבד, שבא לו בגלל ההתאמה היפה בין ה„עת", היינו: בין המסבות, ובין המעשה.

גזרה רק במהלכים כלליים

והנה בא כאן פירושו של רש"י — והוא על פי מדרש קהלת — המבאר את העתים בדרך אחרת לגמרי: עת ללדת: „לתשעה חדשים"; עת למות: „קצב שנות דור ודור"; עת לטעת: „גוי וממלכה"; עת להרוג: „אומה שלמה"; עת לפרוץ: „חומת העיר כשנגזר עליה"; עת לבכות: „בתשעה באב"; עת לשחוק: „לעתיד לבוא", וכו' וכו'.

רואים איפוא שרש"י מפרש כאן את כל העתים הקבועים והגזורים הללו לא על חיי הפרט, שהרי הפרט יש לו באמת בחירה חפשית, ואין לומר שהוא פועל על פי גזרת העתים, ולפיכך

גזרת העתים באה, לדעת רש"י ע"פ המדרש, רק על עניני טבע האדם: עת ללדת — לתשעה ירחים, ועת למות — קצב הדור, שהוא שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה; או בעניני הנהגת העולם, והילוך ההיסטוריה העולמית, ולפיכך: עת לטעת — גוי וממלכה, כגון כיבוש הארץ ע"י יהושע או גילוי אמריקה וכו'; ועת להרוג — אומה שלימה, כמו טביעת המצרים ביס-סוף או גזרת שבעה עממים וכו' — כולם מעניני מהלך ההיסטוריה האנושית, אבל מה שנוגע להנהגה הפרטית של כל אחד ואחד — זה לא שייך ל"עתים" הללו כלל.

והיוצא לנו מזה, שרש"י מביא כאן נקודה חדשה נוספת בענין בחירה וגזרה, נוספת לזו שהביא הרמב"ם בפרק האחרון של שמונה פרקים, שכן שם קובע הרמב"ם בחירה ליחיד וגזרה לעניני הטבע בלבד, והנה בא רש"י ומרחיב את שטח הגזרה, שהיא לא רק בעניני חוקי הטבע אלא גם בעניני ההנהגה הכללית של העולם ושל ההיסטוריה האנושית: עת לטעת גוי וממלכה, ועת להרוג אומה שלימה.

והנה אם נתבונן היטב, נמצא כי ענין זה של גזרה בהנהגה העולמית הכללית יש למצוא לענ"ד גם ברמב"ם, בהמשכו של פרק ח של שמונת פרקיו וכן בהלכות תשובה בסוף פרק שישי: „והלא כתוב ועבדום ועינו אותם ד' מאות שנה — הרי גזר על המצרים לעשות רע ולמה נפרע מהם? — — — לפי שלא גזר על איש ידוע — וכן המצריים כל אחד ואחד מאותן המצריים והמריעים לישראל, אילו לא רצה להרע להם הרשות בידו" — ולכן נענש פלוני מצרי, בין אם הוא מצרי פרטי ובין אם הוא פרעה מלך מצרים, כי שניהם היו חפשיים באופן אישי להימנע מכל מעשה רע למרות הגזרה הכללית (אמנם אצל פרעה נתוסף עוד ענין של „והכבדתי את לבו" בתור עונש על סירובו מלכתחילה, אבל לכתחילה היה חפשי בהחלט בהחלטתו).

רואים איפוא שהרמב"ם, כמו רש"י, מאשר אף הוא שהגזרה אינה מצטמצמת בחוקי הטבע בלבד, אלא מרחיבה את השפעתה וחלותה גם על מהלך העולם הכללי, היינו: מה שאנו קוראים ההיסטוריה העולמית והאנושית.

בחירה לפרט למרות הגזרה

ועתה נשאלת השאלה: הא כיצד? אם פרעה היה חפשי לא לשעבד את ישראל, על מי חלה הגזרה של „ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה"? — שאלה זו שואל הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם בהלכות תשובה: אם היחיד חפשי לעשות כרצונו, על מי חלה גזרתך? — תשובת הרמב"ם על שאלה זו איננה מלאה, והיא הובאה בסוף אותה הלכה ה' בפרק השישי: „ולא הודיע הבורא אלא מנהגו של עולם — — — העם הזה יהיה בהן צדיקים ורשעים — — — וכן המצריים וכו' שלא גזר על איש ידוע, אלא הודיע שסוף זרעו עתיד להשתעבד בארץ לא להם". ובכן ברור מדבריו „שלא גזר על איש ידוע" אבל גזר על מנהגו של עולם ועל מהלך ההיסטוריה שבני ישראל ישתעבדו ד' מאות שנה למצריים, וגזר — לפי מדרש קהלת ורש"י — עת לטעת גוי וממלכה, וגזר עת על חורבן בתשעה באב וכדומה, כי גם מנהגו של עולם והנהגתו כלולים בחוקי הטבע מששת ימי בראשית, „והושם בטבע הדברים אז שיתחדש בהם מה שיתחדש, וכאשר יתחדש הדבר בעת הצורך יחשבו הרואים בו שעתה נתחדש — ואין הדבר כן" (פ"ח בשמונת הפרקים), כלומר, גם החידושים בהנהגת העולם כלולים בגזרת הבורא מעת בריאת העולם. אולם אחרי כל זה עדיין עומדת תמיהתו של הראב"ד — אם כל יחיד חפשי לעשות כרצונו — „על מי חלה גזרתך"? — ודורשת תשובה יותר מפורטת.

תכנון מבוסס על גורמים כלליים

ולא על ראובן ושמעון

לשם הסבר כלשהו של עמדה כפולה זו: גזרה ביחס לכלל וחופש בחירה לפרט, ולשם ביטול הסתירה, לכאורה, שבין שניהם, כדאי להביא משל אקטואלי מחיינו היום-יומיים. בידוע, שכל חברה גדולה לתחבורה ציבורית, קודם שהיא קובעת קו מסויים, היא חוקרת לכמות הנוסעים הפוטנציאליים באותו מקום, ולפי תוצאות מחקר זה היא קובעת כדאיותו של הקו ותדירותו. הכלכלן של „אגד" קובע איפוא מראש — על יסוד תצפיותיו — כי קו פלוני יעביר כך וכך

אלפי נוסעים במשך החודש או השנה ויכניס כך וכך כסף תמורת הנסיעות. מותר לומר כי קביעות אלו מתגשמות הלכה למעשה פחות או יותר, אולם האם יעלה על דעת מישהו לומר לראובן או לשמעון, הדרים באותו רחוב שבו עובר האוטובוס הנידון, שהם מוכרחים לנסוע באותו יום באוטובוס זה, כי כך גזר עליו הכלכלן של „אגד“?

דומה, שמותר לומר בהחלט, כי ראובן או שמעון חפשיים, למעלה מכל ספק, להחליט בכל יום מחדש אם לילך ברגל או ליסע במכונית הפרטית או ב„טרמפ“, או ליסע באוטובוס או להזמין מונית, או, בכלל, להישאר בבית, מסיבה זו או אחרת. אף על פי כן יתברר לכל מי שיעסוק קצת בסטטיסטיקה עצמית, כשיבדוק כמה פעמים בחודש או בשנה נסע באוטובוס, או הזמין מונית, או הלך ברגל — ימצא שאם אין לו מכונית פרטית, ואם משרדו אינו מקציב לו תקציב למונית, הרי למעשה נסע ב־90 אחוז מהמקרים באותו אוטובוס שהכלכלן של „אגד“ ביסס עליו את תכניתו מראש.

הרי לפנינו דוגמה מוחשית לעיקרון הכפול שאנו דגים בו, כלומר, אף על פי שראובן או שמעון חפשיים להחליט אם לנסוע באוטובוס או לאו, מכל מקום חופש־בחירה זו אינו פוגע כלל בתכנון הריאלי והמעשי הקבוע של „אגד“, אשר לפיו יעברו למעשה 90 אחוז מהנוסעים הפוטנציאליים של אותה סביבה בכלי התחבורה שלהם.

הווי אומר: הכלכלן של „אגד“ בנה את תכניתו לא רק על בסיס רצונו החפשי של ראובן או שמעון אלא על סיבות רבות מאד הגורמות לראובן או לשמעון להיזקק לכלי תחבורה בגלל עבודתו ועיסוקו וסגנון חייו. וסיבות אלה, אף שהן משתנות לפעמים, הרי ברובן הן שרירות וקיימות ותוצאותיהן מחייבות מראש את תכנון התחבורה במקום פלוני, על אף האפשרות הסבירה שתמיד יימצאו יחידים שונים שינהגו בניגוד לתכנית.

כאן אנו מגיעים לנמשל מדברי רש"י ומדברי הרמב"ם: כי אף על פי שהתכנון האלקי קבוע מראש, מששת ימי בראשית, על מהלך העולם ועל נסיעת גוי וממלכה, ועל שעבוד מצרים ארבע מאות שנה,

ועל כיבוש הארץ בימי יהושע בן נון, ועל החורבן בתשעה-באב, ועל חורבן אשור וחורבן בבל — הרי בנוגע לאישים הפרטיים, הפועלים בתוך כל המסגרת הרחבה והענקית הזאת, חפשיים הם, מבחינת רצונם האישי, לנהוג, בתוך מסגרתם האישית האינדיבידואלית, במידת הטוב או במידת הרע, לפי בחירתם, לפעמים עם הזרם ולפעמים נגד הזרם. עם זה אין חופש זה פוגע כלל בתכנית האלקית הכללית על נטיעת גוי וממלכה או עקירתם, מכיון שהתכנית הכללית אינה מבוססת על ראובן או על שמעון אלא על גורמים וסיבות כלליות הפועלות בשפע כה רב, עד שלא יהא בכוחו של שום יחיד למנעם מהשגת מטרתם.

גם באיזביצא ישנה בחירה

והנה אותו עקרון כפול, בחירה ליחיד וגזרה לכלל, ללא סתירה ביניהם, אנו רואים גם בתורתו של בעל „מי השלוח” מאיזביצא. בכל הנוגע למהלך ההיסטוריה הישראלית, בודאי שהכל בגזרה, „והכל בידי שמים, ואפילו יראת שמים היא בידי שמים, ואף כל החטאים על ישראל הם בהשגחת הש״י” — כי כל החטאים הללו של שנאת האחים ליוסף הביאו את יוסף לשלטונו במצרים והיא שהורידה את יעקב ובניו לגושן, והיא שיצרה והקימה את עם ישראל במצרים מתוך עבודת פרך, וכאשר יענו אותו כן יפרוץ; ובלי חטא המרגלים לא היו נפטרים מהערב-רב שעלה אתם וכו' וכו'.

ואמנם כך כותב „מי השלוח” (בתחילת פרשת חוקת): „יוסף עם האחים, אף שהיה להם צער, ואחר כך נודע להם שהיה אחיהם, ונתברר להם שלא היה בצער לעולם, אך להם היה צער לפי שעה, ולעתיד יברר הקב״ה שגם לפי שעה לא היה צער לשום נפש מישראל”.

ובכן שני מעגלים כאן: מעגל הצער לפי שעה, לפי בחירה, שהיה נכון בשעתו, בשעת קנאת החלומות ובעת מכירת יוסף; ושוב מעגל הגזרה של ההנהגה הכללית של עם ישראל, שהוכיחה בסופו של דבר שהצער לא היה צער אלא ישועה ליעקב ואחיו והצלתם מכליון ברעב. אח״כ התברר שוב צער „לפי-שעה” שארך

במצרים רד"ו שנים; ולבסוף מתחזור שוב שהעגול השני היה הקובע — עיגול הגזרה האלקית, שלפיו כל שנות עבודת הפרך במצרים לא היו אלא כור הברזל להתהוות האומה הגדולה, מתן תורה וכיבוש ארץ-כנען, כי הגזרה האלקית קבועה מראש: „ואלמלא ירדו ישראל בעלילתו של יוסף ראויים היו לירד כבולין בקולרין“ (מדרש אגדת בראשית).

„המעשים של הש"י והמחשבות של האדם“

רעיון-מפתח בהסברת הנוסחה „הכל בידי שמים ואפילו יראת שמים“ יש לראות בדברי בעל „מי השלוח“ (בראש פרשת וישב), כי „באלו הפרשיות — של יוסף — מלמד אותנו הש"י אשר המעשים הם מיד הש"י והמחשבות הם מצד האדם“. כל ההשתלשלות המעשית שיוסף ירד למצרים והיה שם למשנה-למלך וכו' — מעשים אלו היו מחוייבי המציאות מצד הקב"ה, אולם מאורעות אלו יכלו להתבצע בכל מיני דרכים, ולא דוקא על ידי מכירת יוסף לעבד, כי „אלמלא ירדו ישראל בעלילתו של יוסף — שהיתה קשורה במעשה חטא של אחיו — האויין היו לירד כבולין בקולרין“ — כלומר, בלי תערובת של חטאי האחים. ולפיכך ברור כי המחשבות של אחי יוסף, „לכו ונהרגהו“, או „וישליכו אותו הבורה“, או „לכו ונמכרנו לישמעאלים“ — כל המחשבות הללו היו מחשבות פסולות ורשעיות של האחים, שעליהם לתת את הדין עליהן, כי באו ממקורות של עבירה וזדון. אולם המאורעות עצמם היו מתארכים בכל אופן, ולפיכך יש לומר על כל הפרשה הזאת: „המעשים הטובים — הם של הש"י, והמחשבות הרעות — הם של האדם“, או בלשון אחרת: הכל בידי שמים — היינו „המעשים“ — ואפילו יראת שמים — היינו: אפילו המחשבות הרעות של אחי יוסף אף הן הובילו להגשמת „המעשים“ — אף כי היו קשורות בחטאים, ולכן צריך לומר כי „אף כל החטאים של ישראל הם בהשגחת הש"י“, כלומר, החטאים, אם כי נעשו מתוך בחירה חפשית של האחים, „נוצלו“ ושוועבדו ע"י הש"י לא לרעתם של האחים החוטאים ולא לרעתו של יוסף ולא לרעתו של כלל ישראל — אלא גוצלו דוקא במטרה הפוכה: להצלת האחים החוטאים ולהצלתו של יוסף ולהצלתו

ובנייתו של כלל ישראל, שצמח וגדל בגלל ירידתם של יעקב ובניו למצרים.

ולפיכך יש לדון מפרט זה על כל הכלל כולו, ש„כל המעשים הנעשים בעולם [אך] נראים למעשה בשר ודם“, אך כשיתבוננו בהם מתוך דיסטנציה היסטורית מספקת נראה בעליל כי הכל בגזרת עליון: „ואף על פי שמצד האדם יש לו בחירה — — — ובאמת אינו, רק שהישועה האמתית מסודרת כן מתחילת הבריאה מאת הש״י“ (סוף פרשת תזריע). ולפיכך מותר בהחלט לומר: „ובחירת האדם — אף שניתנה לו — אינה רק [אלא] דבר מועט — כקליפת השום, ואינה רק [אלא] לפי דעתו, כי הש״י הסתיר דרכו מבני אדם, כי יחפוץ בעבודת האדם, ובאם הכל יהיה גלוי לפניו, לא תצמח בו שום עבודה“ (תחילת פרשת קרח — וסוף פרשת וילך). מתוך השקפה כוללת זו ברור, „כי אף קיום המצוות הוא ביד ה', כי יתן כוח באדם שיוכל לקיימם“ (פרשת עקב, ד״ה „והיה“), ולא רק כוח מבחינת היצר הטבעי אלא גם כוח מבחינת התכנון האלקי: „כי לולא רצון הש״י אין מעשה האדם כלום“ (פרשת עקב, ד״ה „השמר לך“).

במסגרת הגזרה — הבחירה מועטת

והם הם דברי רש״י בקהלת: „עת לטעת — גוי וממלכה; עת לבנות — ובנייה כימי עולם; עת כנוס — לכנס אותם מהגולה; עת לרחוק מחבק — וריחק ה' את האדם“, ואם הגיעה מאת הקב״ה העת לטעת גוי וממלכה, או ח״ו להיפך, הרי כל מעשה בני האדם, באשר הם שם, מתגלגלים, בדרך כלל, למען אותה נטיעה או אותה השמדה, כפי שראינו למעלה; עם זה חייבים לומר ולהדגיש, כי אף על פי שמאת ה' יצא הדבר עדיין קיימת ועומדת בחירה לכל יחיד לנהוג לפי רצונו, בלא שיהא רצונו האישי, עם פרשת שכר ועונש על רצונו ומעשיו האישיים, פוגם בתכנית הכללית, הן בתכנית של נטיעה ובנייה והן בתכנית של עקירה והשמדה ח״ו.

אמנם נכון הדבר כי בחירה חפשית זו היא בחירה מועטת,

והיא בחירה מדומה, אם האדם חושב שהכל בידיו בלבד ואינו תלוי כלל בחסדי הגזרה האלקית — בכל זאת יש כאן בחירה מסוימת, ויש כאן משהו שהוא בגדר חידוש אישי של ראובן או שמעון, אם הוא עושה כך או אחרת.

„השם ציווה שיעשה כך”

והם הם דברי הרמב"ם: אמנם ישנה בחירה חפשית לכל יחיד ויחיד, כי אין ה' גוזר על פלוני לעשות מצוה ואין ה' גוזר ח"ו על פלוני לעשות עבירה, אף על פי כן קיימת היתה גזרה כללית של „ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה”, — אולם למרות כל זה חפשי היה, לכאורה, יעקב אבינו לא לרדת מצרימה, וכן חפשי היה כל מצרי פרטי לא לעסוק בשעבוד ישראל וענויו; ועל שאלת הראב"ד: אם כך „על מי חלה גזרתך?” — עונה הרמב"ם במקום אחר, כי למרות החופש האישי נכון לומר: „שעמידת האדם ושיבתו וכל תנועותיו — ברצון ה' יתעלה וחפצו”, אלא שיחד עם זה הוא מכחיש בהחלט את אמונת כת „המדברים” כי קיימת גזרה על כל מעשה פרטי „בכל דבר בכל עת ועת תמיד”, רעיון דטרמיניסטי זה הוא דוחה לגמרי, כי „לא כן אמונתנו אנו, אלא הרצון — של הש"י — היה בששת ימי בראשית — — — ולפיכך הוצרכו חכמים לומר בכל הנסים, אשר הם מחוץ לטבע, שהיו ושיהיו, כפי שהובטח בהם, כולם כבר קדם הרצון בהם בששת ימי בראשית”. אבל לא רק הנסים שלא כדרך הטבע הם בגזרה מששת ימי בראשית, אלא אף מעשי בני אדם השוטפים, שהם בבחירת האדם, אף שעליהם יש לומר שהם בגזרת הבורא, „שכל דבר מחודש אי אפשר לו מבלתי סבה קרובה חידשה אותו, ולסבה ההיא סבה, וכן עד שיגיע זה לסבה הראשונה לכל דבר, רצה לומר: רצון ה' מבחירתו — — — ויאמרו שהוא יתעלה עשאו — — — והוא דעת אנשי תורתנו כולם — כי הסבות הקרובות כולם אשר מהם יתחדש מה שיתחדש, אין הפרש בין היות הסבות ההן עצמיות, טבעיות, או בבחירה או במקרה, ורצוני לומר בבחירה, שתהיה סבת המתחדש ההוא בחירת אדם — — — שזה כולו יוחס להשם בספרי הנביאים, — — — שאחר שהשם, לפי מה שהונח והתיישב, הוא אשר העיר הרצון ההוא — — —

והוא אשר חייב הבחירה ההיא לחי המדבר — — — יתחייב לפי זה כולו שיאמר — — — שהשם צוה שיעשה כך או אמר שיהיה כך" (מורה הנבוכים ח"ב, פמ"ח).

לשם הבהרת הענין הדק הזה נביא כאן מפירוש השם-טוב על המו"נ הנותן משל יפה — שהוא מעניין המשל דלעיל בענין תכנון התחבורה — על מלך אחד אשר ציווה לקחת מס מאנשי העיר, ואחר כך בא המוכס לקחת המס, נתחדשו מזה קטטות ומריבות במדינה, וגם נגרמו על ידי כך פעולות של מקח וממכר, כדי להשיג כסף לשלם את המס — לא נאמר שהמוכס הוא אשר עשה כל זאת, אלא המלך אשר גזר על המס, שממנו ועל יד פקודתו נתהוו כל המעשים הללו כולם.

בעקבות משל זה יש לחזור ולומר, כי למרות העובדה שמסגרת הבחירה החפשית של המוכס מועטת היא, מאחר שהוא נתון מראש בסוגר מצומצם שצימצם אותו המלך, אף על פי כן רק הוא, המוכס, יעמוד באחריות מלאה, בדין ובמשפט על דרכי הפעלת המס, אם ריחם על העניים והחולים והקטין את מסייהם לעומת המסים שגבה מהעשירים והחזקים, או נהג ברשע וכחש באופן הפוך; אולם אחרי כל זה הלא ברור שהאחראי האמתי הוא, המלך שציווה על המס, והוא המוציא והמביא כל ענין המס וכל הנובע ממנו.

כדאי להוסיף עוד ולומר, כי עמדה זאת, שלמרות הגזרה האלקית הכללית עדיין קיימת ועומדת מסגרת די ניכרת לבחירתו החפשית של האדם הפרטי — ואין סתירה בין גזרה לבחירה — יש לה סמוכין גם במחשבה הפילוסופית המודרנית, שנוסחה יפה בידי שמואל הוגו ברגמן:

„כיום אין לנסח את הבעיה — של האינדטרמיניזם ושל הדטרמיניזם — בצורת א-או, כלומר, או חופש או סיבתיות, אלא בצורה זו: מהו החופש, ומהי מידת ההכרח המתגלות בחייו של האדם?" — כי שתיהן פועלות בו ושתיהן אמת.

בסיכומי של דבר, עלינו לומר ביחס לתורת איזביצ'רדזין על בחירה וגזרה, שאין לדבר עליה כלל כמנוגדת אף במשהו להשקפת

חז"ל וחכמי ישראל בנידון, אלא כמבליטה ומדגישה את הרעיון ההרמוני לאמיתתו כמקובל וכידוע לנו מחז"ל, כי למרות הבחירה החפשית של האדם קיימת גזרת הבורא במהלך העולמי, ולמרות גזרה זו עדיין קיימת גם בהירה אישית לאדם, למאוס ברע ולבחור בטוב, מתוך אחריות עצמית מלאה לשלילה או לחיוב, אם כי בהיקף עולמי היא מוגדרת ומצומצמת למסגרת ההנהגה האלקית הכללית.

בִּירוֹרִים

[בענין חידוש התכלת]

- פרק א. גילוי התכלת — התכונות לקראת הנאולה
- " ב. בעיות ופתרונן
- " ג. לבו נא ונוכחה
- " ד. תומכים נועזים
- " ה. צמיעת התכלת במדינת ישראל
- ה ע ר ו ת

פרק א

גילוי התכלת —

התכוננות לקראת הגאולה

אין אדם עומד על סודה של פרשת התכלת אלא אם כן הוא מצוי אצל משנת החסידות של איזביצא בראייתה את הגאולה כתוך-תכנה של החסידות, כלומר, בתפיסת החסידות כפתיחת שער לגאולה¹ — וזה שהביא את הרבי מראדזין, אדמו"ר רבי גרשון חנוך העניך זצ"ל, לעסוק בשני דברים הכרחיים לגאולה, והם: א) חידוש לימוד דיני טומאה וטהרה; ב) חידוש התכלת.

בנוגע לחידוש בתורת טומאה וטהרה — נתכוון לכך בחיבור „ספר סדרי טהרות“ (כלים ואהלות הופיעו בדפוס; גם נגעים היו במהלך ההדפסה, וכנראה שהכל הושמד ונאבד בגזירות היטלר שר"י). וכך אומר אביו של בעל-סדרי-טהרות, רבי יעקב זצ"ל, בעל „בית יעקב“, בהסכמתו על „סדרי טהרות“ שחיבר בנו רבי גרשון חנוך העניך זצ"ל:

„קרבה עת אשר יצווה האל לנביאו אשר יבחר לאמור:
שאל נא את הכהנים תורה, כי לא יזנח לעולם ה'“.

ובנוגע לחידוש התכלת — דעתו בפירוש („מאמר פתיל תכלת“ מה, א), שזוהי אתחלתא דגאולה, ששיגו רשיון לבנות בית המקדש — — — „כשנהיה זכאין נזכה שעוד קודם קבוץ גלויות נשיג רשות לבנות מעצמנו — — — והנה מבואר מכל זה שבנין בית המקדש, כשנזכה, יהיה קודם ביאת המשיח, ולזה על כרחך נצטרך לתכלת. ועל כרחך שבאמת לא נגזר התכלת. — הוא במציאות להשיגו אחר החיפוש“ („מאמר פתיל תכלת“, סה, ב).

מעניינת תשובתו של מחדש התכלת כלפי אלה שתלו עצמם באילן גדול המגיד מקאזניץ זצ"ל, שבספרו „עבודת ישראל“ (פרקי אבות פ"ט, מ"ד), הוא אומר: „כי תכלת מורה גם כן על השגחת הבורא ית"ש בעולמו בעוברי רצונו כנ"ל והוא משוטט בכל, וכשישגיח האדם על זה אזי יירא ויתרומם לבבו בהתעוררות, והיינו שצריך האדם לתלות תכלת בציצית כנ"ל, וזה בזמן הבית כשהיו ישראל בגדולה ושלווה היו צריכין לתכלת להזכיר היראה, ועכשיו אין צריכין לתכלת כי בלא זה לבבות ישראל נכנעים מגודל הצרות העוברים עלינו, ואדרבה צריך לחוט לבן להזכיר שאף עפי"כ חסד הבורא אלינו ולא יעזבנו נצח“.

על כך עונה בעל „עין התכלת“ (קלא — 261), שגם המגיד בכבודו ובעצמו הכריז ברבים, כי עתה שעומדים לפני הגאולה עלינו לחדש את התכלת, וכה דבריו:

„וגם הנני להודיע בזה כי יש לנו קבלה ברורה בעדות נאמנה שהרב הגאון והקדוש אור עולם המגיד מקאזניץ זצ"ל באותו שבת שאמר ענין זה מתכלת אמר אחר כך ברבים: אף שאמרנו ענין זה, מכל מקום לפני ביאת הגואל יגלה אחד מצות תכלת לישראל, ויש לנו התעודה בכתב מקובל לנאמנים“.

ויש עוד הרבה מקומות בספריו „פתיל תכלת“ ו„עין התכלת“, שמסמיק הרבי מראדזין שם את ענין התכלת לגאולה הקרובה לבוא.

כך חזה רבי שמשון מאוסטרופולי

בין חסידי איזביצא-ראדזין רווחה ידיעה כי רבי שמשון מאוסטרופולי בספרו „מחנה דן“ חזה ברוח קדשו שהתכלת תתגלה. לעומת זאת רווחת דעה בין יודעי דבר, שהספר „מחנה דן“ לא ראה אור הדפוס, אם כי הכל מודים שרבי שמשון חיבר ספר בשם „מחנה דן“².

והנה ביום כו בכסליו תשכ"ד שמע המחבר מפי רבי יצחק מאיר קורמן ז"ל, מחסידי ברסלב הוותיקים בירושלים, דברים אלו:

בשנת תרע"ז ביקר הנ"ל בטולטצין, שם גרו נכדיו של רבי נתן, תלמידו המובהק של רבי נחמן מברסלב זצ"ל.

כשהגיע לשם רבי יצחק מאיר קורמן בפעם ההיא והתפלל בטלית של תכלת, כדרכו, עורר הדבר אי־שביעת רצון אצל זקני החסידים ושמחה אצל הצעירים, ובתוכם הבי משה יוסף מפולין (שם המשפחה של ר' משה יוסף געלס מזכרוננו), הביא אותנו האחרון לביתו של אחד ממכריו, והלה הראה לו את הספר „מחנה דן” בדפוס על ניר אפור־ירוק, כמעט במצב של התפוררות, ומהספר הנ”ל העתיק רבי יצחק מאיר קורמן (מדף רצה) הקטע על התכלת כלהלן.

וזו ההעתיקה:

כתב האר”י ז”ל שאחר החורבן אין לנו תכלת, כי לאחר החורבן ניגנז. אור החכמה אינו מאיר על מלכות ואין לנו אלא לבן שהוא מבינה, והתכלת, שהוא מחכמה, אין לנו, והנה זה ימשך עד ת”ר לאלף הששי כי בשנת ת”ר יתחיל אור החכמה להאיר על מלכות, דבת שבע ותחיל להעלות (בסוד המאה השביעית), כמאמר הזוה”ק פ’ וירא: „ובשית מאה שנין לשיתאה יתפתחון תרעין דחכמתא לעילא ומבועי דחכמתא לתתא וכו’”. והנה אז יצטרך ב’ הדברים: א’ לתקן ולקשט את המלכות בכמה תיקונים וקישוטין הנוגעים אליו כי אין לבוא אל המלך בלבוש שק, והשנית להשיב אור החכמה אליו. והנה אז יקום אחד משרשה ובכח התורה שהיא ממש אור החכמה, דאורייתא מחכמתא עלאה נפקית, ויברר וילבן מציאת התכלת ודיניו מכל סיג וגם יתקין הרבה דברים הנוגעים אל בת שבע ואחד מהם יהיה שיחזיק את השמיטה בסוד „ושבתה הארץ” ובכח זה יעשה את התכלת בפועל כמאה”כ נוצר תאנה יאכל וכו’ נרמז בהכנף פתיל תכלת כי הכנף במילואו כזה: ה”א כ”ף נו”ן פ”א ונקודותיו עם ד’ אותיותיו גי”ם (בגימטריה) שמטה (אמנם הגימטריה אינה עולה בסיכום, אך יתכן שנפלה כאן טעות בהעתיק. ברם, אם נוסיף נקודה בכ של הכנף והא של הכנף בייד ולא בא — יעלה החשבון יפה), ו„פתיל”, ר”ת: פרי תאנה יאכל לנוצרינו. ואח”כ כתיב תכלת לרמז על הנזכר. והנה אם תצרף לפסוק „ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם” — „ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת”, ושם

בן אותיותיו והכולל שהיא סוד בת שבע, יעלה במספר השנה במאה השביעית לאלף הששי: יקום חכם אחד מבת שבע ויחזיר עטרת התכלת ליושנה, ובודאי הגדולים שבדורו לא יסכימו על זה במהרה. וזה נרמז בפסוק, "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" והכתוב מרמז שלא תשמעו להם — "למען תזכרו ועשיתם את כל מצות ה'", כמאמר חז"ל: "מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין וכו'". וע"ז במהרה נזכה להמשיך אור החכמה על המלכות כי עתה בעוה"ר אין לנו אלא אור הבינה והייתם קדושים לאלוקיכם כי סוד קדושים הם חכמה ובינה, ואלוקים היא מלכות. וה' יכפר בעדי שגליתי כל זה, עכ"ל.

הדברים הועתקו בלי פיסוק, כפי שהרב רבי יצחק מאיר קורמן מצא בספר הנ"ל. אחר הדברים האלה ששמעתי מפי רבי יצחק מאיר קורמן וקיבלתי ממנו ההעתקה האמורה, פניתי לספריות הממלכתיות בקיוב ובלינגרד, אם נמצא אצלם הספר, "מחנה דן" ולא קיבלתי כל תשובה.

הצעדים הראשונים

משהתחיל הרבי מראדזין, לפני שמונים ושש שנים ומעלה, לשים אל לבו, "ענין מצוות התכלת אשר בעוונותינו הרבים נמנעה מאתנו, והוא אחד מהענינים אשר חדלנו טובה בגלויותינו" — התעמק שנים רבות בחקירה בפרשה זו: לסיבת שכחת התכלת, למקור הצבע מדמו של החלזון, אפשרות הימצאו בימינו ודרכי הצביעה מבחינת ההלכה בימינו, ובתוצאותיה כתב קונטרס בשם, "מאמר שפוני טמוני חול" שנשלם, "בי"א מרחשון, ג וירא, תרמ"ז, פה ראדזין".

במאמר זה, מציין הרבי מראדזין שעלה בידו, "לברר הסימנים שעל ידם יוכר החלזון", וכי הוא ראה כתשעה עשר מינים של דגי הדיו, ונראה לו שבמין אחד נמצאים כל הסימנים שנתבארו מדברי חז"ל, ועל כן הוא מתכוון לבוא לגלילות ים התיכון, כדי

להשיג את החלזון הנ"ל בעודו חי ולהשתדל להוציא ממנו את צבע התכלת.

לא ארכו הימים נסע מראדזין לנאפולי שבאיטליה, בלוויית חסידו-שמשו ר' ישראל קאצקער, ובנו, האדמו"ר הרביעי רבי מרדכי יוסף אליעזר זצלה"ה, ולאחר ששהה שם זמן ממושך, פירסם מאמר שני בשם „מאמר פתיל תכלת" ובו הוא מונה את הסימנים של החלזון, כפי שראה בעיניו, ומסכם תוצאות חקירותיו על אופן הצביעה וכו'. בקונטרס זה הוא עונה על השאלות הרבות שהגיעו אליו, מאז פירסם מאמרו הראשון „שפוני טמוני חול". בערב חג השבועות תרמ"ח גמר את מאמרו „פתיל תכלת" ובו הודיע שהתחיל „לעסוק במעשה להוציא לאור מלאכת שמים".

ביום א' דחנוכה שנת ה' תרמ"ט „אחר הרבה נסיונות ובדיקות, ביגיעה רבה", עלה בידי הרבי מראדזין — „לצבוע היורה הראשונה. ובזמן קצר לבשו איזה אלפים מישראל תכלת בציציותם". אולם לא הספיק לו הדם שהיה בידו מהחלזון אשר מצא „כדי לצבוע את הכמות של התכלת שנדרשה ממני מכל עבר ופינה. ורק בראשית שנת תר"ן עלה בידי לספק את הדרישה, ובאותה השנה הטילו תכלת בבגדי ציציותם יותר משנים עשר אלף איש מישראל".

עם ההתלהבות שעורר גילוי התכלת, שרבים ראו בו „סימני הגאולה", רבתה ההתנגדות ונתפרסמו קונטרסים, מגילות חשאויות ואף שנים שלושה ספרים המביעים התנגדות לתכלת. (בקובץ „תלפיות" תר"ע פורסמה סדרת מאמרים בעד ונגד). גם בארץ ישראל הופיעו קונטרסים וספרים מאת חסיד קוצק בירושלים, ר' הלל משה השיל מעשל: „משכנות לאביר יעקב", „פתיל תכלת ופסול תכלת" ועוד. לכל אלה ענה הרבי מראדזין במאמר שלישי „עין התכלת", שלא זכה לפרסמו בחייו, כי הוא נפטר בד' בטבת תרנ"א, והספר הופיע רק בתרנ"ג על ידי בנו הרבי מראדזין רבי מרדכי יוסף אליעזר זצלה"ה.

פרק ב

בעיות ופתרונן

בפני הרבי מראדזין עמדו שלוש שאלות שהיה צריך להשיב עליהן:

א. גורמי הפסקתה של צביעת התכלת;

ב. סימני החלזון ומקום המצאו;

ג. כיצד צובעים.

בשלושת ספריו: „שפוני טמוני חול“, „פתיל תכלת“ ו„עין התכלת“, ממוצה הרבי מראדזין היקפן של שלוש השאלות ועונה עליהם כיד ה' הטובה עליו בהוכחות מתורה שבכתב ושבעל פה, בהלכה ובקבלה.

להלן תמצית הדברים לפי הספר „תכלת בציצית בימינו“ מאת ר' יעקב ליינר, משושלת איזביצא-ראדזין, שהופיע בתל-אביב במדינת ישראל בשנת תשי"ד.

הגורמים להפסקת התכלת

עד סוף תקופת האמוראים ורבנן סבוראי עדיין היתה התכלת מצויה, כדאיתא להדיא בגמרא (מנחות מב, ב): „אמר לי' אביי לרב שמואל בר רב יהודה: הא תכלתא היכי צבעיתן לה?“.

נשמע מזה, שלא היה להם שום קשיים במציאת החלזון, שהרי לא שאל על מציאותו של החלזון, רק על אופן הצביעה, ולהלן שם בסוגיא: „מר ממשכי אייתי תכלתא בשני ר' אחאי וכו'“, וידועה הדיעה, שר' אחאי הי' מרבנן סבוראי, וכן ידים מוכיחות שכל ימי תקופת הגאונים היתה התכלת מצויה בעם, וכולם קיימו מצוות ציצית כהלכתה. שכן מצינו, כי רב נטרונאי גאון בירר דיני תכלת בציצית „סידור נאה מאד“ כלשון הראב"ד בהשגותיו על משנה תורה (הל' ציצית פ"א, ה"ז) לרמב"ם. „וכן כתב הגאון ר' שמעון בן חפני

פרטי דיני תכלת בציצית (,,בספר שחיבר בציצית בלשון ערבי"), כלשון משנה כסף" (שם). והרי ידוע, שהגאונים, בסידורי הלכות שלהם, לא כתבו בספר אלא אותם הדינים הנוהגים בימיהם ונחוצים לשעתם (,,שפוני טמוני חול"). אמור מעתה, שההפסקה בצביעת תכלת חלה, כנראה, בסוף תקופת הגאונים, מסיבות אלו:

א. מרוב הנדודים והפיזור של ישראל בגולה נעשה העם מנותק יותר מים התיכון, מקום חיותו של החלזון;

ב. על ידי הגזירות, שגזרו מלכויות על ישראל לדחוק רגליהם ולהצר צעדיהם, לשעבדם ולשלול מהם כל חופש תנועה בארץ ישראל לצאת ולבוא — נשללה כל אפשרות מקהילות היהודים בימים ההם, לעסוק בציד החלזון ובעיבוד דמו לצבע התכלת, לפי המסורת המקובלת מדור דור.

ג. מתוך התמעטות הטיפול בחלזון ובדמו ברבות הימים, מהיותו יקר המציאות, הלכה ונשתכחה תורת צביעת התכלת לפרטיה יותר ויותר, עד שנעלמה ידיעתה מכל וכל. ולא היה עוד אדם בתפוצות ישראל, שידע מלאכה זו להלכה ולמעשה, וממילא, מחמת אונס, פסקה התכלת בישראל.

ה ח ל ז ו ן ו מ ק ו מ ו

סימני החלזון:

א. מראה גופו כעין התכלת הדומה לים, כמו ששנינו (מנחות מד, א): ,,תנו רבנן: חלזון זה גופו דומה לים"; ב. חומר החלזון, היינו: רכות בשרו והילוכו במים על ידי סנפיריו, בדומה לדג (שם); ג. יש בו גידין ועצמות (ירושלמי שבת פ"א, ה"ג); ד. החלזון נושא עליו קליפה ולבוש הגדל עמו (דברים רבה פ"ח); ה. מראשו יוצאים פתילים כפופים, כמין אונקלאות ויתדות (לפי מסכת כלים פי"ב מ"א) כפופים העשויים בראש שלשלת הכלים לתלותן על הכותל; ו. שיש לו פתילים ארוכים כעין דמות נחש (בכורות לח, ושם) ועליהם כמין יבלות אדומות, מפוצלות פצלות רבות בתואר בשר; ז. דם החלזון שחור כדיו (הרמב"ם הל' ציצית פ"ב, ה"ה);

ח. דרכו לתקוע ולחפור עצמו בארץ (ספר הקנה, הל' ציצית);
 ט. נמצאו בו שני מיני דמים (שבת עה בתוספות ד"ה, "כי היכי"
 ובכתובות ה, ד"ה, "דם מיפקד פקיד"): דם התמצית שהוא דם חיותו
 ומובלע בו כולו, וכן דם שנמצא בו בתוך שלפוחית מיוחדת והוא
 מיפקד פקיד וראוי לצביעה; י. החלזון עיקר גידולו בים ועולה גם
 ליבשה על ההרים שבים ויכול לחיות שם, וכשהוא בים הוא טעון
 צידה, אבל כשעולה ליבשה ניצוד ועומד הוא ("שפוני טמוני חול"
 סוף סימן ב); יא. לדברי הר"ן (שבת קז) החלזון הוא כולו גוף
 אטום, מעוטף במעטפה ואין יוצאין ממנו אברים בעלי עצמות.
 והרי דברים בלשון המחבר עצמו:

"כאשר בעת שהוצאנו המאמר, "שפוני טמוני חול" עדיין לא
 ראינו את החלזון חי, לכן העמסנו עלינו ליסע למרחקים, אורחות
 ימים ובאנו לגבול ים התיכון במדינת איטליא בעיר נאפולי. כי שם
 המקום, שבו נמצאות ביותר כל חית הים, ושם אוסף חיה ורמש הים
 תחת חבורת עושישכר אגמי-נפש חיות הים (אקוואריון), והוא
 בנין גדול של אבנים במעמקי ארץ על שפת ים התיכון. ויש שם
 שדרות בנינים חדשים, בנויים מזכוכית לבנה ומי הים תמיד יחלופו
 חליפות, ובהם כל חיות הים מתהלכת חפשי והכל נשקף ונראה בעד
 כתלי הזכוכית. ושם נראית כל חיה בכל הליכותיה וסדר מאכלה
 וכל פרטי מעשיה.

"שם ראיתי את החלזון מתהלך חפשי והנני לרשום כל סימני
 וסדרי הליכותיו:

"החיה הזאת שמה, "קיפאלי פאדי", או "סיפיה אופיצ'נאלה",
 נחשבת למיני חיות הים רכות הבשר. מחייתו של זה חיות קטנות
 מדרי הים, בעברו אורחות ימים לבקש מחיתו, וכאחת החיות
 הטורפות הימיות יטרוף בתכנית ערוכה להפליא, ואין לו בשריריו
 כמו במלתעותיו כדי טרפו. הנכבד שבכלי טרפו ונשקו הוא, עטרת
 פתילים בעלי הרגש רבי חוש ועצומי תנועה, ובתוכם שתי זרועות
 בשר או כרעים ארוכות. הפתילים יוצאים מראשו וסובבים סביבותיו,
 למען אשר יעזרו לו לשלול שללו. ובהם יתאזר למהירות משימתו
 במרוצה ביתרון הכשר, ועל זה יכנו אותו חוקרי הטבע בשם

„בעל רגלי הראש" (בלשון רומי — „קיפאלי פאדי" ובלשון אשכנז — „קופפיסער").

„חי זה נקרא בלשון יורדי ים: דג הדיו (טינטנפיש), יען כי יכול בקרבו דם שחור כדיו, אשר יכינו ממנו צבע חום כהה — והוא יקר מאד — יצלח לציירים המציירים תמונות יקרות. הדם הזה מכונס בכיס, והכיס יש לו פה, שיכול להריקו דרך המשפך אשר לו. והדם הזה אינו דם חיותו, כי יש לו דם מיוחד הסובב בגידיו כשאר בעלי חיים.

„כוח זרועותיו להחזיק ולהתנועע הוא נעלה, לפי ערך גדלו, על כל חייית הים. לפעמים ישתקע בבוץ לאחר שנסוג הים, וגם אז אי אפשר לצודו, כי בזרועותיו הארוכות ובפתילי המישוש ביכולתו להתרחק ולהתחבא בנקיקי האדמה ולהאחז בחזקה, עד שיקשה לנתקו משם.

„בשרירי בטנו, בצורת שק מכוסה נוצות ובסגפירו הסובבו ישוט אחרנית. והמים אשר יבלע בקרבו לעת שאפו רוח יוכל לפלוט ולקלחם בכוח עצום דרך הסילון אשר לו בתבנית משפך משפופרת בראשו. וכוח קילוחו גדול כל כך, שבעת יקלח המשפך יקפוץ לאחור. כקפיצת קנה רובה ביריית הכדור. וכאשר הוא גרדף להתלכד ירוק דמו השחור כדיו בעד המשפך.

„במים יתאזר להתגונן מפני לוחמיו בעצמה ובמהירות. כבן קשת יחפז פתיליו לנתר על ידם מקצה הביצה לקצה השני אל המים וכהרף עין יצבע את המים בצבע חום, כמהאה ערמון כהה, בדמו השחור כדיו, אשר ירוק ויזרוק מתוכו להפיש את המים שלא יתראה. אכן בזה יוכר מקום מחבואו.

„מראה גוו ישתנה בכל רגע. רגע, מראה גוו — מכלול צבעי יופי הכלולים בו בטבעו, וצבע מפני צבע יחלוף ויבוא. אולם בכל התחלפות גוונים זו מראה תכלת קיים ועומד. לפעמים תכלת בהירה, ולפעמים כהה ומעורב בו מעט ירוק חלמוני, ופעמים מעורב בו מראה צהוב ירוק ועוד שלל צבעים שונים. ויפעל זאת על ידי מרוצת דמו הצבעוני העצור ברקמת התאים אשר בעורו, המלאים צבע ונקראים

„חרומיטרופיה" שהם ורידי הצבע, ועל ידי התכווצות והתפשטות יתחלף צבעו ומראהו.

„צורת גופו כביצה ארוכה והוא יכול לגדול בערך שנים עשרה עד שמונה עשרה אצבעות כפי מקום משכנו. וכל כמה שהאקלים חם יותר יגדל יותר. סביביו יסובב סנפיר על כל גופו חוץ מראשו. יש לו שלפוחית רוח כשלפוחית הדגים, אשר ברצותו לעלות, ימלא שלפוחיתו רוח ומיד הוא עולה וצף על פני הים. בקצה ראשו — פתח פיו בצורת חרטום, ולחיו יגבהו וסביבם רבים פתילי המציצה, אשר מקצתם מכוסים יבלות ומקצתם כמראה אלמוג, וגם הם מפוצלים פצלות רבות.

„בשני צדדיו ילטשו עיניו הגדולות בצבע מתנוצץ, ותכונת בנין דומה כמעט לעיני אדם, כל גופו זולת ראשו מעוטף במעטפה כמו מלבוש וסביב הוא פתוח כלבוש אדרת. מתחת בטנו הוא כמו סחוס קשה. ומלמעלה הוא לבוש דק ותחתיו נמצא עצם סודי הנמכר במרכולת — יצלח לכמה ענינים. בתוך גופו יש לו עצם קשה בתבנית עצם מפתח הלב. לא יחיה במים מתוקים, אלא במי הים. הוא נמצא באיי אלישה (איטליא), בים התיכון ובארץ ישראל, בחופי הים ובעיקר בחוף ים חיפה."

מקומו

רבים מתקשים בהבנת לשון הגמרא (מנחות שם): „ועולה אחת לשבעים שנה". בעל „שפוני טמוני חול" מתעכב על כך ארוכות: כלום אפשר לפרש, שברייתא זו נתכוונה לומר, שאין לצוד את החלזון אלא אחת לשבעים שנה? הרי יש כאן סתירה גמורה למאמר אחר בגמרא (שבת כו, א): „ומדלת הארץ השאיר נבוזראדן רב הטבחים לכורמים וליוגבים — תני רב יוסף: יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה", פירוש רש"י: „וליוגבים, לשון יקבים שעוצרין ופוצעין את החלזון להוציא דמו, כדאמרן בפרק כלל גדול (שם עה, א) והניחם נבוזראדן ללבושי המלך". ואם נבוא לפרש „אחת לשבעים שנה", כמשמעו המילולי, שאין החלזון מצוי אלא בשעה שהוא עולה מן הים אחת לשבעים שנה ואחר כך אינו נמצא כלל,

הרי מופלא הדבר: וכי השאיר אותם נבזראדן לציד שאינו אלא אחת לשבעים שנה! ועוד, עצם הלשון „צידי חלזון“ משמע: שהללו היו צידי חלזון קבועים ומתמידים במלאכתם כל ימי חייהם. אמור מעתה: החלזון מצוי תדיר ואפשר לצודו בכל עת, אלא כוונת הדברים „ועולה אחת לשבעים שנה“ היא, שפעם אחת בתקופה רחוקה הוא עולה ומתרבה במיוחד, ואז ניצוד ועומד הוא, אבל גם אחר כך, אף על פי שהוא נמצא, „אינו קל כל כך לכל אדם ליטלו בנקל. מכל מקום מצוי הוא לאותם הצדיינים האומנים הבקאים במלאכתם לצוד אותו“.

(מענין, באחד הימים בשנת תש"ל צילצלו אלי מ„בית גורדון“ בדגניה, שהכנרת פלט באחד הלילות מאות חלזונות, וזקני הערבים שבסביבה סיפרו שמסורת היא בידיהם כמה עשרות שנים — לא ידעו לקבוע מספר השנים — שהכנרת פולט חלזונות רבים).

רבים שואלים בדברי הרמב"ם במשנה תורה (הל' ציצית פ"כ ה"ב) שכתב על החלזון: „ובים המלח הוא מצוי“. ברם, אי אפשר לומר שכוונתו לימה של סדום, שכן בידוע הוא שלא ימצא בו כל דבר חי. אלא דרכו של הרמב"ם לכנות לכל הימים, שאין מימיהם מתוקים — ים המלח. כך נראה מלשונו ז"ל בתשובותיו (סימן קנד) לשאלה שנשאל, אם מותר להפליג בספינה בשבת. השיב בזה הלשון: „אין בין ההליכה בימים מלוחים ובין ההליכה באלו הנהרות שמימיהם מרובים“. וכן באגרותיו כתב בלשון זה: „ולפעמים אני רושם ואני עולה בים המלח“, הרי שהים המערבי, ים התיכון, מכונה אצלו „ים המלח“, שכן מימיו מלוחים. ובאמת אין החלזון מצוי אלא בימים מלוחים.

המחבר מעמיד שאלת זהות החלזון בטענה השניה (שפוני טמוני חול", ו): מנין לנו שזהו החלזון שלו נתכוונה ההלכה? אולי יש כמה מיני חלזונות וההלכה נתכוונה למין מסוים בלבד? ותשובתו היא, שזו טענה מבוטלת, כי לא יתכן לומר כך אלא אם כן היה מפורש בתורה, שתכלת צריכה להיות מחלזון ידוע. אבל באמת לא נזכר חלזון בתורה כלל, וגם לא מצינו לחז"ל שהצריכו חלזון מדרשא דקראי. ממילא אי אפשר לומר שהי' להם בקבלה הלכה למשה מסיני

על החלזון, שהרי כל מה שהוא בקבלה צריך שיהי' מדויק ומיזרש מקראי מן התורה, כדאיתא בירושלמי (סוטה פ"ה סוף ה"ב), שידעו,, שהשלישי פסול בתרומה ורביעי בקודש אלא שיהא הכל משועבד להלכה". רק כל הטעם שהצריכו חז"ל חלזון לתכלת הוא, כמו שמבאר הרמב"ם ז"ל (הל' ציצית פ"ב ה"א): „משום שצריך שתהא צביעתה של התכלת צביעה ידועה, שעומדת ביופיה ולא תשתנה". להכי הצריכו חז"ל דם חלזון דוקא לצבע התכלת, דקים להו לחז"ל, שהתכלת אי אפשר שתהא עומדת ביופיה ולא תשתנה, אלא כשהיא צבועה בדם החלזון. כי אין הנצבע קולט את עין הצבע, שיהא מקושר עמו, להיות צבעו מתקיים בו, אלא אם כן הם במעלה וכוח אחד, היינו: דומם ודומם, צומח וצומח, חי וחי, אבל כשהנצבע כוחו גבוה במעלה מהצבע, שהנצבע יוצא מן החי והצבע מן הצומח, אין הנצבע מתקשר עם הצבע, להיות מראה הצבע מתקיים בו. כי הנצבע מהיות כוחו גבוה במעלה מן הצבע, גובר על הצבע ומבטלו. ולכן מראיתו נכהית ברבות הימים יותר ויותר ומתקלקלת. והוא הטעם שבצמר הבא מן החי צריך דם חלזון — חי בחי. ומטעם זה קלא-אילן פסול, משום שהצבע הבא מן הצומח משתנה במשך הזמן ואינו עומד ביופיו.

מכאן הוא בא לידי מסקנה זו:

„ובהיות כן, שאין הצרכת החלזון בתכלת הלכתא בלא טעמא, מגזרת הכתוב או מהלכה, אלא מטעם וסברא, כדי שיהא הצבע עומד ביופיו ולא יכהה במשך הזמן ולא ישתנה — הרי אם אחרי חיפוש נמצא דמו של כל מין חלזון שהוא, שנוכל לצבוע בו צבע התכלת, צבע העומד ביופיו ולא ישתנה, וודאי שנוכל לקיים מצוות תכלת בלא שום ספק. וכמו שאומרת הגמרא (מנחות מג) בפירוש: „רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה: איפרד חזותיה — פסולה, לא איפרד חזותיה — כשרה", כלומר, רב יצחק בדק התכלת, שהביאו לפניו, על ידי סממנים, שהגמרא מציינת שם, ולפיהם נוכח לדעת, אם התכלת היא מחלזון או מקלא אילן, ואם לא נפסד ולא נשתנה לגריעותא, סימן מובהק הוא שזוהי תכלת של חלזון והיא כשרה. ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עזירא (שם) מצריך בדיקה באופן אחר. מכל מקום, טיב הסממנים ואופן הבדיקה,

הן של רב יצחק והן של רב אדא, מבוארים ומפורשים שם ברש"י ז"ל וברמב"ם ז"ל ואפשר בנקל לצאת ידי כולם ולהיווכח בלי חשש ופקפוק, שהתכלת היא מהחלזון האמיתי שכיוונו לו חז"ל. ובאמת, אף בלא בדיקה כלל, אם נמצא בחלזון כל אותם הסימנים והסגולות, שנתנו חז"ל בזה החלזון שדיברו בו, שוב אין לנו כל ספק, שהוא זהו אותו חלזון עצמו שכיוונו לו חז"ל. הרי חז"ל סימנו לנו את החלזון, ולשם מה עשו זאת? אם לא כדי לידע לחפש אחריו. וצורך הבדיקה לאמיתו של דבר הוא רק כשיש לנו ספק, אם הוא דם חלזון. אבל כשברור לנו שהוא דם חלזון, אין צורך בבדיקה כלל.

„אכן משום שנשכח מאתנו החלזון במשך זמן רב כל כך ואנו באים להחזיר עטרה ליושנה, ודאי כל מה שמצינו יותר לבירורי טפי עדיף, שכן על ידי הבדיקה ודאי שנצא מכלל ספק“.

לפי דעת המחבר (,שפוני טמוני חול“, יה) השיג הרמב"ם את החלזון ואף היתה בידו תכלת בציצית. כי הוא מציין בספרו משנה תורה (הל' ציצית פ"ב ה"ב) סימני החלזון ודמו ומסביר „כיצד צובעים תכלת של ציצית“ ומפרט פרטים שלא נתבארו בש"ס כלל. ומניין לו כל הסימנים הממשיים, אם לא היה מצוי בידו? אף מתשובתו לחכמי לונל, הלכה למעשה, המובאת ב„כסף משנה“ (שם פ"א ה"ז) ברור ומבורר, שהיתה תכלת מצויה בזמנם וקיימו מצוות ציצית כהלכתה.

בסוף ספרו „פתיל תכלת“ הוא כותב: „מאחר שבעיקר הדבר ת"ל עזרני השי"ת, לברר ההלכה כשמש בצהרים לאמיתה של תורה, פשפשתי ומצאתי — כי כל הסממנים של החלזון, שנתבארו בדברי חז"ל, המה בחלזון זה שמצאתי והם סימנים מובהקים שבמובהקים שסומכים עליהם בכל דיני התורה ובפרט בהצטרפות כל הסימנים. מכאן ואילך כל יודע דת ומבין בינה יראה, כי כל דברי ההלכה בזה ברורים כי בתכלת זו הוא מקיים מצוות תכלת ודאי דאורייתא. ואף מי שאינו יודע לדון בהלכה ולא יכול לפשוט, אם מקיים בזו התכלת מצווה ודאי דאורייתא, הרי בזה בלבד, שיודע כי ספק דאורייתא לחומרא, כבר ברי לו, שהוא מחוייב להטיל זו התכלת בציציותיו משום ספק, כיון שאין צריך ברכה מיוחדת משום תכלת ואין בדבר שום צד איסור“.

הצביעה

מכאן עובר המחבר לבעיית הצביעה בדם החלזון, שנתקלים בה בקשיים עצומים עד לידי רפיון ידיים ממש. שכן בתלמוד (מנחות מב, ב) סתמו חז"ל ולא פירשו כיצד צובעין. ולשאלה: „הא תכלתא היכי צבעיתו לה” באה התשובה הסתמית: „מביאים דם חלזון וסממנים”, כלומר: סממנים לפרק ולהפריד את הדם ליסודותיו, עד שיפיק את צבע התכלת. כמובן, הסממנים מן ההכרח שיהיו משוללי צבע, אלא שיהא כוחם יפה להפעיל את הדם שיפיק צבעו. אבל אין הגמרא מפרשת מה הם סממנים אלה. וכן הרמב"ם במשנה תורה (הל' ציצית פ"ב ה"ב) כותב: „ונותנים עמו סממנים כמו הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעים עושים”, ולא עוד. ובאמת ניסו הרבה כימאים אנשי שם בדבר, עמלו ויגעו עד שאמרו נואש למאמציהם. מעיר על כך המחבר (בהקדמת „פתיל תכלת"):

„הנה בכל ספרי מחקרי שלל הצבעים ובכל ספרי מלאכת ההרכבה וההפרדה אין שום ידיעה איך לצבוע צבע התכלת בדם בעלי חיים למיניהם”.

אבל אותו גאון, איש האשכולות, בהתלהבותו הקדושה ובשקידתו הגמרצת לא נרתע מפני כל התחתים ומעקשים בדרכו וידיו לא רפו עד שעשה חיל. ואמנם מה שנסתם מעיני כימאים מפורסמים, פתח ופתר בחכמת אלקים אשר בו, בידיעותיו הרחבות.

הכיבוס

הוראות מיוחדות קובע הרבי מראדזין בענין כיבוס התכלת לפי המקורות בש"ס ובפוסקים. לפי בירורו יוצא, כי קלא אילן צבעו אינו עובר על ידי סבון ואילו תכלת — עובר, כמבואר להדיא (תוספות זבחים צה, ד"ה „בעי"), ולפיכך הוא כותב:

„וצריך אדם להיות נזהר בשעת כיבוס הטלית שלא יכבסנה בבורית (סבון) וכן לא במלח הסודע (סודה), כי כל אלו מעבירין ומקלקלין צבע התכלת אלא יכבס בחומץ או מלח קרעמאטארטוע, שהוא מכבס יפה ואינו מסיר את צבע התכלת. או אפשר להסיר

הציצית בשעת הכביסה או לעשות כמסופר בגמרא (מנחות מא, ב) :
 „רב חנינא עביד ליה סיסא“, היינו: לפי פירוש רגמ"ה, היה כורך
 התכלת בחוטים אחרים, שלא תשתנה מראיתה בכביסה ; „רבינא
 חייט להו מיחט“, וכפירושו של רגמ"ה, תפרם בטליתו. כי יש
 חילוק בין גוף הצבע לבין הסממנים הממסים את הדם ומשפיעים
 עליו שיפיק את צבעו. מצד גוף הצבע ומהותו, באמת צבע התכלת
 חזק יותר מצבע קלא אילן. לכן בבדיקות של רב יצחק בריה
 דרב יהודה ושל רב אדא רואים, אם נכהה ואפריד חזיתיה, סימן
 שהוא קלא אילן. כי תכלת לא נכהית ולא איפרדת חזותה. אבל
 בנוגע לסממנים, אם לוקחים סממנים הפכיים לא איפרדת חזותה.
 אבל בנוגע לסממנים חמוצים יכולים להעביר הצבע על ידי כיבוס
 בסממנים נתריים ובוריתיים ואפריים, שהם נוגדים לסממנים חמוצים
 וכן להיפך“.

בהוראות אלו סומנו כלל הבעיות שבצביעת התכלת (עד כאן
 קטעים מספרו של ר' יעקב ליינר).

פרק ג

לכו נא ונוכחה

דרכו של הרבי מראדזין שתומך יתדותיו בכל חדרי תורה ולא רק בהלכה. הוא מביא, למשל, דברי הגאון בעל „יערות דבש“ (חלק שני, דרוש ב) המסיים דרשתו: „ולכן חובה על כל איש, בשימו ציצית בבגדו, לזכור במצוות תכלת ולהאנח בשברון מתנים על אשר אי אפשר לקיים המצווה בשלימות“.

וכן הוא מסתמך על הרבי אלימלך זצ"ל מליזענסק האומר בספרו „נועם אלימלך“ (נח, ד"ה „או יאמר בדורותיו“): „שבכל דור יש שורש לתקן מצוה מיוחדת יותר משאר מצוות“, ולמשל בדור הזה „יש שורש לתקן מצות ציצית יותר משאר מצוות“. מוסיף הרבי מראדזין: וצורך התיקון במצוות ציצית היינו: להשלים מצוות תכלת, שזה הוא עיקר התיקון לקיים מצווה כמאמרה בשלימות“ („עין התכלת“ עמ' 262).

לאחרי הבירור והביסוס מכל צד מבקש הרבי בספריו לשמוע כל טענה וערעור שיש בלב מהססים לקבל את חידוש התכלת בציצית, והוא כותב ב„עין התכלת“ (עמודים 2—33):

„וכבר נתפרסמו דברינו ברבים וכתבתי בזה לגדולי זמננו שיחיו. ואם באמת יש דברים וטענות של טעם בלבם נגדנו, למה יטמנו ידם בצלחת ולא יאמרו זאת בגלוי לעינינו? .

„אך בפירוש הנני מוכן לעשות בזה כל טעדי. כי בעזהשי"ת אוכל לברר הכל בפני כל. וכל מי מאנשי השם, שאינו מאמין לי, יוכל לבוא בעצמו אלי, או לשלוח איש, אשר יבטח בו כי נאמן הוא, ואנכי אשלם שכרו ואראה לו מעשה התכלת מתחילה ועד סוף. אף אראה לו את החלזון שלם, שהוא שרוי ביי"ש, כדי שיתקיים תוארו בשלימות, בו יראה כל הסימנים שכתבנו במאמרנו. וכן

אראה לו חלזון חתוך ופתוח, ובו יראה את שלפוחית הדם על דמה הצבור בתוכה ודבוק בו מתולדתו, וממנו יראה תכנית הדם בטעם ומראה וריח בטביעת עינו. ומזה יוכל להכיר שלפוחיות הדם המונחות אצלי הרבה, שממנו אעשה את צבע התכלת. ומאלו השלפוחיות אעשה בפניו את הצבע, ואראהו כל הסממנים הדרושים להצבע, ויוכל לבדוק כל אחד ואחד בשבע חקירות ובדיקות, ואצבע בפניו את התכלת, או אראהו כל מעשהו והוא בעצמו יצבע. וכל מי שאינו סומך עלי יוכל ליקח ממנו, כי אוכל ליתן לידו הרבה תכלת, שתספיק לכל אלו, שאין סומכין עלי, להרבה שנים. ולא יהא הדבר הזה פחיתות וגרעון לכבודי, כי זה הוא כבודי, לבזות עצמי על כבוד שמים והתורה והמצווה ועם אכבדה.

„לכן הנני מכריז בזה ומודיע לכל ישראל, כי כל רב ומורה בעירו אם ירצו ללבוש תכלת, וימנעו רק משום שאין סומכין עלי, ישלחו אלי איש, אשר הוא מוחזק לנאמן, ואנכי אשלם שכרו והוא יצבע בשביל כל בני עירו כנ"ל. וכל יחיד, שירצה לראות מעשה התכלת ולצבוע לעצמו, יוכל גם כן לבוא ואראהו [לו]. ואם יהיה הצורך ללמד לכל ישראל את מעשה התכלת מתחילתו ועד סופו, הריני מוכן ללמד, כי לא ארצה להטמין הדבר. אדרבא, ארצה שיתפשט בכל ישראל. והיה כי אראה, כי יצרכו ישראל להרבה תכלת, אלמד מעשהו לנאמני ישראל, ואם כי הדבר צריך תלמוד זמן רב, לא אחוס על הטורח ואלמד אנשים נאמנים”.

אף על פי כן, מתנגדי התכלת לא עמד בהם רוח לבוא אתו בבירור הלכה כדין וכדת, לברר אם הדברים כתורה וכמצווה. ואף אלה שהסכימו עם הרבי מראדזין חששו מפני המחלוקת. למשל: בעל „לב העיברי” מירושלים כותב לרבי מראדזין באחד ממכתביו:

... „דיברתי בענין (התכלת) עם גדולים דפעה"ק, הגאון דבריסק (הוא הרה"ג ר' יהושע לייב דיסקין ז"ל) והגאון מהרש"ס (ר' שמואל סאלאנט, כמשוער) והסכימו עמי בגוף ההלכה, עפ"י דעת הרמב"ם ז"ל, שאין שום מקום להסתפק לפטור מחיוב קיום המצווה (הטלת התכלת), דהא אפילו בלא חוט זה כשר. — — — ושוב עסקתי בענין זה עם חכמי ספרד המכונים קהל חסידים עדת ב"א אשר הם

המקובלים ודיברתי, וראו והסכימו עמי — — — ה' אל ימנע טוב להולכים בתמים".

אולם גם הם חששו לצאת בגלוי ולהתייצב לצדו של הרבי מראדזין.

מתנגדים ונימוקים

כשמתעמקים בהתנגדותם של היוצאים כנגד חידוש התכלת אי-אפשר למצוא בה, במדה שהדברים נתפרסמו בדפוס, טעמים של ממש מבחינת ההלכה. יש שדרך מלחמתם היתה בשב ואל תעשה: פלוני מתנגד, מפני שלא ייתכן דבר שכל הגדולים שהיו לפני הרבי מראדזין לא הצליחו בו — יצליח הרבי מראדזין דווקא; אלמוני מתנגד, מפני שפלוני לזז הסכים; שלישי מתנגד, מפני שהשנים הראשונים אינם לובשים תכלת. וכך נוצרה שרשרת של התנגדות שלא לעניין ולא מכוח בירור הלכה. אולם תלמידיהם של מתנגדים אלה כבר לא הסתפקו בטיעון זה. הם מררו לחסידי ראדזין את חייהם, דחקו את רגליהם ואת פרנסותיהם וגזרו עליהם כמעט איסור חיתון.

כל הטענות של הרבי מראדזין בתביעתו: לכו נא ונוכחה! נברר את הדבר מבחינת ההלכה — נשארו קול קורא במדבר. הודעתו שהוא מוכן להודות על טעותו ולמשוך ידו מן התכלת, אם יעמידו אותו על טעותו — לא נתקבלה על-ידי המתנגדים.

באווירת שתיקה-לחישה זו של התנגדות — הפיצו המתנגדים כל מיני בדותות, לשון הרע ורכילות, שנתקבלו ברצון על-ידי כל מי שמהרהורי לבו ראה בהם דברי אמת.

מאין טעמים שבהלכה, נזקקו המתנגדים לנימוקים מסוג זה: „יש פחד ללבוש תכלת, שהוא מצמצם השפע והצלחת עולם הזה בממון“ („עין התכלת“ קמג, א); „שאפילו יהיה תכלת בזמן הזה אין מחוייבין בתכלת, שבזמן הזה נתבטל חיוב מצוות תכלת לגמרי“ (שם קל, ב). וכן טענו שלא ברור אם מראה התכלת הוא כחול, או אדום, ירוק, ואולי שחור. ועוד טענות ומענות מעין אלה.

אחרים נקטו בשיטת „אינני יודע“ ופיטרו עצמם ואת אחרים ממצוות תכלת מתוך אי־ידיעה כביכול. אולם רובם ככולם סירבו לשבת ליד השולחן ולברר את הדבר, הלכה למעשה. וכשנשאלו: הייתכן? היתה תשובתם: „יודעים אנו בו (הכוונה לרבי מראדזין) שהוא חריף השכל וידע להשיב, עד שלא נוכל לעמוד נגדו, וינצח אותנו, לכן גמרנו שלא להשיב כלל“ (שם ד, ב).

היו מהם שהוציאו קול, „שמקיום מצוות התכלת תצא חורבה, להיות כי השליחים מענגלאנד, ירצו לבנות בית מסגד במקום המקדש בירושלים, אך זאת תעמוד לנגד, שאין להם תכלת ואם יקבלו ישראל לקיים מצוות תכלת, יעשו את אשר זממו לעשות“ (שם ה, ע"א). והיו שאכלו קורצא בי־מלכא, שהרבי מראדזין חידש את התכלת כדי למרוד באומות ולמלוך בירושלים, דבר שגרם לחקירה ומשפט נגדו במשך שמונה חדשים. אולם מעז יצא מתוק — הספר „ארחות־חיים“, שחיברו אז בימי בין המצרים, בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, מאחר שצריך היה בכל יום לעמוד לפני כס המשפט כמה שעות והיה טרוד מללמוד שעוריו כסדרן. אז חיבר את הספר „ארחות־חיים“, ובשם זה שגור הרבי עצמו בפי חסידיו־תלמידיו, עד היום.

אחד הסתמך על הקבלה, שידוע לו כי לפיה אין ללבוש תכלת, אם כי „לפי ההלכה אין לו שום דבר להשיג על קיום מצוות התכלת“ (שם); אחר הסתמך על הקרובץ לפורים בו נאמר: „תכלת ידה עשות לגאולי אל“, ו„ידה“ פירושו „השלכה“, „שהשליכה עד זמן הגאולה“ (שם ו, א).

מגדלים פורחים באוויר אלה, דיים כדי להוכיח שלא היו בידי המתנגדים נימוקים של ממש.

על הטענה שנשמעה שרוב גדולי התורה אינם מודים לרבי מראדזין בענין התכלת, עונה בעל „עין התכלת“ (סימן קיט—קכ):

... „דבר פשוט וידוע לכל, שעד כאן לא קרינן אחרי רבים להטות ולא תנינן יחיד ורבים הלכה כרבים, אלא כשהרוב משיבים על טענת היחיד ומראים פנים לדבריהם מאיזה טעם באו לחלוק. אבל אם דנין אותו בשתיקה גרידא ואין בפיהם מענה ותשובה

להראות פנים לדבריהם להוציא מהכרעת דברי הצד, המועט, שכנגדם, רק שבאו בעקיפין להחליט ולומר שמבטלים דעת היחיד ברוב מנין מהסכמתם ורצונם בלבד, או שיאמרו שנשענים על דעת אחדים מחכמי הדור המפורסמים שאוחזים גם כן בפלך השתיקה ואינם מודים לדעת היחיד וכדומה מהדחיות (הדגשת המעתיק), ודאי אין נכנסין למנין כלל למיחשב שהוא רובא לבטל דעת היחיד המראה פנים של תורה וטעם לדבריו. דאין בעלי המחלוקת נכנסין למנין אלא כשזה מטמא ונותן טעם לדבריו וזה מטהר ונותן טעם לדבריו כלשון הרמב"ם ז"ל (פ"א מה' ממרים ה"ד)".

„ובנוגע לאלה הטוענים „אינני יודע“, הרי קיימא לן במסכת סנהדרין (יז, ב) שכל האומר איני יודע כמאן דליתא דמי“.

„הלכה פסוקה היא בתשובות הרשב"א, הובא להלכה בב"י חו"מ (סוף סימן יג) ובכנה"ג (שם), ובסוף ספר „גט פשוט“, כלל ראשון, וזה לשונו: „דבר ברור הוא זה, שאין הולכין אחר הרוב אלא כשרבו על המועט מתוך משא ומתן של כולם אבל לא כשהמיעוט איננו עמהם במעמד אחד, דאמרינן שאילו היה שם אותו אחד שמא היה מראה פנים להפוך כל מה שהסכימו הרוב ויודו לו הרוב בכך, ואין רוב בכל מקום אלא רוב הבא מתוך הכלל ומתוך משא ומתן. אבל רוב הנפרד מן הכלל, שדנין או שמין או בוצעין לעצמם שלא מתוך משא ומתן עם הכלל, לא עשו ולא כלום“. והביאו ג"כ הרלב"ח באגרת הסמיכה יעו"ש. והגם שבנידון הרלב"ח בענין הסמיכה חלק עליו הר"י בי רב, לא פלוג עליו בזה אלא משום שהוכיח דהחזרת הסמיכה ליושנה אינה צריכה משא ומתן ומעמד חכמים שישאו ויתנו כפי דעתם וסברתם רק בהסכמה גרידא מצד הרצון, יעו"ש (הדגשת המעתיק), אבל מודה הוא לדין תשובת הרשב"א, דבדבר הצריך משא ומתן בסברא וטעם צריך שיהיה הרוב מתוך הכלל, אבל רוב נפרד מהכלל לא חשוב רוב“.

יתכן שיסוד ההתנגדות לתכלת עיקרו בהתנגדות לאיזביצא, ששימשה ראדזין המשך לה. ואם בימי בנו של הרבי מאיזביצא,

בעל „בית יעקב“, רפתה במדות מה ההתנגדות לאיזביצא, נתלקחה ההתנגדות לאיזביצא מחדש, בחייו של הנכד „בעל התכלת“. במיוחד נתלקחה ההתנגדות ל„בעל התכלת“ משהתחיל להפיץ את תורת איזביצא בכתב ופירסם לראשונה את „מי השלוח“ של זקנו הרבי מאיזביצא, רבי מרדכי יוסף זצ"ל, ואת ספרי אביו ר' יעקב זצ"ל „בית יעקב“, שהם הפירוש הגדול והמקיף לדרכה של איזביצא, שנעשתה תורה שלימה.

פרק ד

תומכים נועזים

כשחידש הרבי מראדזין בעל „ארחות חיים” את התכלת היו שני קיבוצי חסידים בלבד שקיבלו והטילו תכלת בציציותיהם, והם: הקיבוץ החסידי שנמנה עם בית ראדזין והקיבוץ החסידי של בראסלב.

אמנם בין חמשה־עשר אלף לובשי תכלת בציצית, כשנה אחת אחרי גילוי התכלת, נמנו גם חסידים ורבנים ממחניהם של אדמו"רים אחרים וגם בעלי־בתים ורבנים מעולם המתנגדים, אולם קיבוץ חסידי כולו, או רובו, שיטיל תכלת בציצית, מלבד חסידי ראדזין, היה רק הקיבוץ של חסידי בראסלב.

המעניין שבדבר, שהקריאה הראשונה לחסידי בראסלב להטיל תכלת בציצית יצאה מירושלים, אף על פי שרובם של חסידי בראסלב התרכזו בחו"ל. קריאה זו באה מפי ר' אברהם בראסלבר (שם משפחתו חזן), מחבר „ביאור ילקוטים”, „כוכבי אור” וכו' על תורת חסידות בראסלב והיה נחשב לראש חסידי בראסלב בא"י ובחו"ל. הוא נסתלק בעיר אומאן בערב ראש חודש טבת, ה' חנוכה תרע"ח.

כפי ששמעתי מפי הרב יצחק מאיר קורמן ז"ל בירושלים, מחשובי חסידי בראסלב בארץ, שהכיר את ר' אברהם כעשרים שנה ונחשב לו כתלמיד־חבר, היתה השתלשלות העניינים כלהלן:

ר' אברהם הנ"ל, שעלה לארץ בשנות הארבעים (תר"ס) והתישב בעיר העתיקה בירושלים, היה בחבורה אחת עם ר' עקיבא יוסף שלזינגר בעל „לב העיברי”, תלמידו של בעל „כתב סופר”, ור' הלל משה משיל מחסידי קוצק וליובאביץ בעל „משכנות לאביר יעקב”. זה האחרון, כשהגיעה אליו השמועה על התכלת של הרבי מראדזין, כתב ספר

נגד התכלת ואולם ר' אברהם, בניגוד לדעתו של ר' הלל משה משיל, צידד בתכלת מדם החלזון, שגילה הרבי מראדזין, ולדעתו הצטרף גם בעל „לב העיברי“.

ר' אברהם נוהג היה מימים ימימה לנסוע לאומאן, כאזהרת רבי נחמן מבראסלב זצ"ל, להשתטח בערב ראש השנה על קברו. בפעם הזאת, בסוף שנת תרמ"ח, לפי התיעצות עם רבי עקיבא יוסף ולבקשתו המיוחדת, סר לראדזין בדרכו לאומאן לראש השנה תרמ"ט. רבי עקיבא יוסף אף השתתף בהוצאותיו של רבי אברהם לראדזין.

רבי גרשון חנוך העניך זצ"ל מראדזין קיבלו בסבר פנים יפות ויחד אתו דנו ארוכות בכל עניין התכלת מצד ההלכה, הקבלה והחסידות. רבי אברהם מסר לרבי מראדזין על כל הנשמע והנאמר בעניין זה בין גדולי התורה והחסידות בירושלים, לחיוב ולשלילה כאחד.

אחרי בירור מקיף, ומסקנות שהגיע אליהן, הטיל רבי אברהם פתיל תכלת בציציותיו עוד לפני עזבו את ראדזין. ואף לקח אתו מספר חבילות של תכלת לאומאן.

בדבר אחד שונה היתה דעתו של ר' אברהם מדעתו של הרבי מראדזין: הרבי מראדזין הכריע כרמב"ם שהחוט של תכלת יש לצבוע רק מחצית ממנו, בכדי שקיפולו בטלית ישאר רק חוט אחד תכלת, מארבעת החוטים המקופלים למחצה. ואילו ר' אברהם צידד כדעת אחרים, שיש לצבוע את חוט התכלת כולו בשלימותו, וכשמקפלים אותו בכנף הטלית יוצאים שני חוטי תכלת³.

לא עלה בידי הרבי מראדזין לשכנע את רבי אברהם לקבל את דעתו, כדעת הרמב"ם, למעשה. לפיכך, צבע הרבי מראדזין בשבילו (ואח"כ בשביל כל חסידי בראסלב שנהגו כר' אברהם), באופן מיוחד, חוטי תכלת שלמים ולא כפי שנהג לעצמו ולחסידיו, חצאי חוטי תכלת.

מהראוי לציין שהרבי מראדזין ב„מאמר פתיל תכלת“ (נו, א) כותב: „אמנם אם ביארנו אשר דעתנו העניה נוטה כדעת הרמב"ם ז"ל — לא לקבוע הלכה ח"ו לכל ישראל באנו — — ואם כן,

פשיטא, מי שירצה לנהוג כחד מן הנך תקיפי קמנאי, כשיטת הראב"ד ז"ל, או כשיטת רש"י ותוספות ז"ל — לא הפסיד"א.

כשבא ר' אברהם לאומאן, וחבריו שאלוהו לפשר הדבר, סיפר להם את השתלשלות העניינים, וגילה להם את דעתו שמלבד מה שמצא אחרי השקלא וטריא בראדזין, שהרבי מראדזין צודק, הרי לפי כל מה שמקובל היה בבראסלב, אפשר היה לצפות לגילוי תכלת באותה שנה שנתגלתה על-ידי הרבי מראדזין.

חסידי בראסלב, שמו מאז מעיינים בספריו של הרבי מראדזין על התכלת — „שפוני טמוני חול“, „פתיל תכלת“ ולאחר מכן — „עין התכלת“. ויותר מזה שמו מעיינים בדברי ר' נחמן מבראסלב ותלמידו הר' נתן שטרנהארץ — וכמעט רוב חסידי בראסלב לבשו ציצית של תכלת.

מי היה ר' אברהם זה ?

רבי נחמן מבראסלב זצ"ל היה לו, כידוע, תלמיד מובהק הרב נתן ז"ל. הוא שקיבל תורה מפי רבו, רבי נחמן זצ"ל, והפיצה ברבים והסבירה. הוא נחשב לבר סמכא יחיד בכל הנוגע לתורת רבו. מלבד תורת בראסלב שכתב, היה גם המוסר תורה שבעל-פה. דבריו נחשבו כדברי קבלה ישר מפי רבי נחמן מבראסלב, שאין עליהם עוררים.

ר' נתן זה היה לו תלמיד — ר' נחמן טולצ'ינר, היינו: תלמיד מובהק וממשיך הקבלה של ר' נחמן מפי הר' נתן ז"ל. ולר' נחמן זה בן — הוא ר' אברהם הנ"ל, שנחשב ממשיך תורת אביו איש מפי איש. אביו קיבל תורתו מר' נתן ור' נתן מפי רבי נחמן זצ"ל.

אין פלא איפוא, שדברי רבי אברהם, גם בנוגע לתכלת, נחשבו בין חסידי בראסלב כמסורים מפי רבו, רבי נחמן זצ"ל.

כפי שמוסרים חסידי בראסלב, נסע הרבי מראדזין אחר זה, בעילום-שם לאומאן והשתטח על קברו של ר' נחמן זצ"ל. דבר זה מתקבל על הדעת, כי הרבי מראדזין היה רגיל הרבה פעמים לבקר במקומות שונים באורח פרטי לגמרי, לא באיצטלא דרבנן, כדי להעלים את זהותו מן הציבור.

אחד הדברים שהשפיעו כנראה על ר' אברהם ועל יתר חסידי בראסלב ללבוש תכלת בציצית, הוא המסורת על „הקץ“ המהלכת בין חסידי בראסלב (ראה: „בנתיבי חסידות איזביצא ראדזין“ חלק א, עמ' 62, ד"ה „וזה“).

ר' אברהם הנ"ל וחסידי בראסלב ראו בתכלת של הרבי מראדזין, שנתגלתה בשנת תרמ"ח, אחד מסימני הגאולה. שכן אותה השנה ר' נחמן זצ"ל רמז עליה בשנת פקודה — אתה תקום „תרח"ס“ ציון.

לא פחות מהאמור השפיעה על קבלת התכלת בידי חסידי בראסלב, התפילה המיוחדת שהיתה שגורה ונאמרה בפייהם, מפי ר' נחמן בראסלב זצ"ל כפי שנמסר ע"י תלמידו ר' נתן, ופורסמה על-ידו בספר „לקוטי תפילות“ (ראה חלק א, שם).

כשחזר הרב ר' אברהם, מנסיעתו לראדזין ולאומאן, לירושלים — לבשו ציצית של תכלת, לא רק חסידי בראסלב, אלא גם אחרים, שציפו בכליון עינים לשובו, כדי לשמוע מפי עד ראייה ושמיעה את דעתו בעניין החלזון. וכשראו אותו לובש תכלת בציצית לא שאלו לעצם הדבר, אלא השתוקקו לפרטי פרטים ור' אברהם מסר להם ברצון.

גם היום, לאחר שחסידי ראדזין בארץ החלו שוב לצבוע את התכלת בחלזון שמצאו בימה של חיפה, והוא זהה עם החלזון שסימניו צוינו על-ידי הרבי מראדזין בספריו, מוסיפים חסידי בראסלב להטיל תכלת בציציותיהם. גם רובם של חסידי בראסלב ביתר מושבותיהם בארץ, עושים כן. ובשנים האחרונות רבו לובשי תכלת בקרב רבנים בערי הארץ ובמושבות, וכן בקרב סתם יהודים תלמידי-חכמים.

מקיימי תכלת בגלוי ובסתור

לפי ספרו השלישי של מחדש התכלת, „מאמר עין התכלת“ יוצא כי ביום א' דחנוכה תרמ"ט התחיל „אחרי הרבה נסיונות ובדיקות, ביגיעה רבה, לצבוע היורה הראשונה“. אף על פי כן נחשבת שנת תרמ"ח אצל חסידי ראדזין כשנת גילוי —

התכלת מחדש. שכן בספרו השני, „מאמר פתיל תכלת“, שהופיע בערב חג השבועות תרמ"ח הוא מודיע, שהתחיל „לעסוק במעשה להוציא לאור מלאכת שמים“.

והנה יש לציין, שמאותה שנה ואילך, זה שמונים ושש שנים, רבבות מישראל גדולי התורה והחסידות הטילו תכלת בציציותיהם, מהם בגלוי ומהם בסתר. ראשונים למופת — הגאון רבי שלום מרדכי הכהן מבריז'אן שהתפלל בטלית של תכלת בצנעה בביתו וציווה לקברו בטלית של תכלת^א; רבי עקיבא יוסף שלזינגר בעל „לב העיברי“ בירושלים, תלמיד מובהק של ה„כתב סופר“, שלבש תכלת בגלוי, ומתנגדיו רדפוהו על כך והעבירוהו מתפקידו, מפקח על המקוואות בירושלים, וקיפחו את פרנסתו; הרב ד"ר יוסף זליגר — בגלוי; ר' חיים ברלין בירושלים — בסתר (ראה נספח ב); ר' יהושע ליב דיסקין, שביקש מהרבי מראדזין להמציא לו חמש חבילות תכלת (אולם לא ידוע אם לבש תכלת או לא); ר' חיים עוזר גרודזנסקי, שלבש טלית קטן בתכלת ועוד.

רבים הם הפונים לחסידי ראדזין בא"י — מארה"ב, ארגנטינה, אוסטרליה, שווייץ ומבקשים להמציא להם תכלת. במדינת ישראל ידוע שבין אלה שהטילו תכלת בציציותיהם נמנים: רבי דוד הכהן, המכונה „הנזיר“ ז"ל^ב; רבי צבי יהודה מלצר ז"ל, ראש ישיבת הדרום^ג; ר' יהודה ליב אבידע ז"ל; ויבלח"ט הרב ר' יעקב ברמן שליט"א, ועוד^ד.

פרק ה

צביעת התכלת במדינת ישראל

„האמת ניצחה. התכלת, שנתחדשה, נשתרשה והלכה בעם ישראל. עשיית תכלת של מצוה נמשכה ברציפות, בידי ממשיכי שושלת רבינו, הגאון הק' אדמו"ר ר' גרשון חנוך זצ"ל, מחדש התכלת בראדזין. משנה לשנה נתרבו הדורשים לתכלת מכל קהילות ישראל בעולם, רבנים ובעלי־בתיים יודעי תורה, חסידים ומתנגדים, אשכנזים וספרדים, בני עדות המערב ובני עדות המזרח — והכל קיבלו הספקתם בתכלת לציצית מראדזין. בשנים האחרונות, שלפני מלחמת העולם השנייה, כמעט שלא היתה קהילה בעולם, שלא היו בה לובשי תכלת בציצית.

„והנה באו ימים מרים ונמהרים לישראל, פרצה מלחמת העולם [השנייה] וקמו עלינו גרמנים צוהרים משחיתים לכלותנו. יד הצורר ועושי דברו היתה בנו, בתכנית שטנית מתוכננת מראש, להשמיד ולהרוג ולאבד את כל בית ישראל, ולכל לראש — כל בחור וטוב וכל איש אשר רוח בו. במספר השנים שהיתה יד רשעים תקיפה הוכרעו מיליונים מישראל לטבח. יהדות אירופה היתה לשמה ולמשיסה, נגדעו ארזי הלבנון, אדירי התורה. נחרבו קהילותיה העתיקות ובראש כולן — „יהדות פולין העדינה, הקדומה לתורה ותעודה, למיום סור אפרים מעל יהודה“. נעקרו בתי־תורה וגדולה של דורות בישראל, נכרתו שושלות גדולות בעמנו וביניהן — שושלת איזביצא־ראדזין. רבינו האחרון, אדמו"ר הקדוש ר' שמואל שלמה ליינר הי"ד, דור שלישי למחדש התכלת, נרצח ביום כ"ט לחודש אייר שנת תש"ב, בעיר וולודאוה שבפולין.

„היתה הצרה גדולה למעלה ראש, עמקו יסורי הנפש, מיותמים התהלכו השרידים המעטים נאמני בית איזביצא־ראדזין, שנשארו אחרי השואה אחד מעיר ושנים ממשפחה ונתלקטו לארץ ישראל —

נפלה העטרת, נפסקה תפארת חסידות איזביצא-ראדזין ואתה נעלם מן העולם המרכז העולמי למעשה התכלת לישראל. ומשלא נשאר כל זכר למעשה התכלת בראדזין ולא שרד אדם שעסק בצביעת התכלת למעשה — נשקפה שוב סכנה לתכלת וצביעתה, שתשתכח מישראל.

„אולם יגוננו וצערנו לא העבירו אותנו על דעתנו ועל דעת קוננו. לא אמרנו נואש ולא רפו ידינו. תורה שלימדנו רבותינו הצילה אותנו מרפיון הרוח. מתוך הליכה באורחותיהם נתחשלה רוחנו להתגבר על כל שטן ומפריע, על כל מכשול ופגע. המשכנו בדרכנו מתוך אמונה ובטחון, כי ה' יצליח דרכנו, וכי מצות התכלת, שנתחדשה, לא תשתכח שוב, ביחוד, כשאנו נמצאים ב„ראשית צמיחת הגאולה“, שגילוי התכלת מחדש, היה אחד מסימניה המובהקים. לכן, ניגשנו בכוחותינו הדלים, ובאמונה בעזרת השם, להמשיך במצוה זו, שזיכה אותנו הרבי מראדזין מחדש, ושמנו בטחוננו בזכותו של אותו צדיק זצלה"ה, כי ה' ינחנו במעגלי צדק, ולא נטה ימין או שמאל.

„הרבה יגענו בחתירתנו לקראת חידוש התכלת במרכז החדש, יגענו, עד שהונח לנו בסיעתא דשמיא. ראשי פרקים במלאכת מצוה זו שנחלנו מרבותינו, על פי הראיה ומפי השמועה, היו לנו לעינים. נסינו וחזרנו ונסינו ובעז"ה הצלחנו במעשה ידינו. במציאת החלזון לא היה כל קושי, כי הלכנו ישר בעקבות רבינו, מחדש התכלת זצ"ל, למקורו של החלזון, לפי מה שלימד אותנו בשלושת ספריו, בציון כל סימניו, עד שלא יטעה בו כל בר בי רב ויכירו מיד. העיכוב העיקרי היה במלאכת הצביעה, שהרי לא היו דברים כמסמרות נטועים בידינו, איך להפריד את הדם, איך להפיק צבע תכלת בטהרו מדם שחור כדיו, שנקרש ונתקשה כאבן. ולא אנו בלבד אלא אף כימאים מובהקים במקצועם לא ידעו להדריכנו בעצה ותושיה. אף היו כימאים מפורסמים אנשי שם בעולם, שניסו וערכו ניסויים מרובים עד שנלאו במאמצייהם וגזרו אומר ביאושם, שזהו דבר בלתי אפשרי, למעלה מן הטבע, ואין להעלותו בדמיון אלא בכוח קבלה מעשית וכו' וכו'. בכל זאת לא נתייאשנו. ודווקא חוות דעת מעין זו הלהיבה רוחנו להתאזר ביתר עוז ולחתור למטרה בעקשנות של

קדושה, כדרך נאמני בית איזביצא-ראדזין מאז, לעמול ולעמול בלי הרף עד שנראה ברכה במעשה ידינו. ואמנם, בעז"ה עלה הדבר בידי אברך אחד, מומחה גדול לעניני צביעה, מר יונה שפיזאייזן נ"י מטומשוב לובעלסקי שבפולין, אחרי נסויים לאין שיעור, להוציא לפועל צביעה זו כהלכתה לכל דקדוקיה (ראה נספח ג).

„ביום כ"ה טבת תשי"ב נתאספו חסידי ראדזין בבית מר יעקב ליינר בתל-אביב, ובראשם ר' שלמה זלמן שרגאי, ראש עיריית ירושלים באותה שעה, ובירכו על המוגמר. במעמד כל הקהל — רבנים, חסידי בראסלב, שמקובל בידם כי לפני הגאולה תתחדש התכלת בישראל, עסקנים, אנשי שם ונציגי העתונות — נערכה צביעת התכלת בדחילו ורחימו, בתהליך מלא מתחילתה ועד סופה. ותיק שבחסידי ראדזין, הרב השיל שפירא ז"ל, מסר סקירה מקיפה על המאמצים הכבירים שנעשו עד כה וכל הניסויים שנערכו ובעז"ה הביאו פרי ישווה להם. מיד הונחו חלזונות על השלחן לראווה לכל הנאספים, והרב השיל שפירא ז"ל הרצה על סימניו של החלזון וסגולותיו הנדירות והראה עליהן באצבע, הכל לפרטי פרטיו. אחר כך, מתוך דומיה וחרדת קודש, הוציא שלפוחית דם מתוך חלזון לעיני הכל והניחה בכלי: נתן לתוך הדם סממנים משוללי צבע — מיני סודה וחומצות בלבד — והרתיחם, שלשלו לתוך הכלי חוטי ציצית לבנים והוציאם חוטי תכלת בטהרם. וכך נתחדש מעשה התכלת במרכז החדש, בארץ ישראל.

„התרוממות הרוח בקהל היתה אדירה, רבתה ההתלהבות וגדלה השמחה: הוקם מחדש מרכז לתכלת של מצוה בעולם — במדינת ישראל" (מדברי ר' יעקב ליינר בספרו „תכלת בציצית בימינו").

*

אמר המחבר:

בחודש סיון תשכ"ג, בביקורי אצל פרופ' אדלשטיין בניו-יורק, בעל שם עולמי בכימיה ובפירוק צבעים, בדק שני חוטי תכלת: אחד שנצבע עוד על-ידי הרבי מראדזין לפני השואה ואחד שצבעו חסידי ראדזין בארץ מהחלזון מימה של חיפה, וקבע, כי החומר

שהרבי מראדזין השתמש בו להוצאת צבע התכלת מדם החלזון זהה כמעט, והוא מאותם הסוגים ואותו החומר שחסידי ראדזין במדינת ישראל משתמשים בו להוציא צבע התכלת מדם החלזון. זה וזה הם תמציות של חמצן ברזל ושניהם משוללי צבע, אם כי אי-אפשר לקבוע בוודאות שזה בדיוק אותו החמצן, כי יש הרבה סוגי חמצן-ברזל, אולם אין כל ספק ששני פתילי התכלת נצבעו בדם מבעל-חי שהוצא ממנו צבע תכלת על-ידי חומר של תמצית חמצן ברזל.

אגב, הסביר לי פרופ' אדלשטיין, יש חמצן ברזל שאם מרתיחים אותו במים במעלה גבוהה מאוד נעשים המים כחלחלים, ואם שמים בהם צמר, גם הצמר ייעשה כחלחל, אולם צבע הכחלחל הוא רק מן החוץ על הצמר אבל אינו נקלט עד כדי לצבוע את הצמר שיהיה צבוע כחול בתוך תוכיותו.

החומר שהשתמשו בו בצביעה בישראל הוא: *Natrum Hidro Oxid (Na.H.O.). Terocianid F. (Co) S.-I.*

דעת מומחה בארץ

בביקורי אצל הרב יהודה ליב הכהן מיימון ז"ל (בשמיני עצרת תרפז), סיפר לי שדיבר עם ד"ר אהרוני בנוגע לחלזון של הרבי מראדזין וד"ר אהרוני הסביר לו:

(א) אין כל סיבה או נימוק לערער על דעתו של הרבי מראדזין, שבחלזון אשר מצא אפשר לצבוע תכלת לציצית והוא מתאים בסימניו לחלזון שמצינים חז"ל.

(ב) החלזון של הרבי מראדזין נמצא גם כיום, בעיקר בים כנרת ובים התיכון מחיפה ולמעלה, עד לצור וצידון.

(ג) שהרבי מראדזין מצא דרך להוציא צבע תכלת מדם השלפוחית, מבלי להוסיף חומר שמחזיק צבע — אינני רואה בכך כל בעיה.

(ד) אינו יודע עיקר טענותיהם של המתנגדים על התכלת, אולם הם הרי לא ראו את החלזון תחילה, כיצד יכולים הם לשלול

את זהותו של החלזון של הרבי מראדזין כשיש בו הסימנים
של חז"ל!!

*

כללו של דבר, בין לדעת אלה שטוענים שאנו עומדים כיום
בתהליך הגאולה, ובין שטוענים שמדינת ישראל היא ראשית
צמיחת הגאולה, ובין שטוענים שמדינת ישראל היא רק חירות
משעבוד מלכויות — הרי לכל הדעות אנו עומדים בימות המשיח,
והגאולה קרובה לבוא. נקווה, איפוא, שעם הגאולה הקרובה לבוא —
תתפשט מצות התכלת בכל בית ישראל ונזכה לביאת המשיח
ולגאולה שלימה.

ה ע ר ו ת

1. ראה הפרק „הליכות גאולה“, „בנתיבי הסידות איזביצא ראדזין“ ח"א, עמ' 53—68.
2. מר נפתלי בן-מנחם (ז"ל) מעיר בענין זה, במכתבו אלי מיום ח"י בניסן התשל"א (ג דהול המועד פסח):

חיפשתי את „מחנה דן“ ולצערי לא מצאתיו. חיפשתי גם ברשימות של הספריות הגדולות בעולם ואין כל זכר הימגו. הספר נזכר, כידוע, בהקדמתו של ר' שמשון ל„ספר קרניים“ עם פירושו „דן ידן“ (זאלקו תסט): „ושאר דברים סתומים בארתי בספרי הגדול הנקרא מחנה דן על הזוהר“. וגם בפנים, בסוף מאמר יב: „ועיין רזין עלאין בספרי מחנה דן בפ' ויחי“.

עדותו של ר' יצחק מאיר קורמן ז"ל עדות חשובה היא ואין ספק שראה את הספר.

אפשר שהספר נדפס בטפסים מעטים כבר בחיי המחבר ונעלם בפרעות תח ותט. אפשר גם שהתחילו מדפיסים אותו אחר-כך ולא השלימוהו. הספר לא יצא איפוא לרשות הרבים.

ר' שמשון מאוסטרופולי שימש ברבנות בפודוליה וכשצרו גייסות חמילניצקי על העיר פולנאה בשנת תח (1648) אסף ר' שמשון את בני עדתו, שלש מאות איש, בבית-הכנסת „כלם חכמים גדולים וכלם מלובשים בתכריכין ובטליתות על ראשיהם ועסקו בתפלה גדולה עד שבאו האויבים לעיר ונתרגו כלם בבית הכנסת על אדמת קודש“ (ר' נתן נטע האנובר, „יון מצולה“, ויניצא תיג). היה זה ביום ג מנחם אב. (עד כאן לשון המכתב).

פרופ' גרשון שלום במכתבו אלי שולל האמור לעיל שהם דברי ר' שמשון מאוסטרופולי.

והרי עוד שני עדים בענין הספר „מחנה דן“:

(א) הרב רבי אהרן ראטה בספרו „שומר אמונים“ (נדפס בשנת תשב בירושלים, עמ' ח, ב) כותב בין השאר:

„ואחרון הגדיל מכל, הוא רבינו הקדוש שמשון זצ״ל, אשר חיבר ספר הקדוש מחנה דן ברזין פלאין ונשגבים על כל דבר מדברי רז״ל באגדותיהם, הפלא ופלא. דברים שלא שמעתן האזון, שקיבל מפומא דאליהו אשר נגלה לו ממתבתא דרקיע. אבל בעוה״ר לא זכינו שיצא זה החיבור, רק הוא הקדוש ז״ל מביא אותו בסח״ק קרניים כמה פעמים, ויחידיו סגולה שראו אותו“.

(ב) הרב דוד מינצברג מירושלים, במכתבו אלי מיום ז' בשבט תשלב, כותב בין השאר :

„בענין ספרו של ר' שמשון זצ״ל, שמעתי בשנות חרפי לפני ששים שנה מפיו הרב צבי קרינקר, חסיד קרליני זקן, שבבית הכנסת קרלין בעיר העתיקה נמצא הספר מחנה דן מהרח״צ ר״ש והבטיח להראותו לי, אך לא היתה לי הזדמנות לממש ההבטחה“.

3. בעל ספר הקנה (נדפס בפאריצק תקמו) אומר (דף מח, ב), שיש לקחת שלשה חוטים לבנים של ציצית וחוט אחד חציו לבן וחציו צבוע תכלת.

4. חסידי בראסלב בארץ בשנים האחרונות נהגו רובם להטיל בציציותיהם חוט תכלת צבוע למחצה.

5. וכך נאמר בצוואתו (נכתבה על ידו בפעם הראשונה, ביום ה' בהעלותך תרסג, יובשניה — ביום ה' וארא, כה טבת תרעו), שפורסמה בספרו „תכלת מרדכי“ על התורה: „יקחו את הטלית טירקישען בלא העטרה וקשורים בו ציצית עם תכלת. ולא יפסלו הציצית ולא יתפרו אותם לתוך הטלית רק יקשרו ב ציצית זה עם זה בקשר א' ועניבה ולא יותר“.

6. לפני הרבה שנים (התאריך בדיוק איני זכור), עוד בחייו של מרן הרב קוק זצ״ל, ביקשני הנזיר ר' דוד הכהן זצ״ל להיכנס אליו לבית מדרשו של הרב. בבואי פתח בשיחה בענין התכלת וכפי שרשום בזכרוני (לא רשמתי את הדברים בזמנם) אמר לי בין השאר, שהוא משתוקק מאד להטיל תכלת בציציותיו, לשם שלימות המצוה, כמו שכתוב בתורה (במדבר טו, לח—לט): „ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, והיה לכם לציצית“ (הרבי מראדזין בספריו על התכלת עומד על ענין זה), ואלו נימוקיו:

(א) כל המתנגדים לרבי מראדזין לא הוכיחו שחלזון זה אינו החלזון שצבעו בו תכלת ולא הפריכו את הוכחותיו של הרבי מראדזין.

(ב) ברור שהרבי מראדזין אינו משתמש בחומר שיש בו צבע כדי להוציא מדם חלזונו צבע תכלת.

(ג) ספיקא דאורייתא לחומרא, אם מדאורייתא ואם מדרבנן, ומכיון שחשש קלאראילן אין כאן — לא יהא אלא לבן!

לבקשתו העברתי אליו שתי חבילות תכלת (מצויה היתה עוד התכלת של ראדזין). מאז לא שמעתי דבר, ואף לא שאלתי, בפגישותי הבאות עם הנזיר, דבר.

זמן מה אחרי פטירתו של מרן הרב קוק זצ"ל ביקשתי הנזיר שוב להיכנס אליו הביתה, ובבואי אליו סיפר לי כלהלן:

כמה ימים לאחר שקיבל ממני את התכלת ישב בבית מדרשו של הרב קוק והתחיל להטיל את התכלת, שנתתי לו, בציציותיו. והנה נכנס הרב ואמר לי: אתה מרגיש בחסרון התכלת בציציותיך ויש לך צורך בזה? מיד הניח הצידה את הטלית ולא המשיך לשים בו את התכלת. הוא ראה בדברי הרב הקפדה על שהוא מטיל תכלת. אחרי שעה קצרה נכנס הרב שנית אל הנזיר והרב אמר לי: נו, נו, — תמשיך לשים את התכלת בטליתך. אולם ר' דוד הכהן החליט: „תפוס לשון ראשון” של הרב, ובימי חייו של הרב לא הטיל תכלת. אחרי פטירתו של הרב תפס „לשון אחרון” של הרב מלפני כמה שנים וביקשתי להשיג לו תכלת (כבר מהתכלת שצובעים חסידי ראדזין בארץ) והטיל תכלת בציציותיו, אבל עד כמה שידוע לי — רק בצינעה.

*

עוד בענין הרב קוק והתכלת:

בשיחת טלפון בטו בסיון התשלג סיפר לי ר' אליעזר אלינר כתשובה לשאלה, כלהלן:

רגיל הייתי להטיל תכלת בציצית של טלית קטן. לפני חתונתי עליתי אל הרב קוק זצ"ל להר הכרמל בחיפה לברר אתו כמה דברים, וביניהם — אם להטיל תכלת גם בטלית הגדול.

ענה לי הרב: תסתפק בטלית קטן עם תכלת. תכלת בטלית גדול, יראה כהוצאת לעז על הראשונים שלא הטילו תכלת בציציותיהם.

7. כמה חדשים לפני פטירתו של הרב ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל צילצל אלי בנו פרופ' פיבל מלצר ז"ל שאביו מבקש לראותני. באתי אליו בשעה הנועדה

ונכנס בשיחה אתי על התכלת. שאלני, מה אני יודע וזוכר על דו"ד בין הרבי מראדזין וגדולי הלכה אחרים שבזמנו בענין זה. מסרתי לו מה שידעתי וזכרתי. שאלני טוב שאלות שונות וביניהן התעכב בעיקר על כך, אם „לדורותם“ נאמר גם על התכלת או על הלבן בלבד. לבסוף ביקשני להביא לו חלזון אחד. כשהבאתי לו אחרי זמן מה בדק אותו, ביחד את שלפוחית הדם שבצוואר החלזון, שממנו צובעים תכלת, ולאחר ששבנו ושווחחנו על הדיעות השונות נאנח ואמר: מה לעשות, ר' חיים לא הטיל תכלת בציצית.

כמה חדשים אחרי הסתלקותו של ר' איסר זלמן מלצר — פגשתי את בנו הרב ר' צבי יהודה זצ"ל, רבה של רחובות, סיפר לי שהטיל תכלת בציצית. שאלתי: הא כיצד? ענה לי שאחרי פטירתו של אביו זצ"ל נתעורר בו חשק רב להטיל תכלת בציציותיו. ישב ולמד את ספרי התכלת של הרבי מראדזין, ואחרי ישוב הדעת בא לידי מסקנה להטיל תכלת וכן עשה. שאלתי, אם אביו דיבר אתו בענין התכלת וענה לי בשלילה. סיפרתי לו את הסיפור הנ"ל, נדהם. אחרי כמה דקות אחז בידי ואמר בשמחת: אם־כן, זכיתי ב"ה לכוון לדעתו של אבי זצ"ל, זכותו תעמוד לי, והוסיף, הרי ר' חיים לא היה רבי...

*

וכך כתב אלי ר' השיל שפירא ז"ל מזקני חסידי ראדזין, במכתבו מיום כא במרחשון התשיג:

„והנה כב' הרב הראשי לתל אביב, הרב איסר יהודה אונטרמן שיחיה, הודיעני, שקיבל מכתב מכב' הרב הראשי לא"י, הרב יצחק אייזיק הרצוג שיחיה, בו הוא מבקש שנשלח לו חמש חבילות תכלת“...

אמרו שהרב הרצוג זצ"ל התפלל ביחידות בטלית עם תכלת בציצית, אולם מבית הרב הרצוג סירבו להכחיש או לאשר את הדבר.

8. מענין כי ר' אברהם שפירא מפתח־תקוה המכונה „הגבור“ הטיל תכלת בציצית, וזה הסיפור:

כשנפטר ר' אברהם שפירא „זקן השומרים“ מפתח־תקוה, פירסם א. י. בר (אברהם יעקב ברור) ב„הצפה“, יום ששי, ח בטבת התשכו, את הדברים הבאים:

„בבוא שמועת פטירתו סיפר לי ישיש מוטיקי פתח־תקוה, שראה את ר' אברהם שפירא בטלית קטן ותכלת בציציותיו. האדמו"ר מראדזין, כידוע,

עמל הרבה ולמד להפיק תכלת מחלון שבחוף מפרץ עכו והוא והסידיו היו נוהגים לקיים מצות פתיל תכלת. איך הגיע ר' אברהם שפירא, שהטיל אימתו על בריונים ערביים, לדיוק כזה במצות ציצית — על כותבי תולדותיו, ובודאי ימצאו כאלה, לברר. אני רק באתי למסור ידיעה מפי איש נאמן שאני רואהו יום יום".

בתשובה למכתבי למר ברור מיום יח בטבת התשכו — הודיע לי מר ברור את שם הישיש: ר' אהרון צבי ב"ר מרדכי מקלוף, אף הוסיף: „בדיליונס מפתח תקוה ליפו נתגלגלה שיחה מי לובש טלית קטן, אז הוציא ר' אברהם שפירא את טלית קטן שלו והיתה תכלת בציציותיו".

ובמכתב מיום ג לסדר וארא תשכו כותב מר ברור בין השאר: „ציצית ופתיל תכלת הן שתי מצוות, ובעצם עדות שקר אנו מעידים על עצמנו באמרגו יום יום, „על הכנף פתיל תכלת" בשעה שאפשר להטיל את הפתיל ולקיים מצוה זו, ואין אנו אנוסים עוד כרבותינו הספרדים והצרפתים שהסתפקו בציצית בלבן בלבדה, וד"ל, מי יתן וחידשנו את המצוה כהלכתה!".

וכן כותב הרב ד"ר צבי הרכבי במכתבו אלי:

„בימי מחלוקת התכלת, שימש באיזביצה כרב ר' יצחק־דב (איצה־בער) הרכבי זצ"ל (מקום יביאלה), שמוצאו מליטא־רייסן והוא מבני משפחת הרכבי, שאביה הראשון היה הגאון ר' גרשון (מתלמידי הגר"א, עלה עמהם לצפת בתקעט ובנה את בית המדרש של הפרושים).

„ריד"ה לא היה חסיד. עם זאת הכיר בתכלת, הטילה בציציותיו ועמד לימין האדמו"ר הראדזיני זצ"ל. נרדף ע"י מתנגדי התכלת, הוכשל במקוה, נפל, חלה ומת... נקבר בסמוך לאהלו של האדמו"ר מראדזין באיזביצה.

„כך סיפרו לי נכדיו הנמצאים ברמלה ובפג'ה על יד פ"ת".

הוֹוִיּוֹת

(בשולי חיבור „סדרי טהרות“)

מיימונים ומשמאילים

מ י י מ י נ י ם   ו מ ש מ א י ל י ם

הופעת הספר „סדרי טהרות“ כלול בהדרג, חיבורו של האברך הגאון, אדמו"ר רבי גרשון חנוך העניך, לא נתקבלה בתשואות חן כראוי, לא בעולם החסידי ולא בעולם המתנגדי. אלא בשעה שבעולם החסידי היו שרינו באוהליהם על „חדש“ זה ועל מחדשו, נרתעו בכל זאת מלצאת בשער הפרסום, לפרסם בכתב בפומבי דבר נגד „סדרי טהרות“ ומחברו. לא כן במעוזי המתנגדים, כשעברה הרינה במחנה יצאו דייני וילנא חוצץ, ובראשם הרב בצלאל בר' ישראל משה הכהן, נגד החיבור והמחבר כאחד.

אמנם גאוני הדור מופיעים בהסכמותיהם בשער הספר בחתימת ידם וקושרים כתרי תהלה לראש המחבר (ראה נספח יא), ולא עוד אלא הרב בצלאל הכהן בעצמו מגיש לכבוד המחבר „תודות אלף וברכה והודאה מרובה על ספרו“ ששלח לו (נספח יא), אף על פי כן לא נמנעו הדיינים הנ"ל מלהשמיע תרועות אזהרות ואיסורים על מהדורות נוספות של הספר בפאות, בכה"ע „הלבנון“ בשעתו.

בתרל"ג יצא מתחת מכבש הדפוס בעיר יוזפוב החלק הראשון של „ילקוט הטהור סדרי טהרות“ על מסכת כלים, וביום ב' בניסן תרל"ה נתפרסמה ב„הלבנון“, שנת אחת-עשרה מס' לד, אזהרה הנושאת תאריך יום ה' ח"י אדר שני, בחתימתם של הג"מ יוסף במ"ו רפאל והג"מ בצלאל הכהן, ורצוף אחריהם — מכתב מזדהה אתם מאת הרה"ג ר' יצחק אליהו לאנדא (ראה נספח יא). אחר כך תכפה ובאה אזהרה שנייה („הלבנון“ שנה יא, מחברת שניה) מיום ג' ז"ך אייר „והפקדתם עליהם במשמרת לפ"ק“, ולסדר „יחנו סביב לעדות לא יהי קצף“ — וילנא, ועוד מכתב להמו"ל מיום ו' עש"ק, ו תמוז לסדר „על כן יאמר גם בספר מלחמות ד' לפ"ק“, ובו נאמר:

„והאיסור הג' הזה חל גם על המחבר הגמרא הנ"ל בעצמו,

אשר גם הוא אסור לחזור ולהדפיסה שנית לעולם; וכל זמן אשר לא יבואו הגאונים הג' המסכימים יצ"ו לכתוב שנית כעת, כי אין לחוש משום חילול שם שמים ח"ו ולא לחילול כבוד התורה שבע"פ הקדושה חלילה בדבר הזה, וגם בדבר המכשולים הג' אשר יוכלו לבוא מזה בדורות שאחרינו ג"כ ח"ו וכו' וכו' — הנה כל זמן אשר לא יבואו הגאונים הג' יצ"ו בהיתר מפורש על ההדפסה שנית, אזי יהי' חל האיסור שלנו הנ"ל וכו'. ונראה באמת אשר כבוד הגאונים מחלו על כבוד תורתם וכו' וע"כ לא באו לסתור את דברינו מאז בזה, כי הסכימו גם כן אתנו לאיסור הדבר הזה מהיום.

„נאום יוסף במו' רפאל זלה"ה מפק"ק הנ"ל, בצלאל ב"ר ישראל משה הכהן, יעקב דובני במו' זאב ז"ל דיין דפה"ק, לוי חיים במו' משה יהודה ז"ל דפה"ק, אליעזר במו' אלכסנדר ז"ל דיין דפה"ק, שאול דוד בהרב מו' מאיר דפה"ק; וכמסכים לדבריהם — הרה"ג ר' יצחק אליהו ולנדוי. ט' בסיון תרל"ה.

כדאי להעיר, שכדי להגדיל ביקורת, לנגח יפה את המחבר, מכנים המקטרגים את סדרי הטהרות בשם „גמרא“, והרי בעל „סדרי טהרות“ הקדים וירט להם הדרך, בכנותו את חיבורו בשם „ספר סדרי טהרות“ ובתוספת „ילקוט הטהור בו נאספו כל מאמרי חכז"ל וכו' וכו'.

שינוי שם זה יש בו כדי להעיד על מגמות המקטרגים ואין צורך להאריך עוד בזה. אמנם בשיחות שבעל פה, התיימרו דייני וילנא שהתכוונו לתבוע עלבונם של הגאון מוילנא בהתנגדותם, באשר כאילו בעל „סדרי טהרות“ פגע ח"ו בהגאון מוילנא ודחה את הגהות הגר"א. אולם אין שחר לטענה זו. בעל „סדרי טהרות“, כמובא להלן, חלק על אלה שכתבו את הגהות הגר"א וציין שלא ירדו לסוף דעתו של הגאון ולא הבינו את כוונתו והגיהו מה שהגיהו. יוצא איפוא שדייני וילנא תבעו עלבונם של כותבי ההגהות ולא של הגאון מוילנא, והרי מה שכותב על כך בעל „סדרי טהרות“ (אהלות רכו, ב, ב, הארוך):

„ובזה אורו עיני לבוא על עומק דעת
הגר"א ז"ל, בהגהותיו על ברייתא זו, דהנה בהגהותיו
לברייתא (אות ג): עושה בית הפרס אין לך וכו' — והשאר
לא גרס ע"כ, הנה מוחק בבא שלימה — החורש מגופו
של מת אינו עושה בית הפרס — השנויה בגירסא שלפנינו,
בין תיבת, עושה בית הפרס' שהוא סוף לשון הברייתא
דמייתנין לה לעיל (רכג, א) ובין תיבת, אין לך וכו' —
ונשתוממתי על הגהה זו שאין בה שום טעם וסברא לומר
כי הוא זה שהכריחנו להגר"א ז"ל למחוק בבא שלימה
שהר"ש ז"ל העתיקה והרמב"ם ז"ל פסק לה. והגם
דאנן בעניותן לא זכינו לאחוז דרכו
בקודש לשבושי ספרא אבל מי כמוהו
רב גובריה מלא בכל פינות התורה וכל
רז לא אניס ליה אלא דמשמיא לא אסתיע ליה
מילתא לאוקים גירסא אבל ח"ו לומר שהגיה בלא
טעם וסברא והכרח כלל, וברור בעיני
שהשומע שמע וטעה. כידוע, שכמה דברים כתבו
תלמידיו ז"ל מה ששמעו מפיו כשהי' חורז ושונה וטעו
בשמועתם ונצטערתו הרבה להבין מה
שמועה שמע השומע מפיו הקדוש להגיה
בברייתא זו וטעה בשמועתו. וכעת נראה
דהשומע שמע להגר"א ז"ל שהיה חורז ושונה: עושה בית
הפרס אין לך וכו', השומע סבר דכוונת הגר"א ז"ל למחוק
בבא דהחורש מגופו של מת וכו', שבינתיים, לגמרי ולהכי
תלי ביה בוקי סריקי וכתב: והשאר ל"ג, וטעה, דבאמת
לא עלה זאת חלילה בדעת הגר"א ז"ל למחוק ולעקור לגמרי
בבא שלימה מהברייתא אלא כוונתו ז"ל היתה לשנות גירסת
סידרא דבבי דברייתא ולמיגרס הכי: אחר תיבת, הרי זה
עושה בית הפרס' — אין לך עושה בית הפרס אלא חורש
את הקבר בלבד, החורש מגופו של מת אינו עושה בית הפרס,
ורבי אליעזר בן יעקב אומר אף התלויות. וכפי גירסא זו
מיתפרש שפיר, דמעיקרא קתני כללא דגמירי: אין לך

עושה בית הפרס אלא חורש את הקבר בלבד, והדר מפרש מאי ממעט האי כללא, וקאמר ת"ק דממעט, החורש מגופו של מת וכו', וראב"י אומר: אף התלוליות אימעט מהאי כללא. והגה"ה נכונה היא אלא שאינה נחוצה דגם גירסא שלפנינו מיתפרש הכי כמו שפירשנו" (כל ההדגשות של המעתיק).

אמור מעתה: במקום להכיר טובה לבעל, "סדרי טהרות", שהעמיד דברי הגר"א ז"ל על נכונותם ודיוקם, הוציאו רינון-לחישה כאילו בעל, "סדרי טהרות" פגע ח"ו בכבודו של הגאון ז"ל — דבר שאין לו שחר.

יש שואלים: למה לא הגיב בעל, "סדרי טהרות" על הביקורת נגדו בענין ה"סדרי טהרות" כמו שהגיב בענין התכלת? אלא, לכשתרצה, הדבר פשוט מאד: בענין, "סדרי טהרות" לא נגעו הדברים בענינים של הלכה למעשה בימינו. לא כן בענין התכלת, ענין הוא של הלכה למעשה בימינו.

מכל מקום, אחרי כל הקטרוגים האמורים, באו בהסכמותיהם על החלק השני של, "סדרי טהרות" — "אהלות" — גדולי הדור אשר לא באו על החתום בחלק הראשון ואלו הם:

הגאונים ר' מאיר לייביש מלבים (טו טבת תרל"ה), ר' שמעון רפאל הירש (עש"ק חיי שרה תרל"ה), ר' עובדי' אברהם יוסף ס"ט בגדאד (יא טבת תרל"ז), ר' שלמה בכור חוצין ס"ט (כנ"ל), ר' חיים חזקיהו מדיני בעל, "שדי חמד" (כה תברכ"ו ניסן ה'תרמ"ח).

גם ה"אזהרות" ב"הלבנון" עוררו תגובות לסתור. ב"הלבנון" מס' לו נתפרסמה תגובה, סותרת חששותיהם של, "דיני גזירות" בוילנא, בכותרת, "הו מתונים בדין", מאת החותם מאיר זאב מלך (ראה נספח י). ב"המגיד" (בהוספה שנת תשע עשרה, יז אב ה'תרל"ה, מס' 32, 33) נתפרסמה תשובה בשם, "לשון חכמים תיטיב דעת" (משלי טו, ט) בתוספת נופך מרומז: "ודעת זו סדר טהרות" (שבת לא), (ראה נספח יא), ובה משבח הכותב

שמחה שלמה יונגער לעווע ממינסק, את „סדרי הטהרות" ומחברו ואת גדולי הדור בעלי ההסכמות לו, אף פירסם שם את מכתב התודה שהריץ הרב בצלאל כהן אל בעל סדרי טהרות, שנכתב „ברוב ענוה והזרת כבוד להמחבר" (ראה נספח יא).

נגעו בקטרוגים אלו, אגב אורחא, לבטלם — מחברים ידועים בספריהם (ראה להלן „מפי חכמים וסופרים") ה"ה ר' שבעון משה חאנס, יליד ווילנא, בספרו „תולדות הפוסקים" (אות ח, עמ' 252), וכן ר' מרדכי מנחם ליטעווסקי ב„גן פרחים" (ח"ג, עמ' 67).

נתיבו של מחדש

{קווים לדמותו של אדמו"ר
רבי גרשון חנוך הניך זצ"ל –
מפי חכמים וסופרים}

פרק א. הר ברורי דורות

" ב. "לא ישא פנים בדברים שבקדושה"

" ג. "הרש"ק שהוא, "מן המורה" –

"אביר" לעדער עליו

הערות

פרק א

חד בדורי דורות

כותב ר' מרדכי מנחם ליטעווסקי (הגן פרחים" ח"ג, עמ' 67):

לא חזון יקר הוא לראות על פני התבל אנשי שם רבי עלילה העולים כפורחת, ביתרון הכשר חכמה ודעת, שכם אחד על כל בני גילם.

אל כל אשר נפנה נמצא גדולי העה, רבי עליליה שונים, אשר עשו להם שם, איש איש במקצוע אשר בחר לו ואשר אליו נשאו רוחו לרגל כשרונו. האחד מהנדס, השני רופא, זה עורך דין וזה חוקר טבע, פה סיני, שם עוקר הרים — לא ראי זה כראי זה ולא ראי זה כראי זה, הצד השווה שבהם, שכולם חכמים, כולם נבונים, וכל אחד רכש לו בצדק ובמשפט את הכבוד וההדר להיות נס להתנוסס עד דור אחרון בספרי התולדה.

אולם כי נפגש איש מורם מעם ודגול מרבבה אשר בלי כחל ובלי שרק, בלעדי בתי מדרש מדעיים ובלי כל עזר מחוצה לו, תערה עליו רוח חכמה משמים להוציא לאור כשרונות עשרת אנשי שם ויותר... כי יעלה במעלות על סולם הדעת והתבונה עד המדרגה העליונה וגם האמונה הצרופה והטהורה תלווהו על דרכו, ללכת שלובת יד עם כל הידיעות והחכמות אשר אסף כעמיר גורנה, בל תעמודנה אשה אל אחותה לצרור — חזון כזה הוא בלתי נפרץ וכמה יובלות שנים יעברו בטרם תשלח ההשגחה ברוך כזה על פני תבל להאיר לארץ ולדרים עליה ולהראותם מנה רב כח רוח האדם העולה למעלה למשכיל!

איש אשר אלה לו היה הרב הגאון והחסיד החוקר האלהי ר' גרשון חנוך העניך ז"ל, בהרב הגאון ר' יעקב זצלה"ה, רבי לעדת חסידים בעיר ראדזין, אשר את קצות דרכיו גדלו ותפארתו יש את נפשי הפעם לתאר לפני הקוראים, להיות למזכרת נצח.

*

הוא היה רבי וחכים, מקובל וחוקר, סיני ועוקר הרים, תוכן ומהנדס, חכם חרשים ונבון לחש — כל החכמות האלה כולן יחד באו כמים בקרבו מבלי אשר יכול המבקר להכיר ולבכר את האחת על פני רעותה.

כאשר נשית לב להתבונן אל הליכותיו בתור רבי לעדת חסידים וראינו בו כרגע את כל המידות שמנו חסידים ברבי: ענותן, שפל ברך, יושב בסוד חסידים ודורש לפנייהם פרק במעשה מרכבה, סתרי תורה ורמזים, שמות וצירופי שמות, תקופות וגמטריאות; מתנהג בחסידות, מסגף את נפשו, ממעט בשינה, ממעט בתענוגות בשרים, עד כי כל רואהו השתומם על המראה ולבו פג מהאמין כי האיש הזה הוא אחד מן המטיילים ארוכות וקצרות בכרם החכמה והדעת וכל רז לא אֵנֶס לִיה.

ומה יִתֵּר לבנו פתאום עת נפתח את ספריו אשר חיבר, וביותר ספרו „סדרי טהרות” אשר יצא לאור בהיותו כבן עשרים ותשע שנים! או אז נעמוד ולא נכיר מראהו, אז כרגע ירד חזיון הרבי כחלום חזיון לילה מנגד עינינו, ולפנינו ניצב אחד מגאוני קדמאי, זקן ויושב בישיבה הבקי בכל חדרי התורה ש”ס בבלי וירושלמי, ספרי, ספרא, ספרי תוספתא ומכילתא, אלפס, רמב”ם ויתר ספרי הגאונים, כולם מפותחים פתוחי חותם קודש לה’ על לבו לזכרון.

עינינו טרם תשבענה מראות את החזיון הנפלא הזה, עוד רוחנו מרחף על פני תהום רעיונות אין חקר לתאר בלבנו את פרי גודל לבבו והלך נפשו — והנה תמונה חדשה לנגד עינינו:

חוקר טבעי מתהלך על פני תבל לארכה ולרחבה הולך מחיל אל חיל, מארץ אל ארץ ומממלכה אל עם אחר, מודד בשעלו מים, עושה בים דרך, מחפש ותר יצורים שונים ומשונים, מנתח ומרכיב, בוחן ובודק ומוציא לאור תעלומות הצפונות אלפי שנים בערפלי עלטת התולדה, ומביא לנו את החלזון עם כל אותותיו וסימניו — אשר לא שערותו כל חכמי לב, וארזים לא עממוהו מימות התנאים הקדושים עד ימינו אלה, כאשר כל עין הקורא בספריו „פתיל תכלת” ו„ספוני טמוני חול” תחז מישרים.

כל איש אשר קרא את הודעותיו אשר הוציא לאור פעמים רבות על דברת מאכלות האסורים, איסורי חמץ, תמצית החומץ (ראה : „סוד ישרים" על התורה, עמ' שנב—שנח) ועוד כאלה רבות, ישתומם לבו למראה כוח חכמתו הגדולה ודעתו הרחבה בחכמת הטבע, „ההרכבה וההפרדה", איך השכיל להראות מקור הליכות „האתר" וכוח „האלקטרון" ויתר מלאכי הטבע המלוים את הצומח מיום התפתחו ממסגרותיו לאור באור החיים עד אשר תצא רוחו וישוב לאדמתו.

*

יתר על כל אלה ישתומם לבנו בקרבנו עת נתבונן לחקר רוב גודלו ורוחב לבו בחכמת מה שאחר הטבע.

פה נעמוד מרעידים ומשתאים, פה נרתע לאחורנו בחרדת קודש, פה לא בן תמותה תחזינה עינינו ; פה נראה איש אלהים קדוש, אחד ממלאכי מרום אשר התחפש במעטה גבר להתהלך על פני תבל ארצה ; פה נראה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. חוקרים, פילוסופים, תוכנים וחוזי מחזות שדי יעברו לפניו כבני מרון — על כולם יניף שבט, את כולם יעביר תחת חרב הביקורת החדה והשגונה אשר ביד תבונתו הרחבה ; הוברי שמים לא זכו בעיניו, בנבוגי לחש ישים תהלה, ויראם לדעת כי כולם שגו ברואה פקו פליליה, עד תכלית החקירה האלהית לא באו ואתם תלין משוגתם. השאלה הכבירה ב„ידיעה ובחירה" המשתפכת מים המופלאות ונופלת כפרץ מים עזים אל תהום הנמנעות ; השאלה הסתומה הזאת אשר כל חכמי לב מראש ימות עולם העמיקו עצה ויערימו סוד וכל חכמתם התבלעה ; השאלה הזאת ניצבת לפניו שחוחת ראש וכפופה כאגמון מבלי אשר תוכל עוד להכות את כל מדבר בשממון, כוחה סר מעליה והיא צולעת על ירכה.

כאשר נפתח את הספר „בית יעקב" אשר חיבר אביו הגאון ז"ל על פרשיות התורה ונשים עין בהפתיחה אשר ספח הוא אליו, אז נראה את כל מיגדלי החוקרים — על דברת הנמנעות בחוקיה — פורחים באויר, מרוח אפו יכלו ולא יכירם עוד מקומם. שם הוא

מניף ידו על הבדרשי ז"ל ובעים רוחו יקרקר קירות כל היכלי הקירותיו ויראהו לדעת כי לשוא עשה עט סופר לחלק את הנמנעות לשנים — לנמנע מצד הטבע ולנמנע בחוק הבוי"ת (ולאמר כי על הנמנע בחוק הטבע עלינו להאמין כי ביכולת הבוי"ת לשנותו, והנמנע בחוק ה' הוא נמנע קיים כשני הפכים בנושא אחד אשר אין לאל ידינו ליחס אפשריותו גם להבוי"ת). הוא יך גלים בים החקירה הזאת ויראנו לדעת באותות ומופתים, כי כל דבריו ישא רוח, כי אין כל נמנע בחוק הבורא ית' וכי כל הדברים אשר לפי דעתנו הם נמנעים, נמנעים רק לשוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם ולבם טח מהשכיל סתרי חביון הליכות שדי, אבל הבורא יתברך לא יפלא ממנו כל דבר, הוא יבין דרכם ואין נסתר ממנו — דבריו הנמרצים שם המה כגחלי אש קודש המלהיבים את נפש האדם לדעת מה פועל אל.

גם במשעול הצר הזה לא סגר עליו הדרך וימצא נחשולים בים התלמוד רחב הידים לטרופ את ספינות רבי החובלים, בהראותו איך יפרוש ארבות ידיו לשחות במים אדירים לדלות מתוכו פנינים ולחתור אל היבשה שלם בתורתו ויראת חטאו. הלא כה דבריו כאש שם על הבדרשי ז"ל: „ובאמת כל דבריו הם סותרים דעת תוה"ק, כי לפיה אין כל נמנע בחוק אל שדי וגם שני הפכים בנושא אחד אינם מן הנמנעות אצלו, דבר זה מצינו במסכת מגילה (יז): „דבר זה מסורת בידינו מאבותינו מקום הארון אינו מן המדה" ובאבות (פרק ה): „עומדים צפופים ומשתחווים רוחים", וכל דברי האחרונים אשר התאמצו לבאר את הענינים האלה בדרך טבעי, לשלול את הנמנעות — הוא מפרר וזורח לרוח, בדברי חכמה ומדע, בחקירה וחכמה נסתרת ובראיות הרבה מדברי חז"ל, בערובין, בחולין ובבכורות כיד בקיאותו הטובה עליו.

ומה יגדל תמהון לבנו למראה מלחמתו הגדולה וקנאתו להרמב"ם ז"ל, איך יכונן חיציו על יתר לירות במשנאיו, באש פלדות יישפט אתם, בסופה וסערה דרכו, יעל הרים יחד בקעות וילקט אבני קלע וחיצי בלע מכל החכמים החוקרים, התלמודים והמקובלים למיניהם וישליכם כגבור מלחמה מהיר על ראשי יריביו הדוברים עליו סרה. הוא מראה לדעת כי הרמב"ם ז"ל בא בסוד

מיסתרי הקבלה, וכי „מעשה המרכבה“ ו„טעמי המצות“ שלו בספר „מורה הנבוכים“ מותאימים יחד ונושאים בד בבד עם דעת הזוהר וחכמי התלמוד, והוא מסיים:

הארכתי קצת בפרט הזה למען כבודו של אדוננו הרמב"ם ז"ל יותר ממשיגיו כי כלם קדושים היו, ואף אם בן גילו אנוכי בסבל תלאות ורדיפות משנאת חנם (רבים ממתנגדיו מצאו פה יתד לתלות עליו את כלי מלחמתם, באמרם כל קבל די רוח יתירה בו בדמותו כי בן גילו של הרמב"ם הוא, אולם מלבד כי דבריו מפורשים באר היטב, כי בן גילו הוא „ברדיפות ושנאת חנם“, הנה גם במו פיו הצטדק באזני הסרים למשמעתו כמה פעמים כי כן הוא), והמבקש את הנרדפים יבקש גם אותו וגם אותי, יחוש לחנני — לא מפני זה אשא פנים לו יותר מלמשיגיו, רק שבאמת בעניינים האלה לא ירדו לסוף דעתו ז"ל. וע"כ באתי להצדיק את הצדיק דמעיקרא ולסתום פיות הדוברים על צדיק עתק בגאווה ובז — ויסכר פי דוברי שקר!

מי גבר יקרא דברים כאלה היוצאים מפי „יהודי טוב“, רבי לעדת חסידים, ולבו לא ישתומם בתוכו על המראה הנפלא הזה, אשר חכמה ואמונה נפגשו, חקירה ויראת שדי נשקו ואין אחת נוגעת בחברתה אף כמלוא נימא.

*

מלבד כל גדלו ותפארתו במדעים שונים נמצא בו רוח חיים ותנועה, ונפשו גרסה לתאווה להתבונן על כל דבר נפלא, לבקרו לחקרו עד מקום שידו מגעת ולבוא עד תכליתו.

כארבע פעמים ביקר את האקוואריום בנעאפול: הפעם הראשונה בשנת תרמ"ו, ובפעם האחרונה כאשר ניבא לו לבו כי יתבקש בישיבה של מעלה — את הדברים האלה לא בסתר דיבר באזני אנשי שלחמו בטרם היאספו אל עמיו — לקח גם את בנו יחידו הרה"ג ר' מרדכי יוסף אלעזר עמו, למסור לו את סימני החלזון, למען לא תשתכח תורת התכלת מישראל.

על הבן הזה העיד לפני פטירתו כי לבו רחב כפתחו של אולם וכי בהיותו בשנות חיי בנו לא הגיע עד קצות דעתו ורוחו לבבו בחכמת התורה ויתר המדעים. על הבן הזה סמך את ידיו, וכל המסתופפים בצלו החרו החזיקו אחריו ויבחרו בו להיות אלוף לראשם ולנחותם הדרך אשר ילכו בה, ובפה מלא קראו: כאשר היינו עם אביך הצדיק כן נהיה עמך ולא נסור מן הדבר אשר תגיד לנו ימין ושמאל. על דברת המריבות והרדיפות והמחלוקות הרבות אשר אפפוהו הוא מתנצל בספרו „ארחות חיים” (נד, פסקא נד).

מלבד הספרים וכתבי היד הידועים, חיבר עוד ספרים, ואלה הם:
 (א) „זה דבר השמיטה” על איסור עבודת האדמה בשמיטה בארץ;
 (ב) „תיקון ערובין על פי דלתות” (ג) „צורת האותיות בספר תורה עפ”י ההלכה והקבלה” (ד) „בנין ירושלים” על כל סדרי הירושלמי;
 (ה) חידושים על כל הש”ס בבלי (ו) פירוש על ספר המצוות להרמב”ם;
 (ז) ביאור על הזוהר ותיקוני זוהר וזוהר חדש (ח) שו”ת על כל השולחן ערוך (ט) „תקנות עגונות” (י) „ביאור על חמשה חומשי תורה”, רב הכמות מאד (יא) ביאור על „עץ חיים ופרי עץ חיים”;
 (יב) ביאור על „מורה הנבוכים” (יג) ביאור על ס’ יצירה (יד) פירוש על מדרש רבה וחמש מגילות (טו) ביאור על חמישים חילוקי דינין שבין אנשי א”י ואנשי בבל (טז) „ערכי כנויים” ביאור רחב ועמוק על שם ע”ב ושם מ”ב, בערך ארבע מאות דפים, חיברו בהיותו בן עשרים שנה.

אלה הם קצות דרכי האיש הנפלא הזה. ויתר גדולתו ופרשת חכמתו וידיעותיו הרבות הלא הם כתובים בספריו הנדפסים ואשר נמצאים עוד בכתובים ¹.

„ואלה הדברים אשר הטיף באזני אנשי שלומו לפני היאספו אל עמיו:

היהודי הקדוש מפרשיסחה נהג בנשיאות שלש עשרה שנה; תלמידו הגדול ר’ שמחה בונם — שלש עשרה שנה; תלמידו ר’ מנחם מענדיל מקאצק — שלש עשרה שנה, ובתום שנת השלש עשרה לנשיאותו ננעלו דלתות חדרו מבלי תת יוצא ובא עד יום פטירתו;

אאמו"ר רבי יעקב זצ"ל, כתום שנת שלש עשרה לנשיאותו, שינה את מקומו ויעתק את מושבו לראדזין, וגם אנכי היה את נפשי לעזוב את ראדזין עיר מושבי כתום שנת השלש עשרה להנהגתי, אך יד ה' עשתה זאת ותמנעני מהוציא את חפץ לבי אל הפועל, נפלאה היא בעיניי".

שנות חייו עלו בד בבד עם שנות חיי אביו ז"ל, כמוהו חי גם הוא חמשים ושנים שנה, נולד בשנת תקצ"ט ונאסף אל עמיו בשנת תרנ"א.

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים!

פרק ב

„לא ישא פנים בדברים שבקדושה“

לעומת רבים שקמו על „המחדש“, „מהרבה כותות מהמתחסדים והמתפרצים ומשניהם גם יחד“ („מנחת תודה“ — „ארחות חיים“ ב / 3), ותלו את קולר המחלוקת בו, יובאו בזה דברי רבי דובעריש בן אלכסנדר טורש מוורשה בספרו „מאזני צדק“ (מהדורת תרנ”ה, עמ' כב, ב ועמ' כג, א — 44-45) שרב ריבו מידי מקנאיו — מנדיו :

... להשואלים ומבקשים ממני חוות דעי, על מציאת החלזון ודמו שצובעין בו תכלת לציציות, ע”י הגאון שר התורה והחכמה רבי גרשון העניך מראדזין ז”ל, אשר השכיל לחבר ע”ז הס’ „פתיל תכלת“ והס’ „שפוני טמוני חול“ הנפלאים במינם — אך קמה אלומת החסידים וגם ניצבה מצד ימין והמתנגדים עמדו כעם עצום ערוך מלחמה מצד שמאל, והשטן באמצע, וכולם כאחד ירקו בפניו שבע פעמים עד בוש והשליכו שקוצים עליו ועל המצאתו או ויטמנוהו בחול — עניתי : אמנם קשה כשאל קנאה, היא השנאה, אשר הכתה שורש עמוק בלב כל יודעי שמו למקטנם ועד גדולם, וגם רבים משלומי אמוני ישראל קמו עליו כנחשול לטורדו מן העולם, לא ידעתי מדוע ולמה ? (אולי מטעם שאחז”ל בכתובות (קה, ב) צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא וכו’, ועי’ ב”מ פד, ב). אולם על זאת יש להתרעם ולקרוא תגר על גאוני דורנו יחידי סגולה על אשר לא יעשו אסיפה, שבת תחכמוני, להתבונן יחד ולהתחקות בטוב טעם ודעת קדושים על שורש המצאתו זו, אולי עלתה בידו להחזיר עטרת תפארת התכלת ליושנה (רמון מצא, תוכו תאכלו וקליפתו תזרקו !). ומי לנו גרוע, סחי ומאוס, מהחלזון שהוא מין טמא אסור לבוא בקהל, מ”מ צוה הבורא ית’ את צאן מרעיתו להשתמש בדמו, לצבוע בו תכלת במצות ציצית השקולה כנגד כל המצות (מנחות מג, ב) ! ונודע לכל חובשי בית המדרש כי בענין מצוות דרבים

אין לדחות הסיוע והעזר גם מאנשים השנואים לזרע יעקב בגלל מעשיהם הרעים, כמחז"ל (פסחים סד, ב) : „אין מעבירין על המצות“, ונשנה זאת בכמה דוכתי (יומא לג, א ; נח, ב ; ע, א ; מגילה ו, ב ; מנחות סד, ב). כי פקודי ד' הישרים אשר הקב"ה רצה לזכות אותנו בהם לא יוכלו לעמוד על יסודות הקנאה הארוכה. וכן אחז"ל (ברכות מז, ב) : „מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושיחרר עבדו והשלימו לעשרה וכו', והיכי עביד הכי והאמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר (ויקרא כה, מו) לעולם בהם תעבודו : לדבר מצוה שאני. מצוה הבאה בעבירה היא : מצוה דרבים שאני“. ומצות התכלת היא לכלל ישראל למקטנם ועד גדולם...

ואין לנו להשגיח בנרגנים הצבועים הטופלים בזו וקלון על הרג"ה ז"ל זה, וכמחז"ל (ע"ז ד, א) : „אפילו אין ישראל עושין מצוה לפני כי אם מעט (באיכות) כפיד של תרנגולין שמנקרין באשפה (כוונת התרנגול בשעה שמנקר בחרטומו באשפה למצוא איזה מאכל רק למענו, כן הם אף שכוונתם בעשיית המצוות היא רק למען גופם להשיג על ידיהן איזה טובה חמרית, מ"מ) אני מצרפן לחשבון גדול“. ושמעתי מפי רבים משונאיו ומנדיו שעינם צרה בהמצאת התכלת, בידעם שאם תמצא לה מהלכים בין העומדים על שדה אמונתנו אזי יצבור כעפר כסף תועפות², והם שכחו מאמר תלמודי (הוריות י, ב) : „אטו צדיקי אי אכלי תרי עלמי מי סני להו ?“.

וידעתי בני ידעתי מדוע לא מצא הרג"ה ז"ל חן בעיני החסידים השונים למיניהם, יען אין אצלו שום משא פנים בדברים שבקדושה ולא ניכר לפניו שוע בפני דל, באשר כבר בזו חז"ל והשליכו שקוצים על מי שיש לו משא פנים (עי' ברכות כ, ב ; שבת יג, ב ; יומא פז, ב ; ראש השנה יז, א ; מגילה יב, א ; חגיגה יד, ב ; יבמות עט, ב ; סנהדרין קד, ב), וכ"ש הגאון חיד"א ז"ל (שו"ת חיים שאל, סי' ב) : „וכבר אמרו הטבעיים, איש אל רעהו : אעפ"י שאתה אהובנו האמת אהובה יותר אצלנו, והדברים ק"ו, על אחת אלף אלפים, שאין להחניף בתורת אמת“, ואחז"ל (ברכות מז, א) : „כל העונה אמן יותר מדאי אינו אלא טועה“. לכן עצתי אמונה לגאוני זמננו שיאכלו דברים המוציאים הקנאה, כגון (ב"מ קז, ב) פת שחרית,

או (ב"ק פב, א) שום, ושימו מעייניהם בהמצאה זו ואם ימצאו בה אור האמת אזי יהיה שכרם גדול מאד. וכן בענין-ציצית עצמו מצינו ראייה לעצתנו, והיא (ב"ב עד, א) : „פסקי חדא קרני דתכילתא דחד מינייהו (מהמרגלים) וכו'". פירש"י ז"ל : „כנף הטלית להביאו לפני חכמים ללמוד ממנו דין ציצית אי כב"ש או כב"ה", אף שהיו המרגלים רשעים, כדאיתא בגמרא (סוטה לד, ב; לה, א; סנהדרין קד, ב; קח, א; מנחות נג, ב; ערכין טו, א; אבות דר"נ פ"כ), מ"מ רצה רבב"ח ללמוד מהם דין ציצית. ושוטים המה האומרים שלא יוכל להיות שהרג"ה ימצא התכלת אשר היה נעלם זמן רב מרבותיהם, אלפי ארזי לבנון אדירי התורה אשר קטנם עבה ממתניו — כי נודע מכתם החכם האלהי רבי שלמה בונפיד ז"ל (מובא בתולדות חכמי ישראל ח"ד, צד טו) : „לעתיד הכסיל יבין בשכלו אשר משכיל בשכלו לא יבין, הלא מלאך אלהים בא לבלעם ונעלם לו ונגלה לאתונו".

...מי יתן ודברי אלה ימצאו מסילות בלב המצויינים שבעם ואז ישמח לבי גם אני הפעוט היושב דירת עראי כאורח נטה ללון בתוך דור טמא שפתים עקש ופתלתול, המגביהים סכלים עדי מרום ומשפילים חכמים עדי ארץ, נותנים לוית חן עטרת תפארת לראש צעיר רודם הנבער מדעת כנפל טמון, ויזרו גפרית על גוה חכם היודע דעת עליון ורק על שדי יתענג. הרי לו קמו הני אשלי רברבי, עזרא הסופר והלל הבבלי ורבי חייא ובניו, בדורנו, דור „דור-שוא", ורצו להזכיר התורה הנשכחת כאשר חזרו ויסדוה בדורם (סוכה כ, א), אזי מי לידינו יתקע אם לא התעוררו עליהם אגודות הצבועים ורגמו אותם באבני קלע ובגפם יצאו כאבלים וחפויי ראש; לו קם עתניאל בן קנז בדורנו וביקש להחזיר בפלפולו את האלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזרות שוות ודקדוקי סופרים שנשתכחו בימי אבלו של משה (תמורה טז, א), אזי נכון לבי סמוך ובטוח כי קמו עליו עדה רעה יותר מעדת קורח והפכו שילייתו על פניו או דחפוהו ממחיצתם ש' פרסה. אוי לי, בידעי, כי דברי קושט אמרי אמת אלה הם כתוקע לבור ודות, לא ישאו פרי ולא יעשו ענף-תועלת כגשם על ארץ מלחה".

ע ש ו י ל ב ל י ח ת

כותב הרב יהודה לייב גרויבארד, הרב מסטאשוב, בספרו „ספר זכרון“ (הוצאת מסורה, לודז' תרפ"ו, עמ' 197):

... הרבי מראדז'ין, ר' גרשון העניך ליינר (נכד ר' מרדכי יוסף, הרבי מאיזביצא) ... הוא אישיות מצוינה ויחידה במינה: מחדש, איש אורגינלי, איננו הולך בדרך כבושה, ברשות הרבים, אך פורץ לו דרך וסולל לו מסילה חדשה ועובר בה, בלי שום לב לדעת הבריות ולמנהג המדינה; גדול בתורה, בימי חרפו סידר גמרא לכלים ואחלות, ספר גדול בן הרבה מאות דפים עם שני פירושים ברש"י ותוספות, מלאכת מחשבת ופרי עבודה רבה, והארץ רעשה (חסידיו פולין ורבני וילנא) — „הייתכן לחוצפה כזו, להוסיף גמרא על הש"ס? — אבל הוא צוחק עליהם, כי על ספרו הסכימו ראשי רבני כל המדינות.

והאיש אינו מסתפק בחידוש זה ולא יעמוד על עמדו, רק צועד הלאה בצעדי און ומרעיש את העולם בהמצאה חדשה ומפליאה: הוא מפרסם, כי מצא את החלזון (לאחר היעלמו זה אלף וחמש מאות שנה) — אשר בו נצבע מלפנים פתיל תכלת בציצית — בים התיכון, ומוציא ספר „שפוני טמוני חול“, שבו הוא מברר בארוכה את כל הדבר, ומטיל חובה להטיל בציצית פתיל תכלת.

ותינטש המלחמה על „הריפורמטור“ הנורא הזה, מקרוב ומרחוק, ובעלי חיצים נגשים עליו, בקושיות וסתירות, בראיות מספרים שונים, וגם בדברי בלע ובוז, אבל הוא עשוי לבלי חת ואיננו מניח כלי נשקו מידו ומוציא שוב ספר שני „פתיל תכלת“ ומשיב לחורפיו דבר, וליתר תוקף הוא כותב ספר שלישי „עין התכלת“; מדבר משפט בהשכל ודעת, בבקאות עצומה, מראה צדקתו ומשיב מלחמה שעה. והאיש הזה, מחוץ למחנה מעריציו, היו לו שונאים רבים, אשר הפיצו אודותיו דיבות וגוזמאות, ונאצו את שמו.

עלינו להודות, כי היה איש נפלא, חד המוח, שקדן ומתמיד, רב הכשרון ועלילה, נאסף בדמי ימיו, בן חמשים ושנים שנה (תרנ"א).

פרק ג

„חדש“, שהוא, „מן התורה“, „אסור“ לערער עליו

כותב הרב ר' יהודה ליב הכהן מימון ז"ל בשנת תשי"ט במדורו
„מדי חודש בחדשו“ ב„סיני“:

כעת, לאחר שעברו קרוב לשבעים שנה מיום פטירתו של רבי
גרשון חנוך העניך בעל „סדרי טהרה“ — אנו מתייחסים אל
גאון־צדיק זה בכל יראת הכבוד וההוממות, אבל כדאי לשמוע מה
שכתבו עליו כשבועיים לאחר הסתלקותו, וזה שכתב אחד מחסידיו
ב„הצפירה“ (י"ח טבת, תרנ"א):

„הגאון הצדיק ר' גרשון חנוך העניך היה חזיון בלתי נפרץ
בדורותינו האחרונים, ולא כל דור מתרחש איש מורס מעם כמוהו.
הוא התייחס למשפחתו ותולדותיו כיוצא ירך רבי יהודה הנשיא.
כשרוגותיו הנפלאים, הליכותיו בקודש ופעולתו בחבר אלפי מעריציו
ומקדישיו, יתנו כבוד לעיר קטנה איז'ביצא (פלך לובלין), לאמר:
זה יולד שם!

„הוא גדל על ברכי התורה והחסידות ועוד יצק מים
על ידי אבי־אביו הרב הצדיק ר' מהדכי יוסף זצ"ל, בעל ספר
„מי השילוח“ (על פי הקבלה) וילמוד תורה בגולה ובנסתר גם
מפי אביו ר' יעקב זצ"ל (בעהמ"ח ספר „בית יעקב“ ומנוחתו כבוד
בק"ק דרוזגעניק). על בקיאותו וחריפותו הגדולה בתלמוד בבלי
וירושלמי ובכל ספרי הגאונים והגדולים, יעיד ספרו הענקי „סדרי
טהרה“, אשר עורר תמהון בין גדולי הארץ, ואשר כמוהו לא נראה
בכל גדולי ישראל זה דורות רבים.“

על מכתב זה הוסיף סופר אחד ב„הצפירה“ כדברים האלה:

„אם על כוח תורתו של הרב הגאון הנ"ל ישתומם כל בר־אורין, עוד יתפלא כל חסיד ביתר שאת, איך איש כזה אשר נולד בעיר מצערה ונתגדל בחוג צר מבלי לנטות ימין ושמאל, מצא און לו גם בכמה מקצועות החכמה וידיעות שונות בלי עזרת מורה. כאשר שמענו כן ראינו כי כבן־בית התהלך בעולם הניגון ויפרוט על פי נבל וכנור לפי חוקי האמרה; חכמת הציור לא היתה מוזרה לו, ויעש חיל במלאכת יד; גם היה לו יד ושם בחכמת הרפואה, ולחולים אשר שאלו בעצתו, כאשר ישאלו לאיש אלהים, כתב כתבי תרופה בלשון לטינא, אשר נתקבלו בכל בתי הרקח. פלא הוא! הן לא היה מוסמך בחכמת הרפואה (ראה נספח יז). הוא ידע לקרוא ולדבר באיזה שפות אירופיות; הוא דיבר עם אדוני הארץ, עם פקידים ושרים, פולנית, רוסית, אשכנזית, גם מעט צרפתית ואיטלקית, והמה ראו כן תמהו, כי איש הלבוש אבנט ומצנפת של קדושים, ואשר אלפי חסידים למוצא פיו ייחלו, יוכל לכלכל דבריו במשפט בשפת עם לועז. מלבד זה היתה לו ידיעה מעטה גם בחכמות אחרות אשר חסידינו לא ידעו מה שמותיהן... הוא לא הניח כל דבר המביא לידי רכישת ידע ודעת... אולם כרוב גדולתו כן רבו גם מתנגדיו — ממפלגות חסידים אחרים. ביחוד גדלה ההתנגדות בשנים האחרונות, מעת אשר נסע למסעותיו לארץ איטליה לרגל המצאתו את החלזון לציצית הכנף, מהדג הנקרא „סעפיא“, כאשר הוכיח בראיות חזקות בחיבוריו אשר הוציא לאור בענין זה, וביחוד בספרו „שפוני טמוני חול“, כי הוא־הוא התכלת האמיתי אשר נעלם מישראל ברבות הימים. לתכלית התכלת הכין לו גם חרושת המעשה להכין את הצבע ההוא, למען המציאו לבני ישראל להיות להם לציצית לדורותם, לקיים המצוה הזאת כתקונה, בחשבו כי יהיה למורשה לכל קהלת יעקב... ואם מתנגדיו לא יכלו לערער על כוחו הגדול בתורה, התאמצו על כל פנים להפשיט מעליו מעיל הקודש... אולם מעריציו אשר שכנו ביניהם אהבה אחוה ורעות, וביניהם גם רבנים גדולים יושבי על מדין ומורי הוראה בישראל, חשבוהו לאחד הקדושים אשר בארץ המה; וכן גם הרבה מגדולי ישראל אשר לא יחנו תחת דגל החסידות כיבדוהו והעריצוהו מאד בעבור כבוד תורתו וחכמתו“.

*

בתור גאון ומקובל היה ר' גרשון מתנהג בחסידות, אבל דעתו לא היתה נוחה מן המנהג, שחסידים ידועים משלמים כסף רב בשביל להשיג אבנטו או מצנפתו של צדיק זה או אחר. הוא היה רגיל לומר: המלבושים שקונים מאת איזה צדיק שהוא, אינם מסוגלים כלל לכסות על החסרונות שבגוף ובנשמה; ומעשה, שבאו וסיפרו לו על מוכסן עשיר אחד, שלא היה מדקדק במצוות כל כך, והלך וקנה בסכום של חמש מאות רובל את כותנתו של המגיד מטריסק, וציוה שלפני קבורתו ילבישוהו את הכתונת הזאת, כדי להינצל מחיבוט הקבר. חייד רבי גרשון העניך ואמר:

הוא הוציא ממון לבטלה. מלאך דומה יפסיל את כותנתו, ויצליפהו כראוי לו.

*

הרבי מראדזין, שקראו לו „ארחות חיים" על שם ספרו, היה עוד בשנות נעוריו חריף ובקי, סיני ועוקר הרים, גדול בתורה ובחכמה, מעמיק חסידות איזביצא ומפרשה, רב כשרונות, סופר פורה ואדם שעניו פקוחות לכל תופעות החיים, ואף רכש לו ידיעות רבות בחכמות הרפואה והכימיה.

נאמן לאמרתו השנונה „השיגרה היא אם כל חטאת" חרג מהשיגרה והטיל על עצמו דברים שאחרים ראו בהם „חדש אסור מן התורה" והוא ראה אותם כחידושים של תלמיד ותיק שניתנו למשה מסיני, וכך הגיע לחיבור ספר „סדרי טהרה" כעשר מסכתות, ובדפוס פורסמו רק שתיים: כלים ואהלות.

הרעיון שבחיבור סדר טהרות, רעיון שניצנץ במוחו תוך כדי לימוד, פשוט בתכלית היה:

המשניות של „סדר טהרות" — אין להם גמרא. אולם בכל ים התלמוד פזורות סוגיות גדולות הדנות בענייני טומאה וטהרה, שהנהן השקלא וטריא סביב המשניות של סדר טהרות. קבץ איפוא את כל הסוגיות המצויות בש"ס על נושא זה למקום אחד. לכל משנה

מהמשניות התאים את השקלא וטריא, המשא ומתן בהלכה, במשנה זו.

בצד ימין של תבנית זו כתב הסבר ופירוש, בצורת פירוש רש"י, ואילו בצד שמאל — פירוש רחב ומקיף יותר עם פירוכות ותיאורים בצורת „תוספות“, שבהן מקשה ומתרחץ כדרכם של בעלי התוספות בפירושם על הש"ס.

כעיטור לתבנית באו בשולי הדף ההוספות המקובלות: מסורת הש"ס, גר משפט, עין מצוה והגהות, הכל כמו בש"ס רגיל.

*

עשר שנים עמל על עבודת־ענק זו, פרי רעיונו — כותב הרב איסר פרנקל בספרו „יחידי סגולה“ — ובתום העשור כשראה לפניו פרי בשל, קם ונסע אל גאון הדור בתקופה ההיא, ה„שואל ומשיב“, רבי יוסף שאול נתנזון זצ"ל ראב"ד לבוב, לקבל את הסכמתו למפעל, הסכמה על התוכן, המהות וההעזה.

כשהוא מגיע למחוז חפצו למברג, היא לבוב, הוא עולה לביתו של מרא דאתרא, בית „מלכות של תורה“. בתוך כתליו שוכנת ישיבה המתנהלת בראשות רבי מרדכי זאב איטינגא בעל „מפרשי הים“, גיסו של רב העיר. יש בו בבית סדרים מקובלים של נוהג, ועל פיהם נקבע שאין נכנסים אל מרא דאתרא, עד שגיסו נותן רשות לכניסה.

האברך הצעיר רבי גרשון חנוך בא בשעת בין הערביים ונכנס בצעדים שקטים לאולם הישיבה הגדול. ישב על ספסל בקצה האולם והעיף מבט על האולם.

בקצהו השני סמוך לארון הקודש בלטה קומתו של בעל „מפרשי הים“ שעמד רכון על הדוכן שלפניו והגיד שיעורו לתלמידים. מדי רגע נשמעה הערה לגופו של השיעור מפי אחד התלמידים וראש הישיבה הסביר את הדברים. כדרכו של לימוד, הקשה גם רבי מרדכי זאב קושיות. מתוך האזנה לשיעור הציע רבי גרשון חנוך הצעיר לתרץ בהגיון רב קושיה שהקשה רבי מרדכי זאב. נהנה הרב מחריפות ההמצאה, הסב את פניו לעבר האברך הצעיר והם עברו

להתפלפל על נושא זה. שעות אחדות ארכה ההתעצמות וכשנשתיימה הושיט רבי מרדכי זאב את ידו לשלום לרבי גרשון חנוך ושאלו: מנין יהודי? — מפולין! — היתה התשובה.

חסיד? — באה שאלה גוספת.

כן! — ענה רבי גרשון חנוך.

התשובה החיובית הפתיעה את רבי מרדכי זאב וכשהוא משפשף ידיו זו בזו בהנאה נשא עיניו למרום וקרא בעינים עצומות וברגש רב: „הושיעה ד' כי גמר חסיד... גם חסיד יודע למיגמר". („גמר", בארמית, פירושו: לימוד, מכאן גם השם „גמרא": להעמיד גירסאות על אמיתותן לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא).

בחצות הלילה נכנסו רבי מרדכי זאב ואורחו הצעיר לחדרו של רבי יוסף שאול ה„שואל ומשיב". רבי יוסף שאול, שקוע בתלמודו, לא שם לב שנכנסו אנשים לחדרו. קושיה חמורה דרשה את פתרגה והוא שקע בה בכל חושייו. המתין רבי מרדכי זאב קמעא עד שהפריע את הדממה ואמר: הבאתי אורח למר!. התנצל רבי יוסף שאול שהקושיא נוטלת כל שעתו ותוך כדי התנצלות הרצה לפני אורחו עיצומה של הקושיה.

נענה רבי גרשון חנוך ואמר: מר איננו חסיד ולא בן חסידים ועל אחת כמה וכמה שאינו מאמין במופתים. אף על פי כן אל יפלא בעיניו שבעת הפרדי מאבא מארי עסקנו בהלכה, כדי לקיים את דברי חז"ל: „אל יפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה", והוקשתה לנו אותה קושיה, וכך וכך תירצנו אותה.

הדהים התירוץ את רבי יוסף שאול, קם ממקומו לכבוד האורח והזמינו לסעודת ערב חגיגית, ולכבוד האורח פקד להחמיץ את כלי הפסח...

שבוע ימים ישב הרבי בלמברג ומארתו השתעשע עמו בדברי תורה. לשבת ביקש רבי יוסף שאול להזמינו לסעודה. סירב רבי גרשון חנוך להיענות להזמנה מתוך נימוק שהרב מקפיד על תפילה בזמנה ולכן גם אוכל את סעודת השבת בשעה מוקדמת, מה שאין כן הוא, שדרכו לאחר בתפילה ובסעודה.

נענה רבי יוסף שאול ואמר: אם כן אתאים עצמי להרגליו של מר. השיב האורח ואמר: אם מר מקפיד על תפילה בזמנה הרי בשנותו מן המנהג הוא עובר על דברי הגמרא.

כששמע רבי יוסף שאול תשובה זו נחה דעתו. אחרי הסעודה נכנס אליו רבי גרשון חנוך והרצה לפניו הרצאה מעמיקה על יסודות החסידות ומבנה שיטתה וזרמיה. במשך שעות גולל האורח פרשת השתלשלותה של תנועת החסידות, עיקרי תורתה והישגיה.

התפעל רבי יוסף שאול מתוכן הדברים כל כך, שהצהיר כי לא יוסיף עוד לדבר סרה בחסידות ובאדמו"ריה...

עם פרידה נתן ה"שואל ומשיב" לידי בעל "סדרי טהרה" את כתב ההסכמה וההערכה, ובו נאמר בין השאר:

לא אכחד קושט דברי אמת אשר בימי חרפי גם בלבי עלה כזאת והיה רשום אצלי ציונים על כל מסכת כלים. אמנם לאשר אפפוני טרדות רבות וגם ראיתי בספורי שבחי זקני הגאון מוהר"ל מפראג ז"ל כי גם הוא יסד כזה ונשרף אצלו — נסוגותי אחור, אבל בלבי היו צפונים: מי יתן והיה איש חיל היוזע לערוך מערכת חבור הגדול הלז — תצמח מזה טובה לבית ישראל ויתברכו בו כל ישראל, עתה כי כן ראיתי כי הרה"ג הנ"ל הכין לבבו ופעל ועשה חיבור גדול זה...

ועתה אברכהו: השם יחזקהו ויאמצהו לכלות חיבורו זה בחידושים מתוקנים ויברכהו בברכת השנים לחיים טובים מתוקנים כאוות נפשו ונפש הדורש שלומו באהבה רבה ואהבת עולם.

יוסף שאול נתנזון, לבוב, יום ה',
כ"ו מרחשון תרל"ג, לסדר, גם ברוך יהיה".

*

וכך היה רבי גרשון חנוך העניך רגיל לומר:
רבים מפחדים לא כל כך מהקב"ה, אלא ביחוד מפני אנשים,

בני בשר ודם, שהתרגלו במליצה שהתיישנה „חדש אסור מן התורה“, ומשום כך, אם יש מישהו שממציא איזה דבר חדש שיש לו יסוד בתורה, הרי מביטים אחריו וחושדים בו, כי רוצה הוא להפוך הקערה על פיה ולהכניס שינויים בתורה והליכותיה, ושוכחים מה שאנו נוהגים לקרוא „מגילת רות“ בחג השבועות; ולכאורה הדבר נמנה: מה ענין רות אצל חג השבועות? ואולם, הדבר ברור, כי התקינו לקרוא „מגילת רות“ בחג זה, שבו ניתנה התורה, כדי להורות ללומדי תורה, כי כל חדש שיש לו יסוד בתורה, חלילה לנו להרהר אחריו; והרי ב„ספרי“, פרשת תצא, על הפסוק „לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'“ כתוב לאמור: „בזכרים הכתוב מדבר ולא בנקבות, דברי ר' יהודה“. ואחר כך מביא ה„ספרי“ בשם ר' שמעון (שהיה דורש טעמא דקרא): „על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים“, „מי דרכו לקדם? אנשים ולא נשים“. מתוך דברי ה„ספרי“ ברור איפוא, שהמחלוקת בין ר' יהודה ור' שמעון היא בדבר הטעם, ר' יהודה לא דריש טעמא דקרא, אבל הוא מברר את הפסוק עצמו: לא יבוא עמוני ומואבי, והלא היה צריך לומר: לא יבוא עמון ומואב, מכאן אנו למדים, „עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית“. ואולם, ברור לנו גם כן, שהיה דבר זה הלכה למשה מסיני, וכנראה שרק יחידים ידעו על קבלה זו. ובמסכת יבמות (עז, א) אמרו, שדין זה מקובל מבית דינו של שמואל הרמתי, אבל זה מעורר תמיהון: אם הלכה זו נתקבלה רק בבית דינו של שמואל הרמתי, בועז, שחי שנים רבות לפני שמואל, איך נשא את רות המואבית? ברם, גם זה ברור: העם בכללו לא ידע על דבר הקבלה הזאת של „מואבי ולא מואבית“. וכך ניכר מדברי „פלוני אלמוני“, שלא רצה לקחת את רות, ואמר: „לא אוכל לגאול לי, פן אשחית את נחלתי“ (רות ד, ו); אבל בועז שהיה שופט וידע קבלה זו, נשא את רות כדת וכהלכה ושום איש לא מחה כנגדו, למרות מה שבוועז עשה דבר חדש. משום כך — סיים רבי גרשון העניך את דבריו — אנו קוראים „מגילת רות“ ביום שניתנה תורה, ללמדנו, כי גם דבר חדש, אם יש לו יסוד בתורה, אסור לערער עליו, גם אם גדולים חולקים על כך. וזה פירוש „חדש אסור מן התורה“: „חדש“, שהוא „מן התורה“ — „אסור“, לערער עליו...

ה ע ר ו ת

1. היכורים נוספים של "בעל התהלות" בהלכה ובאגדה בכתב-יד :

אדמו"ר ר' ירוחם ליינער זצ"ל כותב בין השאר :

"בין הרבה כתבי-יד קודש ביהודי הלכות וביאורי אגדות, בשו"ת ובקבלה וחסידות שנשארו מאת כ"ק דודי מרן הגאון הקדוש רבי גרשון חנוך העניך זללה"ה מראדווין, מח"ס סדרי טהרות ובעל התכלת, נמצא ספר אחד שהתחיל לחברו בימיו האחרונים והוא מקורי המשנה להראות מקור כל המשניות בש"ס — שהגמרא לא הביאה מקורן בדרך, "מנא הני מילי", "מגלן", שזה הי' בודאי לרוב פשיטותם לחז"ל — איפוא מקורם בתורה שבכתב, כי תנא אקרא קאי. זכן נמצא, "ספר ביאורי אגדות חז"ל", ביאורים נפלאים ומתוקים מדבש וגפת צופים. ארשום בזה איזו דברים הרשומים בזכרוני, המקור להמשנה ראשונה וביאור אגדה אחת.

(א) מקור המשנה — "מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן". זמן קריאת שמע של ערבית כתוב בתורה: "ודברת בם... ובשכבך", בשעת שכיבה, ומעתה עלינו לחקור ולמצא בתורה, אימתי היא שעת שכיבה? והנה מצינו במקרא: "השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש ושכב בשלמתו וברכך" (דברים כד, יג). מעתה ידענו שזמן שכיבה היא בעת ביאת השמש, ועדיין אין לנו ידעים מה זו ביאת השמש, אם היא זריחת השמש או שקיעת השמש, כשאלת הגמרא, דילמא ביאת אורה? זה למדנו מן הכתוב "ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים" (ויקרא כב, ז), כמבואר בגמרא שזוהי שקיעת השמש. כדאמי אינשי: "איערב שמשא ואדכי יומא". ומעתה דברי המשנה מאירים כשמש: "מאימתי קורין את שמע בערבין?" — שכן זמן שכיבה למדנו מ, כבוא השמש" וביאת שמש מאכילת תרומה — משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, והתנא במתק לשונו הליט המקור לדבריו. בזה יתיישב עוד מה ששקלו וטרו בגמרא: "מכדי כהנים אימת קא אכלי תרומה, משעת צאת הכוכבים, לתני משעת צאת הכוכבים? מילתא אגב אורחא קמ"ל". מקשים: מ"מ מה שייכתו של דין זה למשנתנו? ולפי האמור — הדברים מזהירים.

„(ב) באגדה. „אל יפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכרהו, כי הא דרב כהנא אלויה לרב שימי בר אשי מפום נהרא עד בי צניתא דבבל. כי מטי להתם אמר ליה: מר! ודאי דאמרי אינשי הנן צניתא דבבל איתנהו מאדם הראשון ועד השתא? א"ל: אדכרתן מילתא...“ (ברכות לא, א) — דבר הלכה כאן הוא, שזה הי' הגבול בין ארץ-ישראל לבין ארץ העמים, ורב כהנא הי' כהן ולימדו בזה דבר הלכה, שליווהו עד צניתא דבבל ולא יותר משום טומאת ארץ העמים, וזה שאמר: „הנן צניתא דבבל איתנהו מאדם הראשון, שהמה גבולים מימות עולם בין ארץ ישראל לבבל“.

2. היו שריגנו על ה„ארחות חיים“ שחידש את התכלת כדי להתעשר; והאמת היא שהליכותיו של „ארחות חיים“ היו הליכות של חיי צנע וכל כסף שהשיג השקיע בהדפסת ספרים, של אבותיו ושל ב„בית יעקב“ וב„סדרי טהרות“ וביתור בעניני התכלת. ראה להלן „הארות לתוכן הדברים האמורים“, ד"ה „כאשר נשים לב“.

אדמו"ר הרה"צ רבי שמואל שלמה ליינר זצוקלה"ה מראדזין
(ה'י"ד)

אחרון בנתיב קידוש השם

[עדות קרובים ורחוקים על
מקדש השם בחייו ובמותו,
אדמו"ר רבי שמואל שלמה זצ"ל, הי"ד]

פרק א. עניותו במנהיגותו התקיפה

" ב. עמוד התורה והחסד

" ג. קברנים לעת צרה וצוקה

" ד. "השיר על הרבי מראדזין"

" ה. "מלך ישראל"

פרק א

ענוותן במנהיגותו התקיפה

ר' יעקב ליינר שליט"א, משרידי בית איזביצה-ראדזין, מספר:
אדמו"ר רבי שמואל שלמה נולד ביום י"ח בשבט תרס"ט לאביו
אדמו"ר רבי מרדכי יוסף אליעזר זצ"ל, בעל „תפארת יוסף” ולאמו
אסתר דובה. נכנס לחופה בתחילת תרפ"ח עם שיפּרה מיכל קאליש,
בתו של אדמו"ר זצ"ל מאמשינוב ר' שלמה קאליש. נולדו להם
שלוש בנות ובן: יוטה, חוה, מרדכי אלעזר וברכה. קיבל על עצמו
הכתרתו לאדמו"ר בתרפ"ט.

... הוא היה בן עשרים שנה בעלותו על כסא אביו. משחר ילדותו
התבלט בו המנהיג לעתיד. בכל ישותו היה עצמאי, ישר-דרך בלי
משוא-פנים. וחוש דק היה לו להרגיש בריחה הרע של חנופה.
שום אבני נגף לא הפחידוהו ולא השפיעו עליו להטותו מדרכו.
בו נצטברו הכוחות והכשרונות הכבירים של אבותיו וזקניו, שעיצבו
את דמותו ואפיו. הוא התמודד לפעול לפי תכניות נועזות ביותר
כדי להגשים שיטתם ודרכי עבודתם בחיים.

באישיותו, בהתנהגותו ובכל הליכות חייו נתן לנו פירוש מעשי
של חסידות איזביצה-ראדזין. האיש הזה, שהיה כולו חמלה ורחמים
על הבריות, כאב ודאב בכל נימי נפשו את צער הזולת; לא נח
ולא שקט בכל צרה ומצוקה לאדם עד שמצא בזריזות נפלאה
אפשרות של עזר וסעד; מחל על כבודו וטילטל עצמו לעזור בגופו,
נכנס לעבי הקורה ונרתם קודם כל בעצמו לעבודת העזרה, ולא
היה דבר שיעמוד בפניו במקום שיש בו משום הקלת סבל הזולת.
אבל עם עצמו קשה היה כברזל באופיו, בדברים עקרוניים, בלי
לנטות ימין או שמאל. ענוותן מטבעו, בורח מכל ישיבה בראש,
וגינוני האדמו"רות עלו לו בדם לבו — היה בה בשעה מנהיג ומפקד

עד לחתונתו הוא לומד בהתמדה רבה בבית החסידים דראדזין בוורשה, מתיידד עם הבחורים המצליחים בלימודם, חבר טוב ונאמן לענייניהם, כאחד מהם, ואם הרגיש איזה יחס מיוחד מאת מי שהוא אליו, הגיב בחריפות כזאת שלא חזרו על כך עוד. בכל זאת ומבלי משים עמדו כולם תחת השפעתו החזקה. הוא הטיח דברים כדרבונות והכל אהבוהו אהבת נפש.

אחרי חתונתו נשאר בבית חותנו, הרבי מאמשינוב זצ"ל, עד לפטירת אביו זצ"ל. משנעתר להפצרות החסידים, שהכתירוהו לאדמו"ר, למלא מקום אביו, העתיק משכנו מיד, בוורשה בחזרה לראדזין. שוטם היה את הפוליטיקה, מתוך שהכיר לדעת מה רבה הצביעות וההסוואה הקשורים במלאכה זו, ונרתע מכל ענין שריח פוליטיקה נודף ממנו, וזו גם הסיבה לעזיבתו את עיר הבירה. ידועה תשובתו שהשיב לאדמו"ר מפורסם על שאלתו אליו, מדוע הוא חובש כובע יהודי עממי ולא מגבעת רבנית — מגבעת, אמר, אפשר לסובבה לכל צד, ואילו כובע יהודי עממי, עם מצחיה, מן ההכרח לחבשו בכיוון אחד בלבד, לפניו ולא לאחור... מכאן חפצו האדיר להישאר, קודם כל, עם עצמו הוא, לפלס ולמצוא תחילה את דרכו שלו, ומכאן סלידתו בוורשה הכרך והעתקת דירתו בחזרה לעיירת אבותיו.

ישיבתו בוורשה היתה בכבודו של עולם — בדירה מפורסמת בין כל תושבי הבירה, דירה מתכבדת בפופולריות של אביו זצ"ל, שטבע חותמו עליה במשך עשרים שנה, וכל ילד בוורשה ידע להראות איה דירת הרבי מראדזין. שם בוורשה ישב בקרב מאות מעריציו הדואגים לביתו, וממילא נמצא בקשר אתם. דורשי דברו ושוחרי עצתו שוקדים על דלתותיו יום יום. הבית הומה תמיד מרוב מבקרים. יש קשר חזק, חי ואמיץ בינו לבין תומכיו — ופתאום הוא מנתק בעצמו את הקשר החי הזה, וחוזר לעיירה קטנה ורחוקה. ואם יש עוד מי שזוכר אותו, — הרי רק בתור ילד קטן. ולא מעטה הטירחה וטילטול הדרך לגבי חסידיו, לבוא אליו ממרחקים. והרי זה רק אדמו"ר... בכובע של יהודי פשוט. ובכל זאת — זה כוחו ואופיו. נקודת האמת, היא העיקר, השאר לא חשוב, לא איכפת. השאר חייב להסתגל, לעלות בקנה אחד. כמובן, קמה

בהלה בין מקורביו ולחצו בדרכים שונות, להביאו לשינוי החלטתו. אבל ללא הצלחה. מה שהחליט — יבצע.

מעולם לא ראהו אדם נבון, או מגמגם. חיש מהר היה מתמצא בבעיות מסובכות ונקט מיד עמדה בהירה, לעתים תכופות — נגד הזרם. במקרים רבים ידע שהעמדה שבחר ודוגל בה, לא תוסיף לו כבוד, לא עונג ולא פופולריות, ברם, כל הבחינות הללו לא תפסו מקום בלבו; האמת שקיננה בלבו ידה היתה על העליונה, תמיד. לא הואילו השתדלויות מקורביו, שרצו לרכך ולפשר — והנה, ראה זה פלא, אחרי זמן־מה, נוכחו לדעת כמה צדק דווקא הוא.

*

עוד לא התאוששו מקורביו מהצעד הדרסטי שבעזיבת וורשה, וכבר הוא מגולל לפניהם את תכניתו לארגן בראדזין ישיבה גדולה בשם „סוד ישרים“, כשם ספרי החסידות המפורסמים של זקנו „בעל התכלת“. עדיין קשה היה לכלכל את תקציב ה„חצר“, והריאליסטים מתהלכים נבוכים, ומטכסים עצות איך למלא את החסר בתקציב, שלעתים תכופות היה הפרוץ בו מרובה על העומד — והנה, הוא מקדם פני מבוכתם בתכניתו.

ללא כל דחייה, עבר תיכף מתכנון למעשה. כאיש המעשה השקיע במפעל זה את כל ישותו, את כל מרצו המבורך, לא נח ולא שקט, לא נתן שינה לעיניו ועבד במסירות נפש יומם ולילה. את כל המלאכה עשה בעצמו. קודם כל צימצם את דירתו הוא עד למינימום האפשרי, והחדרים שלו נהפכו לפנימיה. בעצמו גרר את המטות בשביל הבחורים, בעצמו ביקר במטבח וטעם מן התבשילים לפני שהגישום לתלמידים. שום פרט לא נעלם מעין ביקורתו. לאחר זמן קצר למדו בישיבתו למעלה ממאתיים בחורים, שקיבלו יחד עם המזון הרוחני את כל צרכיהם. ביניהם היו עילויים מופלגים, גדולי ישראל בכוח. העובדות גרפו בזרם ההתלהבות, כמובן, עוזרים חדשים, וחיש מהרה עמדו כולם תוהים ומשתוממים על היש שנוצר והולך. מכאן ואילך נעשה העניין דבר טבעי כאילו „מששת ימי בראשית“.

כשבועיים לפני פרוץ המלחמה, מלחמת ההשמדה, משרבו השמועות הסותרות זו את זו, ראינוהו בפעם הראשונה מתבודד בלי הרף,

מכונס בתוך עצמו. הוא, שכל כולו היה התגלמות של שירה ושמחה, פניו לבשו קדרות ומצחו התקמט. נראה היה כי מלחמה כבדה מתנהלת בקרבו. לא ארכו הימים והחלטתו ניתנה. בצעדים תקיפים נכנס לבית-המדרש וציווה לפזר את הישיבה ולשלוח את כל הבחורים ואת אנשי ההנהלה למקומות מגוריהם. באותה החלטיות ולהט הנשמה שבנה את הישיבה, פיזר אותה ודאג שכל אחד מתלמידיה ומוריה יבוא לביתו לשלום.

בינתיים התקדמו המאורעות במהירות הבזק, והוא לא נפל ברוחו ולא נשבר כשראה את עבודת חייו ומפעלו טובעים בים של צרות. בין רגע הפך את חצרו וחדריו למקלט לפליטי חרב ורעב. שם מצאו מרגוע וחיי-שעה ואפשרות לנוח ולהשיב נפשם — כל הנרדפים והנמלטים, שהציפו אז בבהלה את כבישי פולין. חיש מהר נתפרסם הדבר בקרב אלפי הפליטים, שבבית הרבי מראדזין אפשר „לחטוף נשימה" (כאפען דעם אטעם), להינפש לשעה קלה, לקבל ארוחה ואפילו להוצאות הדרך. בינתיים, הוא בעצמו עשה את כל העבודה. כמו לפני ביישיבה, כן גם עכשיו — סחב את המטות, ותיקנו, דאג למקומות לינה, ביקר בבית התבשיל ובדק את האוכל, הרגיע וזירז וניחם, וכמפקד עליון עמד על המשמר. כמובן, הידיעות האלה לא נשארו בתחום חוגים מצומצמים. הדברים הסתננו החוצה, והגיעו לאנשי הנאצים ימ"ש, עד שחש שהרצפה בועדת תחתיו. ברגע האחרון ממש, עלה בידו לברוח לוולודאוה עם אשתו וארבעת ילדיו.

*

כשבא לוולודאוה שקעה עליו החמה... הוא, שמרד בכל שיגרה, שהתקומם נגד הפסיביות השנואה עליו, ראה עכשיו את האדישות המטומטמת של ההמון, שהשלים עם אסונו וניאות להידחף מדחי אל דחי, להיות מוכה ומעונה בלי הרף, עד יציאת הנשמה. הוא, האקטיביסט מטבעו, נזדעזע עד היסוד, בראותו איך עלה הדבר בידי עלוקת הדמים להרדים מוחותיהם של הבריות, כדי להורידם שאולה. המיסכנים השלו את עצמם שהם מוסעים, כביכול, לעבודה, בלא לראות את האבדון הפתוח לפנייהם, בלא לחקור, לדרוש ולשאול על קבוצות שונות מבין חבריהם הנעלמים יום-יום ואינם מוחזרים

אחרי העבודה לגיטו. לא כן הרבי. — אייהם? — זעק הרבי — געוואלט, אייהם?! חקר ודרש, עד שהבחין באסון בכל היקפו. בתחילה יחידי היה שלא הישלה נפשו בתקוות שוא והכיר שהרוצח המתועב, אין לו מטרה אחרת לפניו אלא השמדת כל האומה. הסדרים, כביכול, שהוא מכניס: ה„ארבייטס-אמטן“, ה„יודנראטן“, וה„ארדנונג דינסט“ — הכל מתוכנן לסייע במישרין ובעקיפין לטבח הכללי, שיקיף הכל, כמובן, ולא יפסח אף על ראשי משתפי הפעולה עד האחרון שבהם.

עלה הדבר בידי האשמדאי, לפורר את העם לפירורים ולטמטם חושיהם עד כדי כך, שכל אחד ואחד דימה בנפשו שדורשים ממנו משהו שעליו למלא, כדי להינצל — ותהא זו עבודת-פרך, או תשלום כסף ל„יודנראט“ בתור כופר נפש. רעבים, מוכים, סחופים וסחוטים, עייפים ויגעיים, נטולי רצון וכל רגש אנושי, נדרסים ונבהלים עד לידי טשטוש צלם אלוקים שבאדם — עמדו ההמונים מול הממונים עליהם, מבין היהודים עצמם, אלה אנשי ה„יודנראטים“ שנתדרדרו לתהום ההשתתה המוסרית והתרגלו למצב של משתפי פעולה, לשמה, עד שהתחילו מרגישים את עצמם „נבחרים“, מתוך התגדרות בתפקידים בתור יושבי-ראש, מנהלים, גוגשים ושוטרים.

רואה הרבי את הנעשה — ולבו מתפלץ בקרבו. צועק הוא מרה ל„ראשי העדה“ כביכול: „הביטו לאיזה שואל תחתית ירדתם, הרי אתם, פשוט, מובילים את אחיכם לטבח. את מי אתם מרמים, שאתם שולחים את האנשים רק „לעבודה“, והיכן הם נעדרים יום-יום? אתם אומרים, הנעדרים נשלחים לסוביבור לעבודה. וכי חקרתם ודרשתם מה נעשה בסוביבור? וכי אין אתם יודעים שסוביבור זה תופת, גיא-צלמוות של יסורים קשים ומרים שלעומתם נחשב המוות לגאולה? וכי אין אתם יודעים שבסוביבור מקים האשמדאי בידי יהודים תאי גזים, כבשנים וקברות חיים בשביל כולנו, גם בשביל כולכם בלי יוצא מן הכלל? האין אתם יודעים שהנשלחים לסוביבור משמשים חומר נסיון לחיות הטרף ימ"ש? ולמה אתם מעמידים פני תמים ותמימים — שמא כוונתכם להחניק את מצפונכם באונאה עצמית, מתוך אשליה להציל את גופיכם על חשבון הכלל? וזה מכונה בפיכם „עבודת הכלל“?! מבטיח אני לכם

שבנפשות אחיכם לא תצילו את חייכם. לא ולא! אצל הבריות המתועבות הללו אין מיוחסים. לאחר גמר עבודתכם הטמאה, תמותו בידי המרצחים מות רשעים, תרדו שאולה גם אתם, נמאסים בעיני עצמכם ככלבים שוטים, בלי שמץ של תקווה לתיקון נשמתכם, בלי שביב של אור של נחמה ברגע האחרון, הרי ההפרש ביניכם לבין אחיכם יהיה רק יום אחד, האם כדאי הדבר?!"

כך היה שופך את דם לבו השכם והערב. מכל מקום, אנשי ה"יודנראט", עם כל ניוונם, נחרדו מדבריו קצת. התרגשו וניסו להתחמק בדרך שאלה: "ובכן, מה עלינו לעשות?". בטוחים היו שלא ימצא תשובה. אבל הרבי התחיל מגולל לפנייהם מיד תכנית שלימה, מעובדת לכל פרטיה.

"קודם כל — הרעים בקולו — עליכם להעמיד את הציבור על טעותם ולגלות להם את האמת המרה, שאבדון לפנייהם. מתפקידכם להסביר להם, שבין אם ילכו לעבודה ובין אם לא ילכו, בין אם יתנו כופר נפש וימלאו את קופתכם ובין אם לא יתנו — בין כך ובין כך יירו או ייקברו חיים. לכן, מוטב להם להתגונן בעוד כוחותיהם הדלים עמהם. ממילא, כשישמע העם כי אין מה להפסיד, יתנערו ויתקוממו ויברחו ליערות. מתוך כך רבים, רבים יינצלו ובזכותם תהא גם לכם שארית, להינצל בתוך העם".

לשמע דברים אלה, עזבוהו מרוגזים ומודאגים, הם טענו שהוא נמיט שואה על הציבור. אבל הוא לא הניח להם להשתמט וזרק מרה בהם: "אני נשבע לכם, שכל הנאחז בידית הדלת של ה"יודנראט" לא יהיה לו חלק לעולם הבא".

ובראותו, כי דבריו אל ה"עסקנים" שבו ריקם, פנה ישר אל ההמונים. — "אל תלכו לעבודה — זעק — התועלת היחידה מההרשמה לעבודה, היא גילוי הכתובת, כלומר, שם תמצאו אותי. אל תשלמו שום מסים למשתפי פעולה, ל"יודנראטים". הבו חמשים איש הראשונים, אתייצב בראשם, נצית את הגיטו ונכריח את הכל לברוח היערה. ואולי יתפשטו כאן הלהבות לכל ערי פולין ותוכשר השעה להתנגדות ולמרד".

ידע ר' שמואל שלמה, כי בנפשו הדבר, ובעיניים פקוחות וידיעה

בהירה צעד לקראת מסירות נפשו. את הכל הטיל למערכה, וכתמיד — קודם כל את נפשו הוא. בגבורה עילאית עומד הוא במלחמתו, מלחמת הקדושה עם הטומאה, נאבק עם השטן, שהזעיק את כל כוחותיו המתעתעים לרפות את הידיים, לשתק את הרצון. שכן תקופה היא של הסתרת פנים, ככתוב (דברים לא, יח): „ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא“... והסטרא אחרא, הכוחות האפלים, הטמאים, מנצלים את הזמן בערמתם השפלה.

ברם, אין הוא נופל ברוחו, אלא מתגבר בקדושתו ועומד על משמרתו בגאון. אין הוא מרפה לרגע קט. ההסתר נברא כדי להבקיעו, ואם יש הסתר בעולם, צריכים להתאזר ביתר עוז, כדי להבקיעו, ככתוב (ישעיה ח, יז): „וחכייתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב וקיויתי לו“. לשם כך יש לעורר אתערותא דלתתא, כדי להרעיש את העולמות העליונים, להזעיק אתערותא דלעילא. תורה מורשה היא אצלו מזקנו. על הפסוק „ויסע מחרדה ויחנו במקהלות“ (במדבר לג, כה) אומר זקנו ר' מרדכי יוסף, בספרו „מי השלוח“: „בעת שהשם יתברך יחפוץ לקבץ אותנו, יתן תקיפות בלבנו שלא נחרד“.

בכיליון עינים חיכה לאות. הבו מכם חמשים איש — הוא מפציר בדמעות שליש. האוירה נעשתה מרגע לרגע דחוסה יותר. הורגש בחוש שהמחנות קרבים, שהכוחות מתלכדים ונערכים לקרב האחרון — המלחמה בסטרא אחרא מתקרבת לשיאה.

בכ"ד באייר תש"ב, גזר תענית לשלושה ימים. ביום ההוא קם בבוקר השכם, ושלא כמנהגו הזדרז והתפלל במנין מצומצם של אנשים המסורים לו. מזמן לזמן נשתנה זיו קלסתר פניו ונראה היה כאיש שלא מן העולם הזה, מעין זיו טהרתו של ר' ישמעאל כהן גדול, לאחר ששמע מאחורי הפרגוד: „גזירה היא מלפני“. אחרי התפילה נתן הוראות אחרונות בעניין התענית. עוד הוא מדבר ולחדרו פרצו משרתי ה„גיסטפו“, משתפי הפעולה, ועצרוהו בפקודת הנאצים. כשהוליכוהו ברחוב, לא פסק מלעודד ולדבר על לב מלוויו, כושלים ואובדי עצות: „אל תתייאשו, המשיכו בתענית, בתפילה ובמלחמה, ברחו ליערות וה' ילך לפניכם ויושיעכם“.

נסתייע הדבר שנשאר עצור בבית החסידים דראדזין, שהנאצים הפכוהו לבית אסירים. שם עשה את שעותיו האחרונות. נסתם כל חזון, נטעלו כל השערים. ביום ש"ק, ערב ר"ח סיון תש"ב, בשעות הצהריים, ירו בו הרוצחים וגשמתו יצאה בטורה.

גווילים נשרפים ואותיות פורחות באויר. אדם זה, שכל חייו היו קודש לה', לעמו ולתורתו; שכל ישותו היתה התגלמות חסידות הבעש"ט; שכל מעשיו ופעולותיו, שימשו פירוש מעשי של החסידות, פירוש שארכו כאורך ימי חייו — אדם זה, שירת חייו, בגופו, נפסקה, אבל לא פסקה!.

פרק ב

עמוד התורה והחסד

כותב ר' ישראל אידלמן (,"שושלת הזהב", עמ' 68):

ארבע בנות היו לאדמו"ר רבי מרדכי יוסף אלעזר זצלה"ה בעל "תפארת יוסף" והן: חוה, שהיתה נשואה להרה"ח ר' יעקב גרומן בן לאחד מגדולי חסידי ראדזין בוורשה, הרה"ח ר' מרדכי יוסף גרומן; טובה, שהיתה נשואה להרה"ח ר' צבי גוראריה מקרימנצ'וג מגדולי חסידי ליובאוויטש (בת להם בארץ ישראל — חיה, אשת הרה"ח ר' נחום גולדשמידט); זלדה, שנישאה, אחרי פטירת אביה הרבי, להרה"צ ר' אברהם ישכר אנגלרד שליט"א; הצעירה שבבנות, הדס, ובן יחיד — הגאון הצדיק הקדוש מרן רבינו הרב שמואל שלמה זצ"ל (הי"ד).

עודנו יניק וחכים כבר התפרסם בנו הצעיר של הרבי מראדזין בין מאות אלפי היהודים הדתיים בוורשה כבעל מוח חריף, גאון בתורה, שנון ובעל מידות תרומיות. מפה לאוזן ידעו לספר על מעשיו הגדולים בצדקה וחסד, עם שהיה עושה כל שעשה בהסתתר ובצנעה, ובפזרנות, מעשה נער שובב מוקף בכל טוב בבית אביו, שנותן הרבה מתוך שאינו יודע ערכו של ממון. אבל מי שזכה להיות קרוב אליו ידע להבחין, כי כל שהוא עושה בדעת רחבה הוא עושה, במחשבה מדוקדקת להפליא.

זכה כותב השורות האלה להיות קרוב מאוד לבית הרבי מראדזין ולהכיר היטב את בנו יחידו המופלא והמופלג (הייתי כמעט בן גילו בהפרש מועט של שנתיים פחות ממנו), ולא רק כבן לחסיד נלהב של הרבי מראדזין, קשור לרבי ולביתו ובפרט לבנו בכל נימי לבו ונפשו, אלא כבן ישיבה שלמד באחת מישיבות וורשה ונזדמן לנו לראות מקרוב מעשיו של בן הרבי בשביל תלמידי ישיבות בוורשה, שהיה

לכל אחד מהם אח וריע. ידעו בחורי ישיבה בימים ההם הרבה דוחק ומחסור, אכלו ימים אצל בעלי בתים וישנו בחנויות כדי לשמרם מגנבי לילה (על הימים ההם היה הגר"מ שפירא מלובלין זצ"ל רגיל לומר: „בואו ונחזיק טובה לרמאים“, הודות לכך שישנם רמאים-גנבים בוורשה יש עוד לבחורי ישיבה מקום לישון, ולולא הרמאים הגנבים לא היו יכולים לקיים ישיבות בוורשה...). בתנאים כאלה, להרבה בחורי ישיבה ובתוכם גם לכותב השורות האלה, שימש ביתו של הרבי מראדזין בית חם מלא אהבה לבן תורה. בכל פעם שהיו באים לבית רם ונישא זה היו מוצאים בבן הרבי, שמואל שלמה'לה הצעיר, אח אהוב המתעניין בגורלם ודואג למחסורם. היה משתדל להוציא מאמו הרבנית הצדקנית הרבה דמי-כיס — והיא בצדקותה ובהכירה היטב את מעלות בנה (השובב כביכול) לא חסכה ממנו דבר — ומחלק מעות ביד רחבה בין תלמידי ישיבות שלא היה להם פרוטה לפורטה, וכשהיה רואה בחור ישיבה שמלבשו אינם בכבוד כל כך או נעליו קרועות, כבר דאג להלבישו ולהנעילו.

בכל חינוכו גודל על ברכי אביו הגדול והקדוש, ומגילו הרך היה מחזיק למענו בביתו טובי המלמדים, תלמידי חכמים מופלגים וגדולים בתורה ובחסידות. היה שקוד להעלות להם משכורת שתספיק לפרנסת ביתם ברווחה, כדי שיהא ראשם פנוי אך ורק ללמד ולחנך את בנו יחידו. הספקתי עוד להכיר אחדים מרבותיו שלימדוהו תורה. רבו האחרון היה הרה"ח ר' דוד'ל טייבלום מריקא, שהיה אחר כך, לאחר חתונת תלמידו שלמה'לה, מראשי הישיבה הגדולה „תומכי תמימים“ דליובאוויטש בווארשה. הוא היה גדול בתורה, חריף בפקחותו וגם צדיק נשגב, ובשנים האחרונות שלפני המלחמה הוכתר על ידי חסידי קוצק לאדמו"ר מקוצק, במקום הרבי ר' יוסי'לה הרב מקוצק, שמילא את מקום אחיו האדמו"ר רבי משה'לה מפילוב ושוניהם נפטרו ללא בנים. החסידים שמו את כתר האדמו"רות על ראשו של ר' דוד'ל ריקער, עם שלא היה מצאצאי אדמו"רים. הרבה פעמים שמעתי מפיו של ר' דוד'ל (זכיתי ללמוד בשיעור שלו בישיבת „תומכי תמימים“ בווארשה) דברי הלל ושבת, ממש דברי הערצה, על תלמידו שלמה'לה בן הרבי, כי הוא תלמיד המחכים את רבותיו בכול. הוא היה אומר: המסתכלים מן הצד חושבים

אולי כי הנער שלמה הוא נער שובב כרבים בני גילו בחצרות רביים, אבל אני מעיד עליו שאצלו הכל מחושב ומכוון לשם שמים; עם היותו עדיין כה צעיר הוא כבר בעל השגות נפלאות.

*

בן ח"י, כדון, נכנס לחופה עם בתו של האדמו"ר המפורסם רבי יוסף קאליש מאמשינוב, שנמנה בין גדולי האדמו"רים בפולין וה' חנן אותו בעשר בנות ושלשה בנים ובא בקשרי חיתון עם מיוחסים שבאדמו"רים. שמורה בזכרוני יפה אותה חתונה מפוארת שהתקיימה בחודש מרחשון תרפ"ח. אלפים מחסידי ראדזין ואמשינוב באו לעיירה הקטנה אמשינוב, ואנו חבריו הטובים של החתן המהולל היינו בין הבאים לחתונה ונשארנו באמשינוב לשבעת ימי המשתה. בכל יום ויום משבעת הימים נערכו סעודות, "שבע ברכות" לכבוד האורחים הרבים. פנים חדשות לרוב, מעולם התורה והחסידות, עברו באלו הימים את אמשינוב להשתתף בשמחתם של האדמו"רים המחותנים.

ציפה חתנו של הרבי מאמשינוב ובנו של הרבי מראדזין להיות מספר שנים סמוך על שולחן חותנו, באותה עיירה קטנה ומאוכלסת יהודים, אמשינוב, באותו בית ספוג תורה, יראה, חסידות, תמימות, ומעל לכל אהבת ישראל בנוסח וורקא המפורסמת, ולהשתלם בשלימות הנפש ולעלות במדרגות ובמעלות הקדושה והטהרה, אבל לא ארכו ימי שלוותו אלה. כשנה ורבע אחרי חתונתו נלקחה ממנו עטרת ראשו, אביו הגדול נסתלק לעולמו, ועל שכמו הוטלה המעמסה הכבדה לנהוג את צאן מרעיתו, את העדה הקדושה והמפוארת, עדת חסידי ראדזין.

מיד אחרי הסתלקות אביו, אדמו"ר רמ"א זצ"ל, דבקו בו כל חסידי ראדזין והכתירוהו לאדמו"ר. בזמן הראשון סירב הרבי הצעיר ליטול כתר זה, והפנה את אלפי חסידי ראדזין לדוד-זקנו הצדיק הישיש ר' מרדכי יוסף ליינר, המכונה רבי מוטי מלובלין, מצעירי בניו של אבי זקנו בעל, "בית יעקב", אבל רבי מוטי סירב בכל עוז להצעה זו והצטרף להמוני החסידים שדרשו בתוקף הנחלת כתר

הרבי מראדזין לרבי שמואל שלמה הצעיר, בקבעו שהוא ולא אחר ראוי והגון לכך.

וכשנענה סוף סוף אחרי הפצרות מרובות וממושכות לקבל עליו את עול האדמו"רות נהג נשיאותו ברמה, כדרך זקנו בעל „ארחות חיים“, וגיגש מיד לצרף מחנהו ולבדוק אורח חייהם ודרכי חינוך בניהם של אלפי חסידיו וכל מי שראה אצלו סטיה קלה מדרכי החסידות לא היסס מלהרחיקו מעדת חסידים, ואפילו היה ת"ח, עשיר גדול ובעל בעמיו לא נשא פניו.

כחמש שנים אחרי הסתלקות אביו המשיך לגור בוורשה בדירת אביו, ובשנת תרצ"ד חזר לראדזין מקום מושב אבותיו.

*

עד כמה העריצוהו חסידי אבותיו והוקירוהו, מיד אחרי הסתלקות אביו, עולה בזכרוני תמיד אותה תמונה מרהיבת עין ונפש שזכיתי להיות עד ראיה לה מן הצד. היה הדבר במוצש"ק פרשת שקלים שנת תרפ"ט. אותה שנה מעוברת היתה ובערש"ק היה יום השלושים לפטירת אביו, הרבי הגדול והקדוש, ולשבת זו קמו בחירי החסידים ועלו לוורשה להשתטח על ציון הרבי, ויחד עם זה להכתיר הלכה למעשה את בנו יחידו כממלא מקומו. במשך כל יום השבת, בכל שלוש הסעודות, הפצירו בו גדולי וזקני החסידים שישב בראש השולחן ויתחיל לנהוג בנשיאות — והוא בשלו, שאין הוא ראוי למלא את מקום אביו, ענק הרוח וגדול הדור.

במוצש"ק התייחדו אתו גדולי העדה וזקניה, ביניהם כמה גאונים גדולים בכל מכמני התורה, כדי לכופ עליו רצון העדה שלא ישאיר אותם כצאן אשר אין להם רועה, וכל שהתחילו לדבר אתו על כך הסיח אותם לדבר אחר והתחיל להשתעשע בדברי תורה ונכנס לפלפול עמוק וחרیف ליישב קושיות עצומות. בתוך השיחה הפנה את פני קדשו להארי שבחבורה קדושה זו, הגאון החסיד הישיש רבי מיכאלי רשיס מבריסק דליטא, שהיה מפורסם לגאון גדול בכל חדרי התורה וצדיק נשגב (הרב מבריסק, הגאון האדיר רבי חיים סולובייצ'יק, היה רגיל לומר: אינני יודע אם אני ראוי לשמש כרב

בעיר אשר לה בעל בית כהגאון רבי מיכאליו, ושאל אותו: רבי מיכאלי, הרי יודע אני ומכיר את כת"ר אשר נוסף לגדלותו בתורה ובמעשים הוא גם איש אמת וכל הגה היוצא מפיו הוא בתכלית האמת, האם גם כת"ר מצטרף לדברים שהשמיעו העומדים וקוראים אותי „רבי“? קם רבי מיכאלי מלוא קומתו והכריז: „איך מע"כ יצליח כרבי בזה נזכה ונראה בע"ה, ולבי סמוך ובטוח שזכות אבותיו יסייעו אותו בכך, אבל אני מצהיר ומכריז כאן לפני קהל ועדה קדושה זו, כי לאור מה שידוע לי על גדלותו בתורה, ולאור מה שהספקתי לשמוע מפיו במעמד זה, אני מקבל עלי מרות כת"ר וכ"ק כתלמיד חכם שבדור ואני מכניע את ראשי מול הדר"ק לכל ימי חיי עלי אדמות".

כך אמר גאון וצדיק ישיש, שהיה כבר אז מעל לשבעים, לאברך צעיר בגיל העשרים.

*

האדמו"ר רבי שמואל שלמה היה כולו חמלה ורחמים על הבריות, כאב ודאב בכל נימי נפשו את צער הזולת, לא נח ולא שקט בכל צרה ומצוקה לאדם עד שמצא בזריזות נפלאה אפשרות של עזרה וסעד. זכה כותב שורות אלו להיות כמה וכמה פעמים שליח לדבר מצוה להעביר סכומי כסף גדולים מידו לזקוקים להם, וברוב המקרים לקח את הסכומים בהלוואה. פעם אחת, זכורני, היה זה ביום הושענה רבא, אסף בידיו הקדושות כל הממון שהצטבר על שולחנו מפדיונות החסידים שבאו להסתופף בצל קדשו, בימים האחרונים של חג הסוכות, ומסר הכל לידי ופקד עלי להעביר את זה לתלמיד חכם חולה ששכב באוטבוצק.

שוב פעם בא אלי שליח מיוחד מהרבי מווארשה בערב שב"ק כמה רגעים לפני הדלקת הנרות, ובידו סכום כסף גדול, ובפיו פקודת הרבי להעביר את הכסף תיכף ומיד לסנטוריום „בריאות" לשלם שם בעד החזקת בחור ישיבה שנפגע במחלת ריאות קשה ל"ע. ומאחר שהכיר את אוטבוצק וידע שמביתנו עד ל„בריאות" זה מרחק של כמה קילומטרים, ואין כבר אפשרות להגיע לשם לפני כניסת השבת, ראיתי בדברי השליח פקודת הרבי שלא להתחסד אלא

לקיים דברו ללא דחוי. כמובן, פקודתו שמרתי ועשיתי, וכשהגעתי לסנטוריום כבר היה אחרי צאת הכוכבים וכבר מצאתי את הבחור האומלל יושב עם מטלטליו בפרוזדור ובוכה. אחרי מאמצים השפעתני על אחד מעובדי המוסד לקבל את הסכום ולהניח את הצד הפורמלי של רישום למוצאי שבת, ובלבד שיחזיר את הבחור לחדרו. באותו מעמד אמר לי החובש: שאלמלי היה בחור זה יושב במצב בריאות שלו עוד שעה קלה במצב זה של התרגשות וצער, היה מסכן ח"ו את חייו, ובזה שבאתי ברגע האחרון הצלתי את חייו ממש.

עובדות כאלה, שהייתי עד ראיה להן, יכול הייתי לספר לעשרות ולמאות.

*

את קשריו עם וורשה הבירה לא ניתק גם בשבתו כבר בראדזין. היה בא לעתים תדירות לעיר המרכזית של היהדות בפולין, כדי להיפגש עם המוני יהודיה וראשיהם ועשיריהם להתרימם למען הישיבה ולהמשיך במעשי הצדקה והחסד. יחד עם חבירו לעשיית הטוב, הצדיק הפלאי רבי אהר'לה מסטולין, בנו של הינוקא האדמו"ר רבי ישראל מסטולין, וראשי חסידיו, היו דופקים על פתחי נדיבי וורשה לאסוף את הכספים הרבים שהיו דרושים לו לפעליו הכבירים. ובהיותי בוורשה בשליחות מארץ ישראל, בחודש שבט תרצ"ט, כחצי שנה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, פגשתי את הרבי בוורשה וזכיתי לקיים עם כ"ק שיחה ארוכה באכסניה שלו בבית החסידים ברחוב נובוליפקה. התעניין במצב בארץ ישראל והביע לפני את שאיפתו לבקר בארץ ישראל ולראות מקרוב את החסידים הנמצאים בארץ. היה זה בערך אור לכ"ו שבט, יומא דהילולא של אביו אדמו"ר הגה"ק רבי מרדכי יוסף אלעזר זללה"ה. ראיתיו בכנס של חסידי ראדזין שהתקיים בבית"ח שברחוב טווארדא 24, שם דיבר לפנייהם על חובתם למען הישיבה והתרימם למעלה מיכולתם.

יחד עם שירותו לקהל חסידיו, לכל יהודי שפנה אליו, ולמען רשת הישיבות, "סוד ישרים", פעל ועשה הרבה למען החינוך התורני בכלל ונדד על פני ערים ועיירות רחוקות לייסד, "תלמוד תורה" לבנים ובית ספר, "בית יעקב" לבנות. סיפר לי הרב פנחס לוי

שליט"א, כי עוד שבועות מעטים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה ישב הרבי מראדזין עם ר' אלכסנדר זישא פרידמן, הי"ד, שהיה מראשי החינוך התורני בפולין, ופרש לפנייהם תוכנית מקיפה איך לבסס החינוך התורני ולהרבות ביסוד מוסדות חינוך.

*

כך פעל, יצר ועשה הרבי הצעיר ר' שמואל שלמה מראדזין למען הכלל והפרט משך עשר שנים ומחצה, מאז הסתלקות אביו בכ"ו שבט תרפ"ט עד ל"ז אלול תרצ"ט יום פרוץ מלחמת העולם השנייה, שהיו עוד שנים של אפשרות קיום ופעולה ציבורית ליהודים בגלות פולין, למרות הרדיפות והנגישות האנטישמיות. אבל כל שפעל ועשה אז בכוחות על-אנושיים הוא כאין וכאפס לגבי מה שפעל ועשה, ולגבי מידת ההקרבה והמסירות נפש שלו, בשנתיים ומחצה שנות השואה החשוכות והאפלות, שנות השממון, ההשמדה, ההרג והאבדן, מיום פרוץ המלחמה עד ליום הירצחו ער"ח סיון תש"ב. בתקופה איומה זו נהפך לדמות אגדתית, כל מי שנפגש עם אישיותו הקורנת וראה את מעשיו הכבירים עמד נבהל ומשתומם על כוחותיו בעת כזאת, ופיו היה מלא שבח ותהלה על מסירותו והקרבתו למען הנדכאים והנרמסים; בין אם המספר עליו היה דתי ובין אם הוא היה רחוק מדת, חילוני בהחלט, לא מצא בפיו את הביטויים המתאימים להלל ולשבח את פעליו של הרבי מראדזין ומעשי ההצלה שלו בגיטאות השונות, שבהן עבר. וכמו בשנים הרגועות, כביכול, התבלטו בו, גם בשנות חושך וצלמות אלו, שתי התכונות שבקרבן. מצד אחד מלא רחמים וחמלה לכל מצוק ומר נפש עד להקרבה עצמית ומסירות נפשו שלו, ומצד שני — עוז רוח ללא חת, בהתנגדותו למשתפי הפעולה עם השלטון הנאצי וה"קויזלינגים" מאחינו בני ישראל ובקריאתו למרד ולצאת ליערות, לחבל ולהשחית בעוצמת הצבא הנאצי ומיתקניהם, כשראה שכלתה הרעה להשמיד ואין דרכי הצלה טבעיים.

פרק ג

קברניט לעת צרה וצוקה

אמר המחבר:

על פרק קידוש השם של הרבי האחרון, אדמו"ר רבי שמואל שלמה זצ"ל, בחייו, דוגמא למופת במאור תורתו וחסידותו להאיר לרבים, במעשי חסד וגבורת הנפש לתפארת — על כך אין כל חילוקי דיעות ושינויי גירסאות. הדברים נאמרו ונשנו בחייו וחזרו עליהם ביתר שאת לאחר שהנאצים שלחו בו יד ויצאה נשמתו בקדושה ובטהרה, ב„שמע ישראל“.

אף אין חילוקי דיעות בנוגע ליחסו, עמדתו ועמידתו בתקופת השלטון הנאצי נגד כל שיתוף פעולה, נגד ה„יודנראטים“, נגד האשליות שעל ידי שיתוף פעולה אפשר יהיה להציל לפחות מעטים, נגד הרישום לעבודה ונגד היציאה לעבודה; וכן בנוגע לקריאתו להתקוממות, ליציאה ליערות, להצטרף לפרטיזנים; לנסיונותיו להציל בכל הדרכים וקריאתו ליהודים להציל עצמם בכל הדרכים ובכל התנאים; למאמציו להביא לקבורה את החללים היהודים שנהרגו על-ידי הנאצים — על כל האמור אין שוני בכל מה שנמסר בעל־פה והועלה על הכתב בצורות שונות.

אולם רבו הדעות ושונות הגירסאות על מהלך המאורעות באותה תקופה עד הגיעו לוולודאוה ועל הדברים שקרו בוולודאוה עד הרגע האחרון ועד בכלל; על פרשת יציאת נשמתו בקדושה ובטהרה, אחרי טבילה במקוה ולבישת „קיטל“ וטלית; על האגדה בנוגע לשמשו ר' משה שמסר עצמו לידי הנאצים הטמאים כדי להציל את חייו של אדמו"ר זצ"ל (הי"ד) — ויש גורסים: לא כן, אלא חסיד צעיר, ר' יעקב יוסף (שם המשפחה לא עלה בידי לברר),

מסר עצמו לידי הנאצים בחשבו שעל ידי כך יציל את הרבי — ואיך נתפס הרבי אחר כך.

על כל אלה רבו הגירסאות ואין ביד הכותב להכריע איך אירעו הדברים כהווייתם. לכן יסופרו כאן הדברים לגירסאותיהם השונות באין אפשרות לקבוע מסמרות בגירסה זו או אחרת. אולי יצליח פעם חוקר לגלות את הדברים כמות שהיו ותתגלה האמת לאמיתה.

אף אנשים שהיו עם הרבי עד רגעיו האחרונים כובשים משום מה את עדותם ונמנעים מלספר כל האמת של המאורעות כמות שהיו, אם משום קושי-נפשי לשחזר את הדברים שלא יכלו לעמוד בהם, ואם משום שכמה פרטים נשכחו מהם ביחוד בנוגע לתאריכים וכדומה.

מכל מקום הסיפורים והאגדות שנהקמו סביב אישיותו של הרבי מראדזין מוכיחים גודל רוחו, אומץ לבו, נכונותו למסירות-נפש כדי להציל, עזרתו לחיים וחרדתו למתים שיובאו לקבר ישראל, קריאתו למלחמה בנאצים ונסיונותיו לארגן קבוצות פארטיזניות.

אציין כאן כמה דברים במיוחד שחלו בהם חילוקי-דעות ומחייבים חקר.

א) סיפרו לי אנשים שאין לי כל סיבה לפקפק בנכונות דבריהם, שמיד עם פרוץ המלחמה בא הרבי לוורשה (ואפילו יש אומרים שביקר פעמיים בוורשה, ואף מציינים תאריך ביקורו הראשון: כ"ד בטבת ת"ש, 3.1.40), וכנראה היה בדעתו להישאר בוורשה, אולם חסידיו לא קבעו עמדה ברורה, מחייבת ואוהדת לכך, ולכן עזב וחזר לראדזין.

אף מסרו שהרבי מראדזין עודד את האנשים להתארגן ולתת יד לתכנית ההתקוממות ואף יצא בקול קורא בעוז להחרים כל אלה ששיתפו פעולה עם הגרמנים, הוא קרא ביחוד לאנ"ש למקומותיהם לברוח ליערות ולהתיצב בכוח נגד המשמידים.

ב) גורל אשתו הרבנית. ידיעה אחת אומרת, שבשעה שהרבי היה בוולודאוה, אשתו וילדיהם עברו לוורשה ושם ניספו בגיטו. כך סיפר לי איש שהיה עם הרבי בוולודאוה. לעומתו סיפר לי אחר,

שגם הוא היה בוולודאוה יחד עם הרבי, שאשתו הרבנית וילדיהם היו כל הזמן בוולודאוה עם הרבי, וכמה ימים לאחר שהנאצים הוציאו להורג את הרבי הוציאו להורג את הרבנית עם כל הילדים. (ג) ידיעה אומרת, שאחד הילדים ניצל ונשאר בחיים בוולודאוה, אחרים מכחישים זאת וטוענים שהרבנית עם הילדים הוצאו להורג ביחד.

כל המאמצים שעשיתי לברר את הדבר בעזרת השלטונות בפולין (מהם שפניתי אליהם ונענו לכותב וניסו לברר את הדבר בוולודאוה) עלו בתוהו (ראה נספח יד).

כל הדברים הללו מחייבים חקר, ואולי יבוא יום ויימצא מישהו שיהיה נכון לעשות זאת ויימצאו האמצעים לעבודה קדושה זו. ומכיון שלעת עתה אין דבר ברור — יירשמו כאן הדברים כפי שנתפרסמו בזמנם, לגירסותיהם השונות, בלא לקבוע עובדות לכאן או לכאן.

על משמר קיום היהדות בגיטו

מספר החסיד ר' מרדכי (מוטל) רייכמן שיחי' מחיפה (,,תפארת ראזין", מנחם אב תשל"ב) :

בכל גלילות פולין שבהם חיו היהודים במשטר של שעבוד גופני, כספי ורוחני תחת עול הנאצים ימ"ש, לא היתה כל אפשרות לעסוק בצרכי ציבור, אך הרבי מצא זמן ואומץ לארגן את חיי היהודים בוולודאוה. בתוך הגיטו ייסד תלמוד תורה למען תינוקות של בית רבן וגם לצעירים, לומדי ישיבות, והשגיח ועמל במסירות נפש שהלימודים יתקיימו כסדרם. וכן שקד על קיום תפילה בציבור ככל האפשר ושמירת שבת ומועדים כהלכה, אם כי כל זה כרוך היה בימים הללו, כידוע, בקשיים גדולים. בכל זאת פעל הרבי רבות בשטח זה וקיים בביתו מגין לתפילה בציבור, בעיקר בשבתות ובחגים. וכך קרה נס גדול בפורים, כאשר הרבי והחסידים קיימו סעודת פורים בגיטו ולפתע הופיע איש גיסטפו, נסתכל וראה בשמחת פורים על פני כל המסובים, יצא כלעומת שבא בלא לפגוע במישהו.

על אף הקושי הרב בתחום קיום מצוות, דאג הרבי לפני חג הפסח לטחינת חיטים ואפיית מצה שמורה. את החיטים טחן בעצמו במרתף. אף צבע תכלת לציצית כדרכם של חסידי ראדזין, ומכיון שלא היתה אז אפשרות להשיג חוטים לציצית, התירו להשתמש לצורך זה בבד מכריות. במיוחד התמסר הרבי לקיום מצוות מילה לילודים, והוא עצמו מל הרבה ילדים וביניהם בן אחותו של ר' מרדכי נ"י, וכך הי' מעשה:

לאחותו של ר' מרדכי נולד בן והמוהל היחידי, ר' משה שו"ב, היה חולה באותה שעה. ציווה הרבי על ר' מרדכי ללכת יום יום במשך שבוע, מאז לידת התינוק, לר' משה ולברר אם יוכל למול את התינוק. כאשר הגיע היום השביעי ור' מרדכי הודיע לרבי כי ר' משה לא יוכל למול, הראה לו הרבי שיש לו בירושה מסבו ה"ארחות חיים" זיע"א אזמל של מוהל וביקש לשאול את היולדת אם היא מסכימה שהוא, הרבי, יהי המוהל. לאחר שהודיעה היולדת בשמחה על הסכמתה לזכות זו שנתגלגלה לידה נערכה ברית המילה למחרת בהשתתפות קהל רב, בהיוודע כי הרבי יהי המוהל. אותו יום מל הרבי עוד ילדים שלא נימולו בזמנם. מאותו יום ואילך המשיך הרבי במילת ילדים וכן לימד והדריך מספר אברכים, שיוכלו גם הם למול תינוקות שנולדו באותו זמן. כאשר הי' מחסור במוהלים. הרבי שדאג לצרכי כלל ישראל לא נח ולא שקט בעמלו לעזור לכל אחד בפרט והשפיע שפע ברכות ומרפא לכל הבאים בצלו, ואף הי' פועל ישועות.

הי' מעשה בבתו של ר' מרדכי רייכמן עוד לפני המלחמה, שחלתה בחג הפסח במחלה קשה. ציווה הרופא להעבירה מיד לבית החולים, ובאחרון של פסח, בעיצומו של חג, הביאו אותה במונית לבית החולים היהודי בלובלין. שם סירבו לקבל את החולה בטענה שמצבה מסוכן ואין מה לעשות לתקנתה... לא הועילו שום בקשות והפצרות לקבלת החולה, הפנו אותה לבית החולים הנוצרי שהי' מקבל חולים מסוגים שונים.

במוצאי החג נסע ר' מרדכי מיד אל הרבי לראדזין, וכשהגיע לשם פגש בבית המדרש את כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א, ולאחר שאמר לו

באיזה ענין בא ביקש ממנו לשאול את גיסו הרבי זיע"א אם אפשר להיכנס אליו. בינתיים כתב ר' מרדכי את הפתק (קוויטל), וכשנכנס לחדרו של הרבי ושיטח לפניו את הפתק הסיט הרבי את הפתק הצידה. נבהל ר' מרדכי מאוד וחשב כי הרבי התיאש כנראה מחמת המצב הקשה. סיפר לרבי את כל הקורות, מיד לקח הרבי שוב את הפתק לידו, עיין בו ואמר: „אינני רואה שום רע. היא תחזור אי"ה לאיתנה תוך זמן קצר“, וכך הווה: לאחר ארבעה שבועות חזרה הביתה בריאה ושלימה.

קו של מסירות נפש

ראוי לציין שורת הדין של רבנו הקדוש בנוגע לפעולות ה„יודנראט“. כידוע נדרש ה„יודנראט“ למסור לגיסטאפו רשימות של זקנים, חלשים ובלתי מועסקים לשם העברתם למחנות. הרבי התנגד בכל ישותו לפעולות אלה. הוא דרש מראש ה„יודנראט“, קאגאן, שיתפטר ממשרתו, אם אינו מסוגל לעשות דבר מה למען היהודים. — „מסירות נפש — אמר הרבי — היא כאשר הפרט מוסר את עצמו למען הכלל ולא כאשר הוא מוסר את הכלל למען עצמו“.

באותו זמן קרא הרבי לציבור להתמרד ולא לציית להוראות ה„יודנראט“. דבר זה עורר את חמתם, ולמרות הכל המשיך הרבי, בתנאים אלה, באירגון פעולות הצלה למען החיים ובגמילת חסד של אמת למתים כדי להביאם לקבר ישראל. בשנת 1940 נודע לרבי שביער סביבור, קרוב לגבול הרוסי, הביאו יהודים ברכבת וציוו עליהם לרדת שם וללכת לדרכם, כאשר התחילו היהודים ללכת ירו עליהם הגרמנים והמיתו את כולם ביער. הרבי נרתם מיד לפעולה ודאג להביא את ההרוגים לבית העלמין בוולודאוה. האדמה היתה אז מכוסה כפור וקשה היתה החפירה, וכחודש ימים ארך הדבר עד שסיימו לקבור את כל ההרוגים.

את הכספים לצורך פעולותיו קיבל הרבי מאת חסידים ומכירים שידעו על כך. בשנת 1941 נסע ר' מרדכי בשליחות הרבי לוורשה ולקח אתו את מכתביו לגיסו הרב הרשל גור ארי' ולאדמו"ר מקרימולוב הי"ד. את הרשיון לנסיעה זו וליציאה מהגיטו קיבל

ר' מרדכי מהגרמנים בערמה, לשם הבאת סחורות בוורשה, בהיותו ממונה על המחסן בעיר. הנסיעה ההיא היתה כרוכה בסכנת נפשות. זו ארכה שלושה ימים לשם ושלשה ימים בחזרה, ומספר פעמים עצרוהו הגרמנים בדרך. ר' מרדכי שהה בוורשה שבועיים ובכל יום נאספו כ-100 יהודים בבית ר' הרשל גור ארי' (הי"ד), שדנו והתייעצו מה לעשות. הם שטחו לפני ר' מרדכי, בהיותו שליח הרבי, את בעיותיהם, מסרו לו פתקים (קוויטלך) ופדיונות שימסור אותם לרבי. וכך חזר ר' מרדכי בתענית אסתר, הביא כמה אלפים זלוטים ומסר פרטים על המצב בוורשה.

ימיו האחרונים

(נוסח א)

בדרך כלל הי' ר' מרדכי המספר נוהג לבוא בשבת בבוקר לתפילה בזמן הקבוע שלא להפריע לרבי במנוחתו, לאחר שהי' ער בל הלילה ולומד, כדרכו בהאדזין, ולפנות בוקר הי' נח קצת. כך נהג ר' מרדכי עד כשבועיים לפני חג השבועות. בשבת שלפני הרצחו של הרבי, הקדים ר' מרדכי לבוא לתפילה. עם בואו מיד פתח לו הרבי את הדלת, תפס אותו בחרדה ואמר: „מוטל, בסוביבור הקימו משרפות ובהם נשרפו 300 היהודים שכזכור נעלמו מוולודאוה ונלקחו לבנות את המשרפות, שבהם נשרפו עוד יהודי לובלין". הרבי רתח כולו בדברו, פנה לסאן ולכאן ואמר: „מוטל, מה עושים, המצב חמור". תפילת שחרית התפללו במאוחר מאוד ולעת מנחה אמר לו הרבי לר' מרדכי שיבוא אליו מחר, ביום א' בהקדם. כאשר בא ר' מרדכי ביום א' אמר לו הרבי לאסוף 50 איש, והוא בתוכם, כדי לצאת ליערות, לא להתחבא אלא להאבק עם האויב, לשרוף, להשמיד גשרים, להפוך רכבות וכד'. ר' מרדכי הסתובב כל היום בגיטו ולא הצליח לאסוף מספר אנשים, כמדובר (חשבו, שבגיטו יש עוד מה לאכול ומי יודע מה צפוי להם ביערות). כשמעו זאת התרגש הרבי מאוד וצעק: „געוואלט! אנשים לא מבינים שזוהי הדרך שאנחנו צריכים ללכת בה עכשיו". לא יכול היה להירגע וביקש להכריז על צום שלושת ימים, החל ממחר יום ב'. ביום זה ביקש הרבי לכנס

את המנין של שבת ואמר: שאין זה יום רגיל אלא כעין יום-הכיפורים.

כשנתכנס המנין עבר לפני התיבה החזן ר' יודל לודז'ר (וונדרבוים) ומשני צדי הש"צ העמיד הרבי את כ"ק יבדלחט"א מרן אדמו"ר שליט"א ואת ר' מרדכי רייכמן נ"י כמו לתפילת „כל נדרי". לאחר תפילה נרגשת אמרו תהלים, לפי בקשת הרבי. ר' מרדכי קיבל רשות מהרבי ללכת לעבודתו. לאחר מכן הגיעו הנאצים למקום, עקב הלשנה, כנראה, הקיפו את הבית ולקחו את הרבי למעצר.

ר' מרדכי, בשובו מהעבודה, הלך לכיוון בית הרבי בלא לדעת מה התרחש בעת היעדרו, בא לקראתו כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א וסיפר לו בבכי שעצרו את הרבי. מיד התחילו בפעולה לשחרור הרבי ממעצרו. ביום ג', יום השני למעצרו, הצליחו לשחרר את הממונה על בית הסוהר, ר' מרדכי נכנס אל הרבי במקום מעצרו והרבי ביקש להביא לו בגדים וספר לגוזז שער ראשו. לאחר שעשה ר' מרדכי כמבוקש אמר לו הרבי: „מוטל, אני לא יודע אם אראה אותך עוד אחרי המלחמה", וכך נפרד ממנו.

בינתיים נמשכו פעולות ההצלה ואספו כסף ותכשיטים כדי לשחרר את הרבי ממעצרו. הרבי נשלח מהמעצר למקום עבודה כשמונה קילומטר מוולודאוה. בשבת בא אחד המלשינים, שקיבל זהב וכסף, והודיע כי שמע במיפקדת הגיסטפו ששלחו מונית להביא את הרבי ובוודאי ישחררו אותו מיד. הלך ר' מרדכי והתחבא מאחורי אילנות קרוב למיפקדה, כדי לראות מה יהי', ואמנם ראה שהרבי הובא לשם והועלה למיפקדה, ולאחר מכן הוציאוהו ארבעה אנשי „גיסטפו" מזויינים והובילוהו בכיוון בית הקברות. ר' מרדכי המשיך לעקוב אחרי הנעשה וראה שהם דחפו את הרבי והוא התנגד להם. פעם אחת הסתובב הרבי וירק בפניו של אחד מאנשי הגיסטפו

וכך עלה הרבי על קידוש השם כר' עקיבא התנא הגדול,

הי"ד וזיע"א.

ימיו האחרונים

(ג'ו ס ח ב —

נרשם מפיו של מרדכי רייכמן, אור לט"ז בטבת ה'תשל"ג)

הרבי שהה בראדזין עד מוצאי סוכות ת"ש (1939). במוצאי החג נסע לפרצב (בני ביתו ואמו נשארו בפרצב כשנה) ושהה שם זמן מה. משם נסע ללובלין וגם שם התעכב זמן קצר ועבר לוולודאווה, בחודש חשון.

הגרמנים נכנסו לוולודאווה לפני ראש השנה תרצ"ט, ועזבו העיר מיד אחרי ר"ה ת"ש. במקומם נכנסו הרוסים ושהו שם עד שבוע אחרי סוכות, משיצאו חזרו הגרמנים. בשעה שהרוסים שהו בוולודאווה ניהלו תעמולה בין היהודים לנסוע לרוסיה. כמה מאות מתוך שמונת האלפים היהודים בוולודאווה נענו לקריאה זו ויצאו לרוסיה. בשמיני עצרת נכנסו שני קצינים רוסיים לבית המדרש והציעו לר' מרדכי ולאחרים לצאת לרוסיה. קצין אחד אמר לרייכמן: באנו להצילכם. אנו עוזבים והגרמנים יחזרו וישמידו את כל היהודים. אולם רוב היהודים, וביניהם מר רייכמן, לא קיבלו את דבריהם של הקצינים הרוסים ונשארו בוולודאווה.

בזמן שנכנסו הרוסים לוולודאווה היה הרבי בלובלין ושב לוולודאווה לאחר שהרוסים עזבה.

במחצית השניה של חודש מרחשון בערך התאכסן אצל חסידו ר' ישראל ציסנר ובחאש חודש שבט ת"ש (1940) נערכה שם סעודת ראש-חודש, ורק בתש"א (1941) כאשר העביר את משפחתו ואמו מפרצב שבר לו דירה.

בחודש שבט תש"א החלו הגרמנים לקחת יהודים לעבודה ואמרו להם שהם מוסעים לעבודה בגרמניה לכמה חדשים בלבד ואחר כך ישובו לביתם. אולם למעשה הביאו את היהודים עד הגהר בוג, כעשרה קילומטרים מוולודאווה, העמידו אותם בשורה וירו בהם מאחוריהם.

הידיעה על הריגת למעלה ממאתיים יהודים הגיעה לוולודאווה

למחרת בבוקר והרבי עם עוד כמה יהודים יצאו למקום והביאו את ההרוגים לקבר ישראל. מכיוון שהאדמה היתה קפואה ארכו הימים, כששה שבועות, עד שהספיקו להביא לקבר ישראל כל ההרוגים.

איש אחד, יונה קלוקשטין, שהיה אחראי כלפי הגרמנים לשליחת היהודים לעבודה, בא אל הרבי והציע לו להשיג בשבילו פתק מרופא שאינו יכול לצאת לעבודה. סירב הרבי. אולם מר רייכמן השיג פתק כזה בשביל הרבי ומסר אותו להנ"ל.

אצל רייכמן החרימו כל הסחורות וכל רכושו ועשו אותו אחראי לכל המוחרם, ומשום כך לא שלחוהו לעבודה. הציעו להבי שיירשם כאילו הוא עובד אצל רייכמן בטיפול בסחורות וברכוש, אולם הרבי סירב.

בפורים התאספו אצל הרבי מספר אנשים ופתאום נכנסו כמה חיילים גרמניים. קם הרבי והתחיל לרקוד עם חסידיו ואמר להם להכניס במעגל הריקודים את החיילים. קמו החיילים ועזבו.

אחרי פסח הלשינו לפני הגרמנים שהרבי משתמט מן העבודה, נכנסו הגרמנים והוציאוהו לעבודה והעמיסו על גבו שק דגן. לפנות ערב שיחררוהו וחזר לביתו.

בחורף תש"א (1941) הוקם הגיטו, והרבי היה נתון במצב קשה כי כלתה פרוטה מן הכיס. הרבי חשב לצאת לווארשה, אולם מכיוון שלא היה יכול לצאת בלי המשפחה נשאר בוולודאווה.

אולם כשהוציאו הגרמנים כל מה שהיה במחסני רייכמן, השיג מנהל העבודה פלקנברג, האחראי על האספקה, רשיון נסיעה למר רייכמן לוורשה כדי להביא משם אספקה.

אחרי הרבה טלטולים הגיע לווארשה בחודש שבט והתעכב שם כמה שבועות. נפגש עם ר' העשיל גור אריה וחיפשו דרך להציל את הרבי ולא עלה בידם.

כמה ימים לפני פורים תש"א (1941) חזר מר רייכמן לוולודאווה.

את הכסף שהביא מר רייכמן מחסידים בווארשה חילק הרבי לנצרכים, חצי לפורים וחצי השאיר לפסח.

לפני פסח חלה ילדו של הרבי והיו צריכים להעבירו לרופא בלובלין, אולם בערב פסח עמד הרבי ואפה מצות ובליל הסדר נסעה אמו של הרבי עם הילד ללובלין ולא עלה בידם להצילו.

בתחילת תש"ב (1942) דרשו הגרמנים מעילי חורף, אולם הרבה מהיהודים שהיו להם מעילי חורף שרפו אותם ובלבד שלא יגיעו לידי הגרמנים.

באחת השבתות באותו זמן נכנסו ז'נדרמים לבית המדרש ושאלו מי הרבי? התשובה היתה: אין כאן רבי. ראו את המעיל של הרבי שנמצא שם לקחוהו והלכו להם.

בפסח תש"ב באה פקודה ל"יודנראט" להמציא שלוש מאות איש לעבודה. פסק הרבי שלא למסור יהודים, ותבע מה"יודנראט" להסתלק ולארגן התקוממות; לארגן קבוצה של חמשים איש פארטיזנים, ואף הוא הציע את עצמו לעמוד בראש, ולצאת ליערות ולהשתתף עם פארטיזנים אחרים במלחמתם נגד הגרמנים.

אולם שומע לא היה לו, את שלוש מאות היהודים שלחו לסביבור, וסופם היה — שריפה, שכן לפני חג השבועות סיפרו הגויים שבסביבור שורפים יהודים.

בשבת האחרונה, לפני ערב ר"ח סיון שחל בשבת, בא רייכמן אל הרבי בתשע בבוקר ומצא את הרבי מתרוצץ בחדר ממקום למקום. אמר לחסידיו שיעמדו להתפלל והוא נכנס רק לקריאת התורה ומיד אחרי הקריאה עזב וחזר לחדרו. כשנכנס רייכמן אליו אחרי התפילה ביקש ממנו שיבוא אליו ביום ראשון בבוקר.

כשבא אליו למחרת בבוקר, אמר לו הרבי: אתה יודע ששורפים יהודים בסביבור. צא וארגן חמשים איש ונצא ליערות בכדי להלחם בגרמנים. נהרוס גשרים, נחבל ברכבות ועוד.

כשחזר רייכמן וסיפר, שלא עלה בידו למצוא אפילו מנין יהודים שיהיו נכונים לצאת להלחם בגרמנים, גזר תענית שלושת ימים, ואמר: יותר מאשר לגזור תענית אין בידי לעשות, מאחר שהציבור מבין את המצב ואינו נענה לקריאתי להתקומם. הרבי האריך לעצמו את הצום גם ליום רביעי וביקש מרייכמן להביא לו חבילת מזון

(כנראה, התכוון הרבי לצאת לבדו ליערות), ובאותו היום לפני התפילה אמר הרבי: יום זה דינו כיום כיפור, ואחרי התפילה ציווה לומר תהלים.

ביקש רייכמן מהרבי רשות ללכת הביתה וניתנה לו, אלא הרבי ביקש שישאיר לו קצת כסף.

באותו יום בצהריים בא גיסו של הרבי, הרב ר' אברהם ישכר אנגלרד שליט"א (הממשיך כאדמו"ר ראדזין כיום) וסיפר שהמשרה של ה"יודנראט" הודיעה שמחפשים את הרבי, אולם בזהב, אמר אחד מה"יודנראט", אפשר יהיה לשחררו.

עד כה וכה נכנסו חיילים גרמניים לבית המדרש ואסרו את הרבי ולקחו אותו לחקירה.

אספו החסידים שק מלא תכשיטים וכסף ומסרו למלשין (שהיה ידוע בשמו), כאילו לשחרר את הרבי לפי הצעת אחד מאנשי ה"יודנראט".

הרבי הציע לשומר עליו במאסר שיברח, אולם השומר סירב לעשות זאת מתוך פחד.

ביום ג' בבוקר נקרא רייכמן אל הרבי, ביקש ממנו הרבי להביא לו מלבוש וספר שיספר אותו ואמר לו: עלינו להיפרד, אינני יודע אם ניפגש. תאמר אחרי קדיש. ועוד אמר לו שאצל החסידים באמריקה יש כסף והוא מבקש שבכסף זה ישלמו מה שחב לו וליתר בעלי החובות, שלקח מהם כסף להצלת יהודים.

בשבת בבוקר, ערב ר"ח סיון, בא המלשין שקיבל את התכשיטים ואת הכסף וסיפר שהרבי משוחרר וכבר שלחו טנדר להביא את הרבי.

ב-11 בבוקר בשבת הנ"ל בא הטנדר לבית המעצר, בבית חסידי ראדזין לשעבר, ולקחו את הרבי כאילו לחקירה. אחרי החקירה (מה דובר שם לא ידוע) הורידו את הרבי ממדור החקירה ואמרו לו ללכת, וחיילים גרמניים הלכו אחריו באקדחים שלופים. נמעד הרבי בשעת הליכתו ונפל, קם וירק בפני הגרמנים. הגרמנים הביאו אותו עד בית הקברות. ליד הקיר ירו בו וקברוהו במקום.

המשפחה לא ידעה אז שהרגוהו אלא שהוא במאסר, יצאה

המשפחה יחד עם אמו של הרב, שנקראה לבית המשפט לשם מתן עדות, לוורשה, וכנראה ניספו שם כולם בגיטו.

אחרי השחרור יצאו רייכמן עם כמה מחסידי ראדזין ועם הרב אנגלרד לבית הקברות והקימו מצבה על קברו של הרבי זצ"ל (הי"ד).

*

באותו חג השבועות הוציאו עוד 500 יהודים מגיטו וולודאוה ושלחו אותם לסביבור ושם מצאו את מותם, וכן אספו בחודש אלול אותה שנה ילדים מגיל יום אחד עד גיל עשר והעבירו לסביבור. הרב אנגלרד רצה לנסוע עם הילדים והגרמנים לא נתנו לו.

אחרי חג הסוכות תש"ב שלחו הגרמנים את אנשי ה"יודנראט" עם המשטרה היהודית לסביבור לשריפה.

בסה"כ הצילו עצמם כ-250—300 יהודים שהצליחו להסתתר, ביניהם גם המלשין על הרבי.

מאלה שנשארו (וביניהם הרב אנגלרד ורייכמן) ברחו ליערות והצטרפו לפארטיזנים. באותו זמן באו מספר פארטיזנים יהודים לגיטו וולודאוה, נכנסו לפלקנהיים ופרקו ממנו את נשקו.

כעונש על כך באו הגרמנים והציתו את הגיטו על האנשים שנמצאו בתוכו, ואלה שמחוץ לגיטו שלחו לסביבור לשריפה.

השרידים שברחו ליערות מצאו להם מקום ביער בבורות עמוקים שחפרו הפארטיזנים, שם הסתתרו ביום, ובלילה יצאו לפעולות חבלה. באחד הימים הצליחו הגרמנים לגלות את הבורות והרגו את המסתתרים בתוכם, ביניהם גם את אשתו של הרבי ואת אחותו, הדס. רק הרב אנגלרד, שהגרמנים לא הרגישו בו, נשאר בחיים. אחר כך יצא משם הרב אנגלרד ונפגש ביער עם רייכמן ועוד קבוצה של יהודים פארטיזנים. כשכלה האוכל אצלם, הוטל על רייכמן ללכת ליער אחר לחפש אוכל. כשחזרו למקום הראשון מצאו את כולם הרוגים. עזבו את המקום והגיעו לתחנת קמח כעשרים קילומטר מוולודאוה. שם עבדו מספר יהודים בטחנה ושם הצליחו להסתתר עד יום השיחרור.

פרק ד

השיר על הרבי מראדזין

(קטעים)

כותב שלמה אבן שושן במבוא לספר „השיר על הרבי מראדזין“ מאת המשורר-הסופר יצחק קצנלסון הי"ד, הוצא בספר מיוחד בעברית (המקור ביידיש ותורגם לעברית ע"י מ.ז. וולפובסקי) על-ידי בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ב:

בגטו ווארשה כתב יצחק קצנלסון את השיר על הרבי מראדזין, פואימה גדולה בת 1.200 שורות ומעלה. מתוארת בה דמות-דיוקנו של הרבי הצעיר משושלת חסידי ראדזין. צעיר ונאדר, חסון באמונה, נמצא הוא בימי הרעה עם צאן-מרעיתו בעיירה הקטנה ולודאוה, הוא אבדן אומתו וקיצה, אך אינו בורח להציל נפשו — כקברניט הניצב אל הגה ספינתו הנוטה להישבר, ואינו נוטש אותה, אלא צופה גלוי-עיניים בשקיעתה וניספה עמה. הרבי דוחה את השליח מווארשה הבא להצילו ולהסיעו לווארשה, אך נוטל את הכסף שנשלח לו, ויוצא מחופש כגוי, לפדות בכסף זה מתים יהודים מן הקרונות החתומים ולהביאם לקבר ישראל.

השיר על הרבי מברדזין

מאת יצחק קצנבלסון הי"ד

— — — — —
ולודנה! אמת היא... ולודנה, אמן.
ישנה עננה כזו בלב פולין, כאן.
אני לא ראיתיך, נדעמי אף זאת:
ישנה עננה זו עלי אדמות.

*

חסידים של ולודנה! פאר-חסידים!
הוא בא, הרבי, אליכם מברדזין,
הרבי הצעיר... יד לכה!... דמו דם...
מחפשים את הבא מברדזין במקום.

*

ל-אהל משחית גרמני משתער:
"הרבי כי נבוא! ואני נסתתר!...
הרבי הקדוש!"... בצנחות וגזרות
ישאגו: "רק אותו נבקש, בו לירות".

*

נוראים הדברים, ושומע קצם,
וחומקים מסמלקים מן ה-אהל דומם,
לבקשו, כביכול, את הבא מברדזין,
העירה יוצאים הם — הוי, אל-אלהים!

מאז פה נראה הרבי — ניגל
אור שמש אחר בשמים מעל,
הארץ עלה, התקשטה בדשאים, —
הוא באן הרבי, הרבי מברדזין!

*

שנתיים במעט צל ולווה יגן.
 וכמו כל זמיו הרבי קאן שובן...
 סיים בנכותו, שמו בתשאי נפאר.
 יודעים זאת ואיש אין יודע דבר.

*

צל משמר נעמד... הוי בצעם, פיוס,
 מה פחו של רבי להציל וגנון?
 מה יפעל איש קדוש, באשר סרדיוט
 של עם-שודדים מתעב קם לשלט!

*

קרונות, אן תסעו, הוי, הגידו, לאן!
 לאדון! בלי משפט וכלי דין, לאדון!
 -לית דין ודין— קול דופק, קול צנות:
 הדוברים גלגלים או יהודים בקרונות?

*

המלאכה גרמנית, העולם מתבונן—
 הגידה אמה, מי הרע בשניהם!
 לא, אל-נא תרים את הראש הקבר,
 עולם אל ישמע בקנה, והוא צד.

*

בבכי מתפרץ הרבי, לבלי שף,
 בוכה לפני אל— מה ממנו יתלף,
 אם עולם יסתכל בו או לא יסתכל,
 היהודי, הנסתר, מלא עולם יבטל.

*

שלים מנשוא: מכןס הוא בלאט,
 מציף ברבי בלא הגה מבט...
 הרבי— קצמוד שנשבר— לא רואה,
 לא שומע... עוד רגע תלה משתקה.

יגש לרבי אז וקלחש יגיד:
 רבי, סע לנרשקה, בחוץ מכונית.
 הרקב סגור, מקל שגע מדקח...
 „אינני נוסע“ — רבי, סע וצלח!

*

„לא אסע עמך לנרשקה!...“ רבי רחיקאי!
 האוטו מוכן וגם כסף לי די,
 הדרך בטוחה, ואם, תלילה, אסון,
 הכסף יצנה, נמן כפר-סדיון.

*

„אשר יש לך מן, כי זקוק אני מאד.
 הכסף לי הב והוסיפה נא עוד,
 אצטרך להרבה, להרבה עוד כספים,
 יואילו איפוא, ישלחו נוספים:

„מתים להציל... יהודי שנפטר —
 אלי קבר ישאף, לכסוי של עפר...
 למצא המנוחה ולשכון במעון-עד...
 דמי-קבורה, יהודים! הוי, שלחו-נא מיד“

בתשאי, כמו שבא, השליח חזק,
 וגם הרבי מביתו מסתלק,
 מהר את בנדיו הרבי התלוי,
 מקטרן של עור על כתפיים העיף.

*

אכן, הרבי, הרבי התחפש!
 הוא שק מלא כסף על שכם עומס
 תשק על כתף, כאסד הגונים
 הוא יוצא מביתו בלא יוך-עים, בלא רואים,

*

דממה בצל-מות קבשה הקרונות —

הוי, מקרו הממים לי, פי קאתי לקנות!
 הן לא בקחנס, אשלים בעד קל מת:
 שתביאו אלי... רצוני הוא לתת

והובים שלש מאות בעד קל בר-מינן.
 ואם בדרך גס, יהודי נמצא שם
 והוא חי, אשלים גם יותר בעד חסי —
 הוציאו וקבו לי את יהודי!

ודבר הרבי בחשאי יספר,
 נפוז בדרכים, ומקפר אלי קפר...
 יחליפו מבט עניי-אפרים.
 ניוצאים, מקרון אל קרון נוהרים...

אחד בא מכאן, ומשם עוד אחר,
 תולש את חותמת-הגדיל ומשחרר
 מתי הקרון. ראש וראש במספר.
 גם ישמח ביהודי, בסמים אם נשאר.

עומד הרבי כאן, החרש מאפיל,
 ואת שרווליו הרבי אז נפשיל!
 קאת בקדו, ראש לארץ נסה.
 וצמו יהודים שנצלו זה עתה.

חופר הקברים הוא פה יחד עמם;
 החרש קטן: לאין-גבול — בית-עולם!
 נשאות הגויות, מובאות לקליסוף —
 בצצים שפרתו, מוסלים באזור.

הסתר יצא: חור, קר, ינד
 והאיר הרפכת, נצבת בקדו.
 כל קרון הוא בקבר שתות, צירם,
 ולוצ פעור לקרון וקרן.

לאור חסור הרבי המבונן:
 אין איש צבקרון, וכמו מישוהו פאן:
 בוכה מי בפנים, ושואל הרבי:
 מי בוכה פאן? אמור! הוי, הגידה-נא: מי?

ונדנס לקרון: בפנה חשפה,
 מחריש במדניו, הוא צמד במצוקה,
 מאזין לבקיו של רבון-העולם...
 זמן רב עוד צמד הרבי, נאלם.

מחלף הרבי מקרון לקרון,
 ושותה לרונה הדמעות מפרום,
 ובצער צמק, ובאימה לאין קץ
 חונר הרבי לחרשה עם הנץ.

היהודים שנצולו הוסיפו לשקר,
 לחכות לרבם: ומדבר הוא קשות:
 "יהודים לולונהו" אמר, לא נסר,
 ניוצא הוא לדרך, והם בעקבותיו.

בציר הרבי — והשמש מנחת,
 נשאר ליד הבית, דלמא לא פתח,
 דופק הוא מהר, גמריצות המלים:
 "הוציאו אלי השלית-ותפלין".

ליד ארון-קדש עומד הוא: יאמר
 לקרא מה בקול, אף מחריש הוא, נצצר
 דבר-מה הוא שמע מאחור, זה הקול
 בהומה שמאמש... הבכי מאתמול,
 שבזילה נשמע מקרונות-אפלה —
 מארון אדני בקיה זו עולה...

סניו בשרכת מליט הרבי.
ונוצק לקדוש-ברוך-הוא: „אל רבי!

בוכה אתה כאן ובוכה בקרונות —
אחרת, אחרת עליך לעשות...
אנחנו נבכה!... והוא פונה ומפליט:
„גורני, יהודים! עליכם תענית!”

ובוכים הם יחדו, קול אחד, כל הציר...
אלהי ישכאל, אל שדי, אל בביר,
קנאת רבי זה, רבי הקהלו
אנית לבבות רבי חם — לא תוכל...

אף הם! גרמני לבית-אל משתער —
רבי! הוי, חלילה לו פה השאר!
בקהל הוא מקלע ויוצאים הם מיד —
בוכה אלהים בביתו לךדר...

ונקרא רבי אליהם [אל הגרמנים] ונתקר —
אולם לביתו רבי לא חזר.
הזהירה, שדלה אותו הרבנית:
„אל תלך!” רבי בשניה הביט

ויצעק בכעסו: „יהרגוני אפוא!”
ומיד בערגה: „לו אופה לסופו
של רבי צקיבא, ויסרק בשרי
במסרקות של ברזל... הוי, אשתי, אל רברים

אל תרבי ואל-נא תחטאי לאלהים,
אופה-נא, רבי צקיבא כי אהי...
בעד יהודי, בעד השם... מאשר!
וקלך רבי ולביתו לא חזר.

בשולי השיר

כותב נחמן בלומנטל בחוברת „ידיעות בית לוחמי הגיטאות, על שם יצחק קצנלסון, למורשת האומה והמרד“, חודש טבת תשט"ו, בפרק „האגדה“ בשולי הפואימה „שיר על הראדזינאי“ של המשורר יצחק קצנלסון הי"ד —

„יש כאן ביטוי עליון ומושלם של הקרבה פאסיבית, הערצת קידוש השם, בחירת הדרך של הליכה „עם העם“, אפילו אין בסופה של דרך זו אלא אבדן בלבד“.

„זאת היא האגדה על הראדזינאי, כפי שסופרה בפואימה, אך יפה ממנה האמת“.

בפרק „האמת“ הוא מספר דברים כהוויתם:

„... שמואל שלמה ליינער, הרבי האחרון לשושלת הראדזינאים, אינה דמות ספרותית, כי אם אישיות היסטורית, ששמור לה מקומה בדברי הימים של השואה ושל המרד נגד מרצחי העם. הרבי מראדזין ידוע היה לפני המלחמה כבעל אופי חזק ועצמאי, כאיש שלא ניתן להשפעות מן הצד וכאוהב בכל מאודו את הסתם־יהודי. שלא להיבדל מהמוני העם, היה נוהג, והוא אחד ממנהיגי היהדות החרדית בפולין, לא לחבוש לראשו מגבעת־קטיפה, כפי שדרשו זאת ממנו חסידיו, אלא כובע „יהודי“ פשוט, כמנהגם של המוני בית־ישראל ביישובי פולין באותם הימים. לא היה מתבודד ומתגנז מעל עדתו, אלא השתדל לחיות עם יהודים ולמענם. גם בימי המלחמה לא עזב את מקומו ולא זנח תפקידו כמנהיג רוחני של עדתו. אמת, הוא יצא את האדזין בה היתה צפויה סכנת מאסר מייד, אבל לא הרחיק לכת, לא השתדל לעבור לעולם החפשי, לא להסתתר במקום מבטחים, אלא השתקע בעיירה סמוכה. ומשנוכח לדעת, כי צפויה השמדה ליהודים בשטחי הכיבוש הנאצי, קרא את היהודים להתנגדות פעילה, להליכה ליערות ולהצטרפות לפלוגות הפרטיזנים. להולכים בדרך זאת — וביניהם גיסו הרב אנגלרד — היה הרבי מעניק את ברכתו ומעודדם. הוא עצמו לא הספיק להגשים את תורתו זו.

„לגרמנים נודע דבר פעילותו של הרבי, הקורא את היהודים

להתנגדות ולמרי, והם באו לביתו לקחתו אתם. במקרה לא מצאו את הרבי בבית, ושמשו הזקן אשר היה משמש עוד את אביו (הרבי הצעיר לא אבה כלל בשמש) — לפי גירסא אחרת: חסיד צעיר, ר' יעקב יוסף — הסגיר עצמו בידי הגיסטפו, בהציגו עצמו כהרבי המבוקש. קרבנו של זה היה לשוא. הוא לא הצליח במחיר חייו לסלק לזמן רב את הסכנה הצפויה לרבי. לגרמנים נודע, כי הוטעו והרבי עודנו בחיים. באו שוב לביתו והפעם מצאו את מבוקשם. הרבי גילה התנגדות וסטר פעמיים על פניו של איש הגיסטאפו. הרבי נורה בו במקום. רק אז עברו אשתו של ר' שמואל שלמה ואמו לגיטו וורשה, שנראה היה אז בעיני היהודים בערי השדה, כמקום מקלט בטוח. כל עוד היה ראש המשפחה בחיים לא יכלו לבצע זאת, כיוון שהוא התנגד בחריפות לכל תכנית של עזיבת המקום לשם הצלת חייו הוא. שתי הנשים ניספו בגיטו וורשה באחת מפעולות החיסול.

„על מקרה זה של הקרבה עצמית של השמש הנאמן, כתבו ב„ידיעות“, עיתונו הבלתי ליגאלי של „דרור“, בגיטו ווארשה, שבו השתתף, כידוע, יצחק קצנלסון בקביעות. נוסח הידיעה הזאת הובא ב„ספר מלחמות הגיטאות“ (עמ' 497).

„בחיי ובמותו, קבע הרבי מראדזין את גירסתו הוא בפלוגתא זו, מהי הדרך, שהמוסר היהודי גוזחה: התנגדות פעילה לממלכת הרשע, או קבלת דינה באהבה. במעשה גבורתו — הממשי ולא הפיוטי — רשם הרבי מראדזין דף יפה של עמידת כבוד בדברי הימים של היהדות החרדית ושל העם היהודי כולו במאבקו נגד הצורר“.

*

בגיטו ווארשה ניספו אשתו, שפחה מיכל, בתו יוטא, בתו חוה, בנו מרדכי אלעזר ובתו ברכה הי"ד.

פרק ה

„מלך ישראל“

כך כתב הסופר חיים ליברמאן ב„פורורטס“ הניריווקי, במסתו „א אידישער מלך“ בשילחי ימי השואה, שניתרגמה לעברית ע"י מ. י. בראון:

... שופעות ומגיעות אלינו עדויות יותר ויותר, מלאות יותר ויותר, על מעשים גדולים ומפוארים, נעלים בערכם היקר והאצילי על כל חפצי יקר שבעולם, על כל אבני חן שבעולם. יש בהם עדי עדויות כולנו, לעשיר ולרש, ללמדן ולעם-הארץ, לחכם ולשוטה. לכל צואר יהודי נכונה מחהות מלאה של מרגליות מופלאות אלו, החתומות בגושפנקה של דם יהודי, לענדן כתכשיט וכקמיע, להתגאות בהן ולהתקדש בהן.

כבר שמעתם הרבה מעשיות כאלו. שמעו נא היום עוד אחת. מעשה ב„ראדזינאי“ ורבי שמואל שלמה שמו. היה-היה, אומרים, גאון וקדוש, ספר-תורה חי, ללא פגם. תם וישר בכל דרכיו למקום ולבריות. אחד מאותם צדיקים קדמונים שנאמר עליהם, שמעולם לא לנה פרוטה בכיסם אלא חילקו הכל לצדקה מיד. ולא יהרהרו ולא דאגו דאגת מחר. למען צפורן זרתו של יהודי, למען אנחה קלה של יהודי, היה מוסר גפשו.

ברם, מי אני כי ארהיב עוז בגפשי לתאר גדולתו של אדם זה, שאפילו לא זכיתי לראות קלסתר פניו! וכבר קראתי דבריו של תלמיד מתלמידיו מנעוריו, שהוא ירא לפצות פה בדיבור על הדרת גדולתו וקדושתו, על מעשיו הכבירים ומידותיו האציליות ועל יפעת דמותו והעילאית, שמא יפגום ח"ו בכבוד מעלתו.

באה המלחמה, הגביר פעלו למעלה מכוחות אנוש. הוא חש מיד
מה רב האסון שהומט על עמו, נטה שכם לסבול ונשא על כתפו
עול הציבור.

שבור ורצוף בעצמו (אשתו וילדיו ואמו ואחיותיו נהרגו בידי
הרוצחים עוד בתחילת המלחמה), יצא לדרך נדודים מעיר לעיר
לפתוח בתי תמחוי לרעבים. הוא עצמו כיתת רגליו לאסוף ממון
לכלכלת בתי התמחוי, ובאותם מקומות שאי אפשר היה למצוא מעון
לבתי תמחוי, מחמת החורבן הגדול, היה עורך שולחנות בחוצות
ובמו ידיו היה מגיש אוכל לנצרכים. בשקידה מיוחדת טיפל בילדים
יתומים שהוריהם נהרגו, והוא היה להם למגן, לנוטר, למדריך
ולמנחם.

אלא כלכלת בתי התמחוי היתה רק צד אחד, מלבד בפעלו.
הצד האחר, מלגאו, בפעלו, היה: אירגן יהודים למרי, להליבם
להגנה עצמית, קרא ופקד לצאת ליערות, להסתפח אל הפארטיזנים.

רבות עמלו חסידי ראדזין בארצות הברית ובארץ-ישראל להצילו
ולהוציאו מפולין, וכמה פעמים פרצו והגיעו אליו ואף נודמנו לידו
כמה הזדמנויות לברוח מעמק-הבסא, אבל מדי פעם היה מתחמק
ואומר: היאך יכול אני לנטוש יהודים לבדם במצב כזה?!

*

שמעו הנאצים הארורים על מעשיו הכבירים של ה"ראדזינאי",
שבכוהו להשפיע ולאמץ הוחם של אלפים שלא יושבר עוזם, התחילו
שוקדים בחיפושים אחריו להרגו. אבל יהודים שמרו עליו במסתרים
שלא תשיגהו יד הרוצחים.

ברם, הרשת הנאצית נצטופפה ונעשתה צרה יותר ויותר, עמדו
יהודים על כך שלא יעלה בידם לזמן רב עוד לשמור על המטמון
היקר שבידם.

וכאן, אחי ורעי, עיצרו נשימתכם. הפסיקו דפקו של לבכם,
ושימעו מה שנתרחש:

כשנסגרה והלכה הרשת הפרושה מסביב לרבי, ונתגברה הסכנה

שיילכד בה, קם אברך צעיר על דעת עצמו ופרש והלך אל הגיסטפו והתייצב ואמר:

— מחפשים אתם את הרבי מראדזין? הריני כאן, אני הוא הרבי מראדזין...

כך עשה, כדי שימיתו אותו הגרמנים במקום הרבי, ויפסיקו לחפש את הרבי, וממילא יינצל הצדיק למען העם שזקוק לו כל כך...

אותו אברך ירו בו הגרמנים לאלתר, והרבי ניצל באותה שעה.

כאן נשימה ודופק יעמדו דום, דורות יעמדו דום, הזמן יעמוד דום, תוהים ומשתאים: היכן ואימתי נתרשש וגשמע כזאת? אצל איזה אומה ולשון נתרשש פלא כזה? ומי משני אלה יהיה צדיק גדול מחבירו? זה שהעלה עצמו לקרבן, או זה שראוי היה בעיני הקרבן להקריב עצמו בשבילו?

אין אדם שהזכות בידו להכריע בדבר!

*

בסוף, הוי הסוף המר, בא יום מר ונמהר גם לרבי עצמו.

היה זה לימים בגיטו וולודאוה. מפעם לפעם היו הנאצים עוקרים מספר יהודים מן הגיטו ומובילים אותם לטבח. ראו היהודים שבשהותם כך, בשב ואל תעשה, עוד מעט ולא ישאר יהודי חי אחד בגיטו, ישבו ראשיהם במועצה ונמנו וגמרו: העלה נעלה את הגיטו באש ובתוך בהלת הדליקה יצליחו מספר יהודים לברוח, ואולי יימלטו ויחיו.

ברם, זמן־מה לפני המועד שנקבע לדליקה נודע הדבר לגרמנים, תפסו את הרבי בגיטו והתעללו בו בעינויים קשים, שיגלה להם מי היו מתכנני התכנית שעמדו לבצעה.

נוראים היו העינויים שעינוהו, אבל הוא מקבל היה יסורים באהבה ולו מענה אחד בלבד: מסתכל היה בפניהם של חיות־טרף אלו — ומחייך.

הגה אחד לא הוציא מפיו אלא מחייך בלבד.

מיד ניתנה פקודה, דפקו וריכזו כל היהודים ברחובה של עיר, שיעמדו ויראו בהעלאת הרבי לגרדום. היה הדבר בערב ראש-חודש סיון ה'תש"ב.

שלושה ימים רצופים תלוי היה הגוף הקדוש על העץ. עד שהתאזרו כמה צעירים בגבורה, חייהם נפשם ובהתנגב הורידו את הגוף מעל העץ והביאו אותו לקבר ישראל.

*

היכן למדנו פעם פרק כזה?

בסוף ספר שמואל א:

וישמעו אליו יושבי יביש גלעד את אשר עשו פלשתים לשאול. ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גווית שאול ואת גוויות בניו מחומת בית-שן ויבואו יבשה וישרפו אותם שם. ויקחו את עצמותיהם ויקברו תחת האשל ביבשה ויצומו שבעת ימים.

כמעשה גיבורינו בימי קדם, שפדו את גופתו התלויה של מלכם מידי גויים, כך עשו גיבורינו כיום, למלך ישראל כיום, מאן מלכי? רבנן!

דורות בישראל, על פני שנות אלפים, נתנו יד זה לזה.

כמונו כמוהם צום צמנו...

ערנים

אבות ; אמת ושקר ; בחירה ; גדרים ; גלות וגאולה ;
התחדשות ; חכמה וכוסילות ; חסידות ; טוב ורע ;
ישראל ; ארץ ישראל ; מונח ; מחלוקת ; מידות ; מעשים
טובים ; נקודה שכלב ; סמכות מקודשת ; עבודה ;
עולם הזה ; קידוש שם שמים ; קדושה וטהרה ; רצון ;
שלום ; שלימות ; תורה ; תוכחה ; תפילה ; תשובה.

ע ר כ י ם

אבות

ג ס י ו ן א ו ר כ ש ד י ם

„מסירות נפשו (של אברהם אבינו) בכבשן האש היה מפני שהתיישב בדעתו: ממה נפשך: יש מנהיג בעולם, שברא בני-אדם שיגדילו שמו הגדול ושיתגדל כבודו יתברך על ידם — ומה טוב הוא שאמסור את עצמי בעבור שמו הגדול ומוכן אני מצדי למסור את נפשי עליו, ואם עולם כמנהגו נוהג וח"ו אין מי שמנהיגו, אז למה לי חיים כאלה!" („בית יעקב", עמ' נב).

מ ע מ ד ה ר ס י נ י ש ב י ד י א ד ם ל ק י י מ ו

„במתן תורה היה גם לכל ישראל התגלות אור מפורש כמו למשה רבינו עליו השלום — — — אלא, כאשר נאמר לישראל, „שובו לכם לאהליכם" (דברים ה) נסתר מהם גודל התגלות המראה הזה. אכן, למשה רבינו עליו השלום נאמר „ואתה פה עמוד עמדי", לזה נשאר במעמדו הראשון במראה הגדול של שעת מתן תורה. בלב כל ישראל, גם בטמיר, יש מהתגלות מתן תורה — — — ואם יברר אדם את עצמו די בירור מצידו — — — יתעורר אצלו המראה הגדול(ה) מהתגלות מתן תורה" (ראה „תפארת יוסף" עמ' קלז, קלח וקלט, ד"ה „ת"ר").

ב כ ו ח ם ש ל ה א ב ו ת

„יש באדם הרבה דברים שאין לידע אותם על פי תרוע מצוות. אך צריך לאלו הדברים הרגשה וטביעות בלב. אם הוא מיוחס, מזרע אברהם יצחק ויעקב בלא שום פסול, מאחר שכל רצון האבות הקדושים היה לשם שמים, אז גם הוא יכול לסמוך על חלק לבו

— — — בדבר שאין תרי"ג מצוות 'מגיעין' (ראה, "מי השלוח" ח"א, לקוטי הש"ס עמ' קס, סב).

מלחמת מצרים ומלחמת עמלק

"ביציאת מצרים נאמר: "ד' ילחם לכם", כי בני ישראל עוד לא היו בני-חורין בנפשם ועדיין לא היו מסוגלים להלחם בעצמם במצרים, אולם במלחמת עמלק, שישראל כבר היו בני-חורין גמורים, כמו שנאמר: "ויוצא את עמו ישראל מתוכם לחירות עולם" — כבר היו מסוגלים להלחם בעמלק" (בשם, "מי השלוח").

בין יצחק למשה רבינו

"יצחק לא הורשה לצאת מן הארץ אך כוח הראות ניטל ממנו ("ותכסה עיניו ומראות"); משה רבינו לא הורשה להיות בארץ-ישראל, אבל נאמר לו "הראיתך בעיניך" (ראה, "מי השלוח" ח"א עמ' כא, ד"ה, "ויהי").

המרגלים התכוונו לטובת משה רבינו

"המרגלים ידעו שמיתת משה רבינו תלויה בביאת הארץ, לכן התחכמו בעצה לעכב ביאת הארץ כדי לעכב מיתתו של משה רבינו" (ראה, "מי השלוח" ח"ב, עמ' ל / 39, ד"ה, "ענין חטא המרגלים").

תורה ממעמקי הלב

"עתידה תורה שתשתכח מישראל" (שבת קלח, ב) היינו, שיהיה רצון השם יתברך נעלם בהסתר פנים בלי שום דעה ועצה מדברי תורה — — — ואז יהיה הבירור גמור — שיכוונו ישראל לרצון השי"ת רק ממעמקי לבם מחמת שהם בתולדה מזרע אבהם יצחק ויעקב, ומדביקותם האמיתית לא יטה לבם מרצון הקדוש ברוך הוא" (ראה, "מי השלוח" ח"א, לקוטי הש"ס עמ' קנח, ד"ה, "והנה").

מנהיג בדור המדבר ומנהיג בארץ ישראל

„משה על שאמר „והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתי“ (דברים א, יז) התיש הקב"ה כוחו" (תנחומא יח). יש לומר דהנה משה רבינו ע"ה היה המנהיג בדור המדבר, וארץ ישראל היתה חלקו של יהושע, ולכן כששאלו בנות צלפחד דין השייך לחלוקת ארץ ישראל, לא היתה לו שייכות לכך („תפארת ירוחם" לר' ירוחם ליינר, נכדו של „מי השלוח").

אמת ושקר

אמת לאמיתה

„יש ואוהבים את האמת ואינם שונאים את השקר; יש ושונאים את השקר ואינם אוהבים את האמת; יש ואוהבים את האמת מפני ששונאים את השקר; יש ושונאים את השקר מפני שאוהבים את האמת — בכל ואלה מוצא לו השקר מקום ואחיזה — באמת.

מידת האמת לאמיתה היא: לאהוב את האמת רק מפני שהוא אמת ולשנוא את השקר רק מפני שהוא שקר, ובין אהבה ושנאה אלו, אסור שיהיה חלל כל שהוא אפילו בחוט השערה, כדי שהשקר לא ימצא לו מקום להידחק ולמצוא אחיזה וקשר כלשהו כממצע ביניהם" (מ. ב. שטיין בשם „מי השלוח").

כל אדם ואמת שלו

„הוא היה אומר בשם הרבי ר' בונם מפשיסחה: על כל אדם לחשוב כאילו בודד הוא בעולמו של הקב"ה עם האמת שלו, ואם הוא לא ישמרנו, יחשיך העולם מתוך שקר. הכתוב אומר: „החלומות שוא ידברון", לא נשאר לו לאדם משקריו שמשקר לנפשו אלא חלום רע ומאכזב" (רי"ל לוין בשם „ארחות חיים").

מעמידי פנים

„הקב"ה אינו סובל מעמידי פנים. העמדת פנים היא שקר ורמיה גם יחד" (רי"ל לוין כנ"ל).

בְּחִירָה

גַּם הַבְּחִירָה הִיא מֵהַשִּׁי"ת

„הקב"ה נתן זכות וכוח הבחירה לאדם, מכוח נתינה זו מאת השי"ת נמצא באדם כוח הבחירה. יוצא שכוח הבחירה שבאדם הוא ג"כ מֵהַשִּׁי"ת" (ראה „מי השלוח" ח"ב, עמ' 54, ד"ה „תפקדו").

אִילוּ יָדְעוּ לֹא הִיטָה בְּחִירָה

„באחת השיחות נשאל הרבי בעל „תפארת יוסף": איך אפשר להחזיק מעמד בשעה שהעולם ניתן ביד רשע?

„השיב: משה רבינו ביקש מֵהַשִּׁי"ת „הראני נא את כבודך" והקב"ה ענה לו „וראית את אחורי", אילו היה האדם מגיע למדרגה לראות כבוד ד' — לא היה מקום לבחירה. רק במדרגה של „וראית את אחורי", שאין רואים ואין משיגים את זיו השכינה בכל אורם — יש מקום לבחירה.

„כשאין שלימות, כשרואים את הדברים רק מאחוריהם, יש מקום לבחירה; בשלימות מוחלטת אין מקום לבחירה. השלימות כופה את עצמה בשלימותה על האדם ואין פנים לכאן ולכאן" (ראה עירובין עמ' יד, ב ד"ה „אמר רבי", וכן ירושלמי ביצה פרק ה, הלכה ב, ד"ה „רבי הוה מסב", קרבן העדה שם, ד"ה „אמר"; מפי הרב אברהם קרול).

הִידִיעָה וְהַבְּחִירָה

„בכל שלש-עשרה „אני מאמין" שקבע הרמב"ם, אמר בעל „תפארת יוסף", רק ב„אני מאמין" אחד הוא מסתמך על הכתוב: שנאמר (תהלים לג): „היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם", וזה ב„אני מאמין" העשירי על הידיעה והבחירה. באשר עניין הידיעה והבחירה יש להעמיד על מה שנאמר לנו במקרא מפורש" (מפי הנ"ל).

לִקְדֵם אֶת הַזְמַן

„אין איש יודע את עתו, לכן יש להחיש ולקדם את הזמן ומה שלא יעשה הזמן יעשה השכל" (ר' יעקב ליינר בשם „מי השלוח").

אין להקדים ואין לאחר

"כשם שאדם עשוי לאחר להגיע ל"מדרגות", אם לא ידע לכוון את הזמן, כך עשוי האדם לקפח את המדרגות, אם ירצה להקדים מדי, אם יחסר סבלנות" (הנ"ל).

ללא קפיצות

"רחמי שמים וחסדי הקב"ה יורדים משמי רום, ומגיעים למקומות הנמוכים ביותר. אל לו לאדם לעשות קפיצות, להתרומם למעלה משיעור קומתו כדי להשיג זאת. יעשה אדם את שלו, את המוטל עליו, ומדעתו או שלא מדעתו יגיע למטרה, ישיג את אשר הוא צריך להשיג, את אשר נועד לו משמים" (רי"ל ליון בשם "בית יעקב").

גדרים

גם ב"עשה" להיזהר מ"לא תעשה"

"מצוות עשה נקראות, כלי ה' והנביא מזהיר את האדם, כשמקיים מצות עשה, שיברר את עצמו מהלאוין הקשורים באותה מצוה, כגון כשאדם נוטל את האתרוג לקיים את המצוה עליו לברר את עצמו אם ידיו נקיות וטהורות מכל החטאים שבמעשי ידיו" (ראה "מי השלוח" ח"א, עמ' קלד, ד"ה "הברו").

גדר

"שהגדר שהאדם עושה לעצמו יועיל לו להצילו מכל דבר רע, יותר ממה שאזהרת האיסור מועילה" ("מי השלוח" ח"א, עמ' צד, טור ב).

"במאי זהיר טפי"

"הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך" (משלי כב, כז), דרשינן במס' סוטה (מד, א), "הכן בחוץ מלאכתך" זה מקרא, "ועתדה בשדה לך" זה משנה, "אחר ובנית ביתך" זה גמרא.

„הענין בזה הוא, כי כל אחד מישראל צריך לברור לו מצות עשה ולא תעשה אחת, להיות דוגל בהם מאד, כדאיתא בגמ' (שבת קיח, ב) „אביך במאי זהיר טפי“. וכאשר ידוע שהיהודי הקדוש ז"ל מפרשיסחא בירר לו מצות עשה של צדקה ומצות לא תעשה של לא תנאף. מן התורה משמע, כפי רש"י ז"ל, אין ניאוף אלא באשת איש, ובמשנה החמירו יותר: אל תרבה שיחה עם האשה, באשתו אמרו וכו', ובגמרא החמירו יותר במעשה דרבי יוסי הגלילי ששאל באיזה דרך נלך ללוד (עירובין נג, ב) ומקפדין אפילו על אות אחת, וזה הפירוש „הכן בחוץ מלאכתך“, זו גדרים של תורה ואח"כ צריך לגדור עצמו בגדרי התנאים, זה נקרא שדה שמוקף מעט, ואח"כ „ובנית ביתך“, זו גמרא, היינו גדרי האמוראים — והחוט המשולש לא במהרה ינתק“ („דור ישרים“ יח, 35).

גלות וגאולה

הגאולה מותנית בהתעלות כלל ישראל

„התעלותו של היחיד בלבד אינה מביאה את הגאולה, אלא אם בן יעלה אתו את כלל ישראל. לא היחיד זקוק לגאולה כי אם כלל ישראל, וכמו שהיחיד יכול להעלות אתו את כלל ישראל, כך כלל ישראל בהתעלותו מעלה את היחיד ואף יעלה אתו את כל העולם כולו בשעה שנזכה לגאולה השלמה“ (בשם „בית יעקב“).

„מושיעים“ לעצמם

„ועלו מושיעים בהר ציון“ — נושעים לא כתיב אלא „מושיעים“, שהגאולה האחרונה תהיה על ידי עבודת האדם, היינו: השי"ת יראה שישראל הרויחו את הישועה ע"י פעולתם ועבודתם, וכביכול „הושיעו לעצמם“ („תפארת יוסף“ עמ' קלא, ד"ה „מזכירין“ בשם „בית יעקב“).

אור בחשכת הגלות

„הגלות חשיכה היא. שנינו: „במחשכים הושיבני כמתי עולם“ —

זה תלמוד בבלי, היינו: על ידי תלמוד בבלי, המאיר עיני האדם
אנו מבחינים בחשבת הגלות" (בשם „מי השלוח“).

גלות עונש היא ולא מצוה

„הגלות היא עונש ולא מצוה, ואין אנו מצויים לקיימה. אל לו לאדם
להשלים עם הגלות. אגדת היהודי בגלותו עולה ובוקעת רקיעים,
ומגיעה עד כסא הכבוד" (רי"ל לוין בשם „מי השלוח“).

גאולת הדעת

„אין שיעבוד כשיעבוד הדעת ואין גאולה כגאולת הדעת. ביציאת
מצרים היתה גאולת הדעת — הדעת נגאלה עולמית, „חירות עולם“,
ומאז כל הגלויות הן גלויות הגוף“.

התחדשות

„אשרי אדם מפחד תמיד" (משלי כח, יד) — מאושר הוא האדם
המפחד מפני התמידיות, מפני וההרגל. עליו לסלול בכל יום דרך
חדשה בעבודת ד'. וכך היו רגילים לומר באיזביצא-ראדזין: השיגרה
היא אם כל חטאת.

„שלא שינה"

„ויעש כן אהרן" — פירש"י: להגיד שבחו של אהרן שלא שינה,
פירוש, שלא היה זה אצלו מעשה ששונה בו, שעושה בדרך האדם
בהרגל, רק תמיד הי' עושה את המצוה כדבר חדש, שאדם עושה אותו
בשמחה ובזריזות („מי השלוח" עמ' צג, ד"ה „ויעש").

היום לעומת אתמול

אמר בעל „תפארת יוסף" בשם „בית יעקב": בחינתו של אדם היא,
אם התקדם היום לעומת אתמול: אם הוא מבחין לדעת שדעתו

היום צלולה יותר משהיתה אתמול, שאתמול לא היתה דעתו צלולה
וברורה כל צרכה.

התחדשות גם בלבוש

ההתחדשות צריכה להיות מתמדת. ההתחדשות של אתמול אינה
כיום אלא הרגל שנעשה טבע. גם את הלבוש יש לחדש (רי"ל לזין
בשם „מי השלוח“).

חכמה וכסילות

ללא אשליות

אדם המשלה עצמו לחשוב כי דרך מישרים לו, חסיד המרמה עצמו
לחשוב כי על נתיב בטוח הוא צועד וזה שיביאו למטרתו, ינטרהו
מסטיות — אינו אלא שוטה.

בין חכם לכסיל

חכם צמא תמיד לחכמה, שואף להשיג את אשר לפניו, ואשר השיג
רואה כשלב, שיכול להגיע בו למעמד נאות ולבקש על העתיד.
כסיל — מאמין שכבר הגיע לשלמות ואשר לפניו אינן אלא פרפראות
למה שהשיג.

חסידות

דרכו של חסיד

יש אוהבים את עצמם ומאמינים שהם אוהבי ד', יש המפחדים
מכל צל וסבורים שהם יראי שמים, יש החרדים לבדל-ציפורן שלהם
ומחשיבים עצמם כחרדים לדבר מצוה, אולם החסיד עמל אצל רבו
לברר את האמת.

חסידות עם תורה

חסידות בלי תורה כבעל מלאכה בלי כלים, הגונב במחשבה הריהו כבר נוטה לרע, החסיד במחשבה הריהו נוטה לטוב, אבל הראשון אין דינו כדין גנב והאחרון אין דינו כדין חסיד.

*

הטיפול בזקן

עץ צעיר, שתיל שנשתל עתה-זה זקוק להזנה, להשקאה יותר מאשר לגיזום ולטיפול. אבל דווקא העץ שכבר גדל, שהכה שרשים עמוקים, שהתבסס די צרכו וענפיו מרובים, זקוק לטיפול, ואם לאו — ייהפך מיפגע לרבים, יטה לצדו ולא יצליח ליישר גבו (מקובל אצל חסידי ראדזין).

פזב ורע

הנועם המטהר

„תועבות זה' מחשבות רע וטהורים אמרי נועם" (משלי טו, כו), „פירוש: אותן מחשבות שהן העות ותועבות הש"י, יוכלו להימצא לפעמים [טהורים], כאשר לב האדם נקי וטהור, [אז] אף אם [הוא] אומר דברים שנראים כמחשבות רע, מ"מ בשאומרם באמרי נועם מוכיח בלשונו כי אין במחשבתו שום רע. למשל: [מה] שאמרה בת שבע למלך דוד בבקשתה מלכות לשלמה בנה, אף כי זאת היא מחשבות רע ליורש על מורישו ולצפות מתי כבר יהי, אלא מהיות דבריה טהורים, באמרה „יחי המלך לעולם", ידוע כי לא ציפתה ח"ו מתי יבוא הזמן, רק כמאמרה: „והי' אני ובני שלמה חטאים", ובוה נתברר כי מחשבותיה היו טהורים" („מי השלוח" ח"א, עמ' קמד).

אילנא דספיקא

„בוה העולם הציב הש"י אילנא דספיקא, ואילנא דספיקא מורה

שאין דבר בעולם הזה שיהיה מבורר לגמרי. כי כמו שהטוב אינו מבורר כולו לטוב, כמו כן אין הרע נפרד לגמרי, לרע. כי אם היה הרע נפרד לגמרי לרע לא היה לו שום קיום בעולם הזה. ורק עיקר קיומו הוא מחמת שיש גיצוצות קדושה כלולים בו וזה הכוח המחיה ומקיים את הרע. ואחר כך [לעתיד] כשנפרד [כשיפרד] הטוב מן הרע אז נכלל [ייכלל] בהטוב, והרע יתבער מן העולם". לעתיד, אומר "מי השלוח", "יהיה צירוף זה בכתוב: "מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב", "ורע לא תאכל ממנו" — יהיה דבר בפני עצמו" (תפארת יוסף" עמ' לא, ד"ה "ואיתא").

תרעומת — לבסוף

חכז"ל (ברכות ה, א) אומרים: "לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע — — — אם נצחו מוטב — — — ואם לאו יזכור לו את יום המיתה" — — — שאלו לאדמו"ר האחרון, למה משאירים עצה זו, "יזכור לו יום המיתה", לבסוף ולא מיד כשרוצה להרגיז את יצר הטוב על יצר הרע? למה הנסיונות של יעסוק בתורה ושל קריאת שמע, אם העצה של יזכור לו יום המיתה עוזרת בוודאי? השיב הרבי: "מפני שביום המיתה יש לו לאדם תרעומת על הקב"ה, למה נברא והאדם? ולכן משאירים עצה זו לבסוף".

וכך אומר גם "בית יעקב" (ראה חלק ראשון עמ' 38, הליכות יום הולדת) שיש לאדם טענה: "כי נשאתני ותשליכני" — — — (מפי הרב אברהם קרול).

ישראל

"שלא עשנו כגויי הארצות"

כשראה אברהם אבינו אותם [בסולמה של צור] עסוקין בניכוש בשעת ניכוש, בעידור בשעת עידור, אמר: הלואי יהא חלקי בארץ הזאת, היינו: שראה אותם בדרך ארץ שקדמה לתורה, אמר: מאחר שיש בהם דרך ארץ לעסוק בישובו של עולם, בחיי שעה — כאשר ינהיר הש"י את עיניהם בחיי עולם יעסקו גם בחיי עולם. לכן אמר:

הלואי יהא חלקי בארץ הזאת. וכאשר בני ישראל נכנסו לארץ ועסקו בחרישה ובזריעה, בישובו של עולם — קיבלו כל הטובות שבישובו של עולם כמו האומות, אולם הם הכירו שהש"י הוא והנותן. וזה שתיקן יהושע „עלינו לשבח" — „שלא עשנו כגויי הארצות", שהם עוסקים בחיי שעה בלבד, ואנו גם בשעה שעוסקים בחיי שעה מכירים בהם כבוד שמים (ראה „סוד ישרים", ראש השנה עמ' כו).

„סגולה" — לנשמה, „ממלכת כוהנים" — לגוף

„והייתם לי סגולה מכל העמים... ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים"... (שמות טו, יד), „סגולה", מוסב על הנשמה, מצד הנשמה תהיו לי סגולה. „ממלכת כוהנים" מוסב על הגוף, מצד הגוף תהיו לי ממלכת כוהנים (ר' יעקב ליינר לפי „ספר הזמנים" לחג השבועות).

בין ישראל לעמים

אומות העולם כשעושים דבר טוב — עושים זאת להנאתם, לעשות נחת רוח לעצמם, ישראל כשעושים דבר טוב — עושים זאת למען רצון קונם (בשם „בית יעקב", וראה ר"ן נדרים פא, א, ד"ה „דבר זה — — — עד שלא היו עוסקים בה לשמה").

יש לסבול את ישראל כמות שהם

הנביא הושע לא היה יכול לסבול בשום אופן את ישראל בזמנו משום שהיו שקועים בחטא, אמר להקב"ה העבירים באומה אחרת (פסחים פז). אמר לו הש"י: אם אני סובלם למה אין אתה יכול לסבול אותם (ראה „מי השלוח" חלק ב, עמ' 92, ד"ה „וצדיק").

כלל ישראל — נפש אחת

כל ישראל ביחד הם בכלל נפש אחת ולכן אחד מברר מעשי חברו — — — אבל כשאחד פורש מן כלל ישראל יימצאו עליו כמה קטרוגים (ראה „בית יעקב" הכולל עמ' נט, ד"ה „אתם נצבים").

„אם תשיב משבת רגלך”

„אדם בעבודתו [להשי"ת] צריך להרגיל עצמו בעבודה על כל אברי פעולותיו שכל אבריו ירגישו מהקדושה, שאפילו ברגל, שהיא רחוקה מן המחשבה שבראש, יכניס ג"כ קדושה מהמחשבה שבראש, שבהגיעה [בשבת] חוץ לתחום, תרגיש הרגל בעצמה שעד פה הי' רצונו ית' לילך [שילך] ולא יותר” (תפארת יוסף) עמ' לה, ד"ה „ויעקב” בשם „מי השלוח”).

יהודי ללא תנאי

„ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה” — משה רבינו ביקש מהקב"ה להבדיל את היהודים מכל עמי תבל, שלא נהיה תלויים רק במצוות ובמעשים טובים. גם בשעה שייהודי יהיה ריק ממצוות, גם בשעה שיחטא — יוסיף להיות יהודי (ראה „מי השלוח” חלק א, עמ' נט, ד"ה „ויאמר”).

ישראל אשר בד אתפאר

„אדם הולך בשוק ועוצם עיניו מראות ברע ומעביר עיניו מראות שוא וממה שאין נייחא לקב"ה בו, מיד הוא אומר עליו: „ישראל אשר בד אתפאר” (רי"ל ליון בשם „בית יעקב”).

דשן מחוץ למחנה

דשן שהוציא הכהן למקום טהור מחוץ למחנה — על שום מה: התורה מרמזת לנו שגם פסולת בני ישראל לא תלך לאיבוד, שגם לה תקוה לחזור למקום מחצבתה (כנ"ל).

בחירת ישראל מתוך אהבת ישראל

„הבוחר בעמו ישראל באהבה” — האהבה לעם ישראל מלווה תמיד בחירה זו שבחר הקב"ה בעם ישראל, והיא שאינה נותנת לו לאדם

מישראל להינתק לחלוטין מהקב"ה, וממילא יכול הוא תמיד לחזור לאותה נקודה פנימית שאין לפגוע בה, והיא חוזרת ומוציאה אותו בחזרה מסבך העוונות (ר"ל לזין בשם „ארחות חיים“).

ארץ ישראל

קדושת ישראל וקדושת ארץ ישראל

הקב"ה מבטיח לישראל: „ולא תקיא הארץ אתכם בטמאתם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם“ (ויקרא יח) — באיזיצא-ראדזין כך פירשו:

מה נשתנה: כשהגויים מטמאים את הארץ, הארץ מקיאה אותם ואינם חוזרים אליה עוד, וכשישראל מטמאים אותה, מבטיח ד' „ולא תקיא“? — כי טומאת הגויים היא בשרשם, הם רוצים בה בטומאה, היא לא מקרית, חיצונית, לפיכך ארץ ישראל שקדושתה שרשית ואינה פוקעת לעולם אינה יכולה לסבול את הגויים בטמאם אותה, אם גם טומאה חיצונית בלבד, מפני שטומאתם היא טומאה פנימית שלהם, והיא מקיאה אותם.

לא כן ישראל שגם אם הם נטמאים לפעמים במעשיהם, הטומאה רק נדבקת בהם, בחיצוניותם, ולא בפנימיותם המקודשת לנצח, לכן גם אם הם לפעמים מטמאים את ארץ ישראל, היא רק טומאת מגע, בסופו של דבר „וכיפר אדמתו עמו“, עם ישראל מכפר, מנקה ומטהר את ארץ ישראל מטומאת המגע החיצוני והיא תמיד „ארץ אשר ד' אלקיך דורש אותה תמיד“, „עיני ד' אלקיך בה מראשית השנה עד אחרית השנה“, לכן הבטיח הקב"ה „ולא תקיא הארץ אתכם“ עולמית (ראה „תגובות“).

לפיכך, כשם שקדושת ארץ ישראל אינה פוקעת לעולם, לא בשעה שהגויים יושבים עליה ישיבה ארעית ומטמאים אותה ולא בשעה שהיהודים יושבים עליה ואינם שומרים על קדושתה — כך קדושת ישראל אינה פוקעת לעולם גם אם לרגע נדבקת בהם מטומאת העמים. ובשעה ששתי הקדושות של ישראל וארץ ישראל מזדווגות יחד אין הן מנותקות לעולם („מי השלוח“ עמ' עב, ד"ה „אל תטמאו“ ו„תפארת יוסף“ עמ' פא, ד"ה „אמר“).

הנס בבהירותו רק בארץ ישראל

...לברר את הנס בבהירות עצומה אפשר רק בארץ ישראל, ששם יכולים להכיר בבהירות איך הקב"ה מחדש בכל רגע ורגע מעשי בראשית; שרק הש"י מנהיג ואין שום הרגל טבע כלל, אבל בחו"ל — — — שם יש התגברות ההסתרה, שנדמה שהעולם כמנהגו נוהג („תפארת יוסף" עמ' קע, ד"ה „והנה").

לכל עם מקומו ותנאי גידולו

כל פרי יש לו מקומו שלו ותנאיו האקלימיים, שבהם הוא יכול לפרוח ולגדול. ישנם פירות שהם גדלים רק בזמן שהשמש מחממת, וקור אין בכוחם לשאת, ושוב ישנם פירות שהם גדלים רק בימות הקור, ומשמתגבר החום הם קמלים. והאתרוג הוא הפרי היחיד, שהוא גדל ודר באילנו, כמו שאמרו חז"ל, משנה לשנה, בכל האקלימים בקיץ ובחורף.

בדומה לפירות — גם העמים. כל עם יש לו מקומו שלו ותנאי גידולו, שבהם הוא יכול להתפתח ולשגשג.

האתרוג, אמר ה', בית יעקב", הוא סמל היהודי, הנודד הנצחי, האנוס לסבול בדרך נדודיו כל מיני שינויים וחילופים אקלימיים, והוא חי בכל מיני משטרים ומסתגל אל כל התנאים („מאוצרנו הישן" למ' יאושזון).

תקומה לנכשל

...אין להתרעם על יהודי גם כשהוא נכשל. הרי כל הפסולת שנדבקה בו באה מצד האומות, שבתוכן הוא גאלץ לחיות, ואם הוא נכשל, עליו להתחיל מחדש, ואין לומר שירידת האדם באה לו בגלל עבודת ד' לא נכונה — „שבע יפול צדיק וקם" (רי"ל לוין בשם „מי השלוח").

המעשה שבמצוה

„אכן, באמת עומק יקרת מעשה המצוה היא נעלה מכל הכוונות, ואף ליחידים שידעו בטעמי המצוות מכל מקום המעשה נעלה יותר מהכוונה, שהרי אי אפשר להגיע עד עומק תכליתה ורק בהמעשה נכללו כל הכוונות. ואפילו העושה מצוה בלי כוונה עומד נוכח הש"י ואומר: ברוך אתה שקדשנו במצותיו, שכן צונו, ואילו על כוונה היותר נעלה ועמוקה אינו רשאי לברך, שאף מה שמברכין ברכת התורה אין מברכין אלא על הלימוד בפה, שהוא המעשה, ולא על העיון והמחשבה" (העין התכלת" עמ' קלד 267).

הנאה מדברים שברשות

תכליתו של האדם מישראל לכוון את כל מחשבתו וכל מעשיו לעשות רצון קונו בבחינת „שויתי ד' לגדי תמיד" מבלי כל סיבה אחרת, לא לשם קבלת שכר ולא מפני פחד העונש ולא מפני התועלתיות שבדבר, אלא לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה, מכיון שזהו רצונו של הבי"ת אשר קדשנו במצוותיו. אולם כדי להגיע למדרגה עליונה-עילאית זו — על האדם לקבל על עצמו סייגים רבים בהליכותיו אפילו בדבר הרשות, ורק על ידי הסייגים הללו, יכול אדם להגיע למדרגה שלא יחמוד מה שעניו רואות ולבו חושק. ברם, לאחר שזכה האדם ע"י הסייגים לכוון כל מעשיו ורצונו לכבוד שמים, זכאי הוא ליהנות בעולם הזה מדברים שברשות, שהתורה מסרה אותם לרשותו של האדם לעשותם או להימנע מהם (ראה „מי השלוח" חלק א, עמ' קלג, ד"ה „עיניך"; ד"ה „אחוז"; עמ' קלד, ד"ה „שמח").

„וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב, ד)

„בא חבקוק והעמידן על אחת" (מכות כד, עא), רוצה לומר שעל האדם לקיים את המצוות מתוך אמונה בד' בורא שמים וארץ ונותן התורה, וזאת גם הכוונה: „בא עמוס והעמידן על אחת" (שם)

שנאמר (עמוס ה, ד): „כי סה אמר ד' לבית ישראל דרשוגי וחיו", לקיים את התורה מתוך דרישה לדעת את ד' בבחינת „ואני קרבת אלקים לי טוב", לעשות ולקיים את כל דברי ד'. בלי קרבת אלקים במעשים — המעשים אזלין ערטילאין (מפי חסידי איזביצא-ראדזין).

„מצטער" ממה?

...הדין הוא: „ירדו גשמים, הרי זה ייכנס לתוך הבית", מפני שהמצטער פטור מן הסוכה. ממילא, אמר „בית יעקב", אם הוא מצטער יותר מאחר שאינו יושב בסוכה, נוח לו יותר לשבת בסוכה („בואצורנו הישן" למ' יאושזון).

ללא נגיעה

„ורחצו ידיהם ורגליהם" — זה ענין סילוק הנגיעות. זוהי כוונת נטילת ידיים לפני הסעודה, להסיר הנגיעה של רעב ותאוה. אם נגיעה מלווה את האדם, שוב אינו מסוגל לטהר עצמו מכל שמץ, מכל מחשבה פגומה, אבל עליו לעמול, לעמול קשה, לנסות לעקור את הנגיעה, ואז הקב"ה עוזר לו להיטהר מנגיעתו, ועל זה אנו מתפללים: „וטהר לבנו לעבדך באמת", ללא נגיעה (רי"ל לזין בשם „מי השלוח").

שלוש כוונות טובות

„מיום שנולד האדם הקב"ה צופה ללבו ומלקט כוונותיו לשם שמים, ומכיון שמוצא הקב"ה שלוש כוונות טובות הוא אומר: כאן אני דר ונותן משכני בתוכו" (נמצא בכת"י של „בית יעקב").

מחלוקת

מחלוקת לשם שמים

אמר בעל „תפארת יוסף": חז"ל אמרו „כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים", פירושם של דברים: אם המחלוקת היא כיצד מקדשים שם שמים, זה סבור — בדרך זו וזה סבור — בדרך אחרת, סופה של מחלוקת זו שבין זה שאומר בדרך זו לילך ובין זה שאומר

בדרך זו לילך — שניהם מתכוונים לקדש שם שמים בעולם, ושניהם עושים כך כי הכל הולך אחרי המחשבה.

וזה מה שאמרו חכז"ל: „אעפ"י שהללו אוסרין והללו מתירין, אלו ואלו, גורמים לקיים, דברי אלקים חיים", כי שניהם מתכוונים לקיימם, אלו בדרכם כך ואלו בדרכם כך (מצאתי רשום בכתביו של אאמו"ר זצ"ל).

מידות

מהירות ומתינות

באיזביצא לימדו מתינות וישוב הדעת ביחסי אנוש. שם אמרו: רואה אדם שרצונותיו נחפזים, שהם שרויים בבהלה — יתאזר במתינות, בישוב הדעת (ראה „מי השלוח" ח"א, עמ' קמו, ד"ה „דרך אני בלב יס").

זעף ועצבות

„זעף ועצבות באדם מורים על חסרון שבאדם: אם יהיה [האדם] בבית שאינו שלו, לא יעלה על דעתו להתרגז על מה שאין הכל נערך כרצונו, בידעו כי אינו בעל הבית, וכן כשיקבע האדם בלבו לדעת [כי] לד' הארץ ומלואה, לא יעלה על דעתו לחמוד וכל שכן לבעוס". צמיחתו של חסרון זה, זעף ועצבות, „נמצא אף באנשים גדולים מאד, מאן מלכי רבנן, וחכמים ראשי אלפי ישראל ילאו מזה [מתייגעים בזה] להשלים עצמם שלא ימצא מזה שורש בלבם" (ראה „מי השלוח" ח"א, עמ' קמו, ד"ה „שממית בידים תתפש והיא בהיכלי מלך" (משלי ל, כח).

לא היום שומר ולא הלילה עוין

בעל „בית יעקב" הבחין באחד מנכדיו הפעוטים שפוחד לצאת בלילה לרחוב, לקח את הילד ויצא אתו לטייל בלילה והסביר לו כי אין לו לאדם, באשר הוא אדם, לפחד מחשיכה בלילה. היום אינו השומר על האדם, והלילה אינו אויבו (רי"ל לוי).

דבר שאין לו עיקר אין מברכין עליו

„והנה מקום אתי להעיר בזה על שאלה אחת בענין ברכת הנהנין. הנה מודעת זאת שעל כל הנאות שבעולם שהאדם נהנה צריך לברך עליהן וכדאיתא (ברכות לה, א): „אסור לו לאדם שיהנה מעולם הזה בלא ברכה וכו'“, ומראה ריח וקול, אע"פ שלענין הקדש והנהנה מהן לא מעל, בכל זאת לכתחילה אסור ליהנות מהן. וגם לענין ברכה על מראה וריח צריך באמת לברך עליהן וכדאיתא (ברכות מד, ב), וא"כ למה יגרע הנאת הקול ואשר אין צריך לברך עליו, עת נקשיב נעימת כנור ונבל: והטעם בזה הוא, מפני שמראה וריח אף ע"פ שאין בהם ממש אבל המה מותפסים בגשם כמו הדבר הנראה לעינים מוחש ומורגש, היינו: האילן או הבריה וגם הבושם שהריח יוצא ממנו הוא מותפס ומורגש, אבל הקול אינו מותפס בשום גשם ואין לו שום עיקר ולכן הוי כאותו ריח שאין לו עיקר שאין מחויבים באמת לברך עליו כדאיתא (ברכות נג, א; ובאו"ח סי' רטז סעי"ק ו, ריז סעי"ק ב), מפני שהכלי זמר או האדם המנגן אינו נקרא עיקר להקול, כידוע לכל מבין" („ארחות חיים" עמ' 40, בפירוש, ד"ה „והנה").

מעשים טובים

עשה טוב וסור מרע

„באמת צריך האדם להיות תחילה „סור מרע" ואחר כך „עשה טוב", והמאמרות של הש"י היו להיפך: מתחילה „אנכי" ואחר כך „לא יהיה לך" ? — — — שזה היה מחסדי הש"י שאם היה המאמר „לא יהיה לך", שמורה על „סור מרע", קודם „אנכי", שמורה על „עשה טוב", ואזי אם אחד לא היה נקי ב„סור מרע" לא היה לו מקום לעשות שום מצוה — — — וזה שהש"י אמר קודם „אנכי", שאף על פי אם אחד נכשל חס ושלום בדבר לא טוב, לא איתמנע תשובה מיניה ויכול לעשות מצוה אף שעדיין אינו נקי בעניין „סור מרע" — — — וזה „בכל דרכיך דעהו", שגופי תורה תלויין בזה, וכמו שמסיים רבא: „אפילו לדבר עבירה" (,תפארת יוסף" עמ' קלב, ד"ה „דרש").

נקודת שבלב

למה בחר בישראל

„לעתיד יברר הש״י בבירור האמיתי למה בחר בישראל ויברר שמביט על נקודת הלב של ישראל, ושמה המה מבוררים בתכלית הבירורים” (תפארת יוסף” עמ’ ל, ד”ה „איתא”).

הכוונה והמעשה

„כידוע, צריך עובדא ובעותא ומלולא. וכמו שלא תספיק הכוונה למלאות מקום המעשה בכל ענייני עולם הזה, כגון דרכי-האדם בגופו, אכילה ושתייה וכדומה — כן במצוות מעשיות לא תספיק הכוונה, ורק במקום שאי-אפשר לקיים המעשה אז גם הכוונה והרצון לקיים — חביבים לפני השם יתברך” (עין התכלת” קלד, א).

הרשימה שבלב

„אותם ארבעה שנפסקה עליהם הלכה שאין להם חלק לעוה”ב (סנהדרין קד, ב), בכל זאת דורשי רשימות היו אומרים שיש להם חלק לעוה”ב, היינו: הצדיקים שאוחזים הנקודה הישראלית בידם ומפשטים אותה ללמד זכות לבלתי ידח ממנו נדח — ונקראים „דורשי רשימות”, שדרשו את הרשימה שבלב עד שהיה בכוונתם להגן גם על אותן ארבעה הדיוטות להביא אותם לחיי עולם הבא” (תפארת יוסף” עמ’ קנז).

סמכות מקודשת

הסמכות המקודשת

„בגמרא (ר”ה כה, א) בענין קידוש החודש: „אתם — אפילו שוגגין, אתם — אפילו מוטעין, אתם — אפילו מזידין”. והטעם בזה: כי אם נבוא לחלוק על בית-דין הזה, המוסמך, מוכרחין אנו לומר כי היה חסרון בהמסמך, ובמסמך המסמך עד משה רבינו עליו השלום, שהוא היה מוסמך מהקדוש ברוך הוא, כמו שנאמר: „ושכותי כפי עליך”, שבה הסמך למשה רבינו עליו השלום. ולכן בע”כ מוכרחין

אנו לומר בית-דין זה שקדשו את החודש היה ברצון הש"י (בשם „בית יעקב“).

כוחם של חז"ל

אמר „בית יעקב“: על הפסוק „והיית אך שמח“ דורשים חז"ל: „אך“ „לרבות לילי יום-טוב האחרון לשמחה“, ואם כי בכל מקום תיבות „אך“ באה למעט ולא להבות. כנגד זה על הפסוק „ארבעים ימנו“ מוצאים אנו להיפך: „אתו רבנו ובצרי חדא“ — באו החכמים והחסידי אחרת, להלקות רק שלשים ותשע, אף על פי שבתורה נאמר במפורש „ארבעים“.

הנה זה כוחם של חז"ל: מקום שמדובר בו על מצוות הגאה ליהודים, לשמח אותם בחגם, הופכים הם מיעוט לריבוי; לעומת זה, מקום שהמדובר הוא גרימת צער, מלקות, שם הופכים הם ריבוי למיעוט... („מאוצרנו הישן“ למ' יאושזון).

עבודה

עבודה בשדה ועבודה בבית המקדש

המביא ביכורים אומר לכהן: „הגדתי היום לד' אלקיך כי באתי אל הארץ“, ויש לי חלק בה כי אני מבני אברהם יצחק ויעקב, „אשר נשבע ד' לאבותינו לתת לנו“, גם לבאים אחריהם, בזה אומר הוא לכהן: אף שאתה עובד את ד' בעמדך בבית המקדש, אני עובד את ד' בעמדי בשדה ומכיר כי לית אתר „פנוי מיניה“ (ראה „בית יעקב הכולל“ עמ' קיח, ד"ה „והנה“).

הכל בקדושה

„הגדתי היום“ — „לשון הגדה“ רומז על דברים הקשין, כי בזה הוא אומר דברים קשין נגד הכהן ומרמז לו, שאף על פי שהכהן עובד בבית המקדש והוא עובד בשדה, עם כל זה כאשר יגיע האדם מישראל למקום המקדש להביא ביכורים, אז מברר כי בכל מקום היה בקדושה כמו־הכהן העובד „מי השלוח“ ח"א, עמ' קכב, ד"ה „הגדתי“; „תפארת יוסף“ עמ' קיח, ד"ה „והנה“ וד"ה „ואמר“).

בין עובד ד' ללא עבדו

יכולים להיות שני צדיקים : שניהם לומדים תורה, ושניהם מקיימים מצוות, אולם אחד — כדי לעשות רצון קונו והוא עובד ד', והשני — מפני אהבת התורה ולא מאהבת הש"י.

או יאמר : „אם יתן איש את כל-הון ביתו באהבה בוז יבזו לו“ (שיר השירים ח, ז), אם ירצה איש ללמוד תורה באהבתו אותה, לא מאהבת הש"י — בוז יבזו לו (ראה „מי השלוח“ ח"א, עמ' קעג (פא), ד"ה „דבר זה“).

מעומק התהום לקודש הקדשים

על ידי עבודה אפשר להעלות גם את הדבר שנמצא בתחתית, בתהום — לקודש הקדשים (מ. ב. שטין בשם „מי השלוח“).

פנים מאירות

כשנעלה את העולם על ידי תורה, מצוות ומעשים טובים, ומתוך דבקות ברצונו יתברך, יקבל העולם פנים מאירות (כנ"ל).

עולם הזה

לחם — אותיות חלם

„כל ענייני עוה"ז הם כחלום הצריך פתרון, וכמו שיפתור לו האדם כן יקום אצלו. והאדם המבין כי הכל הוא רק מהש"י ורק ממוצא פיו יחיי' הכל, זה מבין טעם בכל דבר ומגיע לחיים אמתיים. כמו לחם — העיקר המחי' הנמצא בו הוא מוצא פי ד', ומי שאוכל פשוט כבהמה, אינו משיג מהלחם רק חיי עוה"ז, והמבין כי מוצא פי ד' הוא המחי', זה ישיג חיי עולם, כי לחם הוא אותיות חלם, היינו, שצריך פתרון, וכן בכל הנאות, כי כל ההנאות והטובות שבעולם נמשלות ללחם“ („מי השלוח“ ח"א, עמ' לב, ד"ה „תשמע“).

רוח האדם בקנייניו

כאשר האדם מסתלק מזה העולם נעשה שינוי בכל קנייניו שקנה לו

בעולם הזה, כי רוח האדם מתפשט על כל מקנה קניניו, והמה מרגישים רוח האדם המושל בהם, וכשנסתלק מהם מרגישים גם-כן, על כן נעשה בהם שינוי ("דור ישרים" טו, 29).

ב א ר ץ ל א ל ש כ ו ח

על האדם להשתייך בכל רמ"ח איבריו ושס"ה גידיו לשמים ויחד עם זה להיות שכיח בארץ (מ. ב. שטיין בשם "מי השלוח").

ל ר ו מ ס ו ל ק ד ש

אכן, הארץ מושכת למטה, משום כך יש לרומס את הארץ, לקדש את העולם ולהוציאו מן הטומאה ששקע בה (כנ"ל).

א ד מ מן ה י ש ו ב

על האדם להמצא בתוך העולם הזה, להיות אדם מן הישוב ולהעלות את השפל ביותר לקדושה (כנ"ל).

מ י ר ש א י ל ב ט ל א ת ע ו ל מ ה ז ה

להשליך את העולם הזה ולבטלו, רשאי רק מי שאין לו בו כל אחיזה, כשכל מחשבותיו דבוקות באין סוף (כנ"ל).

ק י ד ו ש ש ב ש מ י מ

מ ע ל ת ה ק ה ל

במצות הקהל היו אנשים, נשים וטף כדאיתא בש"ס (חגיגה עמ' ג, א): "אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן", היינו: במצות הקהל האדם מכיר כי אף תינוקות שבישראל שאין להם [בושר], לא ללמוד ולא לשמוע, מכל מקום יש להם הכוח כדי ליתן שכר למביאיהן. מכאן שאין

שייך שיהיה בישראל שום חסרון אף לקטן בישראל. לזה נאמר „ויקהל" קודם גמר המשכן, שם הכירו כי אף שזה עשה את הארון וזה עשה את הפרוכת, וזה הקרשים עד הקלעים, הכירו כולם אחר כך שכשם שכבוד שמים בא מהעושה את הארון כך בא מהעושה את הקלעים, כי אחד מברר את חברו, הכרה זו של שותפות ושוויון בין עושה את הארון לבין העושה את הקלעים — היא הכלי שהשי"ת ישכין שכינתו בתוכו (ראה „תפארת יוסף" עמ' נח, ד"ה „בזה"ק" ובעמ' ס, ד"ה „ביאר").

„לכבודו של רצון הבורא"

רבי מאיר היה קם גם לפני זקן עם הארץ, באמרו: לא לחנם מאריך זה ימים (ירושלמי ביכורים פרק ג, הלכה ג). אמר על זה „מי השלוח": זקן עם הארץ שהאריך ימים לא לחנם מסתובב הוא בעולם, ובוודאי ממלא הוא תפקיד של רצון הבורא, גם אם זה נעלם ממנו עצמו, לכן יש מקום לכבודו, לכבודו של רצון הבורא שזקן עם הארץ יאריך ימים (מפי הרב אברהם קרול).

י א ו ש

יאוש אינו אלא חילול שם ד'. יאוש פירושו: קצרה יד ד' מלהושיע, מלעזור. אם אין מתייאשים, מקדשים שם שמים (בשם „ארחות חיים").

אין עוד מלבדו

אלילות, הריהו כל דבר המסמא את עינו של אדם לחשוב או להאמין שזה מסייע לו, עוזר לו, מקדם את ענייניו, ממלא משאלותיו (כנ"ל).

חילול השם וכבוד לרב

דברי חז"ל „במקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב"

היה מפרש: במקום שיש חשש לחלל את השם מוטב שלא לחלק כבוד לרב (כנ"ל).

קדושה וטהרה

מים חיים והאדם

מים מטהרים רק בשעה שהם דבקים וקשורים למקורם. מים שאינם קשורים לשום מקור אינם מטהרים. כמים כן האדם: כשהוא נדבק בחי החיים, בהש"י, אז הוא מסוגל לטהר עצמו (רי"ל לוי' בשם „ארחות חיים“).

קדושת הידים

„לאחר שהאדם רוחץ ידיו מהאזהמה החיצונית, עליו ליטול ידים לאכילה ולומר „שאו ידיכם קודש“, שהאוכל אשר הוא אוכל קדוש הוא, שבא מתוך יגיע כפים, שלידיים אלה לא היתה כל נגיעה בשל אחרים, ואינו גהנה משלחנם של אחרים שלא כדת, אלא משלחנו שלו: „יגיע כפיד כי תאכל אשריך וטוב לך“ (ראה „תפארת יוסף“ עמ' נו, ד"ה „ענין“).

רצון

לעשות רצונו ברצוננו

באיזביצא אמרו: אין אנו יודעים לבוא בסוד ד', לדעת טעמה של כל מצוה ומצוה, ברם טעמן של המצוות כולן מרגישים בכך שהן מעלות את רצונו של האדם לעשות רצונו של מקום, מעין „עשה רצונו ברצונך“; ברצון זה, שכולו בבחירתו של האדם, מתקדשים בקדושה של מעלה ושמחים „אשר קדשנו במצוותיו“ ומקיימים רצונו של מקום מתוך בחירה (במסכת אבות, בבלי וירושלמי, הוצאת „עם עולם“, תל-אביב תשט"ו, עמ' סו / 51, אמנם הגירסא היא: „עשה רצונו ברצונך“, בבי"ת, ולא כרצונך בכ"ף).

ירושלים של עתיד

אפילו בנין ירושלים של עתיד יהיה גם כן מצד התעוררות האדם, ועל זה רומז המאמר (תענית עמ' ה, א): „אמר ר' יוחנן: אמר הקב"ה: לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה" (ראה „תפארת יוסף" עמ' קנה-קנו, ד"ה „אמר ר' יוחנן").

אתערותא דלתתא

„לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו" (בראשית ב, יח) — וכי בשעת בריאת האדם לא ידע הקב"ה שלא טוב היות האדם לבדו? אלא הקב"ה חפץ באתערותא דלתתא של אדם, שירגיש כי בלי עזר כנגדו לא יוכל לעשות דרכו בעולמו, ובשעה שהגיע אדם להכרה זו אמר הקב"ה: לא טוב היות האדם לבדו! האדם מרגיש כבר בכך — אעשה לו עזר כנגדו. וכן אנו תוקעים בשופר כדי שיעלה זכרוננו לפניו יתברך. והרי הקב"ה אין שכחה לפניו! אלא הקב"ה רוצה באתערותא דלתתא (רי"ל לוינ' בשם „ארחות חיים").

הרצון להיות יהודי

שום יגיעה של אדם אינה הולכת לאיבוד. כל רצון טוב להיות יהודי נשמר אישם, בלבו פנימה של האדם, והיא עשויה להצילו ביום מן הימים (כנ"ל).

שלום

מידת השלום

„טובה מידת השלום, שהש"י נקרא בשם שלום. יש בין הברואים אהבה ואחוה ושלום בין איש ובין רעהו, משמע מזה שד' אחד הוא השוכן ביניהם ומאחד אותם, שאם לא כן מי הוא איפוא המאחד אלו הפרטים וההפכים, שכן נמצא בכל פרט התערבות חושך ואור, ואיך יוכל להתאחד חושך של זה האיש עם האור שנמצא בחבירו,

ויעשו כולם אגודה אחת? משמע מזה שכך הוא, מפני שהש"י שהוא אחד ושלם בכל השלימות שוכן ביניהם עי"ז יוכלו להתאחד גם הם. אכן כל זה הוא, אם ייטיבו דרכם ומעלליהם אל הש"י לבחור בטוב ולמאוס ברע, אזי יבחר גם בהם הש"י וישכין בהם אהבה ואחוה ושלוש וישפיע להם כל הטובות" (נ"בית יעקב", בראשית עמ' 98, ד"ה "ויאמר").

כללו של דבר

הקב"ה אינו רוצה לא במחלוקת של פירוד ולא באחדות של טשטוש, מתוך ביטול היש של היחיד, אלא בשלוש בין הרבים: שכל יחיד שומר על יחודו ביניהם ושלוש ביניהם, שכן יש דבר אחד המאחד את כולם וכולם חלק להם בו — החי המחיה את הכל (ראה "בית יעקב", בראשית עמ' 100).

שלוש וברכה

כל זמן שיש עדיין מחלוקת ופירוד אצל ישראל אין הברכה עדיין בשלימות, ועל זה היא הברכה "וישם לך שלום", שהש"י ישכין בתוכנו אחדות ושלוש, ועל ידי זה תהיה הברכה בשלימות (ראה "תפארת יוסף" עמ' קח, ד"ה "וישם").

שלימות

שלימות האדם

"עיקר שלימות האדם — שיכיר חסרונו" (מי השלוח" ח"א, עמ' צ, טור ב).

השלימות תלויה בבנין בית המקדש

"כל זמן שלא נמצא בנין של קדושה בקביעות אצל ישראל, אין הברכה עדיין בשלימות — — — שכל זמן שאין נמצא אצל ישראל

בנין בית המקדש, אין הברכה בשלימות אצל ישראל" (ראה
 ,,תפארת יוסף" עמ' קז, ד"ה ,,והקשה").

מדרגת התמימות

„תמים", אם תתנהג בתמימות, „עם ד' אלקיך" — אז תהיה עם
 ד' אלקיך (בשם „מי השלוח").

תורה

דעת המקורות תחילה

בעל „ארחות חיים" כותב בהקדמתו ל„בית יעקב": „לא אוציא
 דברי תורה מפי עד אשר אראה היכן נאמר במקורות שם".

אלו שמחים ואלו שמחים

אמר ה„ארחות חיים": יש שמחים כשמסיימים את התורה,
 בשמחת תורה... ויש שמחים כשומקבלים את התורה בחג
 השבועות, חג מתן תורתנו וקבלתה...

„גירסא דינקותא"

יש חילוק בין הלומד דבר תיכף ומיד כשנתחדש בעולם אזי יש בו
 יותר כוח וטעם מאשר לאחר שכבר נשתרש. וזה פירוש „גירסא
 דינקותא", כמו שהתינוק היונק משדי אמו, יונק חלב שלא היה עוד
 בעולם, שלא נתיישן אפילו רגע (ראה „מי השלוח" ח"א, עמ' קנה,
 ד"ה „אמרוהו רבנן").

רק כשיביט להשי"ת

„אף שדברי תורה נראים מפורשים, מכל מקום לא ישיגם האדם רק
 כשיביט להש"י" (ראה „מי השלוח" ח"ב, עמ' כא, ב).

בלי מסך ומבדיל

„יש לפעמים איזה עניינים לאדם שאינו יודע איך להתנהג ולפנות — — — שדברי תורה מפליגים לשני הצדדים, אזי העצה לזה — למסור את עצמו להשם יתברך והוא יאיר לו איך לעשות" (ראה „מי השלוח" ח"א, לקוטים מכתובים, עמ' קמו).

טוב לו לאדם שנברא

למה נקטו חכז"ל בלשון נוח לו לאדם שלא נברא משנברא (עירובין יג, ב) ולא בלשון טוב? אלא אמר „מי השלוח": באמת טוב לו לאדם משנברא, ורק נוח היה לו אילו לא היה נברא, אולם כדי להתגבר על הפחד נתן ד' לישראל תורה ומצוות המאירות לאדם את הדרך אשר ילך בה לבטח, ללא פחדים וללא ספיקות, וטוב לו משנברא (ראה „תפארת יוסף" עמ' נג, ד"ה „איתא").

תוכחה

לא לקטרג

אסור לקטרג אפילו על חוטא. „ותשליך במצולות ים כל חטאתם", אומר הנביא, להסתיר את כל החטאים שלא יתגלו ולא ייהאו עוד. מדמה אדם בנפשו כי בקטרגו על חברו וממלא הוא רצונו של מקום, ולא היא — הוא עושה נגד רצון שמים. מצווים להוכיח איש את עמיתו בשעה שיכולים להחזירו למוטב, ואם לאו — אסור לקטרג, לדבר סרה. מוטב להתפלל ולבקש עליו רחמים שיחזור לדרך הישר. ולא רק להתפלל אלא גם ללמד עליו זכות ולא לדונו לכף חובה, פן יצר חברו גדול מיצרו (רי"ל ליון בשם „מי השלוח").

מוכיחים בשער או הולכי רכיל

יש אנשים המרמים עצמם שהם מוכיחים בשער, בשעה שלמעשה אינם אלא הולכי רכיל, מוציאי דיבה. „הוכח תוכיח את עמיתך",

לו בלבד תוכיח, „ואל תשא עליו חטא“, אל נא תדבר על חטאיו לשלישי (כנ"ל).

תפילה

„לא תעשוק את רעך“

„כל דבר טוב שיוכל האדם להמציא לחברו ולא ימציא לו נקרא עושק אותו. ואף תפילה שיוכל האדם להתפלל אל ד' בעד חברו ואינו מתפלל בעדו נקרא עושק אותו“ („מי השלוח“ ח"א, עמ' עד, ד"ה „לא תעשוק“).

על איחור זמן תפילה

„בכל דור ודור מי שהוא צדיק הדור ראה רצון הש"י, כמו שכתוב (משלי י, לב): „שפתי צדיק ידעון רצון“, ויהיהודי הקדוש זללה"ה בדורו ראה רצון הש"י באיחור זמן תפילה ונסמך על מאמר הכתוב (דברים יב): „לא תעשון כן לד' אלקיכם“. כן, הומז על קביעות בלי חיים, וכשראה רצון השי"ת בזה לכן התאחר בתפילתו, וגשמתו מאירה בגן עדן מזה, כי כיוון לאור רצון הש"י, אף כי יכול זאת בשינוי זמנים להשתנות, מ"מ נאמנה את אל רוחו עד עת קץ („מי השלוח“ ח"ב, עמ' קט 57, ד"ה „על פי ד'“).

תשובה

לסילוק המסך המבדיל

אמר בעל „תפארת יוסף“ בשם „ארחות חיים“: וידוי בערב יום הכיפורים וביום הכיפורים זהו סילוק לבוש אחרי לבוש, הסרת מסך מבדיל אחרי מסך מבדיל, עד שהאדם עומד עם לבו הפתוח ומכניס זיק של תשובה ללבו פנימה. אין תשובה באמירה בלבד (רי"ל לוי).

הנקודה האחת

בשם „בית יעקב“: (לפי תנחומא שמות יח): „הקב“ה נכנס למקום שאין רשות להם (לצבא השמים) ליכנס וחותם את הדין“, היינו: חדר לפנים מחדר, בעומק הלב של היהודי, ושם הוא בוחן, אם נשארה נקודה אחת בלבו של החוטא שלא הסכימה לחטא, שלא השתתפה בחטא — הרי שהחטא לא נעשה בזדון וביד רמה. נקודה אחת טהורה שנשארה בלבו של האדם היא שמעמידה אותו על רגליו ומזכה אותו בדין. „אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו“ (איוב לג, כג), היינו: אם ישנה עוד נקודה אחת פעוטה ביותר, התופסת אחת מני אלף מהמיית לבו של אדם, מסוגלת נקודה זו להחזירו למוטב. וכך הקב“ה נכנס ללבו פנימה של אדם לבחון כליות ולב (רי”ל לוין).

אפילו לדבר עבירה

על הכתוב (משלי ג, ו): „בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך“, אמר רבא (ברכות סג, א): „אפילו לדבר עבירה“, כמו שנאמר (ויקרא טז, טז): „השוכן אתם בתוך טומאתם“, אפילו אדם מטמא עצמו בדבר עבירה — הקב“ה עומד על ידו ומיישר ארחותיו ואינו נועל בפניו שערי תשובה. וזה שמצינו במדרש (דברים רבה כ, יב) שהתשובה דומה לים, „מה הים הזה לעולם פתוח, כך ידו של הקב“ה לעולם פתוחה לקבל שבים“, ולכך נתכוון רבא: „בכל דרכיך דעהו — אפילו לדבר עבירה“, גם בשעה שנכשל האדם בדבר עבירה עליו לדעת, כי ד' „נותן יד לפושעים“ (רי”ל לוין).

חסידים מספרים

מפי חסידים וספרים

חסידים מספרים

„מי שנגלה לו מסוד ה' ליראיו“

ר' צדוק הכהן מכנה היה את „מי השלוח“ בתוארים: מורי הקדוש, מי שנגלה לו מסוד ד' ליראיו.

ר' צדוק הכהן על „מי השלוח“

פעם אמר ר' צדוק הכהן מאמר ידוע בשם חז"ל, באו אליו החסידים ושאלו למקור הדברים, ענה להם: המאמר לא נמצא בחז"ל ורק שמעתי ממורי הקדוש ז"ל ונאמנים עלי דבריו הקדושים כמו מאמרי חז"ל.

הוא היה אומר על „מי השלוח“, כי לו היה בימי הנביאים היה אחד מהם, ולו היה בימי התנאים היה אחד מהם, בימי האמוראים היה אחד מהם, בימי הגאונים היה אחד מהם.

שאלו את ר' צדוק הכהן, למה לא הזכיר את „מי השלוח“ בשמו, אלא „שמעתי“ ועוד? השיב: סתם שמעתי הוא מרבי והכל יודעים שלא היה לי שום רבי אחר... וכשהיה אומר דברי תורה ברבים היה אומר: „שמעתי מרבינו הקדוש מאיזביצא ז"ל“ (תפארת ירוחם, עמ' קס).

ר"ת של „ויגש“

בליל שבת האחרון של „מי השלוח“, סיפר בעל „תפארת יוסף“, בפרשת ויגש, מתוך התאמצות כוחו לומר תורה על שולחנו הפטיר רבינו:

„ראשי תיבות של ו'י'ג'ש' במשמע: „וויינט יידן, געוואלט שרייט“
(ויש מוסיפים שסיים: „העלפט יוספן“). כידוע בשבוע שלאחרי
אותה שבת, בדלת בטבת, נתבקש רבינו לישיבה של מעלה“ (מפי הרב
א. י. ברומברג).

ש לא לשכוח שיש רבון העולמים

ר' השיל שפירא ז"ל, אחד מותיקי חסידי ראדזין סיפר (ספר הבעש"ט,
הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ך, עמ' קצו):

פעם התאונן חותנו של ר' השיל שפירא לפני אדמו"ר (,ארחות
חיים“) שעסקיו אינם בסדר. השיב לו אדמו"ר: אספר לך מעשה.
בהיותי נער יקטן נסעתי עם אבי זצ"ל (,בית יעקב“) בדרך בעגלת
איכר וכשהגעתי לרגלי הר והסוס התחיל לעלות בהר, ירד האיכר
ומסר לי את המושכות עד שעלינו לראש ההר. כשבאנו לראש ההר
לא חיכיתי לאיכר אלא חיכיתי בשוט את הסוס והסוס רץ בדהירה
מן ההר. רץ האיכר אחרי העגלה וצעק בקול וביקש שאעמוד.
כנער שובב, צחקתי לצעקתו והאצתי בסוס לרוץ עד שהגענו לרגלי
הר אחר, בעליה להר לא יכול הסוס לרוץ, והאיכר הדביקני.
אמרתי לאיכר: לא אתנך לעלות על העגלה עד שתשיב לי תשובה
לשאלתי. השיב האיכר: שאל! שאלתי: למה לא ברא השי"ת את
כל העולם „מן ההר“ והיה קל לנסוע? שחק האיכר ואמר: הה!
אילו היה כן, הרי היו בני אדם שוכחים שיש רבון העולמים...

צדיק בעיר...

פעם אחת נסע ועבר דרך איזביצא הרב הקדוש איש האלקים מוה"ר
אהרן זללה"ה מקארלין — — — נכנס להקביל פני „מי השלוח“.
עם נסיעתו מאיזביצא אמר: כל זמן ש„מי השלוח“ שוכן באיזביצא
הוא מאציל מקדושתו על כל העיר שתהי' דוגמת ירושלים, וקרא
על איזביצא: „ירושלים הרים סביב לה“, ומאז היתה ביניהם
אהבה גדולה (לפי „דור ישרים“ טו, 29).

גם בהלכה נמצא פנימיות

בעל „ארחות חיים“ מספר על אביו „בית יעקב“ (בהקדמתו ל„בית יעקב“ עמ' יא): „רוב דברי תורתו לא היו מסודרים, כי לא כתבם בעצמו, ורק מעט אשר צוה עלי לכתוב נכתב בסדר. והוא רק מעט מן המעט. כי בשנים הראשונות לא רצה להפריעני מלימוד הלכה, וכן אמר לי: אם אומר לך דבר אחד לאמיתו לא תרצה לעסוק עוד בהלכה, כי תראה שדברי תורה כפשוטם, הם רק לבוש, והפנימיות היא הנשמה, עסוק תחילה בהלכה עד שתדע מעט מעט, כי גם בהלכה נמצא פנימיות, ואז תוכל לעסוק בשניהם בחביבות“.

שיר השירים של חסידות איזביצא-ראדזין

על „בית יעקב“ היו רגילים לומר, כי הוא שיר השירים של חסידות איזביצא-ראדזין (יעקב ליינר).

נר סמוך למטתו

שמע על המטה היה בעל „בית יעקב“ קורא בישיבו על המטה ונר-שמך-עם-פתילה היה דולק כל הלילה סמוך למטתו („דור ישרים“ יג, 25).

בן חכם...

„בית יעקב“ שאל את בנו „ארחות חיים“ אם יוכל לידע הרפואה שהתקין שמואל ירחינאה לרבינו הקדוש לריפוי עיניו ונתנה תחת מראשותיו, ועי'ז נתרפא (ב"מ פה, ב). לאחר ש„ארחות חיים“ עיין בדבר מצא שאלו הם שני מיני עשבים, שהם כשני הפכיים שאוכלים זה את זה ויוצאים מהם אדים שבוקעים אפילו דרך הכרים עד הראש ומרפאים את העינים (שם 38).

*

בעל „מי השלוח“ הזהיר את בעל „ארחות חיים“ שלא יבקש לו מנוחה ולא יחפש לו תכלית בעניני עולם הזה, כי לאיזה תכלית יכול האדם

להגיע בעולם עובר. אף מנוחה לא ימצא כי תמיד יהיה מוטרד מפגעי הזמן. אם ירצה מנוחה, אזי על כל גל וגל שיעבור על ראשו יקבלם באהבה ולא ילחום נגדם ואז ילך לבטח דרכו. וזה מרומז בפסוק (בראשית מט, יד): „וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול“, היינו: מכיון שראה שטובה מנוחה, על כן סבל הכל ולא טירד דעתו ויט שכמו לסבול, ומשום כך היתה לו מנוחה (שם כ, 39).

סנדק ומוהל כאחד

בעל „אהרות חיים“ היה אומן מופלא במילת ילדים. היה סנדק ועשה חיתוך ופריעה הכל בעצמו, בזריזות. גם בשחיטה ובהשחזת הסכין היה מומחה גדול (שם יט, 37).

כוחה של אמונה

פעם אחת בא לראדזין איש אחד עם בנו שאינו יכול להלך ברגליו. נשאו על כתפו ונכנס לפני הרבי ז"ל. נטל הרבי זה הבן והניחו על ספה ויישר רגליו והעמידו על הארץ ואמר לו: אם אתן לך שני גרושים תלך? אמר הן. נתן לו, והלך הילד פעם אחת לאורך הבית. בא הרבי אצלו ואמר לו: אם אתן לך עוד שני גרושים תלך בחזרה? אמר לו הן, והלך. אמר הרבי לאביו טול בנך על כתפך ושא אותו לביתך. מעתה יכול הוא לילך ברגליו, ואף על פי כן לא תניח לו שילך בעצמו תיכף ברגליו.

אח"כ אמר הרבי ז"ל לעומדים לפניו, כי זה היה באמת מנפלאות הבורא ונס. הנס, הסביר, הוא שינוי הטבע. ובאמת גם הטבע הוא חידוש גדול ונס. אלא משום שאדם רואה את הטבע פעמיים ושלוש, שכך העולם נוהג, אינו מתפלא עוד, ובאמת כל דבר שנוהג בעולם בקביעות נדמה לנו לטבע, ויש בו מנפלאות הבורא, ומי שיש לו עינא פקיא, רואה מפורש שגם הטבע הוא נס מנפלאות הבורא. אלה הם נסים שהשי"ת מראה כל עת ורגע, וכדמצינו אצל רבי חנינא בן דוסא (תענית כה, א) שאמר: „מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר

לחומץ וידלוק". רבי חנינא בן דוסא לא ראה שינוי הטבע כלל בחומץ שידלוק. גם בשמן דולק הוא ראה גפלאות הבורא, ומי שיש לו אמונה זו שאין בנמצא בעולם שום דבר ללא השגחה, אין בעיניו חידוש כשרואה דבר שהוא היפך הטבע, ואינו תמה על כך.

וכך היה הנס בילד. אני האמנתי באמת שאף על פי שהוא חיגר, יוכל להיות רצונו יתברך שתיכף ומיד יתחיל ללכת, ואבי הבן, עם היותו בור היה מאמין באמונה שלימה לפי גסות שכלו שאם יסע לאיזה רבי (גוטער ייד) יתרפא בנו, לא היה בעיניו חידוש שהבן יושע ויתחיל ללכת, שכן האמין ובא על דעת כן. ומכיון שלא היו בבית רק אני ואבי הבן — שלטה שם השגחת השי"ת להראות לנו הנהגתו שלא כדרך הטבע (שם כב, 43, ד"ה „פעם אחת").

מאמרי העולם

הוא היה אומר שכל „אמרי אינשי" בעולם יש לו שורש בתורה. אף היה אומר הרבה דברים ממאמרי העולם והראה שורשם בתורה. זכור אני ששמעתי דבר אחד מפני כאאמו"ר הרה"ק שליט"א [ז"ל] שאמר בשמו, שמה שאומרים העולם: אם נתהווה רוח סערה סימן שאיזה רשע תלה עצמו, זהו רק כינוי שלא להוציא דבה רעה חס ושלום. ובאמת זהו סימן שנסתלק איזה צדיק גדול, וכמובא בגמרא (ב"מ פו, א) אצל רבה בר נחמני (שם 30, ד"ה „הי' אומר").

רוצה לחוש את הניתוח

באחרית ימיו של „ארחות חיים" חלה במחלת הסרטן והרופאים הכניסוהו לבית החולים בלובלין לשם ניתוח, סירב לקחת סמי הרדמה, וטעמו עמו: אם הקב"ה גזר עלי ניתוח, רוצה אני לחוש אותו בגופי (הרב דוד טלזנר מפי ר' אברהם גוטהולץ).

אין כל סכנה בדבר

„ארחות חיים" בנעוריו היה יושב ועוסק בתורה עשר, שתיים-עשרה

שעות רצופות. שאלוהו: אתה אומר לבלוע כל כך הרבה תורה?
השיב: אין כל סכנה בדבר, אינני מקדים קנה לוושט.

מלמד אינו נחות-דרגא

פעם באה אל „ארחות חיים" אשת חסיד בבקשת עצה, שמציעים לבתה שידוך הגון מבית טוב ואף עשיר, אלא שאבי הבן המשוודך היה פעם מלמד.

הקפיד „ארחות חיים": איך מעיזים להתחצף ככה, וכי מלמד נחות דרגא הוא? — ומימן לענות לשואלת.

חסיד יודע מהו רוצה

סיפר ר' משה אליהו הלפרין מחסידי ראדזין, ש„ארחות חיים" אמר לו: „מי שאינו יודע מהו רוצה אינו יודע מהו עושה ומה טעם לעשיה זו?!".

ברכה לקצב ולסוחר

מעשה באברך מחסידי ה„ארחות חיים" שיצא לסחור ובא לקבל ברכה. הזהירו „ארחות חיים" לשמור על האמת ולסחור באמונה.

לימים בא אותו אברך לראדזין, שאלו „ארחות חיים": מה על האמת? השיב האברך: קשה מאד, בלתי אפשרי.

נענה „ארחות חיים" ואמר: מה לי קצב מאכיל טריפות ומה לי סוחר מאכיל שקרים? את שניהם אני מברך שלא יצליחו בעסקיהם.

למען השלום

בעל „ארחות חיים" הטיח דברים באחד הרבנים על ששינה מן האמת בענין התכלת. השיבו הרב: שיניתי מפני דרכי שלום. כעבור זמן-מה פנה אותו רב אל „ארחות חיים" שיעזור לו נגד בעלי מחלוקת בעיירתו

ההודפים ומבזים אותנו. השיב הרבי: זה גורר זה. פעם שינית דברים מפני דרכי שלום, עתה אולי תשנה את מקומך למען השלום.

איצטלא של רבי לשם העדה

אילו לא ידעתי נאמנה, אמר „ארחות חיים“, שאוכל לתת דבר מה לעדת החסידים — לא הייתי מקבל עלי איצטלא זו של רבי.

שניהם צריכים לזכור

וכן אמר „ארחות חיים“: החסיד צריך לזכור את רבו והרבי אסור לו לשכוח את החסידים.

כיצד נדבקות החסידות

ועוד אמר „ארחות חיים“: אין החסידות נדבקת באדם מישראל אלא במי שממית עצמו עליה.

סגולה לפרנסה

לאנשים ששטחו בקשותיהם לפני „ארחות חיים“ לפרנסה אמר, סגולה בדוקה ומנוסה לפרנסה היא ללמוד בכל יום גמרא, בין מעט ובין הרבה. סגולה זו נרמזת בגמרא (ביצה טז, א): „מאי משמע דהאי חק לישנא דמזונא“ (מסיפורי רי"ל לוי).

*

אין פרנסה — אין משפט

כותב ר' מרדכי רובינשטיין מיוהאניסבורג במכתבו אלי:
„ב„אפריקאנער יידישע צייטונג“, גליון חגובה תשלג, נדפסה בשמי אמרה מאת „מי השלוח“ אלא „אגב חורפא משבשתא“. על כן מוצא אני לנכון, למען הרב שרגאי שהוא חוטר מגזע ראדזין,

כפי שקראתי שם, למסור דבר זה במקורו כמו ששמעתי מפי ר' השיל ז"ל, בשיחתי עמו בראש השנה בראדזין בשעתו, וזה שיעורו:

פעם אחת, בליל ראש השנה, נכנס „מי השלוח" לבית מדרשו ופני לפידים פניו, עמד וקרא: „כי חק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב", אומרים בגמרא (ביצה טז, א): „מאי משמע דהאי חק' לישנא דמזוגי הוא? דכתיב (משלי ל, ח): „הטריפני לחם חקי". פירוש הדבר: „כי חק לישראל", יש לו ליהודי פרנסה, „הוא משפט לאלקי יעקב", יכול הקב"ה להעמידו למשפט, אבל אם אין לו ליהודי פרנסה אין הוא, כביכול, נכנס לדון עמו כלל, כי המשפט לחובתו הן בפמליא של מעלה והן בפמליא של מטה. (האט א ייד ניט קיין פרנסה, קאן ג—ט מיט אים קיין דין-תורה ניט האבן — ג—ט האט פארשפילט אויף אלע אינסטאנצען)...".

*

כשחלה „בית יעקב" נכנס אליו פרופסור אחד לבקרו. באותה שעה התפלל החולה והפרופסור חיכה לו ושווחח בינתיים עם „ארחות חיים" בשאלות הפואיות שונות. כשסיים „בית יעקב" את תפילתו שאלו הפרופסור: היכן למד בנך רפואה? הוא בקי וידען גדול ברפואה! ענה לו „בית יעקב": בתוך ד' אמות של הבית הזה.

*

בווארשה היה בית-מרקחת ידוע ברחוב דלוגה 11, שסמך על מירשמי התרופות של „ארחות חיים" וסיפקם לחולים שביקשום.

*

פעם גסע „ארחות חיים" ברכבת וזו חנתה בתחנת ביניים ידועה. כאשר שמע מנהל התחנה כי ברכבת נוסע רבי ליינר, שגודע לו, כנראה, כרופא, עלה לקרון הרכבת והפציר בו שיסור לביתו, בקרבת מקום, כדי שירשום רפואה לבנו החולה.

*

„ארחות חיים" חשש שהקמח למצות שנטחן בטחנות-הקמח המכניות הגדולות („עלוטורים" בלעז) אינו כשר למדי בשל הרטיבות הנובעת מפעולת הגלגלים הסובבים במהירות. לפיכך ביקש מאת חסידיו שישתמשו בקמח הנטחן בטחנות-יד בלבד.

*

כאשר שאלוהו, מדוע נוסע רבנו ללא שמש?, השיב: השמש הטוב ביותר הוא הרו"כ (הרובל כסף). (מפי עוזיאל ורדי).

סדר של סדום

שאלו ל„ארחות חיים": אנשי סדום תמהו ושאלו: „האחד בא לגור וישפוט שפוט" (בראשית יט, ט), הרי בסדום היה הסדר הפוך, ולכן מוצדק היה שאחד יבוא לגור וישפוט שפוט, ולמה תמהו: האחד בא לגור וישפוט שפוט? — השיב הרבי מראדזין: הרי השואלים היו אנשי סדום לכן שאלו הפוך... („דער יידישער אוצר" עמ' מה/155, הוצ' „יהדות", גימורחק תשכ"ו, אברהם אנגלעשער).

כוס חמשיית וכוסו של אליהו

באיזביצא-ראדזין היו נוהגים לשתיית כוס חמשיית כנגד לשון הגאולה „והבאתי", אולם חלוקות הדעות בנוגע לכוסו של אליהו. לפי ר' יעקב ליינר, שראה כיצד נהג אביו ר' חנינא דוד זצ"ל, והוא מניח שזה היה מנהג איזביצא-ראדזין, קיימו גם כוסו של אליהו, והכוס החמשיית לא באה במקום כוסו של אליהו, וכך היה הסדר:

אחרי הכוס השלישית מזגו כוס מיוחדת, כוסו של אליהו, ואמרו שפוך חמתך. אח"כ הריקו מכוסו של אליהו לכל הכוסות כוס רביעית ומלאו את החסר בין מן הבקבוק. אחרי „הלל" ו„נשמת" שתו את הכוס הרביעית ומזגו כוס חמשיית, ואחרי הפזמון

„כי לו נאה כי לו יאה" שתו הכוס החמישית ואמרו: „הנני מוכן ומזומן לקיים מצות כוס חמישית".

הערה: בהגדה של פסח שבספר „הזמנים" ל„בית יעקב" לא נזכר כלל ענין כוסו של אליהו.

*

לפי ר' מרדכי יוסף טננבוים ור' יהודה טננבוים ז"ל לא מזגו כוסו של אליהו, אלא מזגו כוס רביעית ואמרו „שפוך חמתך" ואחרי „הלל" שתו כוס רביעית ומזגו כוס חמישית ושתו אותה אחרי השיר „אדיר במלוכה" באמירת „הנני מוכן ומזומן לקיים מצות כוס חמישית" וברכו „בורא פרי הגפן".

סדרי אכילה

אכילה מופרזת גורמת למחלות, היה בעל „ארחות חיים" אומר, ואינה מוסיפה כוח ובריאות. טעימה גסה מגשמת את האדם ואם אינה מועילה לנשמה — אינה מועילה גם לגוף. אין לאדם לשנות ממאכליו הקבועים, אלא לאכול יום יום אותם המאכלים בזמן קבוע. מאכלים חדשים מגרים את התיאבון, גורמים לאכילה מופרזת ולחוסר-עיכול גמור.

לא מופת

שהה בקראקה והתאכסן באכסניה רגילה, מבלי לזהות עצמו כרבי. פעם בבוקר נשמעה יללה. מארגזם של חתנו ובתו של בעל האכסניה נגנבו תכשיטים ומתנות יקרות שקיבלו. יצא בעל „ארחות חיים" והצביע על אחר האורחים כי הוא הגנב. חיפשו בכליו של הלה ומצאו את הגניבה. גדהמו בעלי האכסניה והתלחשו כי בעל מופת וצדיק הוא האיש. הבחין הרבי בלחישתם, אמר להם: לא מופת ולא רוח הקודש כאן, אלא כשחזרתי אתמול יחד עם האיש הגנב,

אני דפקתי בדלת כדי שיפתחו לי, והלה עמד ובחן את המנעול ואת טיבו.

משוגע ממראה עיניו

הלהוט אחרי גרונו הוא משוגע. יותר משיש כאן תאוה, יש כאן טשטוש חושים.

חסרונות ומעלות

אוהב אני יהודי עם חסרונות, היה רגיל לומר, יותר מאשר יהודי עם מעלות, וכך הסביר: יהודים שמדברים במעלותיו, כגון רבותא שהוא שומר שבת, אוכל כשר, מזוזה בפתחו וכדומה; יהודי שמדברים בחסרונותיו, כגון מאחר לבית המדרש, מדבר בשעת קריאת התורה, אינו מתפלל במנין ואינו טובל מדי יום ביומו (רי"ל לוין).

כעסן

כעסן אינו זקוק לשום סיבה לכעוס. הוא קם בבוקר וכבר הוא מלא וגדוש כעס, ומחפש לו הזדמנות היכן לפחוק מטענו, כדי לאגור מטען חדש של כעס, וכשמחפשים — מוצאים (דור ישרים).

חפשיים — „פריידנקר“

השם „פריידנקר“, שהחפשיים למיניהם מכנים עצמם, נאה להם, כי הם „פריי פון דענקען“, משוחררים מלחשוב, מכל מחשבה והגות.

כעני כעשיר

כאשר שימש רב זמן־מה באוסטרו־ב־מזובייצק הקים בית־תלמוד־תורה וביטל את המהג של תשלום שכר למלמדים מידי ההורים, דבר

שהביא להעדרת הילד העשיה מהילד העני ולתלות המלמד בהורי הילדים. התקין שישלמו שכר-לימוד לקופה אחת והמלמדים - קיבלו שכרם מהקופה הכללית בלא לדעת מי משלם ומה משלם כל אחד.

לא לעמוד מן הצד

בדברים הנוגעים להלכה היה מגלה דעתו במלוא התוקף והחרפות. לא ויתר. סירב לשתוק „מפני השלום“. אדם המתכוון לשם שמים, אסור לו לשתוק — אמר, היה מאד מתמרמר על הרבנים שהעזיפו לעמוד מן הצד ולשתוק בדברים שלא היה נוח להם, כאילו נוצרו לשתוק. הסיחו דעת מפירוש „סיג לחכמה שתיקה“, שהשתיקה מסייגת את החכמה...

„מפני דרכי שלום“

בשעת הויכוח על התכלת התרעם בעל „ארחות חיים“ על שלשה דברים כלפי מתנגדיו: א) שלא נכנסו בבירור הלכתי של השאלה; ב) שהיו מהם שאמרו וגם כתבו שמסכימים לדעתו, אלא שנמנעים מלגלות דעתם ברבים כדי להימנע מריב ומחלוקת; ג) על שבתחילה הסכימו אתו ואף ביקשו ממנו להמציא להם חוטי התכלת מיד, כשיצלח בצביעת התכלת הראשונה, ולבסוף שינו דעתם „מפני דרכי שלום“.

צער היחיד פוטר מאמירת תורה

עדיין צעיר לימים, עוד בחייו של „בית יעקב“, העלילו עליו לפני השלטונות שהוא קורא למהוד במלכות ועוד, ונחבש בבית האסורים, שבוע ימים.

באותה שבת לא השמיע בעל „בית יעקב“ דברי תורה בשולחן של סעודת שבת. שאלוהו חסידינו: הרי גם בשבת חזון יש צער ובכל זאת הוא משמיע דברי תורה?! השיב: בשבת חזון הצער הוא צער של רבים ואין זה פוטר מהשמעת דברי תורה, ואילו עתה זהו צער יחיד, לבדי אני נושא בכאב ופטרור אני מנשיאת עול.

בפעם שנייה בתרמ"ג הלשינו עליו שוב שהוא מתכוון לחדש מלכות ישראל בירושלים, שמדריך צעירים להשתמט מן הצבא. בישוב בבית הסוהר — ויום יום נחקר על ידי השלטונות — חיבר את ספרו „ארחות חיים“, „עשר מלין דחסידותא“ וכן חיבור המבאר חמשים חילוקים שבין בני בבל לבני ארץ ישראל.

חז"ל צפו וראו „חסידים“ שבימינו

שאל בעל „ארחות חיים“: מה באים חז"ל ללמדנו כי „לא עם הארץ חסיד“, וכי יעלה על הדעת שעם הארץ מסוגל להיות חסיד? אלא, הסביר: חז"ל צפו ברוח קדשם שיבוא זמן שאנשים שאינם לא בתורה ולא בעבודה, יכנו עצמם חסידים — עליהם אמרו חז"ל: „לא עם הארץ חסיד“ ואין מקום לטעות.

לפני הסתלקותו

לפני פטירתו הסתגר בחדרו ובחוף שמעו שאומר פסוקי תהלים (קלט, כא—כד): „הלא־משנאיך ד' אשנא ובתקוממך אתקוטט. תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי. חקרני אל ודע לבבי בחנני ודע שרעפי. וראה אס־דרך עצבי ונחני בדרך עולם“.

אין לו תרעומת על הקב"ה

בשעה שתקפוהו יסורים גדולים סבל אותם בשתיקה בלא אומר ודברים. אמר לו אחד מבני ביתו שיתאנח, שכן האנחה מקילה על היסורים. נענה „ארחות חיים“ ואמר: מי שיש לו תרעומת על הקב"ה — מתאנח, מי שאין לו תרעומת — סובל הכל בשתיקה ומקבל יסורים באהבה, כמו ששנינו: כללא דיסורא שתיקתא ומבעא רחמי.

השתיקה האחרונה

בשבת האחרונה לימי חייו התגבר על מחלתו, קם ממטתו לתפילה

ולעריכת השולחן. לסעודת שבת התישב כמנהגו ליד השולחן, טעם מהדגים, שם ראשו בין שתי ידיו, כהרגלו בטרם השמיע מתורתו. רגעים מספר ישב ושתק. — „שכחתי פרשת השבוע” — אמר, וביקש להביא לו חומש. אחרי שעין קצת השמיע דברי תורתו האחרונים.

אין להכנע בלב לגויים

לפני פטירתו, התאונן לפניו אחד מחסידיו שפקידי הרשות של הרוסים מתאנים לו. ענה הרבי: אלמלא לא נכנענו להם לגויים המשעבדים, בלב, אלא היינו עומדים מולם בתקיפות הלב, לא היו יכולים להזיק לנו (מסיפורי רי"ל ליון).

עוללות מן המסע לרומי

סיפר ר' יהודה טנגבוים, נינו של „בית יעקב”:

אבי מורי ז"ל ר' ישראל מאיר בנו של ר' עקיבא ז"ל ממאיר, חתנו של „בית יעקב” זצ"ל, למד בילדותו בביתו של הרבי באיזביצא. „בית יעקב” הכניס מלמד לביתו בשביל בנו מרדכי יוסף, שנקרא אחר כך ר' מאטיע, ללמדו תורה תחת השגחתו. בצוותא אחת עם הבן למדו שני נכדים שהיו כמעט בגיל אחד: האדמו"ר ז"ל „תפארת יוסף” ואבי מורי ז"ל. שלשתם היו בגיל עשר בערך, וזמאן נתחנכו יחד.

אחרי פטירת „בית יעקב”, בנו, האדמו"ר „ארחות חיים”, חס על השלישיה בלימודם בצוותא, שלא יפרדו, ואמר להם: אני אהיה לכם כמו שהיה סבא לכם. ומאחר שהיה לו „ארחות חיים” שיעור קבוע עם בנו „תפארת יוסף” ז"ל זכו הנערים בשלישיה הנ"ל להשתתף תמיד בשיעור. אפילו אחרי חתונתו של אבא, בזמן שהיה בחאדזין או הרבי הי' בווארשה, נכנס אבא לשיעור. השלישיה היו בידידות יתירה ביניהם עד כדי כך, שאפילו אחרי חתונתם, כאשר „תפארת יוסף” או אשתו הרבנית היו בווארשה, מקום אכסניה שלהם היה בבית אבא וכן הורי כשבאו לראדזין, אכסניה שלהם

היתה אצל „תפארת יוסף“ קודם שהיה לאדמו"ר. פעם אחת אחרי פסח קיבל אבי בווארשה מכתב מידידו „תפארת יוסף“ בראדזין לקנות בשבילו שני מילונים באיטלקית, כי ברצון „ארחות חיים“ לנסוע לרומא בענין התכלת ושניהם רוצים ללמוד איטלקית. אבא כמובן קפה את המילונים ושלחם לראדזין. לחג השבועות נסע אבא לראדזין והתאכסן בביתו של „תפארת יוסף“. בשעה שאינה לא יום ולא לילה תהה אבא על קנקנו בידיעתו במילון האיטלקי ומצאו בקי בכל המילון. לאחר שחזרו ממסעם לרומא, ובעל „תפארת יוסף“ התאכסן אצל אבא ז"ל, סיפר לו כי המילון היה לו לעזר רב, ולא עוד אלא בידיעתם באיטלקית נסתייעו גם נוסעים אחרים. אתם באניה נסע גם אציל פולני ידוע עם אשתו שיצאו לטיול בעולם. לא ידע האציל אף מלה אחת בשפה האיטלקית והרגיש עצמו בודד באניה, ובאמצעותם, שהכירו בהם שהם מפולין, יכלו לבוא בדברים עם יתר הנוסעים. וכך דבק בהם ולא עזב אותם, ונתאכסן אתם במלון אחד ובכל דבר ביקש עזרתם. עוד סיפר כי עד בואם לרומא לא ידע כי „ארחות חיים“ מפורסם כל כך בעולם. כי המלון היה הומה כל היום אורחים שבאו לבקר את הרבי, רבנים, מלומדים מבני-ברית ומשאינם בני-ברית. ובאמת באמצעותם קיבל הרשיון לבקר במוזיאון שבוואטיקן ולראות שם הדברים הנחוצים לו בענין התכלת.

בין כך ובין כך שונא רבנים

באסיפת אדמו"רים ורבנים בווארשה בשעתה, שדנו בשאלת החינוך היהודי, השתתף פקיד ממשלתי יהודי וכן נציגי קהילת ווארשה גם מזרמים חילוניים ואפילו אנטי דתיים. החילונים טענו נגד לימוד התלמוד — סוגיות ומסכות שונות — לצעירים, ובמקום זה אמרו, הם מסכימים ללימוד מסכת אבות שכולה הוראת מדות טובות, אחד מהם אף הוסיף שהוא עצמו לומד ומשנן לילדיו פרקי אבות. גענה „תפארת יוסף“ ואמר: אתה ושכמותך אינכם זקוקים למסכת אבות, שכן שנינו באבות: „אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות“, אתה בלאו הכי שונא רבנים ורבנות...

עמקות פסיכולוגית

הרא"מ ליפשיץ (כתבי א. מ. ליפשיץ, הוצ' מוסד הרב קוק, תש"ט, חלק ב), במאמרו על הרב קוק ורוחב דעתו, כותב:

„שמעתי פעם מפיו הערות לפסיכולוגיה מודרנית, לפילוסופיה הודית. הוא העיר פעם שבספרו של ר' יעקב מראדזין (הינו: „בית יעקב“) יש רעיונות פסיכולוגיים קרובים לשיטות חדשות“.

סדר יומו של יצר הרע

בעל „תפארת יוסף“ היה אומר: בחוצות כרך וארשה מצוי יצר הרע, לפי סדר יומו, רק משעת הצהריים ואילך. משעת שחרית עד הצהריים הוא מתעסק ברבנים ובעלי-בתיים מתנגדים. קודם כל חולק הוא כבוד לרב מרבנן, משכים ומוליכו למקוה ואחר-כך מביאו לבית-הכנסת. ובינתיים, בדרך, משיג אצלו מה שמשיג. מכאן נלווה יצר הרע לבעל-בית-מתנגד ומושיבו ללמוד דף גמרא ובכך מוציאו לעסקיו ברחוב, ובינתיים מטה אותו מדרך הישר. רק משגומר יצר הרע מלאכתו אצל אנשי צורה הללו הוא נטפל אל פשוטי עם בחוצות הכרך ללכדם ברשתו (מפי הרב א. י. ברומברג).

לא מן השם...

פעם הגיע לווארשה אדמו"ר האחרון רבי שמואל שלמה זצ"ל (הי"ד) ושבת בה שבתו. בבוקר הלך להתפלל בבית החסידים הראדזיני החדש שברחוב מריינסקי. הבחין הרבי בחלק מהמתפללים בהליכותיהם ולבושיהם, שלא תאמו לדרכה ולשיטתה של חסידות איזביצא-ראדזין. ניגש אל הגבאי, ולקח מידו את המפתחות, ביקש מהקהל לעזוב את בית החסידים וסגר את שעריו במנעול. הוא עצמו יצא לבית החסידים הקרוב של אברכי חסידי גור ברחוב טווארדה 18, ושם התפלל אותו שבת.

כששאלוהו על כך, השיב: להונות עצמם ואחרים בשם איזביצא-ראדזין, לא למדו באיזביצא-ראדזין.

תלמידי ישיבה — רק ללימוד התורה

לתלמידי ישיבות „סוד ישרים“ מיסודו, לא הניח לבוא ל„שולחנות“ שלו. הם חייבים להקדיש כל זמנם ללימוד התורה.

ביטול אכילת „ימים“

בישיבתו „סוד ישרים“ ביטל את המנהג, שהיה נפוץ בימים ההם, שהתלמידים היו אוכלים „ימים“ אצל התושבים. הדבר גורם בזיון וביטול זמן יקר מאד לבני הישיבה — אמר. על כן דאג לספק לתלמידים את צרכיהם ממטבח כללי ומקופה כללית (מסיפורי רי"ל לוינ).

לחיות על קידוש השם

אדמו"ר האחרון זצ"ל (הי"ד) היה בווארשה ביום כב בטבת ה'ת"ש (3.1.1940) וגר ברחוב פאויא 10, שם גרו עוד כמה מגדולי הרבנים שהגיעו לווארשה מיד עם פרוץ המלחמה.

הרבי, בניגוד לדעת רבים, תבע להתקומם, והיה מראשי ומראשוני הקוראים לא להשלים ולא להיכנע. דרש התנגדות פעילה בכוח לחיילי היטלר ולהתעללותם ביהודים עוד לפני הקמת הגיטאות. עם הקמת הגיטאות קרא לצאת ליערות ולהצטרף לפרטיזאנים ואסר שיתוף פעולה עם השלטונות הגרמנים, בכל צורה שהיא.

יחד עם זה תבע מכל יהודי שיכול להציל עצמו, שיציל עצמו בכל דרך שהיא, אפילו מתוך הסתרת יהדותו! (מפי הרב אברהם קרול).

*

רבים תמהו על כך ושאלו: הא כיצד? אלא באמת אין כל חדש. דברי הרבי תואמים את דברי „מי השלוח“ (חלק א, עמ' קעב, ד"ה „תנא שמעון בן עזריה אומר“), ואלו דבריו:

„אף במקום שאדם מוסר נפשו על קדושת השי"ת, שידמה למראית עיניו כי אין לך דבר ברור מזה שהוא מקיים רצון השי"ת, אך באמת גם בזה צריך בירור, אם יהיה בזה כבוד שמים — — — אבל במקום שיבוא עלידי מקטרגים, שרוצים לדחות את האדם מהחיים, להם אין צריך לשמוע, ויראה להנצל מהם בכל היכולת".

נספחים

- נספח א. הקדשה מאת ר' יהודה אבן שמואל
- ב. " מכתב מהגאון רבי גרשון העניך בעל התכלת זצ"ל להגאון רבי חיים ברליון זצ"ל בירושלים
- ג. " תקודה לפרשת הצביעה
- ד. " מכתב מבית בעל "תפארת יוסף" בראדווין אל בית הרב יואל הרצוג בפריס
- ה. " קטעים תמציתיים ממאמר "תולעת תכלת" מאת הרב שם טוב גפן ז"ל
- ו. " זה הספר אליאב בן אחיסמך
- ז. " תמיהתו של רב, עורך קונטרס "תל תלפיות"
- ח. " מכתב של בעל "תפארת יוסף" לר' עקיבא יוסף שלזינגר בעל "הלב העיברי"
- ט. " אזהרה מהרמנים הגאונים היושבים על כ"ה (בסא הדין) בעואב"י (בעיר ואם בישראל), ווילנא
- י. " הוו מתונים בדיון (תשובה לאזהרה)
- יא. " לשון חכמים תיטיב דעת (משלי טו, ב)
- יב. " ודעת זה סדר טהרות (תשובה לאזהרה)
- יג. " ערך מערכי "תולדות הפוסקים"
- יד. " ארוכה ומרפא
- יז. " הפעולה להצלת הרבי האחרון בראדווין

נספח א

הקדשה מאת ר' יהודה אבן שמואל

באור ליום חמישי לסדר „כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע“, כ"ג שבט
ה'תשכ"ח עיה"ק ירושלים — רשם ר' יהודה אבן שמואל, בהגישו לי
את „מי השלוח“ עם הערותיו, שורות אלו:

לידידי עוז, ר' שלמה זלמן שרגאי, הקשור בכל גימי נפשו
באדמו"רי איזביצא-ראדזין ובתורתם, העמוקה מני ים,
ובזכות זה זכה לעלות ולהעלות, ללמוד וללמד, ולגלות
את אור היהדות לעיגי כל הרוצים לראות, מוקדש טופס זה
של „מי השלוח“, שעיינתי בו שנים והדגשתי בו כל שזכיתי
להבין בו, וציינתי בו ציונים, לתועלת למי שיבוא להכין
מהדורה חדשה מספר מופלא זה.

באהבה ובברכה מרובה

יהודה אבן שמואל

נספח ב

מכתב מהגאון רבי גרשון חנוך העניך בעל התכלת זצ"ל
להגאון רבי חיים ברלין זצ"ל בירושלים

המכתב המקורי בכתב ידו של הרבי מראדזין זצלה"ה, וכן המעטפה של המכתב שעליה מצד שני חותמת של הרבי מראדזין ובאמצעיתו סמל ארי', נמצאים בעזבונו של הרב ר' אריה לוי זצ"ל בירושלים, שהואיל בטובו בזמנו להשאילם לי וצילמתים. כן הואיל להעתיק את המכתב בכתב ידו כדי להקל על הקריאה. ואני מכיר לו תודה בזה.

מכתבו של ר' חיים ברלין זצלה"ה שעליו משיב הרבי מראדזין אינו ידוע, אולם ב"מאמר פתיל תכלת" (סג, ב, ד"ה "וראיתי") נאמר בין השאר: "ואפריון נמטיה לידידי הג' ר' חיים ברלין מ' שהעיר אותי לזה וכו'". וכנראה שהמכתב המתפרסם בזה מכוון לדברים האמורים, שמלבד תשובתו של הרבי מראדזין ב"מאמר פתיל תכלת" ענה לו במכתב זה:

בעזה"י אור יום ב', ה' דחנוכה תרמ"ט ראדזין.

ממגד שמים מעל ישא ברכה ושלוש לכבוד ידידי הרב הגאון הגדול המפורסם גבר חכם בעוז סיני ועוקר הרים, חוטר גזע תרשישים, כש"ת מ' חיים ברלין יך שרשיו כלבנון.

על יקרת מכתבו מאחרית השנה הוחלטני עד כה מלהשיבו, כי לא מצאה ידי די השיב כי רבת עבדתי להוציא מוצות התכלת לפועל ולמעשה ועד עתה לא עלה בידי. אכן בימים האלה ימי המצוה עזרני ד' ובעזרו עלה בידי אחר יגיעה רבה והודות לה', כי הצליח אותי לזכות את הרבים

במצוה הזאת. כן יעזרני ד' להגדיל ולהרבות תורה ומצוות ולראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ומצוות לאויו"ש.

עתה הנני להשיב מפני הכבוד. אשר הערני הדר"ג, כי המצוה הזאת מוחזקת היא אצל כל ישראל לנגזז ולהוציא דבר מחזקתו צריך עדות ברורה, אמנם אנכי לא כן עמדי כי לא נתיאש מלב ישראל לבלתי מצא, ועיינינו הרואות דברי הרדב"ז אשר הבאתי ב"שפוני טמוני חול" כב, ד"ה "ומצאתי" כי עומד להתבקש ולמצא כן. אף בימינו נחזה בתשובת הרב הגאון הגדול מתון ומסיק, הרב בעל "חמדת שלמה" בחלק אהע"ז סצ"א, אשר השיב להרב הגאון הגדול, חריף ומקשה, בעל "ברית אברהם" ולקח לו לדוגמא את התכלת שעומד הוא להמצא עפ"י סימנים. ואף גם אם נתיאש לגמרי הרי הסימנים מובהקים שבמובהקים, ומש"כ הצטרפותם כדאים הם להוציא דבר אף מחזקה גמורה.

ובענין נאמנות, אף אם היא נגד חזקה, מלתא דעבידה לגלויי אף עד אחד, דלא מהימן כבתרי, נמי מהימן, ובשגם סבר הראיתי לפני רבים קרובים ורחוקים את כל מלאכת המעשה עם כל הסימנים, וכן פרסמתי במאמרי "פתיל תכלת" שכל הרוצה לראות הריני מוכן להראותו.

ומה שכתב הדר"ג בענין לא תתגודדו (,עין התכלת" קכה, א, ס"ב), הלא דין דלא תתגודדו מפורש ביבמות (מד, א) פלוגתא דאביי ורבא, דאביי סבר דבשני בתי דינין בעיר אחת שייך לא תתגודדו, ורבא סבר דרק בבי"ד פלגא עבדו כב"ש ופלגא עבדו כב"ה, אבל הוא רק בבי"ד. והרמב"ם ז"ל פסק כרבא. אכן הוא רק בבי"ד, ובחנהגת הוראת איסור והיתר, והש"ך ז"ל בס"ס רמ"ד אות י' כתב שישאו ויתנו בדבר עד שיסכימו שניהם לדעה אחת. וניגע לעצמנו שאם יבואו לשאת וליתן בדבר משני הצדדים: זה יאמר יש לנו הלכה בחוהה מן התורה ומן הפניאים ומן הכתובים וראיות מרובות מדברי הש"ס והירושלמי וגדולי האחרונים והראשונים שזהו התכלת שצותה התורה,

וכן הוא עשיתו, ומה יענה שכנגדו: אף אני בחלומי!
 גם לי יש להציב כנגדו גמטרי' תכלת שהיא „שנאת חנם”
 וקנאה. ובמה ידונו אלה כנגד אלה. מיום שהוצאתי את
 המאמר „פתיל תכלת” הגיעני חבילות תשובות והשגות,
 אכן כולם הם רק פלפול בענפים ופרטים מיותרים כדרך
 המפלפלים בקנאת סופרים, אך בשורש הדין בעיקרו אין
 גם אחד שיגיע להלכה. ואף גם על זה השבתי בעזה”י לכל
 אחד בטוב טעם ודעת ואקוה לדי' שיעזרני לגמור המצוה
 לזכות הרבים, והנני למלאת בקשתו אשר בקש במכתבו,
 „תכלת ישלח לי כאשר יגמור”, והנני שולח בזה ארבע
 כריכות תכלת כשר והדר, וה' יושיעני שנזכה לראות
 בגדי כהונה בבית המקדש ולהקריב קרבנות חובותינו.
 והנני נאמן באהבתו הדוש”ת שלומו וטובו כל הימים.

הק' גרשון חנוך העניך בהרב
 הגאון הקדוש מאיזביצא זצלה”ה

מן הסיום — „והנני למלאת בקשתו אשר בקש וכו'” —
 נראה שר' חיים ברלין זצלה”ה ביקש מהרבי מראדזין להמציא לו
 את התכלת. אולם לא מצאתי בשום מקור, ולא עלה בידי לברר,
 אם ר' חיים ברלין הטיל תכלת בציציותיו או לא. אמרו לי זקני
 ירושלים שהיתה לו טלית של תכלת שהיה מתעטף בה ומתפלל
 בצנעא, ביחידות.

נספח ג

תעודות לפרשת הצביעה

חוות דעת הסתדרות הכימאים בישראל

אחרי הצלחה זו שהצלחנו בצביעת התכלת ענו אמן גדולי הכימאים בישראל.

והרי חוות דעת מאת המעבדה כימית של הסתדרות הכימאים בישראל:

מעבדה כימית של ההסתדרות הכימאים בישראל

סניף תל-אביב

מכון לבדיקות אנליטיות וחקירות תעשיות

רח' יהודה הלוי 30

מס. 6558

תל-אביב 6.11.1952

לכבוד — ועד חסידי רדזין תל-אביב

א.נ.,

לפי בקשתכם, בוצע בפני הח"מ ביום ג' לחודש מרחשון תשי"ג על-ידי מר יונה שפיזאייזן ובנוכחות נציגות חסידי רדזין ה"ה: השיל שפירא, פנחס ליסטנברג, יהודה טננבוים ויעקב ליגר נסיון של צביעת ציציות צמר בצבע תכלת.

בנסיון זה השתמש מר שפיזאייזן בהפרשת הדג הנקרא לפי הרב מרדזין: „קעפאלי פאדי“ ולפי הרמב"ם: „חלזון“ שהובאה

ע"י חסידי רדזין ועוד כימיקליים מסוימים (סוממנים" לפי שפת
החמב"ס) שנלקחו במעבדתנו, שאינם צבעים ואינם מכילים צבעים.

אנו מאשרים בזה שהכימיקלים (הסוממנים) שהשתמש בהם
מר י. שפיזאייזן אינם חמרי צבע העלולים כשלעצמם לצבוע את
הציציות, כי אם ריאקטיבים שבתכונתם לעזור לתהליך הצביעה.

בכבוד רב,

אינג' ש. רוזנפלד   אינג' מ. שטיין

מנחם גרינפלד מהנדס כימאי

אישור מרן הגרי"א הלוי הרצוג על נסיון הצביעה בביתו
כבר פורסם בחלק א מספרנו, עמ' 169, נספח ב.

נספח ד

מכתב מבית בעל „תפארת יוסף” בראדזין אל בית הרב יואל הרצוג בפריס *

זה העתק מכתבו של ר' יהושע מאיר קייטלגיסר, שמשו של האדמו"ר בעל „תפארת יוסף” בראדזין, שכתב אל הרה"ג רבי יואל ליב הלוי הערצאג זצ"ל אבד"ק פאריס (אביו של ומרן הגרי"א הרצוג זצ"ל) בתשובה למכתבו של הרב אל בעל „תפארת יוסף” בדבר דרכי צביעת ציצית בדם החלזון שמצא בעל „ארחות חיים”.

(מכתבו של הרה"ג רבי יואל ליב הלוי הערצאג ז"ל — אי אפשר היה להשיג).

בעזהש"י יום ג' בשלח שנת שוב"ע חיי"ס ברכ"ה ראדזין

„החיים והשלום יחדיו יצומדו על ראש כבוד

הרב המאה"ג שוחר טוב וכו' כשת"מ

יואל ליב הלוי נ"י הערצאג

אבד"ק פאריס

„אחדשכ"ת! מכתבו הסגור מיום ד' בא העבר, הערוך לכ' אדמו"ר שליט"א, לנכון הגיע, והיות כי איננו בפה ביתו לשעה, שנסע מפה זה איזה ימים, ובידי יש כח למלאות דרישת כת"ה אבוא בזה להודיע כי החבילה של תכלת יקבל כת"ה ע"י פאסט ד' חוטינ חותם בתוך חותם, כדת תוה"ק, מוסגר בזה.

* מכתב זה קבלתי מהרבנית שרה הרצוג תחי'.

„ואשר כת"ה דורש הנהו לדעת, בכדי להודיע, שהתכלת הנמצא בפה הוא מתמצית דם החלזון ולא ממין צבע זולתו, ואנכי הנני היודע בטיב מלאכה הזאת הנני לבאר לפניו את כל מיני הסממנים המתערבים אל (ה)דם החלזון וכל מי שיודע ומכיר מהות הסממנים ידע כי הנן כולם משוללי כל צבע ומראה כולם לבן, ומהם כמראה מים בעלמא, לבד הדם שהוא בעל מראה. דם החלזון הנמצא בתוך השלפוחית מראהו שחור כדיו וקרוש הוא עד כי ישבר ויהיו לרציצים מרוב חוזקו. הדם הזה שמים ביורה עבה מאוד ומצטרפים בה שחיקת ברזל היוצא מתחת המוריגה, וגם סם לבן הנקרא Potasz, ואחרי השהי' בתוך הבערת אש גדולה וחזקה כשעות ארבע(ה) או חמש(ה), עד כי התבערה בוערת חוצה ופנימה כאשה של גיהנם, אזי ניתכת [ניתכים] הדם, הברזל השחוק והסם הלבן ויעשו לבתר אחד. אח"ז מריקים מתוך היורה העבה את כל המרקחת הזאת ומשימים אותה ביורה גדולה מאוד ומים צלולים הרבה עד מאוד ומבעירים אש תחת היורה הגדולה, והמרקחת הזאת עם המים הצלולים מתבשלים איזה ימים (דעת לנבון נקל כי מים צלולים מהצורך מדי פעם להוסיף ולשטוף כי טבע האש לכלות המים בכח הבישול). אח"ז שמים את כל התבשיל הזה על משמרת [מסגרת] ומקבלים את המים הצלולים שהדם נתבשל בס' וגשאר תמצית הדם כלול במו, היינו: המרק, ושמים אותו מרק שוב ביורה נקי' על גבי האש ומתבשלת שוב זמן עד שנעשית ע"י הבישול גושית, ואח"ז מריקים אותה על גבי ספלים ומתדבקת בדופני ושולי הספלים גלדין גלדין ומסנגים ושופכין המים מתוך הספלים ומקבלים את הגלדין הדקים והוא עיקר ותמצית הדם. מראה התמצית הוא כמראה מלח עבה ביומא דענגא דונקעלווייס [לבנה כהה]. חלק מזה המלח משימים לתוך יורה זכה ומים צלולים במדה וגם סממנים היינו: Tartar deporat Amani muriatie Acid sulfurie, ומשימים גם את הצמר הטווי לשם ציצית ולשם תכלת של מצוה. ומבעירים אש תחת היורה וכן שוהים עד שקולט(ת) הצמר את הצבע מתוך היורה והמים נשארים ביורה. ושוהים

שוב כשיעור הראוי ומכינים שוב יורה מלאה מים צלולים ומערבבים בתוך המים מעט מן הסמים הנ"ל, ומבעירים אש תחת היורה עד כדי חימום ושמים שוב הצמר הצבוע ומשהין אותו בכדי שיעור וזה גמר צביעתה [של התכלת]. כי אחרי שקלט(ה) הצמר את הצבע ביורה, שבה (ה)דם החלזון עם הסממנים, מחמת שטרוד(ה) למבלע לא פלט(ה) על החוטין מראה הראוי. וחבוקה וטמונה בה ובזו היורה של מים חמים האחרונה מתעורר הגוון האמתי גם למעלה כמו שנמצא בלוע בתוך הצמר. זהו כל אופן עשיית הצבע וצביעת הצמר לתכלת של מצוה. באין יותר הנני המוקירו ומכבדו כערכו הרם בלתי מכירו דו"ש.

יהושע מאיר קייטלגיסער

הכותב בבית האדמו"ר שליט"א

„הערה. בל יטעה הקורא בדברי שהתכלת נצבע פעמים, בראותו כי שמים פעם שנית הצבע אל תוך היורה, ידע כי ביורה הזאת אין משימים שום צבע והוא רק לעורר את הצבע הקלוט(ה) זה מכבר בצמר, שקלט(ה) מהיורה שהושם בה (ה)דם החלזון עם הסממנים כנ"ל. והמים שביורה השני' הרי הם מים בעלמא והסם הניתן בה מעט מן המעט הוא רק לנקותה מכל סיג ואבק ולהעלותה בהירה וזכה".

נספח ה

קטעים תמציתיים מ,,מאמר תולעת תכלת"

מאת הרב שם טוב גפן ז"ל

מחשובי הוגי הדעות ואנשי המדע הדתיים היה מחבר המאמר, יליד כפר בריביס, פלך קיוב, אוקראינה, ברוסיה. מגזע רבנים-אדמו"רים, מחסידי ברשד.

נולד בכו בניסן ה'תרסז. עלה לארץ בשנת ה'תרסו. הורה בפ"ת והתיישב במושב בית-ווגן. הטיל תכלת בציציותיו. היה ממקורביו של מרן הגראי"ה קוק זצ"ל וכמה מחקריו העיוניים פורסמו בקובץ „ניר" בעריכת הרב קוק.

ידוע היה בספריו שיצאו לאור. הניח אחריו הרבה כתבי יד והם נמצאים בגנזך של מוסד הרב קוק, בכללם גם פרקים מן המאמר „תולעת תכלת" המתפרסם כאן ברשותו האדיבה של מוסד הרב קוק.

וזה הקו לדמותו שהעלה על הכתב במו עטו:

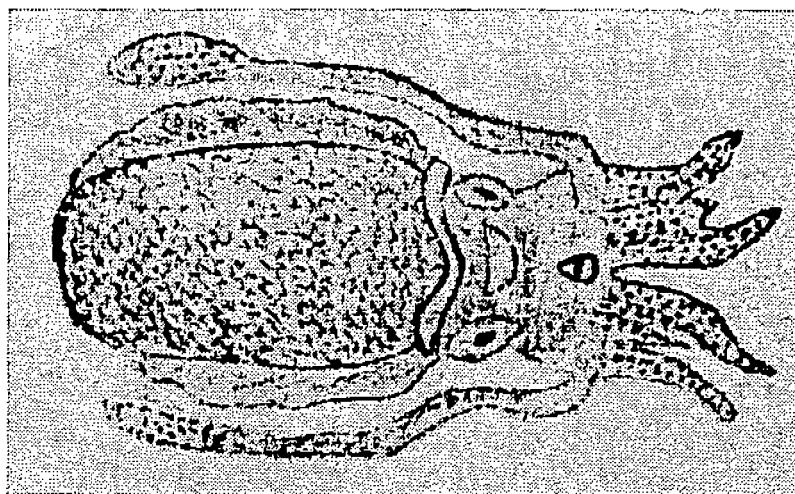
„האזיר הטמא של חוץ לארץ, בכלל, ודור המהפכה שבארץ הרשעה בפרט, חברו יחד להסיר לב הנוער מאחרי אמונת ד', המושרשת בתוך נפשותיהם ולהביט על תורת השוא של מרכס-אנגלס וסיעתם בעיני אמונת אומן שאין אחריה כלום... על כן קדמתי לברוח ארצה ישראל (זה הטעם שהיה כמוס וחתום בתוך לבי ולא גליתיו לאיש) שהיא טהורה ואזירה טהור, כדי להפסיק את הזוהמה משרשה. מנוי וגמור אצלי, שאיש ישראל בארצות הגויים ילכו דורותיו

הבאים אחריו הלוך וירוד, דור אחרי דור, עד שיגמור בטמיעה גמורה וחלוטה ח"ו, בעוד שאיש ישראל היושב בארץ ישראל, אף שהוא בעצמו קרוב לטמיעה ח"ו ילכו בניו אחריו הלוך ועלה, דור אחרי דור, עד שישבו סוף כל סוף, אל היהדות הגמורה והחלוטה, לד' ולתורתו. זה כוחה של ארץ ישראל!".

החלזון

לפי הצילום בספר „מאמר תולעת תכלת“

(חמשת אלפים תר"נ)

הסנפירים צמודים לגוף החלזון לכל ארכו. רק בגלופה יצאו כאילו נפרדים מגוף החלזון. (שז"ש)

תניא בתוספתא דמנחות פרק תשיעי: „תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, שלא מן החלזון פסולה“. ובגמרא (מנחות מד, א): „ת"ר חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים“, פיהש"י: „לפיכך שאינו עולה אלא אחת לע' שנה דמיו יקרים“, מכל זה נראה דעיקר סימני החלזון הם שניים: א) גופו דומה לים; ב) ברייתו דומה לדג, ומה שאמרה הברייתא „ועולה אחד לשבעים שנה“ הוא אך לתת טעם מפני מה דמיו יקרים.

וברהמב"ס הלכות ציצית (פ"ב, ה"ב) כתב וז"ל: „ואחר כך מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי". ומה שיש לשאול בזה הוא:

שאלה ראשונה: ממה למדו חז"ל לאמר כן, שתכלת איננה כשרה אלא מן החלזון בלבד, הלא תכלת סתם כתוב בתורה, ומה לי מן החלזון או שלא מן החלזון ובלבד שהיא מראה תכלת?

שאלה שניה: הסימנים שמנו חז"ל בחלזון, האם הם דאורייתא וסמכינן עליהם, או דומה לדאורייתא הם ולא סמכינן עליהו (חולין סד, א)?

שאלה שלישית: ממה למד הרמב"ם לומר שהוא מצוי בים המלח ושדמו שחור כדיו?

א

הנה על השאלה הראשונה כבר עמד הגאון בעל „תפארת ישראל" במאמרו „בגדי קודש" הגספח למשניות מועד, אולם אשר העלה הלכה למעשה דבאמת אין צריכין לתכלת חלזון כלל אלא העיקר שתהיה מראה שמים המתקיים, כבר השיב עליו הרב הגאון בעל התכלת במאמר הנכבד „שפוני טמוני חול" מהתוספתא שאם שלא מן החלזון פסולה. ובאמת כל דבריו של בעל „תפארת ישראל" שם, אינם מיוסדים. כי הנה הראיה שהביא שם מהש"ס ז"ל: „וכן נראה מלשון הש"ס (מנחות מב, ב) דא"ל אביי לרב ושמואל: האי תכילתא במה צבעיתו לה? מדלא אמר במה צבעינן לי? משמע דלא שאל לי? כי המלה מהו תכלת, דכבר ידע שפירושו הוא צבע „בלויא" כזוהר הרקיע, ושאינו משתנה יפיו, וכדקאמר הש"ס בתר הכי, רק שאל לו: אתון במה צבעיתו לי? משמע וודאי ברור דאפילו כשיצטענו בדבר אחר אם רק יעמוד ביופי מראיתו כשר אף לציצית, עכ"ל. אולם אחרי בקשת המחילה מכבוד תורתו הגדולה, הנה זכרוננו הטעהו והגאון ז"ל לא העתיק את מאמר הגמרא כמו שהוא, על כן יצא לו משפט מהופך, וכן היא הגירסא בגמרא שלפנינו שם (מנחות מב, ב), וכן הוא בהלכות קטנות להרי"ף והרא"ש: „אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה — האי תכילתא היכי צבעיתו לה? אמר ליה:

מיייתנין דם חלזון וסיממנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא (מוך) ושרינן ליה להווא ביעתא וקלינן ליה לאודרא. שמע מינה תלת: שמע מינה טעימה פסולה, ושמע מינה דבעינן צביעה לשמה, ושמע מינה טעימה פסלה. היינו טעימה פסולה היינו צביעה לשמה: אמר רב אשי: מה טעם קאמר: מה טעם טעימה פסולה משום דבעינן צביעה לשמה. עכ"ל הגמרא.

רואים אנו מזה: א) אביי שאל לא את רב ושמואל אלא את רב שמואל בר רב יהודה, ומזה נראה כי בעל „תפארת ישראל“ כתב דבריו לא מתוך הספר אלא מכוח זכרונו בלבד ועל כן נתחלף לו רב שמואל בר רב ושמואל; ב) אביי לא שאל על מהות הצבע (במה צבעיתו ליה) כי אם על איכות הצביעה (היכי צבעיתו ליה), היינו: שאל אותו באיזה אופן יצבעו את התכלת שלא תהיה נפסלת, וכנראה מהמשך המאמר בגמרא שם דקדם לזה, הביאה שם הגמרא מחלוקת התנאים אם בעינן טויה לשמה או לא ועל זה מובאת שאלת אביי, אם יצבעו התכלת לשמה אם לא. ומסיק שם להלכה מאיכות הצביעה, שמסר לו דבעינן צביעה לשמה. אם כן אין לו ענין כלל למהות הצבע ולא שאל לו על זה כלל. וגם הוא ידע דאיננו כשר אלא מדם חלזון בלבד כדאיתא בתוספתא. וכן היא הראיה השניה שהביא ז"ל שם ב„בגדי קודש“: „וכן משמע כמו שם (מג, א) בדקוה להצבע בבדיקה שהזכיר רבי יצחק ונתקלקל הצבע, וחזרו ובדקוה בדרב אדא וחזר ונתיפה ורצו לפסלו, א"ל רב אחאי הא לאו תכילתא ולא קלא אילן, משמע דאם רק אינו קלא אילן, אף שלא נצבע מהחלזון, עכ"פ מדאינו משתנה מינופיו כשר בין לציצית בין לבגדי כהונה“, עכ"ל. אולם בגמרא שלפנינו איתא כך: „מר ממשכא אייתי תכילתא בשני רב אחאי, בדקוה בדרב יצחק בריה דרב יהודה ואיפרד חזותיה, בדרב אדא — ואישתנאי למעליותא, סבר למיפסלה, אמר להו רב אחאי אלא הא (כן הוא בגמרא שלפנינו דפוס זיטאמיר, ודפוס וילנא הנ"ל נדפס בצדו: צ"ל: אלא האי) לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא, אלא שמע מינה שמועתא אהדי איתמר: היכא דבדקנא בדרב יצחק בריה דרב יהודה —

לא איפרד חזותיה כשרה, איפרד חזותיה, בדקין לה בדרב אדא בחמירא ארכסא (שאור קשה) אישתני למעליותא כשרה, לגרועותא פסולה". עכ"ל הגמרא הצריך לענינו.

ממימרא זאת נשמע כמה מילי מעלייתא: א) מלשון רב אחאי דאמר, „אלא הא לא וכו' אלא שמע מינה וכו'". נראה ברור דמימרא דרב אחאי לא יתפרש בניחותא, כנראה מדברי בעל „תפארת ישראל", אשר רצה לומר דכוונת רב אחאי הוא שתכלת זאת שבדקנוה תחלה בדרב יצחק ואח"כ בדרב אדא ואישתניא למעליותא, היא לא תכלת חלזוני ולא קלא-אילן אלא מין שלישי, ומזה שהגמרא פסקה הלכה דכשרה, רצה להוכיח שכל שאיננו קלא-אילן, אף שגם איננו תכלת חלזוני, בכל זאת כשר. אולם כל רואה יראה לשון הגמרא שהבאתי ומהמשך הדבר שם, דרב אחאי בתמיה אמר למלתיה, דמיתמה על מי שרצה לפסלה משום דסבר שמעתתא חדא, חדא הן, כאמרו דבדיקת רב יצחק היא בפני עצמה ורב אדא בפני עצמה. הנה יצא לו מזה דהאי הוא לא תכלת ולא קלא-אילן, וזה לא יתכן — כי אין בין התכלת והקלא-אילן דבר אמצעי אלא כל מראות התכלת הן: או תכלת חלזוני, או קלא-אילן, כי כל אשר אינו תכלת חלזוני ייקרא בשם קלא-אילן. ולכן, מכוח הסתירה הזאת מן ההכרח לומר דשמעתתא אהדי איתמר, והאי דאיפרד חזותיה בבדיקה הראשונה ואישתני למעליותא בבדיקה השניה הוא תכלת חלזוני וכשרה, זה הוא הפשט האמתי במימרא הנ"ל ומזה יצאה לנו האיייה הפוכה ומראיית בעל „תפארת ישראל", כי רק תכלת חלזוני כשרה וכל השאר הן פסולות.

ב) ממימרא זאת נראה ברור כי אין כל יסוד למה שרצה הרב בעל „תפארת ישראל" לומר כי עיקר תנאי התכלת הוא עומדת ביפיה וסמך את דבריו על לשון הרמב"ם שהעתיק בזה: „תכלת האמורה בתורה בכל מקום וכו' תכלת שבציצית צריך שתהיה צביעה שעומדת ביפיה ולא תשתנה, ואם צבעו צביעה אחרת, אף שהוא כעין הרקיע, פסול לציצית", עכ"ל. ומקור מצא לדברי הרמב"ם האלה בגמרא בבדיקת רב יצחק, דאי איפרד חזותיה פסולה, ולפי דעתו קיבלו חז"ל דרך משמעות מלה תכלת,

שיהיה צבע מראה רקיע שאינו משתנה. אולם ממימרא דגמרא שהבאתי נראה ברור כי אי ההשתנות איננו תנאי הכרחי לתכלת דקרא. איפרד חזותיה אם בבדיקה השניה אישתני למעלותה כשרה והיינו שנתיפה קצת אף שלא חזרה לכמות שהיתה קודם הבדיקה הראשונה, דאם לא כן — חזרה לכמות שהיתה כשרה — לא חזרה לכמות שהיתה פסולה היה צריך לומר! וכן מפורש בהדיא ברמב"ם הלכות ציצית (פ"ב, ה"ה), וז"ל: „כיצד בודקין אותה עד שיודע וכו' אם עמדה בעינה ולא כהתה, כשרה ואם כהתה, לוקחין בצק וכו' ונותנין את זו התכלת שנישתינת בתוכו ואופה הבצק בתנור ומוציאין התכלת מן הפת ורואין אותה, אם כהתה ממה שהיתה, פסולה ואם הוסיף עינה והושחרה יותר מממה שהיתה קודם האפיה, כשרה". הנה נראה ברור מזה, דאם רק הושחרה יותר מממה שהיתה קודם האפיה והוא אחר הבדיקה הראשונה שלא חזרה לכמות שהיתה קודם הבדיקה הראשונה בכל זאת התכלת שנישתינת עצמה כשרה. ולא עוד אלא שדעת הרמב"ם, העתיקו הרב הגאון בעל התכלת בספרו „פתיל תכלת", היא, דאף אם לא אישתני למעלותה בבדיקה השניה, רק עמד בעינו כמו שהיה אחר הבדיקה הראשונה ולא אישתני לגריעותא, גם כן כשרה אף שאיפרד חזותיה בבדיקת רב יצחק ולא חזרה כלל, הרי להדיא דלא בעינן כלל שתהיה עומדת ביפיה.

והראיה שהביא מהרמב"ם, לא העתיק את דבריו כמו שהם, על כן יצא משפט מעוקל, כי זה לשון הרמב"ם (הל' ציצית פ"ב, ה"א): „תכלת האמורה בתורה בכל מקום הוא הצמר וכו' והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביפיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהיא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי פסול לציצית", עכ"ל הצריך לענייננו. הנה נראה ברור מדבריו, כי עיקר התכלת הוא שתהיה הצביעה ידועה, ואילו ההפך הפסול — שאר כל הצבעין המשחירין, ואלמלי עיקר תנאי התכלת היה עמידת-

היופי, היה לו לציין הפסול: השתנות-היופי? וכן המב"ם בפירושו להמשניות לא מנה אלא התנאי הזה, כי זה לשונו שם באמצע דבריו: „שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום ועל כן אנו עושים בלבן לבדו“, עכ"ל. הרי שלא מנה מתנאי התכלת רק מה שצריכה להיות תכלת ידועה. ואמנם התנאים „שעומדת ביפיה ולא תשתנה“ שהזכיר הרמב"ם בספרו, הלא הם אינם אלא שתי הבדיקות שזכרו בגמרא וכתבם הרמב"ם להלן בהלכה ה', והיינו: שעומדת ביפיה עד כדי כך, שאם בבדיקה הראשונה לא עמדה ביפיה הנה לא תשתנה לגריעותא על ידי הבדיקה השניה, שכן הוא באמת דעת הרמב"ם שבבדיקה השניה אין צריכים שנוי לטוב דוקא אלא גם אם לא נשתנה לטוב אם רק לא נשתנה לגריעותא גם כן כשרה. ובזה מדוקדק היטב לשון הרמב"ם בכפל לשונו: „היינו שעומדת ביפיה“, „היינו לא תשתנה“ — לפי מה שביארנו את דבריו אין פה יתרון וחסרון מאומה כי כל דבריו המה מסולאים בפז דבר דבור על אופניו.

ובאמת מעיקרא דדינא פרכא, מה שרצה הגאון בעל „תפארת ישראל“ לומר, כי מה דאיפרד חזותיא פסולה הוא הוא עיקר הטעם מהצרכת החלזון לתכלת באשר השם תכלת יורה על קיום הצבע הרי כך הוא לשון הגמרא במנחות (מב, ב): „תכלת אין לה בדיקה והא רב יצחק בדיק ליה וכו' איפרד חזותיה פסולה וכו'“, „מאי אין לה בדיקה“ נמי דקאמר — אטעימה“, עכ"ל הגמרא הצריך לענייננו. והנה, לפי דעת בעל „תפארת ישראל“, איך עלה על דעת המקשן כלל לאמר דפירוש אין לה בדיקה האמור בברייתא הוא כי אין לה בדיקה, לדעת אם קלא אילן הוא, והלא עיקר הטעם דפסול קלא-אילן הוא מפני אי-עמידת-הצבע, ואם כן, זה עצמו הבדיקה שלה?.

ועוד יקשה מאד: לפי דעתו, דעיקר ההוכחה מהתורה הוא שהתכלת צריכה להיות צבע המתקיים, כי כן עיקר הוראת שם תכלת הנזכרת בפסוק, וזה עיקר דין התכלת, אם כן למה באמת הזכירו חז"ל את החלזון לתכלת היכי תלו תניא בדלא תניא הזכירו

את הטפל ועזבו את העיקר? הלא היה לו לומר רק תכלת מצבע המתקיים כשר, שלא מצבע המתקיים פסולה, ולשתוק מחלזון כלל? ואנן נחזה בעצמנו איזהו צבע המתקיים ונכשירה ואיזהו הבלתי מתקיים ונפסלה? אלא ברור הוא כי אין טעם הצרכת החלזון לתכלת תלוי בטבע הצבע כלל וטעם אחר יש בדבר.

והנה אחר כל הדברים והאמת האלה, השאלה הראשונה במקומה עומדת: מנין לחז"ל הא ד"תכלת איננה כשרה אלא מן החלזון בלבד"? אולם באמת הדבר מבואר מברייתא המובאת בגמרא (מב, ב): "טעימה פסולה, משום שנאמר, כליל תכלת דברי ר' חנינא בן גמליאל, ר' יוחנן בן דהבאי אומר: אפילו מראה שני שבה כשר, משום שנאמר, ושני תולעת" (פירש"י); משום שנאמר כליל תכלת, כל תכלת בעינן שיהא כל עיקר מראה החלזון בצמר שלא יהא דבר אחר צבוע בה מתחלתה; אפילו מראה שני שבה, שכבר נצבע בה צמר אחר וזה השני כשר; ושני תולעת, משמע שני, דאפילו מראה שני של זהורית קרוי תולעת וה"ה לתכלת דכתיב נמי בדהוא קראי". והנה קיי"ל בזבחים (מח, ע"א): "דכולי עלמא ויו מוסיף על ענין ראשון ולמדין עליון מתחתון ותחתון מעליון בהיקש", והכא (בברייתא דטעימה) בהא קא מפלגי: מר סבר דרשינן, "כליל" כלפי מראית הצבע היוצא מהחלזון ולמדין תחתון מעליון דגם בתולעת שני פוסל מראה שני שבה, וכמבואר בהרמב"ם (הלכות טמאות צרעת יא, ה"א): "ושני תולעת משקלו שקל ואם טעמו פוסלו כצביעת התכלת", ושני לא דרשינן מלשון שני, ומר סבר דדרשינן שני מלשון שני ולמדין עליון מתחתון, ו"כליל" לא דרשינן ליה לגבי מראית הצבע אלא כפשוטו שיהיה כולו תכלת ולא מצבעים האחרים שלא יהיה בו תערובת מין צבע אחר, או יפרש אותו מלשון גדיל (עיין יומא עב, א וברש"י שם), וכיון דלמדין תכלת וארגמן בהיקש מתולעת שני הנה נלמד ממנו גם כן דצריכין תולעת דוקא, דאין היקש למחצה, והיינו חלזון דהוא מין תולעת, עיין רש"י (סנהדרין צא, א), וז"ל: "חלזון, תולעת שיוצא מן הים אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת", וכן הוא ברש"י בפירוש התורה פ' אמור (ויקרא כא, ד), וכן מבואר בדברי הירושלמי כלאים (פ"ט ה"א), וז"ל: "מנין שהם מותרים בכלאים?

שנאמר: ,ואת יהמצנפת שש ואת פארי המגבעות שש ואת מכנסי הבד שש משזר ואת האבנט שש משזר תכלת וארגמן ותולעת שני', וכתוב: ,פארי פשתים יהיו על ראשם ומכנסי פשתים יהיה על מתניהם ולא יחגרו ביזע', אתה דורש שש משש שש מפארי פארי מפארי: מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים". וכאשר פירש והגאון בעל התכלת בספרו ,פתיל תכלת" (פרט השמיני, אות ה) דהאי ,מה תולעת ושני" קאי על הפסוק ,תכלת וארגמן ותולעת שני" המובא למעלה ודריש: מה צבע השני והוא מתולעת אשר מהותו דבר (גולמי פשוט, בלתי חתוך אברים בגופו) שיש בו רוח חיים אף כל, היינו: התכלת והארגמן, צריכים להיות דוקא מדבר שיש בו רוח חיים. ולא כאשר פירש בעל ,פני משה" וז"ל: ,מה שני תולעת מילתא אחרייתא הוא ודריש ,שני תולעת' דכתיב בבגדי כהונה ופירוש, שהצמר הוא צבוע בדם התולעת וקאמר דה"ה בכל דבר שבא מרוח חיים וצבעו אדום כמו התולעת" עכ"ל. וליתא מתרי טעמא: חודא, לפי פירושו היה לו לומר ,אף כל דבר שבא מרוח חיים' ולא כדאיתא לפנינו: ,אף כל דבר שיש בו רוח חיים', ועוד מבואר הוא להדיא בתוספתא דמנחות פרק תשיעי להפך, וז"ל התוספתא: ,שני התולעת — מן התולע שבהרים, הביא שלא מן התולעת שבהרים פסולה". הרי להדיא, דאיגנו כשר בכל דבר שבא מרוח חיים שהרי ,שלא מן התולעת שבהרים פסולה", אף שהוא דבר שיש בו רוח חיים.

ב

לשאלה השניה, אם סימני החלזון דאורייתא הם או דרבנן — הרי לשון ,ספר הכריתות" (בתי מדות ב, יג): ,ובזה נחא דלא חשיב היקש בהדי הנך, דהוי כמאן דכתיב לגמרי". ובאמת מידת ההיקש הזאת היא ממש מידה ,מדבר שחבירו מוכיח עליו" הנמנה ב,שלושים ושתים מדות דר' יוסי הגלילי" (מדה כב) ואשר גם בה כתב ה,כריתות" (חלק גתיבות ועולם, מדה כב) דהיא כאילו נכתבת בהדיא בקרא ולכן לא חשיב לה ר' ישמעאל, והיא-היא המדה הנקראת בפי מפרשי הפשט: ,מושך עצמו ואחר עמו". לכן המדה

הזאת איננה דרש אלא פשט גמור, כי הוא מדרכי הלשון לחסר איזה מלה המובנת מעצמה וממאמר הקודם או המאוחר; וכיון שכן, הווי כמאן דכתיב בהדיא בפסוק: ותולעת תכלת ותולעת ארגמן ותולעת שני. וכן ידוע דרך חז"ל לדרוש סמיכות הגסמך אל הסומך בכל מיני האופנים שיוכל ליפול עליהם הסמיכות, וכמו שמצאנו בערבי נחל דריש כי האי גונא בגמרא (סוכה לג, ב): „ת"ר ערבי נחל, הגדלים על הנחל; דבר אחר: ערבי נחל שעלה שלה משוך כנחל". הנה הדרש הראשון „הגדלים על הנחל” נדרש על פי סמיכות הקנין, שהערבים עומדים אצל הנחל ושויכים לו; והדרש השני, „שעלה שלה משוך כנחל” נדרש על פי סמיכות הביאור, שהמלה „נחל” היא ביאור ופירוש למלת „ערבי” שמפרש מהותם ואיכותם של הערבים. וגם כאן נוכל לדרוש סמיכות: תולעת לתכלת בכהאי גוונא. א) תולעת גדלה במקום התכלת, והוא הים אשר מראהו מראה תכלת. ב) תולעת שהיא עצמה דומה לתכלת, ולפי שתמצא בעולם בין מיני התולעת הכשרים לתכלת מין תולעת כזאת אשר יש בה שני הסימנים האלה ולכן הכשירו רק אותה לתכלת ולא כל התולעים למיניהם. וזה שאמרו חז"ל (מנחות מג, ב): „חלזון זה”, היינו: אותה תולעת של התכלת, צריך שיהיה „גופו דומה לים” כפי הדרש: תולעת תכלת, שהיא עצמה תכלת; „חביריתו דומה לדג”, היינו: דג הים (סמך על מלת „לים” שלפני זה) הדומה לתכלת, והוא לפי הדרש: תולעת תכלת, שגדל במקום התכלת.

היוצא לנו מזה ששני סימני החלזון האמורים בברייתא המובאת בגמרא: א) „גופו דומה לים”, ב) „בריתו דומה לדג”, הם מן התורה ומעכבים לחלזון שאין לו הסימנים האלה פסול לתכלת, וגם הואיל והם מן התורה, שדרשו חז"ל דרשותיהם בדרכים שהתורה נדרשת בהם, הנה החלזון אשר יש לו הסימנים האלה הוא כשר לתכלת ואין צריך סימנים אחרים ובלבד שיהיה חלזון, היינו: מינא דתולעת. אולם הסימן „ועולה אחד לשבעים שנה”, הנה מלבד מה שהבאנו מרש"י שאיננו סימן אלא נתינת טעם, מפני מה דמיו יקרים, כאשר נדקדק בלשון הברייתא נראה ברור, שזה שהחלזון עולה אחד לשבעים שנה אינו מיוחד לו לבדו, שאם לא כן לא היה צריך

בברייתא לומר אלא,,ועולה אחד לשבעים שנה לפיכך דמיו יקרים" ולמה הוסיפה עוד:,,ובדמו צובעין תכלת", מאי קמשמע לן בזאת? הלא בחלזון צובעין בו תכלת קא עסקינן, ועכ"פ לא היתה לה להפסיק במאמר הזה בין הטעם והדבר אשר עליו נתן הטעם:,,ועולה אחד לשבעים שנה לפיכך דמיו יקרים ובדמו צובעין תכלת"? אלא ודאי דהאי,,ובדמו צובעין תכלת" הוא גם כן מעיקר הטעם, דאף על פי שעולה אחד לשבעים שנה לא היו דמיו יקרים, שכן יש עוד הרבה העולים כמוהו אחד לשבעים שנה ואין דמיהם יקרים כי אינם נצרכים כל כך, אלא לפי שדמו נצרך הרבה ועולה בכל זאת אחד לשבעים שנה, לכן דמיו יקרים. מכאן מוכח ברור דגם בלעדי התכלת יש העולים רק אחד לשבעים שנה, שאם רק הוא עולה אחד לשבעים שנה ולא כל בעל חיים זולתו, הלא היה די בטעם הזה לבד מפני מה דמיו יקרים? אלא ודאי כמו שאמרנו דיש עוד הרבה העולים אחד לשבעים שנה ובכל זאת אין דמיהם יקרים ולכן נצרך עוד לזה שבדמו צובעין תכלת.

ובאמת כן הוא כי לא רק החלזון רק כל דגי הים עולים מן הארץ אשר אצל חוף הים אחד לשבעים. ויתבאר זה על פי מה שכתב אבן עזרא בתהלים:,,על כן לא נירא בהמיר ארץ" (תהלים מו, ג), והסכימו לזה גם האחרונים מחכמי התוכנים,,כי חלוקת הימים והיבשות על פני כדור הארץ תלויה ועומדת בנקודת גובה השמש הסובב הולך מצפון לדרום-המשווה ומדרומו לצפון מהלך גובה השמש, מעלה אחד לשבעים שנה בקירוב" — לפי דעת הרמב"ם (הל' קדוש החודש יב, ב; יסודי התורה פ"ג ה"ז), שנקודות גובה כל כוכבי הלכת מלבד הלבנה וכן הכוכבים הקוסמיים שבגלגל השמיני כולם מהלך אחד להם, והוא: מעלה אחת בשבעים שנה בקירוב. הנה כדיעה הזאת נמצא גם בגמרא (הוריות י, א):,,אמר לו ר' יהושע לרבן גמליאל: כוכב אחד לשבעים שנה עולה ומתעה את הספינות ואמרתי שמא יעלה ויתעה אותנו". הנה נראה מזה כי ר' יהושע הקציב עליית הכוכבים במעלות גלגל כוכבי הלכת במהלך נקודת גבהם, והכוכבים הקוסמיים במהלך עצמם, מעלה אחת לשבעים שנה, וזהו לשון,,כוכב אחד", היינו: כל כוכב וכוכב מהכוכבים עולה (במעלה אחת במשמע) אחד לשבעים שנה. ואמנם

ענין תגבורת המים על הארץ התלויה בנקודת שפל השמש וחסרון המים — בנקודת גובה השמש, מבואר גם כן בש"ס דילן (ברכות נח, ב): „שמואל רמי: כתיב „עושה עש כסיל וכימה" (דקדמיה ליה כסיל לכימה — רש"י) וכתיב „עושה כימה וכסיל" (דאקדמיה כימה לכסיל) הא כיצד? אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם מפני צינה של כימה ואלמלא צינה של כימה לא נתקיים עולם מפני חמה של כסיל... והנה כסיל וכימה בלשון המקרא הסהם עגלה ועקרב בלשון המשנה והברייטא (פסחים צד, ב), ועל כן יתבאר היטב מה דאמר שמואל שכימה מצננת וכסיל מחמם, דידוע בחכמת התכונה כי מהלך השמש מקו המשוה לקו המשוה שכתה דרך נקודת השפל הוא פחות ממהלכה מקו המשוה לקו המשוה דרך נקודת הגובה בכדי שבעה ימים בקירוב, ולפי שנקודת השפל הוא בדרום המשוה ונקודת הגובה — בצפון, לכן במשך זמן רב יתקבצו הימים ויהיו לשנים אשר מהלך השמש בדרום המשוה יהיה פחות ממהלכו בצפון. מזה יצא לנו, כי בדרום המשוה הרבה יותר קר מאשר בצפון, כי השמש תלך שם פחות ממה שתלך בצפון המשוה, וכזאת נראה באמת בחוש בימינו אלה, כי ים הקרח אשר מסביב לציר הדרומי הוא גדול הרבה יותר מים הקרח אשר מסביב לציר הצפוני בארץ, וכן הוא הולך הלוך ופחות, ואילו ים הקרח הדרומי ילך הלוך וגדול, כידוע לתרי הארץ וחוקריה.

היוצא לנו מכל האמור, שמזל כימה הוא נקודת השפל של השמש לעולם, ואף שבנקודת השפל הוא הולך וסובב סביב המזלות מעלה אחת בשבעים שנה, הלא הכוכבים שבכימה אשר בגלגל השמיני סובבים גם כן כמוהו מעלה אחת בשבעים שנה, אם כן תמיד מכוונים הם זה כנגד זה תמיד אשר על כן נוכל לקרוא את נקודת השפל בשם כימה ונקודת הגובה בשם כסיל כי היא מכוונת תמיד כנגדה, כאמור.

מעתה אחרי הודיעי אותך את כל זאת בוא נא אתי קורא יקר אל הברייטא בראש השנה (יא, ב): „שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחודש, רבי יהושע אומר אותו היום י"ז באייר היה יום שמזל כימה שוקע ביום ומעינות מתמעטין (מכיון שמזל כימה שהוא נקודת השפל

שוקע ביום, הלא יצא מזה שהיום, אשר הוא השמש, עומד בנקודה המתנגדת לנקודת השפל, והיא: נקודת הגובה, לכן מעינות מתמעטין ואינם מתגברים, כמובא למעלה בשם אבן עזרא ובשם התוכנים (החדשים), ומתוך ששינו מעשיהם שינה הקב"ה עליהם מעשה בראשית והעלה מזל כימה (שהעמיד את היום, שהוא השמש, במזל כימה ולכן עלה בעלות היום) ונטל שני כוכבים מכימה והביא מבול לעולם. רבי אליעזר אומר אותו היום י"ז במרחשון היה יום שמזל כימה עולה ביום (כי היום שהוא השמש עומד אז במזל עקרב שהוא כימה ואשר שם נקודת השפל של השמש) ומעינות מתגברים (כמובא למעלה כי בנקודת השפל ימשוך השמש את המים בגובה מעל פני הארץ יותר מאשר בהיותו בנקודת הגובה), ומתוך ששינו מעשיהם וכו'". והנה מגמרא זאת נראה ברור, כי דעת חז"ל היתה מסכמת בכל למה שהבאתי בשם החוקרים החדשים ודעת אבן עזרא. וממילא רווחא שמעתתא. והרי יוצא לנו, שעל ידי הליכת גובה השמש מעלה אחת לשבעים שנה תעלה גם הארץ מתוך הים, ובעלות הארץ ישאר בה שארית מכל מיני החיים אשר בים אשר חיו במקום הזה, שמתחילה היה מכוסה במי הים. אם כן נתבאר מזה, כי לא החלזון בלבד אלא גם כל מיני החיים אשר בים יעלו מתוך הים על היבשה אחד לשבעים שנה, ואין אז, סגולה מיוחדת לחלזון בלבד, ואם כן, איננו סימן מיוחד לחלזון, כאמור.

ג

על השאלה השלישית, ממה למד הרמב"ם לומר שהוא מצוי בים המלח ושדמו שחור? — הנה כבר כתב הרב הגאון בעל התכלת בספרו „שפוני טמוני חול" (סימן א), שאין כוונת הרמב"ם לים המלח הידוע אשר בחלקו של יהודה אלא הוא כולל במלות „ים המלח" כל הימים אשר מימיהם מלוחים, ולאפוקי הנהרות בא, אשר מימיהם מתוקים, שהרי החלזון צריך להיות דוקא בים שמראיתו דומה לתכלת, אבל הנהרות אין מראיהם דומה לתכלת כלל.

ואמנם מה שאמר הרמב"ם „שדמו שחור" נראה שהוציא הרמב"ם זאת מלשון הברייתא: „ובדמו צובעין תכלת" ולא אמרה „ודמו

הוא תכלת". מכאן נראה ברור, כי חק צובעין בדמו תכלת אבל יהדם עצמו, כמות שהוא, איננו תכלת. וכן נראה ממה שאמר ליה רב שמואל בר יהודה לאביו: "מייתנין דם חלזון וסממנין וכו'", וקשה מאד: הרי אביו לא שאל על כמות הצבע במה צביעתו ורק שאלו על איכות הצבע: "חיבי צביעתו ליה", שלא לפסלו, וכאשר ביררנו הדברים האלה למעלה (אות א), ואם כן למה הזכיר לו סממנין כלל? כך היה לו לומר: מייתנין דם חלזון ורמינן ליה וכו'? אלא ודאי דגם הסממנים הם מעיקר התכלת כמו דם החלזון ומשניהם יחד נעשה מראה התכלת.

והנה ידוע שמראה התכלת מורכב משני מראות: לבן ושחור (עיין בספר הברית חלק ראשון, מאמר ד', פרק טו), ואם כן מה שאמרנו דם החלזון לא היה מראה תכלת, על כרחך היה או שחור, והסממנין נתנו בו יסוד הלבנינות, או שהיה לבן, והסממנין נתנו בו יסוד השחורות. אבל מאחר שנאמר בספרי פ' חקת: "ושיני תולעת", ששינתו תולעת ולא ששינתו דבר אחר", הרי שהשינוי בצמר הלבן במראיתו צריך לעשות דם החלזון ולא הסממנין ואם כן מן ההכרח לומר שמראה הדם היה שחור והסממנין נתנו בו יסוד הלבנונית. מכאן אתה למד, שדם החלזון היה שחור, ודו"ק.

ד

מכל האמור עד כאן יוצא לנו, כי החלזון דרושים בו ארבעה סימנים: שני סימני תולעת, א) שגופו הוא בלי חלוקת אברים, כנחש, כי הוא גולם אחד פשוט וצייד טרפו הוא רק בפיו ובשפתו, ב) שגופו יהיה בלי עצמות השדרה והצלעות אשר הם מעמידי הגוף, ועוד שני סימנים אחרים, והם סימני תכלת: א) שמראית גופו דומה למראה התכלת, ב) שכל חיותו יהיה בים הדומה במראיתו למראה התכלת, היינו: שנשימתו תהיה על ידי אומים וגם יהיה לו סנפיר ששט בו כדגי הים. אלו הם ארבעת סימני החלזון הכשר לתכלת, וכל חי אשר יש לו הסימנים האלה הוא כשר לתכלת ואיננו צריך סימנים אחרים כלל.

ועתה בואו ונחזיק טובה להרב הגאון בעל התכלת שזכה וזיכה את הרבים במצוה רבה וגדולה זו השקולה כנגד כל המצות, כי יגע

ומצא את הגידיו אשר יש לו ארבעת הסימנים המנויים בחלזון, כי הנה דג הדין, אשר הוא ממפלגת בעלי רגלי הראש, נחשב למחלקת הרכים אשר אין להם עצמות השדרה, והעצם הסידי שתחת עורו איננו נחשב לגוף החי רק הוא קליפתו ממעל לו בכל השייכים למחלקת הרכים, אשר יש להם קליפה סידיית סביב גופם, ובפי בעלי תולדות הטבע יקרא העצם הזה בשם הקליפה הפנימית על שהיא תחת עורו אשר יסובבנו כמו לבוש והעצם אשר בגופו פנימה הוא סחוס, כמבואר בספרי תולדות הטבע, ואם כן איננו עצם כמבואר בפסחים (פד, א). וכן אין לו אברים בגופו כלל והכרעים היוצאים מחאשו אינם אברים בפני עצמם רק הם נמשכים ויוצאים ממשר הראש כמו השפתים אשר באדם ובשאר בעלי היונקים רק שבו הם ארוכים מאד, על כן נקראו בשם רגלים מפני דמיונם אליהם, אולם באמת אינם רגלים כלל רק שפות ארוכות כאשר יעיד עליהם מקומם ואופן יציאתם מגוף בעל החיים וכאמור, וכן נשימתו היא על ידי אומים כדג ובם יוציא את האויר מן המים אשר יחדור אל האומים על ידי המשפך אשר בראשו כמבואר בספרי תולדות הטבע, וגופו מוקף סנפירים סביב כמבואר בדברי הרב וספרי תולדות הטבע. וכן מראית גופו הנה היא דומה לתכלת כמבואר בספרי תולדות הטבע, ואם כן יש לו כל ארבעת הסימנים שצריכים להיות בחלזון התכלת ולכן הוא כשר לתכלת בודאי ואין בזה שום ספק כלל מאחר שיש בו כל הסימנים הנזכרים.

וראוי לדעת כי שם חלזון ייאמר בכלל על כל בעלי החיים ממחלקת הרכים ואשר יש להם סביב גופם קליפה קשה כמו לבוש, או תא אשר בו ינוח בעל החיים שהוא מחומר סידי והוא מלוח את החי באשר הוא הולך, ואז יקרא בשם לבוש, או להפך: מחובר תמיד אל מקום אחד והחי גם הוא לא יזוז ממקומו הזה ואז יקרא בשם בית. ושני מיני בעלי החיים האלה ייקראו בשם הכללי חלזון. לכן בשם חלזון ייכלל גם האלמוג, אשר אלפי אלפים בעלי החיים האלה יתקבצו אל מקום אחד בקרקע ושם יבנו את ביתם יחד בתבנית עץ עם ענפים הרבה אשר ילך הלוח וגדול עד עלותו בשווה לפני הים ממעל, ובחסור המים אשר בים מסיבות שונות אז ייגלה קצה העץ והוא ממעל לפני הים, וממנו יקחו ויעשו את האלמוגים

לתכשיטי הנשים וכדומה. מקום חיותו הוא על פי־רוב בים סוף, הנקרא גם הים האדום, ובים ההודי ובים הגדול מסביב לאוסטרליה. מראה האלמוג הוא ירוק כנחושת וזהב וכדומה הדומים למראה אדום.

והנה על פי הדברים האלה יתבאר לנו מאמר הרמ"ע מפאנו, שהובא בספר „פתיל תכלת" (פרט השמיני, אות י): החלזון הוא דומם הוא צומח הוא חי (היינו: הקליפה הקשה אשר עליו הוא חומר סידי והוא ככל האברים הסידיים ואין בו הרכבה מחומר בעלי חיים כלל, ובעל החיים אשר בתוך הקליפה ההוא נחשב לחיים, ולפי שהקליפה הולכת הלך וגדול כנ"ל, ותבנית עץ לו, לכן הוא דומה לצומח).

עוד ראוי לדעת: אף על פי שהחלזון הזה חי כמה שנים בכל זאת אין מזה סתירה לכלל שאמרו חז"ל: כל בריה שאין בה גידים ועצמות אינו חי יותר מששה חדשים, דאין הכלל הזה אמור אלא בבעלי חיים דיבשה ולא בבעלי חיים שבים, דעיקר הטעם שאינו חי יותר מששה חדשים הוא מפני הצינה, וכמו שאמרו בתוספתא דאהלות פרק ב': „אע"פ שחיה כל ימות השנה משירדו גשמים נכנסה עליו צינה ומת". והוא הדין בבע"ח שאין בו עצם שאינו יכול לעמוד יותר מששת חדשי הקיץ. אולם המים שבים לא יתקרחו לעולם למטה ממדרגת הקפאון, דאם לא כן, היו כל המים שבים קופאים לקרח עם בעלי החיים שבתוכם ואז בודאי לא היו חיים עוד, אלא המים שבים לא ירדו לעולם למטה ממדרגת הקפאון ולכן בעלי חיים שאין בהם גידים ועצמות יכולים לחיות שם יותר מששה חדשים, היינו: יותר מששת חדשי הקיץ, כי לעולם לא יגיע שם הקור בתקפו כמו על הארץ, כאמור.

השלמתי זה האמור יום א כז סיון, פה שפלה ה"א תרן

שם טוב גפן בן הרב מרדכי נר"י

נספח י'

זה הספר

א ל י א ב

בן אחיסמך

חורש וחושב בתכלת ובתולעת שני

ממני הק' סענדר פרידענבערג מלפנים

אבדק"ק פראשוויץ ועתה מו"צ באסטראווצע

בהוצאת בית מסחר הספרים של ר' אברהם יוסף קליימן

וארשא, נאלעווקי 41

פיעטרכוב

שנת חמשת אלפים אעת"ר לפ"ק

ה ס כ מ ו ת :

הגאון החסיד אדמו"ר, נר ישראל, חסידא ופרישא קדושת שמו
ר' מאיר יחיאל הלוי שליט"א, אב"ד דק"ק אסטראווצא.

הגאון הצדיק החסיד נ"י פ"ה כקש"ת
ר' חיים הלוי סאלאווייטשיק, אב"ד דק"ק בריסק דליטא.

בעזר השי"ת אתחיל לברר וללבן שמעתא במצות ציצית
עם תכלת האיטלקי, שהוציא הגאון בעל "עין התכלת",
שיוצאין בו ידי תכלת בציצית.

...ועתה נדבר בתכלת, מדוע נתגלתה התכלת בעתים הללו ובמדינתנו,
ומדוע כל חכמי ישראל לא שמעו ולא הטו אזנם, ומדוע כתב המגיד
הקדוש ומקאזניץ, וגם הר"י לוריא הקדוש כתב ג"כ, שבגלות אין
צריכין לתכלת הלא הוא חובת הגוף ובזמן הגמרא היתה גם כן גלות
ומסרו נפשם על מצות תכלת, כדאיתא במדרש רבה: "מה לך יוצא
ליהרג על שהיטלתי תכלת".

כתוב במדרש (במדבר רבה יז; ויצא ו, לט): גבי ציצית כתיב
„והייתם קדושים” — „שתהי' אימתכם מוטלת על האומות”. אימתי
מוטלת אימת ישראל על אומות העולם? בזמן שחוצים לאבד אותנו
והבורא ית' מצילנו מידם ועושה משפט לעשוקים ומעניש עושקים
כמאמר ירמיה: „כל אוכליו יאשמו רעה תבוא עליהם”, וירמיה הנביא
אמר: „ושמתי כסאי בעילם והאבדתי משם מלך ושרים”, אלו ושותי
והמן ובניו.

על מי נח הכסא [עיין חולין פט, א; סוטה יז, א; מגילות מג, ב:
„תכלת דומה לים — — — ואבן ספיר דומה לכסא הכבוד”]: על
בני ישראל השובשים תכלת, וירד הכסא על ישראל לעשות נקמה
בושתי והמן, והמלך אחשורוש וכסאו נסון. וכן הי' במדינתנו בשנת
מ"א מ"ב מ"ג קמו עלינו אויבינו וצוררינו בחרב והרג ואבדן רכושנו
וה' ראה בעונינו, וצריך לעמוד הכסא, וצריכין לציצית עם תכלת
שיקיימו המצוה בשלימות, הקים קורא הדורות מראש חכם גדול,
חוסר משבט יהודה, שהיתה לו תשוקה ללמוד לשונות עמים, כמו
מרדכי-בלשן, [וכמו] שם [במרדכי] תחילת הישועה התחילה, ע"י
שהי' יודע לשון עמים, ונודע לו מן החלזון האיטלקי, וגם שהי' רבי
של אלפים חסידים, שאם לא הי' רבי מי ישמע לו? והלביש את
החסידים שלו תכלת ובזכות מצוה שקיימו בשלימות ניצלנו מיד
אויבינו, והוא הכריע את כל העולם לכף זכות.

ועתה נעיין ונתבונן: אם יש סתירה לדברינו מחכמי תלמוד
בבלי, אז דברינו בטלין ואם נאשר אותם מן הגמרא, דברינו חזקים.

בגמרא אמרו שהחלזון עולה אחת לשבעים שנה וזה החלזון אינו כן בים האיטלקי? אלא יש שני מיני חלזון: אחד כאשר יצודו אותו שופך כל הדיו מן הכיס וזה לא יצלח לתכלת. ואולם יש עוד מקום באיי אלישה כשצדין אותו נמצא עור דיו בכיסו שיש לו על ראשו, ומזה הביא הגאון בעל „עין התכלת“. דעו כאשר שלטה אטליי [רומא] אחר תורבן הבית בא"י גזרו שלא ילבשו תכלת ולא רצו למכור לעם ישראל תכלת לא מא"י ולא מאטליי, וחכמי התלמוד שהי' למזרח א"י, כמאמרם (שבת סה, ב) — „מיטרא במערבא סהדא רבא פרת“ — ורומא למערב של א"י, ורחוקה מאד מבבל, קנו חכמי הגמרא את התכלת מסין, ושם נמצא החלזון העולה לע' שנים כי הרבה יהודים גרו בסין, סנאמר בכתוב (ישעיה מט): „ואלה יבואו מארץ סינים“, היא חינא. ובהשגחה העליונה אנשי צבא רוסי' הביאו לנו יהודים מחינא, שאשר לחמו ג' מלכים על חינא — יאפאן ורוסין ופרייסן — לקחו אותם הנה וראיתי איש אחד לובש תכלת בציצית. שאלתי אותו ואמר לי שבימים שלהם עלה הדג ליבשה וצדו אותו. שאלתי: הלא אין הוא עולה אלא לשבעים שנה? אמר לי: כאשר יזקין הדג לע' שנים אז עולה מאליה ואם צדין אותו כבר אין בו הדיו. והאיש ההוא היה איש פשוט, עם הארץ, והי' הרבה שנים במדינתנו ולמד לשוננו ודבר זה מפורסם במדינתנו! בתלמוד בבלי מדברים בחלזון הזה, ואם הי' חלזון האיטלקי פסול היה הגמרא מביא זה, כי הרבה תנאים באו לרומא וידעו על התכלת של איטליי — והמה הי' מעתיקי הדת, תורה שבעל פה — שנדע באיזה אופן נקיים את התורה, וכמו שכתבו עוף טהור אין נאכל אלא במסורת, ומדשתקי שמע מינה שכל החלזונות שגב בהם תמיד הדיו לתוך הכיס כשר לתכלת.

— נוטריקון יש לו מקור בתורה, כמאמר חז"ל בגמרא (שבת קה, א), נוטריקון תכלת: ת"כ לכיס ותזרוק שכן החלזון הזה יש לו כיס והדיו זב לתוכו. ודבר גדול כזה, שלא היתה לנו תכלת למעלה מאלף שנים ותגלה עתה, צריך שיהי' לו רמז בתורה. אמרתי: כתיב גבי תכלת „לדרתם“, „דרתם“ גימטרי' תרמ"ד, ול' השימוש שלשה (במספר קטן): בשנת ה' אלפים תרמ"ז יצא התכלת לאור. הצעתי הדברים לפני הגאון החסיד אדמו"ר ר' מאיר יחיאל הלוי אב"ד דפה,

שאל אותי היכן נרמז ה' אלפים והשבתי לו, כי העולם לא יעמוד יותר משית אלפי שנין וזה הוא האלף האחרון.

גם יחזקאל הנביא מעיד לנו שתכלת מאיטלי' כשרה לציצית שאמר: „תכלת מאיי אלישע הי' עזבונך“, ומדקורא לחלזון הזה תכלת שמע מינה שגם בזה יוצאים וכשר לציצית, ונבואה שהוצרכה לדורות נכתבה.

קהלת (ג, יא) אמר: „את הכל עשה יפה בעתו וגם העלם נתן בלבם“, „יפה“ בגימטרי' חלזן. ראה ברוח הקודש שיצא התכלת בעתו בעת שיצטרכו לו ישראל, ולא רצה הבורא ית' שיהי' מפורסם בעולם מפני הרבה טעמים: אחד, לפי „מקל נועם וחובלים“ כמאמר חז"ל, שת"ח שבבבל אינם נוחים זה לזה בהלכה ואם יאמר חכם אחד שזה תכלת יכחישו השני ובעידן ריתחא מענטשין על עשה ויהי עוד קטיגור התכלת, ועתה שעבר אותו עידן ריתחא נתן הבורא יתברך בלבי שאברר הלכה זאת.

עתה איישוב מפני מה האר"י הקדוש אמר שאין צריכין תכלת בגלות. אפתחה במשל פי: למלך שהי' לו בנים ובילדותם שמעו למלכם. נתן להם המלך בגדי חמודות ואמר להם: באלו הבגדים אתם יכולים לילך בין חיות היער בלי כלי זיין והחיות יכרעון לפניכם, כי הי' מצייר על הבגדים צורות אריה כמו שהוא חי. וכן הי' שנים רבות. אחרי כן מרדו הבנים במלכם, לקח מהם החמודות וזרקן לים והדגים בלעו אותם והתחילו חיות היער להתגרות בהם ולהרוג אותם. הי' קונים כלי זיין, אבל ללא הועיל. הי' למלך הזה בן זקונים, חביב מאד לאביו, ביקש מאת אביו: אבי, זכור אני שאחי שמשו אותך בבגדי חמודות ונהנית מהם תן לי מלבוש כזה ואשמשך בהם. אבל לא הגיעה עוד השעה שיתגלו בגדי החמודות האלה, שינה לו אביו בלשונו מפני דרכי שלום, שלא יטריד אותו הבן בבקשתו, שלא היום העת להתלבש במלבושים הללו. אבל בא זמן שנאספו כל חיות היער ואמרו: נלכה ונכחד את כל בני המלך מן היער. ראו בני המלך שצרתן צרה, חזרו בתשובה ובקשו מאביהם שיצילם מחיות היער. רמז המלך לדג ופלט את המלבושים ליבשה, לבשו בני המלך את המלבושים וברחו להם חיות היער.

ועתה נדבר בלשון נוטריקון, שכן במסכת שבת (שם) בנו על זה הרבה דרשות.

הנה השם גרשום חנוך מורה שהוא יוציא את התכלת: גילות ר'וסי' ש'כינה ומ'בכה נ'ידד מצרתן של ישראל, שגם נכתב השם גרשון, בנו"ן; חנוך: ח'לזון נ'מצא ו'ישקיט כ'סא. ואם ישאל אדם, מדוע לא אמר הגאון בעל התכלת את הדרוש שאני אומר? גם דבר זה כתוב בתורה (שמות לה, ל): „ובצלאל וגו' למטה יהודה ואתו אהליאב וגו' למטה דן חושב בתכלת ובארגמן וגו'“, ופירוש רש"י: ללמד שאין גבהות לפני הבורא ית', שבצלאל למטה יהודה הי' המיוחס הגדול ודן היה מן הירודים והי' צריך יהודה לדן בתכלת ובתולעת שני שהוא בירר לו כל הטעמים וטעם המצות. גם בשמי סנדר נמצא אותיות דן וס' ור' נוטריקון: סמוכות דן רשומה בתורה, התורה נמשלה למים ומים הולכין למקום נמוך. ומה שנאמר במדרש רבה, שתכלת נגזה, תיקון חבנו הוא בימי ר' אושע'י, כי בימי ר' יוחנן היה עוד תכלת ועוד הרבה מאות שנה אחרי כן. והמדרש הי' כתב יד ומי נתן זה לחפוס? חכם מחכמי ישראל, ומסתמא למד ועיין בכל המדרש וכאשר הגיע למצות ציצית ירא אולי יהי' אנשים שיאמרו אם אין תכלת אין ציצית, ציוה לכתוב זאת.

אספר עוד על היהודי החינעזר שהשגחה העליונה הבטאה לנו את היהודי החינסקי כדי שיתברר לנו עניין התכלת. הוא אמר ששמה שובתים היהודים שבת, בחצות ערב שבת מתחילים לשבות עד חצות הלילה מוצאי שבת, ושם הנהר סמבטיון, מערב שבת בחצות היום הוא שובת עד מוצ"ש בחצי הלילה, והמה כאשר אוכלים בשר אין אוכלים חלב כ"ד שעות. וחטים ושעורים ושיבולת שועל לא נמצא שם כי אם אורז, ואין עושים כי אם יום אחד יו"ט ואין אוכלים מצה כי אם בלילה יו"ט כזית מצה, וחמץ לא נמצא במדינתם. והחינעזר הזה הי' בצבא חינא ועוד יהודים, וצבא רוס'י כאשר לחמו על פעקין עיר המלוכה שבו אותם והם הראו להם את המבוא העירה. וכאשר נודע לשרי חינא זאת יצא משפט מות עליהם ושר צבא רוס'י חמל עליהם ולקח אותם הנה.

עתה נראה, כל הרבנים והחסידים עשו איסורין שלא להסתכל בספרי מינות, וכי יש לנו סגולה טובה יותר מן התכלת, שהבורא יתברך אמר לנו ע"י נאמן ביתו שאם נעשה לנו ציצית נקיים כל התורה, שמצוה זו מצילנו מעבירות ומעירות וממינות:

להלן (שם) עמ' 23 :

בספר מצות שמורים להמקובל ר' נתן שפירא נאמר וז"ל: עוד סוד אחד בענין התכלת שהוא בגימטריא, שנאת חנם" כי מי שזהיר בתכלת הוא מכפר על שנאת חנם ובלבד שישוב מקודם בתשובה שלמה אז התכלת מכפר עליו.

וידוע מה שאמרו חז"ל לא נחרב הבית אלא בשביל שנאת חנם, גם בגלות כשלא היתה שנאת חנם ידעו על החלזון ובכוח מצות תכלת הי' ישראל גוברים על כל אומה ולשון, כי התכלת מכלה הכל שהוא דין קדוש וצורא שממית החיצונים וכאשר פגמו בשנאת חנם נסתלק החלזון ע"ד, "הורד עדיך מעליך", וזה העון גורם לישראל שהאומות גברו עלינו ועשו בנו כרצונם כי נסתלק הכלי זיין של ישראל שהוא התכלת הנקרא, "חרב נוקמת נקם ברית".

ובעזר הש"י עד שלא קראתי הדברים הנ"ל כוונתי לדעתם, כי מי שלובש ציצית עם פתיל תכלת ממשין כסא עליונים למטה ושורה עליו המרכבה ומצילנו מיד צוררינו, ולכך ברוב רחמי נתגלתה התכלת בשנת תרמ"ז להושיענו ולשלם גמול לאויבי נפשנו.

עוד ראיתי בספר, "חמדת שלמה" להגאון אב"ד מווארשא בחלק אבן העזר תשובה טי"ת וז"ל: "א"כ אף בתכלת אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בזמן הזה אם נעמוד על כל הבדיקות כמו שהעתיקם הרמב"ם ז"ל. ומה יענה הגאון ז"ל למדרש שתכלת נגנזה? מכאן שדעתו היא כי מה שכתוב במדרש שנגנזה תיקון רבנן הוא זה, כדי שלא יפרקו עול ויקיימו מצות ציצית בלבן.

תמיהתו של רב, עורך „קונטרס תל תלפיות“

הרב ר' דוד צבי קצבורג, במחברת העשרים, שנת תער"ב (עמ' קסז—קסח) כותב:

...לא אתאפק מלהודיע ברבים תמיהתי, בענין מציאת החלזון אשר זה כ"ה שנה אשר הגאון המנוח ז"ל ממציא החלזון הרעיש העולם בדברים נמרצים ושכל טוב בזה, והיה פלפול גדול בין גדולי החור, ועד עתה לא שמענו טעם וסבה מכחחת להתנגד להשתמש בתכלת זו, וישנם אלפים המטילין תכלת בכנפי בגדיהם ועכ"ז עדיין לא נתפשט הדבר בעולם. ויען כי הגיעתני כעת קריאה של חיבה מוועד הזמני להתיסדות חברה „אגודת ישראל“ לבוא לקאטאוויטץ לאסיפה שתהיה אי"ה ביום י"א וי"ב סיון אמרתי לעורר מרחוק הצעה זו ברבים, כי לאסיפה כאו אשר ביניהם חכמי חרשים גדולי תורה ונבונים טבעיים וסוחרים ארץ ונגידים ססף וקציני עם, להם נאה — — — לשום עין גם על זה שהיא מצוה חביבה מאד, ולפחור ועד מיוחד לזה מגדולי תורה, ובהם גם איזה חכמי טבעיים ובפרט ידועי הצביעה וגם סוחרים מופלגים, והמה יעיינו בספרי הגאון ז"ל וגם יריצו אגרותיהן לבנו הגאון ג"י ויברחו הדבר כהוגן (וב"ה כעת כבר נחה ושקטה הקנאה המצויה בכל דבר חדש), ואם לא ימצאו התנגדות לעיקר הדבר אז יעיינו באופן הצביעה בסיעת חכמי הטבעיים, והסותרים ישתדלו להמציא החלזון בזול לאחב"י ובזכות זה נזכה בקרוב לביאת ג"צ א"ס.

מכתב של בעל „תפארת יוסף”

לר' עקיבא יהוסף שלזינגר בעל „הלב העיברי”

ב"ה, אור ליום ה' וארא תרנ"א לפ"ק פה ראדזין

החיים והשלום לכבוד ידיד ה' ואנשים ה"ה הרב הגאון
המפורסם בצדקתו השיב רבים מעון כש"ת מו"ה עקיבא
יהוסף נ"י שלעזינגער, ה' יאריך ימיו ישמח בנעימים.

אחדש"ה, מכתב כבודו בדברי קודש בדבר ישוב א"י הגיע לפה זה
כשבועיים ימים, אבל אהה! כי לדאבון ליבנו אחר שלושה שבועות
שאחזו אראלים ומצוקים בארון הקודש נצחו אראלים את המצוקים
ונשבה ארון הקודש אור ליום ב' ויגש העבר, המקום ינחם אותנו
ויגדיר פרצות עמו בית ישראל ברחמים מעתה ועד עולם.

והנה אאמו"ר מאור הגולה הגאון הקדוש הכ"מ זללה"ה ציוה
לפני פטירתו לשלוח לארה"ק להומכת"ה נ"י חמשה ספרי
„בית יעקב” על ספר בראשית מאאמו"ר הרב הגאון הקדוש מוהר"י
זללה"ה, שהוציאם לאור אאמו"ר הכ"מ זללה"ה קודם ראש השנה
העבר, גם ששה ספרי „ארחות חיים” ו„עשר מילין דחסידותא”
מאאמו"ר הגאון הקדוש הכ"מ זללה"ה שהוציאם לאור כארבע
שבועות קודם פטירתו וציוה לכתוב לרומכת"ה נ"י שיחלקם שמה
כפי הכרשם להלן. והספרים הנ"ל נשלחו לידו ע"י הבידואר זה
כשלושה שבועות ולא יכולתי אז לערוך מכתב לכבודו. כעת כאשר
הגיעני מכתבו ונזכרתי הנני כותב לכבודו כאשר נצטוויתי. ספר
„בית יעקב” אחד וספר „ארחות חיים” אחד עבור כבודו ואחד
ימסור נא לידי ידידנו ה' ר' יהושע לעווינפאר ושנים ישלח לצפת

אחד לביהמ"ד האר"י הקדוש זצוקללה"ה והשני לביהמ"ד מרן
 הב"י זלה"ה והאחד יתן בירושלים באיזה ביהמ"ד שיבחר.
 המאמר „עין והתכלת" יודפס אי"ה בקרוב ונשלח לו כמו שדרש.
 עוד הרבה ספרים שאיר אחריו ברכה: כל חלקי „סדרי טהרות"
 וחיזושי ירושלמי וחידושים על הש"ס ופי' על חמשה חומשי תורה
 ושו"ת וביאורים על ע"ח ופרי ע"ח ושאר כתבי האר"י והגהות
 וביאורים על הזהר הקדוש, הש"י יזכני להוציאם לאור ולא ימוש
 דברי תורה מפינו ומפי זרענו וזרע זרענו מעתה ועד עולם.

הנני הדו"ש ומברכו בכ"ט

מרדכי יוסף אלעזר ליינער

בהרב הגאון הקדוש מראדזין זלה"ה

אזהרה

מהרבנים הגאונים היושבים על כ"ה (כסא הדין)

בעואב"י (בעיר ואם בישראל) ווילנא

(„הלבנון", שנת אחת עשרה, מס' לד)

בעז"ה — הן קנא קנאנו לה' צבאות ולתורתו הקדושה, והנתונה לנו מורשה מימות משה רבינו עה"ש אדון הנביאים עד ימי רבינא ורב אשי סוף ההוראה, והכל ניתנו מרועה אחד, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, וברורין הן הדברים הנאמרים למשה הבע"ה מסיני ברשפי אש שלהבתיה, וכל עם בני ישראל הקדושים והמאמינים בני המאמינים, כי אחרי חתימת כל התלמוד, קדש הקדשים, לא איתא עוד אינש על כולא יבשתא אשר יבוא אחרי המלך ומלכו של עולם ברוך הוא, לעמוד בסוד קדשו ולהוסיף במאומה חלילה על — או לעשות כמתכונת — התלמוד הקדוש הנתתם בגושפנקא קדישא בימי רבינא ורב אשי, ועל אשר כבר עשוהו ברוח קדשם הגורא אשר הופיע עליהם מאת הגבורה ב"ה והכל בכתב מיד ה' עליהם השכיל, (אחרי אשר הותר להם לכתוב הלכות וכל התורה שבעל-פה הקדושה משום עת לעשות לה' וגו'). וכמו שנאסר להוסיף על מזבח ה' ועל מקדשו במאומה משום „הכל בכתב מיד ה' וגו' " כך אסור להוסיף או לעשות חלילה כמתכונת בגין מקדש ה', הוא סוף ההוראה של התלמוד הקדוש אשר נתתם בסידור הקדוש מאת רבינא ורב אשי סופי ההוראה, (ובמ"ש: „וסימנך עד אבוא אל מקדשי וגו' " ואשר בחלקת לשונו ישית למנו, לבוא אחריהם ולעשות כמעשיהם חלילה, עהכ"א [עליו והכתוב אומר] ברישא דקרא שם: „שתו בשמים פיהם ולשונם וגו' ", מי גרם להם לשום בשמים פיהם, לשונם שהלכה וכו' וע"ז נאמר: „אך בחלקות וגו' "), ואף לשנותו ממקום למקום, כל שעושה כמתכונתו, ועל זה, וכי"ב [כיוצא בו]

נאמר: „ובמתכונתו לא תעשו כמוהו, ואיש וגו'". ואחרי אשר כל דבריהם הקדושים, והחוצבים בלהבת אש רוח קדשם, המה גם כמסמרות נטועים ומאת בעלי האסופות קדושי עליון, התנאים והאמוראים הראשונים והאחרונים ז"ל (ולמה נקראו הראשונים סופרים? שהיו סופרים כל אותיות ועשו ספורות לתורה וסמוכים לעד לעולם וכו'), ונודע לכל באי בשערי התורה וההוראה כמה הילכתא גיברתא הוציאו גדולי הפוסקים הראשונים ז"ל רק מסמיכות סידורי ההלכות שנאמרו בכל הש"ס בזה אחרי זה, ומסמיכות ההלכות יחד נלמדו אלפי רבבות דינים והלכות בכל התורה שבע"פ הקדושה וכן מסוגיות הש"ס דאיתאמרי בדוכתייהו ודלא איתאמרו בדוכתייהו, וכל כ"ב. וכאשר באו הרבה דברים בזה הנפלאים מאוד בד' רבותינו מגדולי הראשונים והאחרונים ז"ל אשר העמיקו בעיונם הגדול להבין את דעת קדשם של מסדרי הש"ס ז"ל בסידורי כל דבריהם הקדושים בזה אח"ז בכל מקום בש"ס כנודע, ועל כן הנה כל ראשי גדולי הדורות אשר מעולם והגאונים הקדמונים ז"ל ג"כ לא הרימו את ראשם חלילה לסדר את חבוריהם להלכה כדרך מתכונת הש"ס עצמו ח"ו, כמו ש' השאלתות דר"א גאון ז"ל, והם"ג והרי"ף ז"ל ג"כ, וכשהביאו לפעמים בחיבוריהם איזה סוגיא ממס' אחת או מהתוספתא והירושלמי לא הביאום אלא בלשון „גרסינן התם", או — בתוספתא, או — בירושלמי, כנודע, ולא כמתכונת לשון הש"ס עצמו וחלילה. ומי לנו גדול מן הרב ר' שמשון ז"ל שבפירושו הגדול לזרעים וטהרות — אשר הוא הראשון אשר הביא מכל המקומות בש"ס בבלי או מהש"ס ירושלמי ומהתוספתא והתורה כהגם וספרי השייך לכל משנה בתרי סידרי הנ"ל — לא הרים ראשו חלילה לכנות את המקובץ שלו הנ"ל בשם גמרא ח"ו כי מי יגע חלילה בקדושת התורה שבע"פ הגיתמה באש מן ה' מן השמים וניקה — היהלך איש וגו' ולא תשרפנה וגו'.

על כן קנאנו הלום למען קדושת מקדשי ה', היינו: קדושת התלמוד בבלי וירושלמי שהם עיקרי התורה שבע"פ הקדושה, ובאנו הלום לגדור גדר ולאסור איסור גדול בזה לדורות עולם, אשר לא יבוא עוד שום רב או גאון בעולם לעשות עוד כמתכונת הש"ס חלילה ולכנות את קיבוצי ההלכות אשר יקבץ מאיזה מקומות

מהש"ס או מהתוספתא והמדרש בשם „גמרא" ח"ו, כאשר בעו"ה בדור יתום הזה הרים אחד מהמחברים את ראשו לקבץ על כל משנה ממש' כלים מהש"ס ומהתוספתא ומהמדרש ג"כ השייכים לפי דעתו למשנה ההיא ויכנה אותם בשם „גמרא". ואוי לעינים שכך הוא בעו"ה ואוי לנו שכך עלתה בימינו ובכי"ב אמרו: „אל תתנו מקום וכו' לרדות" ח"ו (ובאמת הרואה יראה בד' רבינו שמשון ז"ל, כי כל הסוגיות הנחוצות ביותר להבנות פירוש המשנה בתרי סדרי הנ"ל לא הניח מקום כמעט אשר לא הביאם בפירושו הגדול מהש"ס בבלי וירושלמי ותוספתא והתו"כ, ואשר הניח מלהביאם בפירושו שמה באמת אינם נחוצים כ"כ לפירוש המשנה וכל שכן הרבה דברים אשר לא הובאו בש"ס עצמו במקומם כי אם דרך גררא בלבד כנודע, מלבד אשר נודע כי נכללו בהם רזין דאורייתא באמת). והמחבר הנ"ל חיברם הכל להבנות פירוש המשנה דכלים שם בחיבורו אשר כינה אותן בשם „גמרא". ובאמת גררא לכל כי אין להדברים ההם שום יחס ושום קשר אל דברי המשנה ההיא אשר הובאו עליה והדברים הללו מהש"ס שבמק"א והמה למאות ממש כדברים האלו בספר והנ"ל, וגררא כי מן השמים היה להכשילו בכך למען ידעו הכל כי חלילה וחלילה ליגע בקדושת הש"ס עצמו ולעשות כמתכונתו בשום דבר חלילה בזה. ואם יבוא איזה איש לפרוץ גדר חלילה הלא גם בכל ארבע סדרי יוכל לסדר מאיזו מקומות אחרות שבש"ס השייכים ג"כ לאותה המשנה קצת ולהביא ג"כ מהתוספתא והירושלמי, והתו"ו והמדרשים ג"כ וכדומה, ולכנותם ג"כ בשם גמרא כאשר עשה המחבר הזה במס' כלים שלו, עד שתהא התורה שבעל פה הקדושה כשתי ותורות ח"ו, ולא תהא כזאת בישראל חלילה, ועל זה נאמר: „אל תוסיף על דבריו וגו'".

לכן הן עלינו לגזור גדר גדול בזה אשר לא יבוא עוד שום אדם מישראל לעשות כמתכונת הש"ס הקדוש לא בארבעה סדרי ולא בסדר זרעים וטהרות ג"כ כלל ובארבעה מצינו ובשיתא לא מצינו עד זמן ביאת גואל צדקנו במהרה בימינו.

והנה יצאנו ראשונים הלום בדבר הגדול הזה בעו"ה כי במקום שיש חילול שמים כזה בעו"ה, וחילול גדול לכבוד תורתו הקדושה באמת, אין חולקין כבוד לרב וכו', והשומע ישמע והחדל יחדל

ויירא כ"א לנפשו מאוד שלא יכווה בגחלתם של קדושי עליון התנאים והאמוראים הקדושים ז"ל מסדרי הש"ס אשר,,נשיכתם נשיכת וכו' ועקיצתם וכו' וכל דבריהם וכו'. ולא נחשדו ישראל חלילה בזה ובכי"ב למישבק היתרא (ולסדר ע"פ דרך הרב ר' שמשון ז"ל בזה וכי"ב) וליספי להו לאינשי איסורא בזה לדראון עולם חלילה.

ולדעתנו כי יסכימו אתנו אי"ה בדבר הגדול הזה גם כל גאוני ישראל אשר בדורנו שיחיו (ומי לד' אתנו בזה הלום) וגם כל גאוני העולם שיחיו אשר הסכימו עם המחבר במס' כלים הנ"ל וגם כבוד הרב הגאון והמחבר נ"י בעצמו בלי ספק, כי בגודל יראתו הטהורה ישמע נא את דברינו הלום ויצדיקנו ויאמר אמת ובעצמו יבוא ג"כ עה"ח [על החתום] לחזק האיסור הנ"ל בזה אי"ה מהיום, וכאשר כתבנו בעז"ה ובזה יהיה שלום על ישראל ועד העולם, ולמען כבוד ה' ותורתו הקדושה.

בעה"ח בדבר הגדול הזה, יום ה' ח"י אדר שני פק"ק ווילנא, לסדר,,זאת התורה למלואים ולזבח השלמים" לפ"ק (וכמ"ש: עלי השלם),

נאום יוסף במוהר"ר רפאל זלה"ה מ"פ ק"ק הנ"ל.

נאום בצלאל בר' ישראל משה הכהן זלה"ה מפ' ק"ק הנ"ל.

*

כאשר גאוני הזמן ממעון קדשם יצאו ולקנא קנאת ד' ותורתו, לגדור לבל לפגוע בכבוד תכונת הש"ס לעשות כמתכונתם, אף ידי תכון עמהם, ועם כבוד הרב הגאון המחבר מסכת כלים, אתו הסליחה, כי ידיו רב לו בחיבורו אשר פעל ועשה בחריפותו ובקיאותו, אך כשגגה יצא מלפני השליט נזר הזמן להעריך מערכו כתכונת הש"ס, ואין צועקין על העבר רק לבל יוסיפו עוד לעשות כדברים האלה; יגדילו תורה, ביוסף אומץ ויאדירה, אך לא כתמונת הגמרא.

יהי שלום רב לאוהבי תורה, לחן ותפארתה, עדי יבוא צדק מורה, בימינו מהרה, בלבב הבעה"ח, יום הנ"ל פה ווילנא.

יצחק אלי' לאנדא

הור מתונים בדין

(תשובה ל"אזהרה" — "הלבנון", גליון לו)

בגליון ל"ד מ"הלבנון" עבר רוח קנאה על רבני ווילנא באף ובחמה וקצף גדול על גמרת כלים שיצאה לאור בימים אלה, והאריכו לשון, בלשון גוזמא והבאי, כמו תרע ותשחית גמרת כלים זאת בכל הררי קודש ומקדש התלמוד, וישבו ודרשו ע"ז מקראות כמן חמר, "ואוי לעינים שכך רואות בעו"ה ואי לנו שעלתה בימינו כך". הנה אם אמנם יראתי להכניס ראשי בין הרים גדולים, ויגורתי מפני האף והחמה, ומי יבוא אחריהם בדבר שכבר עשוהו והזהירו וגזרו על כל רב וגאון לדורות עולם, ודורנו זה דור עומד ומצפה ומתכה ומייחל לגזירות חדשות, אין לפון כי ימהרו ויחישו לקבל גם זאת באהבה רבה ואהבת עולם מעתה ועד עולם — בכל זאת עצור במלים לא אוכל מלשאול מפיהם תורה, בתורה חדשה צוו לנו מורשה קהילת יעקב, ומלהציע לפניהם את העולה על רוחי בענין זה:

מ"ש, "שאחר חתימת התלמוד וכו' כך אסור לעשות כמתכונת התלמוד הקדוש הנחתם מרבינא ור' אשי סופי ההוראה", והנה אין לנו בתושבע"פ חיבור גדול וקדוש בזמן ובמעלה כחיבור המשנה, והנה מס' סופרים נתחברה בדורות אחרונים כמתכונתה, כמ"ש הרא"ש בהל' ס"ת יג, שמסכת סופרים נתחברה בדורות אחרונים, ועי' ב"ברכי יוסף" א"ח תקפב, שהוכיח מהרא"ש כי מס' סופרים נתחברה בימי הגאונים. גם הר"מ ז"ל בא וסידר חיבורו כמתכונתה כמות ויקרא לו שם גדול ונורא משנה-תורה. ואם גם בצדק נוראות, שגם הם היתה דבר א"ל דעות, כמו שאמרו בריש חגיגה (ג, ב): "כולם א"ל אחד נתנם, פרנס א' אמרם וכו' " (ומטעם שפי' רש"י ז"ל,

שאין לך אחד מבני המחלוקת מביא ראיה אלא מתורתו של הקב"ה),
 עאכ"ו חיבור שרוב דבריו המה דברי התלמוד בעצמם — שם גמרא
 נאה לו והוא נאה לשמו. ומ"ש ש"מסמיכות ההלכות יחד נלמדו
 אלפי רבבות דינים" — למלא ולהדגיש סאת עוון המחבר דיברו
 חכמים בלשון הבאי אשר לא ראיתי כמוה, ותמה אני אם ימצאו
 אלפי רבבות דינים בכל ספרי הש"ע זה"ד! ומ"ש „שכל גדולי
 הראשונים לא הרימו ראשן לסדר חבוריהם כדרך מתכונת הש"ס" —
 על כיוצא בזה אמרו: מקום הניחו להתגדר בו. ואם דברי אלה לא
 יספיקו עוד להמליץ בעד גמרת כלים, נלכה נא אל הגדולים ונראה,
 כי החידוש אשר הרבנים ההמה עולים לאסור בכל מקומות וגבולים
 כבר היה לעולמים ויצא בהיתר באין מכלים, מפי גאוני עולם
 ואצילים, כמ"ש ב"שם הגדולים, מערכת גדולים" (ש' נ"ה) זו"ל:
 מהר"ש סירליאו מיוצאי ספרד — ומהרשד"ם יו"ד סי' מ מזכירו,
 וגם הר' בצלאל בתשו' סי' א מזכירו לשבח — חיבר פי' ליחושלמי,
 פי' מופלא על סדר זרעים ושקלים וכו' גם ראיתי בכ"י שחיבר גמרא
 על מס' עדיות וסקיבץ מדברי התלמוד דשייכי לה והוסיף נופך
 בלשון תלמוד וביאר עליה פי' רחב, ובאה לידי גמרא זו וברכתי
 „ברוך שחלק" וכו' *.

מה שונות הן דיעות בני האדם אלה מאלה, זה מהלל וזה מחלל,
 זה מברך וזה מנאץ, זה יערוף כמטר לקחו, יבוא כגשם לנו להגדיל
 תורה ולהאדירה, וזה יעלה מורה על ראשו פן יהיו למי המבול
 על הארץ...

על דעתי יש להוסיף מעט בדברי הרבנים ההמה, ובמקום שכתבו
 „שיצאו ראשונים בגזרה זו" יש להוסיף גם תיבת אחרונים,
 וכמדומה לי שלא יצא עוד מי שיסכים ויתן ידו לגזרה ההיא.
 הן אמנם עוד לא השבתי דבר על ראיותיהם החזקות, כראי מוצקות,
 אשר אין לנטות מהם ימין ושמאל, מהא דאסור להוסיף על המצב
 וממקרא מפורש כתוב הדר: „ובמתכונתו לא תעשו כמוהו", אולם
 לא עלי המלאכה לגמור, ועל כיוצא בזה אמרו שאין אליהו בא
 אלא „להחזק המקרבין בזרוע ולקרב והמרחקין בזרוע". ועמכם
 רבנים גדולים והסליחה על אשר פלטה עטי איזה דברים נגד כבודכם,
 כי כלום יש ספר שאין לו תלמידים ואתם אמנם העברתם את הדרך

ראשונה על המחבר והמסכימים עליו אשר לא מצאו עוולתה בו, ועינם לא ראתה את קורת בית הבד אשר דמיתם להעמיס עליו, ונצבתם אתם בשער בית רבים, לא כמסתפקים ומציעים העולה על חוכם למען דעת ולשמוע מה יענו הגדולים ההמה על דבריכם, אלא באתם באזהרה ובגזירה עשויה, מנויה וגמורה, כפתקא דנפל מרקיע ועמו שריא נהורא — ואשריך גמרת כלים שנכנסת ב„הלבנון“ בטומאה ויצאת בטהרה.

את זאת כתבתי למען האמת אשר כולנו חייבים בכבודה, ולמען כבוד המחבר והמסכימים הנעלבים, אשר אמנם לא ידעתי אכנה אותם בשם כבודם —

מאיר זאב מלץ

* הערת מערכת „הלבנון“ :

הגמרא הזאת הייתה בידינו ועתה היא בידי הרב הגאון מראדזין וכדעתו להוציאה לאור עולם. — חכה אתנו מקום להצטרף על תלזנת הרבנים הנאמנים שי, אשר תמכו את ידי הגאון המחבר מס' כלים : מדוע פנינו מקום לה„אזהרה“ למרות כבודם? ! כי לדעתנו לא לנו לסרב לגדולים סדרבנים הנאמנים המ„ץ בוילנא. ולא נהג הגאון המחבר מנהג שאר המתברים, ושלה גם לנו את ספרו וראינו מי זמי המסכימים עמו, כי אז אולי היינו מתונים בהדפסת ה„אזהרה“...

נספח יא

לשון חכמים תיטיב דעת (משלי טו, ב)

ודעת זה סדר טהרות (שבת לא)

(תשובה ל"אזהרה" — "המגיד", שנת תשע עשרה,

גל' לב, יז מנ"א תרלה)

מאת שמחה שלמה לעווע

בימים האלה והשמש יצא על הארץ ולדרים עלי' להאיר להם את הדרך אשר ילכו בה בלימוד משניות סדר טהרות, אשר עד היום לא הי' לנו בזה גמרא מסודרת, לא בבלי ולא ירושלמי. ועתה בשנת תרלג לאלף הששי, כצאת השמש בגבורתו, יצא מתחת מכבש הדפוס בעיר יוזעפאף כלול בהדרו, ספר גדול ונורא, מחברת קדושה וטהורה, היא "גמרא" על סדר טהרות, ושם הספר "סדרי טהרות" הוא, "ילקוט הטהור" על סדר טהרות, "מסכת כלים". בו נאספו כל מאמרי חז"ל התנאים והאמוראים בעניני טהרות בכל מקומות פזריהם — בש"ס בבלי וירושלמי, תו"כ, ספרי רמב"ם וספרי זוטא, מכילתא דריכ"ג, זוהר הקדוש, פסיקתא רבתי דרב כהנא, תוספתות דכולהו ש"ס, מדרש רבות, ותנחומא, ושחר-טוב למשלי ושמואל, פרקי דר"א הגדול ואותיות דר' עקיבא בן יוסף הדורש כתרי אותיות, ומסכתות הנוספות בש"ס עם שבע מסכתות קטנות ירושלמיות, ומדרש רבי פנחס בן יאיר הנקרא "תדשא", וברייתא דמלאכת המשכן, וסדר עולם דר' יוסי וברייתא דמס' כלה, ואבות דר' נתן ותנא דבי אליהו רבא וזוטא, ואגדות בראשית והוא מדרש רב — ונסדרו בסדר גכון כל אחד במקומו הראוי לו, עם שני פירושים: "פירוש הארוך" ללבן ולברר ההלכה בפלפול בדברי גדולי הראשונים גדולי המורים אשר לאורם נלך, ו"פירוש הקצר" ביאור מספיק לפרש

ההלכות המובאות אחר הביאור העולה מן הפלפול בפירוש הארוך. הילקוט הוא פנים הספר ונדפס באותיות מרובעות, ומימינו ומשמאלו ב' הפירושים באותיות „רש"י" ועל צבאם מסורת הש"ס ועין משפט, הכל כאשר לכל בצורת גמרא ממש כגמרת שאר הסדרים, אשר ביצע אלקים זכינו לראות ה„גמרא" הזאת, מס' כלים, שיצאה לאור עולם מאת כ"ק הרב הגאון המובהק האמתי המפורסם, החכם הכולל, החסיד ועניו, שלשלת היוחסין בן של קדושים אילי תרשישים נ"י ע"ה פ"ה וכו' וכו' כש"ת מוהר"ר גרשון חנוך נ"י נצח בהרב הגאון הקדוש אדמו"ר מרן מוהר"י שליט"א מראדזין. כל זקני גדולי וגאוני ישראל שתו איש עדין עליו בהסכמותיהם המאירות כספירים ויכתירו את קדוש ישראל הגאון המחבר שליט"א בכתר שם טוב, ובכל כחם ורב אונם יצאו לעמוד על הברכה להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר ולברך את כבוד הגאון נ"י על קדושת וטהרת מלאכתו הטהורה, יפי מעשיהו, כשרון מעלליו ותועלת תכלית מיפעלותיו, כי הגדיל לעשות הפלא ופלא, רם ונשא וגבה מאוד! וכוח מעשיו יגידו לעם. נולד כי עשה נפלאות בידו החזקה וברוח גאון קדשו, ואלף אלפי אלפים ורבי רבבות ברכות רמות ונשגבות האצילו בראש ברכותיהם איש איש במתק לשונו ונעימות שפתיו הנובעים ממעמקי לב! איש איש כברכתו אשר ברך אותו ברגשות תודה ותשואות חן חן עד בלי די, כי רבת שבעה לה נפשם עונג וגיל מספר הקדוש והטהור הזה, והן המה עדה קדושה עשרה רבנים גדולים גאוני עולם מפורסמים, עמודי הדור, נזרי הזמן ותפארתו, המאירים עיני כל ישראל בקדושת גאון תורתם, הלא המה:

כבוד הרב הגאון האמתי המפורסם כקש"ת מו"ה יוסף שאול הלוי נ"י, אבדק"ק לבוב והגליל זצ"ל, בעמה"ח שו"ת שואל ומשיב והרבה ספרים יקרים ומפורסמים; הרב הגאון המובהק, חסידא ופרישא, האי תנא ירושלמי כמוהר"ר אברהם אשכנזי ס"ט הי"ו, נשיא אלקים, חכם באשי בתוככי ירושלים עה"ק; הרב הגאון המובהק האמתי המפורסם, כקש"ת מו"ה יצחק אלחנן נ"י, אבדק"ק קאוונא והגליל בעהמ"ח ס' באר יצחק, נחל יצחק; הרב הגאון הגדול האמתי כמוהר"ר ישראל יהושע נ"י, אבדק"ק קוטנא והגליל בעהמ"ח ס' ישועות ישראל; הרב הגאון המופלא צבי ישורון כקש"ת

מוהר"ר צבי הירש אורנשטיין נ"י, אבדק"ק בריסק דליטא והגליל, ועתה הוכתר לאבדק"ק לבוב יצ"ו; הרב הגאון הגדול המפורסם כקש"ת מוהר"ר שמעון סופר נ"י, אבדק"ק קהאקא והגליל; הרב הגאון הגדול זקן ויושב בישיבה כקש"ת מוה' יהמי' בהגאון המובהק מוהר"ר בנימין וואלף, בעהמ"ח ס' שערי תורה זצ"ל, אב"ד ור"מ דק"ק אוהעל במדינת הגר; הרב הגאון הגדול הצדיק כש"ת מוהר"ר חיים סופר נ"י, תלמיד הגאון חתם סופר ז"ל, אבדק"ק מונקאטש במדינת הגר, בעהמ"ח ס' שו"ת מחנה חיים; הרב הגאון הגדול הצדיק כש"ת מוהר"ר חיים אלעזר וואקס נ"י, אבדק"ק קאליש והגליל; הרב הגאון מוהר"ר חיים בערלין נ"י, אבדק"ק מאסקווא והגליל — והסכמותיהם נדפסו בראש הס' „סדרי טהרות”!

אחינו בני ישראל, לבות היקרים! שימו נא עיניכם ולבכם להתבונן בגדלות וקדושת וטהרת הס' הנ"ל, אשר זה כמה מאות שנה, מאז חתימת התלמוד, נסתם חזון ולא זכינו לאור גמרא על סדר טהרות עד הנה, זמננו זה, אשר בו ראה צור ישראל לרחם על שארית ישראל ויופע עלינו נהרה! ד' אמר „יהי אור” ויהי אור — הס' סד"ט אשר אור בהיר הוא בשחקים ויזהיר איהו כעצם השמים לטוהר! אמנם עוד לפני איזה מאות שנה כבר חיבר ויסד הגאון מהר"ל ז"ל „גמרא” על סדר טהרות, אבל רק רגע הופיע אז עלינו אורו, וכמו ברק המתנוצץ לעין אנוש, רגע ואיננו, כן אז בעוה"ר בעודה בכפו בכת"י הובלעה והיתה למאכולת אש. יוגם הגאון מוהרי"ש הלוי זצ"ל עלה כזה על העינינו, ולא עלתה ביזו כמובא ומבואר הכל בהסכמתו. רק את הגאון המחבר בדורנו זה בחר צור ישראל לניר ישראל אשר תעלומה יוציא אור ועל ידו יושפע עלינו ממרומים גמרא היקרה סד"ט על סדר טהרות. אשרי הדור שכל יקר ראתה עינו! ועתה אחב"י חוב חזק, חוק כשר וישר, מוטל עלינו לתת שבח והודיי' לבורא עולם יוצר המאורות אשר המטיר לנו טל אורות, ולהרב הגאון, נזר הקודש, זהב טהור, המחבר שיחי', אשר בזכותו וזכות אבותיו הקדושים הגאונים (כי הוא נין ונסד להמהר"ם פאדווא בעהמ"ח שו"ת מהר"ם פאדווא משלשלת גאונים רבנים, בנים אחר בנים, כן גם הגאונים מהרש"ל והרמ"א זלה"ה

זקיניו הם ומקור מחצבת משפחתו הוא מגזע רש"י עד התנא ר' יוחנן הסגדלר זרבן גמליאל הזקן כמבואר בחתימתו בהקדמתו) זכינו לאור יקר וערב: „גמרא" מס' כלים, ובעזה"ש יצא בקרוב לאור גם ספר שני מן סד"ט על מס' אהלות.

ועתה, בעונותינו הרבים, יצאו ניצבים, בשער בת רבים במ"ע „הלבנון" גליון לד, שני מו"צ ווילנא, ושנים שדנו וגם אין דיניהם דין, אשר התפרצו בלשון מדברת גדולות ובכתבי עמל ופולסתר לחרף ולגדף מערכות אלקים חיים, וירחיבו בנפשם עוז לקחת עצה, לפרוץ פרצה בגזירה נחרצה, פגול הוא לא ירצה — לתת דופי תחת יופי, לתת תיפלה ושמצה במחברת הקדושה והטהורה ויעפילו לעלות ההחה ברוח סערה לענות סרה, במאמר „הזהרה" על ס' „סדרי טהרות", למרות פי כל הגאונים המסכימים אשר קטנם עבה ממתנם — והם יעדה קדושה עשרה רבנים גאוני ארץ, אדירי התורה, אשר יצאו בהסכמותיהם לעלה ולקלס כל דברי הגמרא הטהורה, ותקפו ופרשת גדולת המחבר הגאון נ"י — וכדי בזיון וקצף, בהשפילם לעפר ויחשבו לאין כבוד הגאונים הנ"ל, ביצאם בכעס ובחמה שפוכה להרוס שתות, אשיות אשר יסד הגאון נ"י בהסכמת כל הגאונים הנ"ל ב"ד הגדול אשר באורם נראה אור וכל ישראל חייבים בכבודם. ומשבאו לכלל „כעס" באו לכלל „טעות" שניעלמה מהם משנה מפורשת (עדינות פ"א מ"ה) שאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו עד שיהי' גדול ממנו בחכמה ובמנין. זאת לא זאת! עוד הוסיפו סרה הגדילו לשונם בחירופים ודברי גידופים, וכל השומע תצליטה אזניו לקול היוצא מהר חורב מעלבונה של תורה וצועקת מרה על העולבים מוהדי אור הדעת, אשר בגדו בגד בוגדים, האריכו באמרים מפחידים, קוצים תרולים, דחויים ומבוהלים, הבל הבלים, אשר יבוש לדבר כזאת כל אשר יש בו ריח תורה ויראת שמים. שומו שמים, הנה! דורנו זה, עקבתא חמשיחא, נתקיים בנו מאה"כ (ישעי' ג, ה) ירהבו וגו' אוי לעינים שכך רואות ואוי לנו שעלתה בימינו כך!!

ואחרי קנאי את קנאת התורה, אליכם, מו"צ ווילנא, אקרא! אבוא במשפט עמכם על דבר העול אשר נטעתם ביער הלבנון בדברי עמל ורעות רוח אשר הרביתם ב„הזהרה" המיוסדת על יסודי קורי עכביש, שאלות רקות, צנומות, דקות, בוקות ומבולקות.

תוכן שאלתכם: למה עשה הגאון ספרו במתכונת התלמוד? למה הוסיף על סדרי התלמוד? למה קרא את שם ספרו גמרא? ועוד כהנה —

ראש דברי, אבוא בתשובה כללית, אשר בכל תבואות השאלות תשרש ולא תעזוב להם שורש וענף, והיא: כבר הי' כזה לעולמים מבלי פוצה פה בדורות הקודמים בימי גאונים וקדושים מפורסמים.

(א) והנה אין ספק שכל המסכתות הקטנות, כמו מס' שמחות, מס' כלה ומס' סופרים כולן בדמיון שוה והן ובמתכונת אחת מבלי שינוי. והן הלום ראיתי בס', „יעיר און" בעין זוכר מאזולאי (מערכת הסמך, אות לא, „ספרים חיצונים") שהירבה והאריך להוכיח דעת הרא"ש בהל' ס"ת, שמס' סופרים נתחברה אחר חתימת התלמוד בימי הגאונים. ואחרי שידענו ברור, שמס' שמחות נתחברה עוד קודם הש"ס, כדמצינו בכתובות דף כח, א: „ותנא באבל רבתי", הרי מצינו מס' סופרים שנעשתה ממש במתכונת מס' שמחות אשר קדמה לה!

(ב) לכו חזו מפעלות הגאון רח"ד אזולאי בספרו „מערכת גדולים" (אות שין) שכתב בזה"ל: „גם ראיתי מהגאון מוה' שלמה סיריליוו כת"י שחיבר גמרא על מס' עדיות שקיבץ מדברי התלמוד דשייכי לה והוסיף נופך בלשון תלמוד. וביאר עלי' פי' רחב, ובאה לידי גמרא זו וברכתי ברוך שחלק וכו'", „עכ"ל. והכת"י הזה הוא כעת ת"י הגאון נ"י, ובישע אלקים אוציאו לאור עולם בקרוב וכל תופשי תורה יראו כי נעשה במתכונת הש"ס ממש! והלום ראיתי נאמר אחד מן גמרא עדיות הנ"ל הנמצא בס' יעיר און הנ"ל (מערכת ב, אות כח, „בית שמאי"), וז"ל: „כ' המהר"ש סיריליוו, בגמרא שחיבר על מס' עדיות בפ"ק, במאי דתנן הלל אומר מלא הין מים שאובין וכו' שחייב אדם לומר בלשון רבו, שמאי אומר וכו' מ"ש הכא דתני מילתא דהלל ברישא ומ"ש יהתם דתני מילתא דשמאי ברישא? בדין דבכולהו בעי לאקדומי מילתא דהלל ברישא דהא הלל נשיא הוה, אלא משום דהלל הוה ענותן טפי אקדמי למילתי דשמאי ברישא, כחתינא: מעשה בהלל הזקן שהביא עולתו לעזרה לסמוך עליה ביו"ט. חברו עליו תלמידי ב"ש, אמרו לו:

מה טיבה של בהמה זו? א"ל נקבה היא ולזבחי שלמים הבאתי, כשכש להם בזנבה והלכו להם. ושאני הכא דמשמי' דרבי' קאמר לה, וביקרי' מצי מחיל וביקרא דרבי' לא מצי מחיל", עכ"ל. ועתה, חכמי לב! שימו נא עינכם ולבכם לנסות, אם תוכלו להבחין ולהכיר בין הלשון של מאמר זה, ובין לשון גמ' נמש.

המשך מ"תשובה לאזהרה"

(,,המגיד", שנת תשע עשרה, גליון לג, כו באב תרלה)

ג) בפט"ו דכלים משנה ו, המרכוף טהור, כתב הרא"ש, וז"ל: ,,המרכוף, פי' גאון שמצאו תלמוד ממס' כלים וכו'", הרי שכבר ה' לעולמים רק שנאבד ולא נראה על פני תבל ואבד זכרו.

ד) גם הגאון מהר"ל מפראג זצ"ל ג"כ חיבר ויסד גמרא על סדר טהרות, רק שנשרף בעו"ה כמובא בהסכמת הגרי"ש ז"ל.

ועתה אחרי שראינו בעיינינו את כל הדברים והאמת האלה, א"כ מה קול הסאון הסואן ברעש ומרעים באזינו? ואחרי שכבר יצא הדבר בקדושה וטהרה מפי קדושים גאוני עולם ז"ל מי יבוא אחריהם בדבר שכבר עשוהו? ומה אנו, ומה חיינו, ומה כוחנו להרהר אחרי הקדמונים, כמו"צ דווילנא, אשר פערו פיהם לבלי חוק ויבזו אמרי ,,דעת" מבלי מצא מגרעת? ומה עוול מצאו בהגאון המחבר קדוש ישראל נ"י, אם ברצות ד' דרכיו החזיר העטרה ליושנה לחדש נעורי' בישע אלקים אשר בחר בו לציר נאמן לבני ישראל, והוא אך הוא המפתח הקדוש והטהור אשר בו נפתח לנו שערי אורה, ויהי אור!

עד הנה ראיתי להשיב עליהם לסתור דבריהם מן המציאות. עתה לבי יהגה לענות אותם על דבריהם ועל חלומותם מן הסברא הנכונה. שאלו: למה עשה הגאון ספרו במתכונת התלמוד? והלא כתוב הדור הוא בשמן המשחה: ,,ובמתכונתו לא תעשו כמוהו" (וכן בקטורת הסמים: ,,במתכונתה לא תעשו"), וכך אסור לעשות במתכונת התלמוד הקדוש, ולמה הוסיף הגאון נ"י על סדרי הש"ס,

אחר חתימת התלמוד, שעליו אין להוסיף? וראי' — ממה שאסור להוסיף על המזבח. והנה כל עובר ישתומם! מה ענין שמן וקטורת אצל ספרי תורות? ומה טעם וריח להשוות גמרא למזבח, ומה גם לשמן המשחה, להוציא מזה דינים להלכה? אין אלו אלא דברי נבואות משחרב ביהמ"ק... וגם אם נגזור אומר, יד למו פה לשים, כי סתרי תורה כמוסים בכוונת דבריהם עמוסים ולא הוויות דאביי ורבא, רק סודות ממעשה מרכבה יכריח דמיונם זה לזה — עוד הפליאה נשגבה, ואם לדין יש תשובה: הלא קיל"ן חסם פחת או ריבה על סממניו מותר, דאין זה במתכונתו, והרי הגאון נ"י ת"ל ריבה והוסיף מתלמוד ירושלמי, תו"כ, ספרא, ספרי, תוספתא ועוד מכמה מהרשים אשר לא הוזכר בש"ס כלל? ואולי מה שהגאון מהרש"ס ז"ל, בגמרא לעדיות, הוסיף גם מדברי עצמו בתוך הגמ' הנ"ל הי' לו לסיבה זאת להצטדק לפני מו"צ דווילנא, ולא יעירו כל חמתם עליו.

ובעיקר השאלה, למה הוסיף הגאון על סדר הש"ס? יש לתמונה: הלא רק ילקוט הוא, וכמה ילקוטים כבר נתחברו אחר חתימת התלמוד, כמפורסם! גם הרי לא בא הגאון נ"י להוסיף על התלמוד בסדרים שרבינא ורב אשי סידרו עליהם גמרא וחתמו אותם, הלא לא נגע בהם כחוט השערה, ורק רוח הפוחא עליו יערה לחבר גמרא חדשה על סדר טהרות, וזה ברור אשר חתימה לא שייך על „העדר ואין" רק על „קנין ויש", ולמה לא יכון לסדר גמרא על סדר טהרות אשר לא סידרו רבינא ורב אשי עליהם גמרא ולא חתמו כלל! ואשר אחזה אנכי, כי אליהם דבר זה יגוב מלשון הרמב"ם ז"ל. בהקדמתו לסדר זרעים אמר בזה"ל: „וכשמתו כל החסמים ע"ה, שהאחרון מהם הי' רבינא ורב אשי והתלמוד כבר נגמר, וכל אשר קם אחריו והיתה תסלית כוונתו וכל מאודו להבין דבריהם שכתבו בלבד ועליו אין להוסיף וכו'". ותקח אזנס מני מה שכתב „הליכות עולם": „אחר שנחתם התלמוד, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, רק רבנן סבוראי שעמדו אחריו הוסיפו בו קצת תוספות כאשר מקובל מפי הגאונים ז"ל כגון בריש קידושין פריך רב אחאי וכו'". אבל הרואה בעינים פקוחות יראה שכל עיקר כוונתם ז"ל היא על אותם הסדרים שסידרו עליהם רבינא ורב אשי

גמרא אשר מהם עיקר דיבורם ז"ל, כמובן. וזה ברור ואין לפקפק ולהתעקש בזה כלל, ואין להאריך בזה מאחר שכבר אסתגר בקמייתא, דקושיא מעיקרא ליתא, שרק ילקוט הוא וכמה ילקוטים כבר נתחברו!

ואשר טענו, "שמסמיכות הלכות יחד נלמדו אלפי רבבות דינים", איך מצאו ידיהם ורגליהם בביהמ"ד, בראותם אשר כל גאונים קדמונים ואחרונים סמכו הלכות מעצמם! הלא הזנה הבה"ג הרי"ף והרא"ש, ולא חששו לחששות רחוקות. ואם לפי שנעשה במתכונת הש"ס ילמדו ממנו לנפול במצודת השגיאה, כי גמרא זו היא מאמוראים? כל השומע יצחק להם, כי מי לא ידע אשר ה, הסדרי טהרות" מראשו עד סופו ידי גאון אחרון קבצם כעמיר גורחה? והלא דרדקי דבי רב בלמדם בהספר יכירו זאת כרגע, כי בפירוש הארוך מובאים כל הפוסקים, ראשונים ואחרונים, והרבה ספרים ושול"ת מאחרוני זמננו, וכמה מקומות ימצאו בפירוש הארוך אשר יגלה גם על הפנים שהוא הוא המסדר והמלקט, הוא בעל ב' הפירושים, הוא בעל מסורת הש"ס ועין משפט.

ואשר מלינים, על אשר לא כתוב בספר לשון, "גרסינן" כמו בשאלתות דרב אחאי גאון, כשמביא מאמר מן הגמרא מביא אותו בלשון, "גרסינן" — ערום ילינו! כי לא נמצא בשאלתות רק לשון גמרא ממש, וכן בבה"ג והרי"ף כמה פעמים מובא תניא, הכא, תנן היתם, תני וכדומה, עפ"י כללים המכריחים זאת, כמפורסם, וכאשר יש להגאון נ"י קונטרס מיוחד על זה אשר עפ"י דרכו סידר כל ספרו הקדוש והטהור! ומלבד זאת גם לו כדבריהם יהי שנכתב ב, שאלתות" הלשון, "גרסינן", אין להביא ראי' ממנו דאין נוכל לומר שזוהר ונשמר בזה כדי שלא להוסיף על התלמוד, הרי באמת הוסיף בעצמו ודבריו מובאים בתוך התלמוד לדעת הי"ע המובא לעיל ודעת הרשב"ם המובא בתוס' כתובות (ב, ד"ה "פשיט"),?

וששאלו למה קרא את שניה, "גמרא"? — טרם אשאלה וישיבו דבר — אלמנה לא? אם בגמרת המהר"ש סירלינו הרבה דברים גם בתוך הפנים הם מדברי עצמו, לא בחשו ולא נכלמו גאוני עולם

לקראה בשם גמרא, אחר שעיקר ענינו הוא גמרא (וכמו שהרי"ף והרא"ש ציינו אחר כל מתני' תיבת „גמ'"), מכש"כ וק"ו בן בנו של ק"ו — הגמרא הזאת אשר הגאון נזהר וגשמר מלנגוע אף בקצהו של הפנים להוסיף עליו מדבריו, ורובה ככולה הם דברי גמרא ממש, כש"כ ששם גמרא נאה לו והוא נאה לשמו ושניהם לכל העולם! אבל בואו וראו, שאחרי כל אלה, לרוב ענותנותו וצדקתו של הגאון נ"י, לא קרא את שם ספרו גמרא כלל רק ס', „סדרי טהרות" ו„ילקוט הטהור", ואיך טח מראות עיניהם! והוא פלאי! אין זאת כי אם אש הכעס וחמת קנאה הן הפה אשר תחשכנה עיניהם מראות טוב!

ועתה כל חכמי לב, כל יודעי דעת, שפטו נא בינינו! וראו גם ראו איך דבריהם כולם ישא הרוח, כקש נדף וכעלה נבל, וכמו"ץ אשר תדפנו רוח הקנאה ותאות הכבוד, והמו"צ עתידים ליתן את הדין על שביזו ת"ח! אם אמנם תשאלו, קוראים אהובים, אם כנים הדברים וכל אמרות פי בצדק נאמרים, א"כ למה יחשו הגאונים המסכימים, ובפרט הגאון המחבר נ"י, מלהשיבם על טענותיהם להוכיחם על פניהם ולהכות על קדקדם? על זה אשיב אמרי לכם! כאשר כמוני ידעתם נאמנה אשר כל תופשי תורה, נוצרי תושי', בכל קצוי תבל ירגזו וישחקו על דברי מו"ץ, כן נפשי יודעת מאוד אשר כל גאוני עולם היטב חוה להם על רוע מעלליהם, והרבה מהגאונים המסכימים, אשר כבר נודע להם מה „אזהרה", חיש מהרה הריצו אגרותיהם בברכות ורב תודות ובקשות להגאון נ"י לבל ירף ואל יתמהמה רגע ממלאכתו הקדושה להפיץ אורו על פני תבל, ומלאה הארץ דעה, ואל ישית לב להקופצים בראש! ודעת לגבון נקל אשר שתיקת הגאונים לאו כהודאה דמיא, אלא שלא חשו להשיב להם על דבריהם הנשחתים ולא לפי כבודם הוא להיותם בעלי דין של המו"צ ולהזקק לטענות חלושות כאלה, ולהגאון אין שווה בבלות זמן בתשובות לשאלות ריקות כאלו, דברים שאין בהם ממש, ולכן להם „דומי" תהלה. —

ועתה אעורר החקירה ואשאלה את פיהם, וישיבו דבר, מדוע ועל מה זה באו באזהרתם ולתכלית מה? אם באמת ובתמים למען כבוד התורה, ה"י להם לבוא לפני הגאון נ"י בשאלת תשובה,

בשפה רפה: ילמדנו רבינו לבאר לנו ספקותינו אשר נבוכים אנחנו בדבר ספרו הטהור „סד"ט", ולא לצאת „באזהרה" מנוי' גמורה בשפה ברורה כאילו הם, רק והם, ראשי הדור אשר העולם נשען עליהם (אשר ההיפך ידוע לכל) וכאילו תורה חדשה ניתנה להם מסיני לגזור גזירה על ספר, בלתי שאלת פי בעל הספר, ובאמת נלכדו בזה במצודת הח'... בעת אשר ה„מצפה יקותיאל" השיג על ס' „תורת יקותיאל", לבל יזיד איש למלא את ידו להשיג על ספר בלתי שאלת פי בעליו. גם איך לא תכסס בושע לגזור גזירה על כל רב וגאון לדורות עולם, ודבריהם אלה ימלאו שחוק פי כל שומעיהם והם לעג לרואה, לכל קורא קלסה, כי לא קנו להם רק שם „מוץ" ולא שם „רב" ולא תואר „גאון" להם וא"כ לא הדר להם לגזור גזירה על כל רב וגאון. אין זאת, אם נחשובה, כי רק קנאתם בהגאון נ"י וחרון אפס בו, על אשר מנע מהם כבודם מבלתי קחת הסכמתם, הסב את לבם אחורנית והולידם שולל. אבל עוד לא תשקוט בזה סערת ומדורת החימה; איך יעלה זאת על רעיונם לבקש ולדרוש כזאת? היאות? הנכון? הנאווה? אשר כל הררי עד וגבעות עולם תהיינה תלויות על חוט השערה של הסכמות קורי עכביש? הלא לא לפי כבוד המחבר הוא זה ולא לפי כבוד הספר והגאונים המסכימים לשוטט בכל פנה ופנה ממקום למקום מחצר לחצר ומעיר לעיר אולי ימצא שם מ"ץ או מ"מ, אשר לו פה להוציא דבה ולדבר עתק מה שאין הפה יכול לדבר, ולדרוש הסכמתו (דא"כ אין לדבר סוף)? והמחבר מנהג חכמים נהג, לדרוש הסכמה מגאוני ארץ מפורסמים, ומי ערב לב אנשים כמוהם גשת אל הוד הספר גם תת על ראשו ברכה אף כי לפגוע בו חלילה! הס! כי לא להזכיר! וביותר אתפלא על תכונת החתום השני על האזהרה והוא ר' בצלאל הכהן אשר בראשם, הלא בעינינו ראינו מכתב שכתב להגאון המחבר נ"י וזה העתקתו אות באות:

„הן אגיש טא הלום לפני גאון תפארת ישראל, הרב הגאון הגדול המאיר עיני כל ישראל בקדושת אור תורתו ובחריפותו הגדולה ובקיאותו העצומה שלשלת היוחסין למעלה בקודש הקדשים כקש"ת המפואר מוהר"ר גרשון חנוך נ"י בהגאון הקדוש מוהר"ר נ"י אבדק"ק

האדזין יצ'צ בעהמ"ח ס' הקדוש „סדרי טהרות“ על מסכת כלים, ולפני כבוד גאון קדשו נ"י אגיש נא הלום את דבר מנחתיו הקטנה מנחת כהונה היא „ראשית ביכורי“ הגיוני בתורת ד', ואתן לכבוד הגאון הנ"ל תודות אלף וברכה והוחאה מרובה על דבר ספרו „סדרי טהרות“ הנ"ל היקה אלינו מאוד ויברך נא ד' כוחו וחילו ואריך נא ד' ימיו ושנותיו בטוב סלה, ועד יבוא גואל צדקיננו. ויזכהו ד' להגדיל התורה ולהאדירה בקרב כל ישראל בקדושה ובטהרה ודעת (זה ספר טהרות) דרכיו הקדושים יכונן ד' סלה, ובשוב ד' את שבות עמו עיניו הקדושים תחזינה ולהנאת אור תורתו הקדושה רבים ילכו סלה, המברכו נא בברכת כהונה — בצלאל הכהן מוילנא.

ועתה! מי איש גלבב אשר יראה שני מכתביו, ולא ירגז ולא ישחק על דבריו ועל חלומותיו! אבל כל יודע מדע, חכם ומבין תהלוכות האיש הזה ומפעליו, לא יתפלא עליו, כי זה דרכו כחומר חותם יתהפך מצד אל צד, ואין לבו אמיץ לעמוד על דעתו הקלה והוא כאיש תהפוכות, אין בפיו תוכחות, והק אשר ישימו בפיו אותו ישמור לדבר, יטה אוזן לקול מסיתים ויפתוהו ויוכלו לו.

ועל החתום — האחרון — יצחק אליהו, כל רואה דבריו יאמר: עליו יאמרו המושלים: מה לך אצל נגעים ואהלות? כלך מדבחותיך אצל אגדה, כי לכך נוצרת להמשיל משלים כחומר שלום וחוד חידות בבירורי המדות. ועל החתום הראשון לא ארבה אמרי, כי לא ישמע לדברי! ואם אמנם יטה אזנו לקול מלחשים אבל לא לקול קורא בהרים רחוק ממנו מכל עברים.

קנצי למילין, הנני מבקש סליחה מרבני ווילנא על אשר פגעתי מעט בכבודם, כי רק לאהבת האמת וקנאת כבוד התורה, הבורחת בקרבי הם הם אשר הרהיבוני לשלם להם כפעלם, ומהי זאת משכורתם כי יחשבו להם לכפרת עון מעט מזעיר! וכדי להפיס דעתם, בשורה מוצאת בפי לבשר להם, כי גזירתם, אשר כל רב וגאון לדורות עולם לא יוסיף למלא ידו ולעשות גמרא על סדר טהרות,

מצאה מנוח לכף רגלה ונתקיימה מחשבתם זאת, כי ת"ל לא יהי צרכנו עוד לרב וגאון לדורות עולם, כי הרב הגאון המחבר נ"י, הוא המתחיל, הוא הגומר, בעזרת ה' אשר עליו גומר. ובקרב יצא לאור בעזהש"י הספר השני מן סדרי טהרות על מס' אהלות למלאות רצון ומשאלות לב כל גאוני עולם, כל בעלי שכל תופשי תורה.

דברי הסותב באהבה לתוה"ק ולומדי' ונוקם נקמותם, המבקש מלפני בוראו: יחוס קרן התורה להגדילה ולהאדירה, ותרומומנה קהנות צדיק, הגאון המחבר נ"י, ה' ישמרהו ויחייהו וינשאהו ויזכהו להפיץ תורתו על פני תבל ויאותו לאורו כל בני ישראל יחד. עושה השלום במהומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ועלי הכותב וחותם באמת ובתמים —

שמחה שלמה יונגער לעווע

מינסק, פאלען מ"ח למטמוני"ס תרלה לפ"ק

ערך מערכי „תולדות הפוסקים“

(אות ח, עמ' 252)

„חידושים על כל הש"ס בבלי, שו"ת על כל השלחן-ערוך" — להגאון החסיד, אדמו"ר ר' גרשון העניך זצלה"ה אבד"ק ראדזין, בן הרה"ג ר' יעקב אבד"ק איזביצא (נולד בשנת תקצ"ט ויאסף אל עמיו בשנת תרנ"א, והיו ימי הגאון אך חמשים ושנים שנה).

ואלה המה יתר ספריו אשר חיבר וכבר נדפסו:

„סדרי טהרה" על מסכת כלים אשר עשה, והוא ילקוט הטהור על מסכת כלים אשר בו נאספו כל מאמרי רז"ל, תנאים ואמוראים, בעניני טהרות וכו' מש"ס בבלי וירושלמי, תורת כהנים, ספרי רבא וזוטא, מכילתא, זוהר, פסיקתא רבתי דרב כהנא, פסיקתא עתיקתא, תוספתות מכולהו ש"ס, מד"ר ותנחומא, שו"ט משלי ושמואל, פדר"א, אותיות דר"ע בן יוסף הדורש כתרי אותיות, ומסכתות הנוספות בש"ס עם שבע מסכתות קטנות ירושלמיות, ומדרש ר"פ בן יאיר הנקרא תדשא, ותגד"א רבא וזוטא, ואגדת בראשית הוא מדרש רב. ונדפס כתבנית הש"ס בבלי: פנימה — מתני' וגמרא, וכן הצדדים, פי' הארוך מימין (כתבנית רש"י) ומשמאל פי' הקצר (כתבנית תוספות), ומצדי הפירושים מסורת הש"ס עין משפט ונר מצוה, ונחלקה המסכת לשלושים פרקים כמסכת כלים, ובה רע"ב דפים עם לוח המפתחות ולוח הטעות, ודף האחרון הוא לוח גבולי ארץ-ישראל, עם הסכמות מגאוני גדולי ארץ ומאת אבי המחבר. וכולם מרוממים ומנשאים את הגאון המחבר ואת פעלו הטוב ומתארים אותו בתאר הגאון האברך. את ה„סדרי טהרה" חיבר בהיותו בן עשרים ותשע שנה.

„שפוני טמוני חול“ או מאמר „פתיל תכלת“ מהאח מקור החלזון אשר בדמו צבעו את הצמר לתכלת בציצית.

ס' „ארחות־חיים“ לר"א הגדול עם באורים ע"פ הפשט והקבלה (ורשא תרמ"ו).

ס' „עשר מלין דחסידותא“ דהוי נהוג בהון רב, עם ביאור נפלא כדרכו.

ואלה הספרים אשר נשארו בכתובים :

יתר „סדרי טהרות“ עד עוקצין (בערך שלשת אלפים דפים) ;
 „זה דבר השמטה“ על איסור עבודת האדמה בשמטה בארץ ;
 „תקון ערובין“ על פי דלתות ; „צורת האותיות“ בספר התורה
 ע"פ ההלכה והקבלה ; „בנין ירושלים“ על כל סדרי הירושלמי ;
 „שו"ת“ על כל הש"ע, חיברו בהיותו בן שלש עשרה שנה ;
 „תקנות עגונות“ ; „ערכי כנוים“, ביאור החב ועמוק על שם ע"ב
 ושם מ"ב, בערך ארבע מאות דפים, חיברו בהיותו בן עשרים ;
 פירושים על ספר המצות להרמב"ם, על מד"ר וחמש מגלות ;
 ביאורים : על הזוהר, תקוני זוהר וזוהר חדש ; על חמשה חומשי
 תורה, רב הכמות מאד ; על עץ חיים ופרי עץ חיים ; על ס'
 מורה נבוכים, על ס' יצירה, על חמשים חילוקי דינים שבין אנשי א"י
 ואנשי בבל ועוד.

אמנם נתעוררו מעררים על הדפסת ס' „סדרי טהרה“ הנ"ל :
 ה"ה הגאון ר' בצלאל יהכין ז"ל מד"א דק"ק ווילנא, הוא וסימעתו
 ודייני העיר עוזרים על ידו, בחיצי אזהרותיו שירה במכ"ע „הלבנון“
 (שנת אחת עשרה, לד, תרלה) ויקלע אל המטרה ויוכל, כי אסור
 אסר על המסכת מלהביאה בקהל ספרי קודש, מטעם כי הגמרא הזאת
 (מסכת סלים החדשה) ברבות הימים תוכל לנגוע בעיקרי הדת כי
 עשויה היא בתבניתה ובמתכנתה כמעשה מסכת ממסכתות הש"ס,
 ובחזרות הבאים יטעו וישגו להאמין, כי מסכת זו גם היא יצאה
 מפי התנאים והאמוהאים — בכ"ז רפו ידיהם של המעררים ורבו
 המימינים על המשמאילים.

ארוכה ומרפא...

על ידיעותיו של „בעל התכלת" ברפואה כותב ד"ר דוד מרגלית בעתון ההסתדרות הרפואית בישראל, „הרפואה", כרך מז, חוברת ד, ט"ז באב תשי"ד, בין השאר:

... עיקר ענייננו הוא בהתגלותו כאיש בקי ורגיל בחכמת הרפואה. כותב רצפטים לאטיניים ומרפא חולים. מאין באו לו ידיעות אלה? ר' גרשון ליינר לא למד מעולם לא בבית ספר, לא בגימנסיה ולא באוניברסיטה. את ידיעותיו בשטח הרפואה רכש לעצמו מתוך ספרים רפואיים לועזיים, בעזרת מילונים פולניים, איטלקיים ואחרים. וכן במקצת מתוך ספרים עבריים שנזדמנו לו. אולם מה הביאו לכך? חוקרים אחרים, וביניהם טרוצק מניו-יורק, המתגדרים בגישתם המדעית-אובייקטיבית, כביכול, לכל פעולותיה של הדמות המופלאה הזאת, משתדלים לבאר את שאיפתו ללימודי הרפואה מתוך רצון להידמות בכל להרמב"ם, שהעריך אותו עד מאוד, ורצה לחקות אותו גם בשטח הרפואה, כשם שחיקה אותו בעבודת הכינוס וביצירת „גמרא" לסדר טהרות. חוקרים אלה סבורים, שהם מספרים בגנותו של ר' גרשון בתארם אותו כמיגאלומן — איש השואף לגדולות ולסיפוק האמביציוניות שלו — בכל מחיר. אולם נדמה שבהערכתם זו החטיאו את המטרה. ר' גרשון הניח תריף-השכל והתפיסה, באמצעים אוטודידקטיים, על ידי לימוד עקשני והתמדה על-אנושית בספרים עבריים עתיקים, ובספרים לועזיים, בלי שידע קודם אף שפה לועזית אחת על בוריה, בהזדרכת רופא יהודי, שגר בעיירה ושהיה מחסידיו הנלהבים, — הצליח להתגבר במשך זמן קצר ביחס על פרטי חכמת הרפואה, עד שהוא מופיע לפנינו כרופא זקן ורגיל, המטפל בחולי-חסידיו, באופן שיגרת יומיומי — רופא ככל הרופאים המודרניים.

באופן זה „הצליח“ האוטודידקט הרפואי ר' גרשון הניך כאילו להוכיח, שאין צורך ללמוד באוניברסיטאות זווקא כדי להיות רופא טוב, והוא, כמסופר על ידי בני דורו, היה „רופא“ טוב. עהות חותכת לכך אנו מוצאים, לא רק בסיפורי החסידים, שמותר לחשוך בהם בהתלהבות יתירה לרבים הנערץ, אלא ברצפים שנשארו ממנו.

אלה הם מיסמכים כתובים בלאטינית, כמובן, בכתב יד ברור, מצועצע במקצת, בלי שום שגיאה ושמצ של דופי, גם במינוח המרכיבים השונים שבכל מירשם (עד תרופות TOXICA כמו מורפיום, ועד בכלל) וגם ביחסם ההדדי של הרפואות והסירופים — מזה, ובסיסי המשחות והרפואות — מזה.

עלה בידי לאסוף שלושה רצפים, כתובים בכתב יד, אחד מהם חתום: גרש ליינר ושנים אחרים בלי חתימה, אולם הכתב דומה לכתב שברצפט הראשון החתום על ידו, חוץ מהרצפט השני.

א. מירשם של הראדזיני, שמסר לי באדיבותו מר ש.ז. שרגאי, חתום עליו השם גרש ליינר.

לדברי מר שרגאי ומפי אביו, השם לו האדמו"ר מירשם זה, לאחר שחזר משירותו בצבא הצאר בקאווקאז. הוא חלה שם ב„קדחת צהובה“ והרופאים לא יכלו לעזור לו. והנה, סיפר לו אביו, תרופה זו עזרה לו. והרי העתק מדויק של המירשם:

Alilit (??)	Grammes
Rp. Morphi acetici 2 grains	(= 0,13)
Ap. larea (cerasi) 3 drachmes	(= 11,70)
Ap. calcis ounces	(= 46,50)
Melis rosatis 5 drachmes	(= 19,40)
T-re jodi gtt XXV	(= 1,00)
Kali jodati 7 grains	(= 0,45)
Kali chlorati 9 grains	(= 0,6)
	<hr/>
	(= 79,78)

הערה: והכל ברצפט הזה ברור ומתאים, רק הכתובת מעל לרצפט, שלדעתי ניתן לקרוא: Alilit באותיות לועזיות, לא ידעתי פירושה. למעלה מצד שמאל, ישנו תאריך, אבל לא ברור.

ב. רצפט של והראדזיני שנמצא אצל מר טננבוים תל-אביב: הרצפט ניתן על-ידי האדמו"ר לסבתא של טננבוים, שרה ליכטנשטיין שמה, לפני שבעים שנה בערך, וז"ל:

Inf. H-ba Digital.

ex gr. (graines) X pt. (partes) ounces V	(0,65 — 142,00)
Elixir acidi Holleri ½ drachm	(= 2,00)
Ap. Laureo cerasi 2 drachm	(= 8,00)
Codeini gr. (grains) 2	(= 0,13)
Surup diacodii 1 ounce	(= 31,00)
	<hr/>
	(= 183,13)

MDS co godz. lyzka stol.

(כתובת פולנית)

הערה: כתב היד של רצפט זה מתאים לכתב היד של הרצפט הקודם, אם כי חתימה אין עליו.

ג. עוד רצפט הועתק אצל מר טננבוים:

Digitalini gr. (grains)	— V
Surlini alcaloidi gr. (grains)	— X
Ung. Simplicis drachm	— I
Extr. Thebaici gr. (grains)	— III
Masc (משה)	

הערה: כתב היד של רצפט זה אינו חומה לכתב של הרצפט הראשון וזהו כנראה העתק.

להצלחתו כרופא חולים עזרו כמובן לא מעט חסידיו הנלהבים, והוא נתפרסם גם בין הגויים. ברם לא בכדי נתפרסם: דרכו בריפוי חולים היתה כאילו של רופא מובהק.

בן אחיו של הראדזיני מביא בספרו „דור ישרים“ דברים אלו: „על מחלת הסרטן אמר ר' גרשון שהוא אחד מן הנגעים, הכתובים בתורה, והוא נגע השאת. ועוד אמר שהניתוח אינו מועיל לזה, כי התורה הזהירה: „השמר בנגע הצרעת“, ודרשין שלא יקוץ בהרתו (כלומר: את הבהרת אין לנתח). ואם היה מועיל בזה הניתוח, לא אסרה התורה, כי „וחי בהם“ כתיב, ואם התורה אסרה, מן הסתם אינו מועיל.

... ואיש אחד שהיה לו זה הנגע בין אצבעות רגליו וציונה לו הרב הקדוש (ר' גרשון) בעצמו לעשות ניתוח, ואמר כי זהו מקום בית הסתרים שאין מטמאין בנגעים ועל כן ממילא לא מזהרין על השמר בנגע הצרעת שלא יקוץ. וכן היה. שעשה ניתוח ונתרפא. כמה מאלף סיפור זה. הוא מעיד כמאה עדים על ידיעותיו העמוקות של ר' גרשון ברפואה. מתוך הנסיון ידע, שנחלת הסרטן בעור (שהוא, אגב, מגדיר אותה כ„שאת“, מונח עברי ל„קרצינומה“, שהוצע לפני שנים אחדות ע"י ד"ר ד. א. פרידמן, ונתקבל בספרותנו הרפואית) אינה עשויה, עפ"י רוב, להתרפא על-ידי ניתוח, פרט למקרים בודדים, והוא משתדל בדרכו המיוחדת, לנמק את יחסו השלילי לניתוח סרטן ע"י דרוש לפי התורה.

מפי חסידים, איש מפי איש, שמעתי החבה סיפורים על דרכו ברפואה, המעידים על שיטת ריפוי כבעל שכל חריף, המתבסס על נסיון רפואי והתעמקות פסיכולוגית בטבעו האינדיבידואלי של החולה. חסיד אחד, ר' דוד מזאמושץ, מספר על עצמו: „שפעם אחת חלה והיה מקיא אחרי כל אוכל ואבד לו התיאבון. פנה לר' גרשון, יעץ לו לפנות לפרופיסור פלוני בווארשה. כשה לא עזר לו יעץ לו האדמו"ר לנסוע לפרופ' אחר והוא הלך ונחלש מיום ליום. אז פנה בתוקף לר' גרשון: מדוע לכולם הוא נותן תרופות וכולם מתרפאים ורק אותו הוא שולח לרופאים. ענה לו הראדזיני: דע לך שהקיבה שלך הצטננה ונחלשה מאד ואין ביכולתה למלא את תפקידה. אתן לך תרופה ביתית פשוטה (אם והייתי נותן אותה לך מיד,

היית אולי מזלזל בה ולא היית ממלא אחרי עצתי בשלימות ואז היית פונה לפרופסורים...) עליך לאכול רק דברים קלים, הנעכלים מהר, והקיבה תנוח ותתרפא. תעשה לך לחם רק מקמח ומים בלי שמרים וכו' ותאכל רק לחם זה עם טיה. ושום דבר אחר לא יבוא אל פיו במשך שלושה חדשים". והחולה עשה כך והבריא.

קרוב לוודאי שהיה כאן עניין עם אולקוס, או בדומה לזה, ועל ידי הדיאטה ריפא הראדזינאי את החולה בלי שום תרופות.

ועוד מסופר: אחד ומתושבי מרקשוב, ר' טוביה אטינגר, הביא לאדמו"ר את ילדו בן ה-12 וביקש שירפאהו מכפיון (אפילפסיה), כי כל הפרופסורים לא יכלו לעזור לו. בדק הרבי את הילד, בלחצו על בטנו, ומצא מקום כאב בבטן. כתב לו רצפט, והילד הבריא מיד. וכך הסיביר: מחלה זו (כפיון) איננה מחלה מיוחדת, אלא תוצאה ממחלה אחרת שבאיזה אבר: בכבד, בטחול או באבר אחר, והרופאים המרפאים את חולי הכפיון, הרי הם דומים למי שמרפא כאב-ראש על ידי אספירין, למשל, בעוד שצריך לרפא את הסיבה של כאב הראש. ובכן מרפא אני את האבר המנוגע וממילא תעבור גם מחלת החולי-נופל... (מפי ר' השיל שפירא).

משמאל: האדמו"ר האחרון לבית ראדזין
רבי שמואל שלמה ליינער זצוק"ל, הי"ד

נספח יד

הפעולה להצלת הרבי האחרון מראדזין

(א) ברביעי באפריל 1940 נתקבל מברק מוהרב גור אריה ממניו יורק להרבנים גולדשמידט — גור-אריה (רח' הרצל 18 תל-אביב), בזה הלשון:

„קיבלתי מברק מוהרב גרודזנסקי שהרבי מראדזין נתון בסכנה גדולה נקודה לפחות אלף דולר נחוץ להצילו לנו יש רק חמש מאות דולר נקודה טלגרפו סמה אתם יכולים לעזור נקודה תודיעו להרב יוחס ליינר לונדון“

(ב) בו ביום טילגרף הרב ברלין למר נדלר, גזבר המזרחי באמריקה, להעביר לרב גרודזנסקי טלגרפית מאה דולר. ואמנם הועברו למחרת, בתמישי לאפריל, לרב גרודזנסקי.

(ג) בהשתדלות המחבר העביר מר אליעזר קפלן, גזבר הסוכנות היהודית (באמצעות הסוכנות או הג'וינט — לא ברור לי) ארבע מאות דולר לרב גרודזנסקי.

(ד) ברביעי באפריל בערב הגיעני מברק מוהרב גרודזנסקי שיש צורך בשלשת אלפים דולר כדי להציל את הרבי. מיד טילגרפתי לרב גרודזנסקי: נמלא בקשתך בנוגע לרבי שלמה ליינר.

לאסוננו לא שמענו עוד מרב גרודזנסקי דבר — אף לא אישור על קבלת הכסף. על מברקינו הנוספים לא קיבלנו תשובה.

עם תום המלחמה — הגיעתנו ידיעה, כאילו ילד אחד של האדמו"ר האחרון נמצא ברוזוואדוב בגליציה אשר תחת שלטון הרוסים.

פנינו לכל מוסדות השלטון ברוזוואדוב, ולא יכולנו להשיג כל מידע. נסינו לשלוח לשם איש משלנו ולא קבלנו רשיון.

הפעלנו גם את משרד הפנים הפולני (היחסים בין הממשלה הפולנית לבין ממשלת ישראל היו טובים אז) ואף הוא פנה לשלטונות ברוזוואדוב, אולם ללא תוצאות.

(כל המברקים שמורים בידי המחבר)

נספח טו

כך צובעים תכלת במדינת ישראל

(מכתבו של רבי השיל שפירא ז"ל, מזקני חסידי ראדזין)

ב"ה

שלום רב לך ידידנו החסיד מר ש. ז. שרגאי נ"י

הנני שולח לך בזה שם סממני התכלת ואופן צביעתה:

1) לוקחים $\text{Natrum Hidro Oksid (Na. 4. 0.)}$ ומערבבים במשקל שווה עם הדם ושמים על אש חזקה עד שימס, ונעשה נוזל סמיך כשמן:

2) מוסיפים הרבה מים ומרתיחים, ואז מוסיפים $\text{Ferrocianid (F. Co) 1.}$ כמשקל הנאטרום (בערך) ומבשלים כרגיל ואם זה סמיך יותר מדי מוסיפים מים, ועושים ה"טעימה" (הניסוי), כדין;

3) מכינים תמיסה קלה של מים וחומצת גפריתית, ושורים הציציות בתמיסה הג"ל, אחר-כך טובלים אותן כדין בצבע התכלת הנ"ל ומשאירים את הציציות בתוך הצבע, כשהוא רותח, כמה שעות, אחר-כך מוציאים אותן ומיבשים, והמלאכה נגמרה.

וכל בית חסידי ראדזין דורשים שלומך וטובתך כל הימים.

בבבד (—) השיל שפירא

האדמו"ר מראדווין רבי מרדכי יוסף אלעזר ליינר זצ"ל (שני משמאל),
בטיול עם האדמו"ר מסוקולוב רבי יצחק-זלמן מורגנשטרן זצ"ל (שני מימין)

נספח טז

(קטעים ממאמרו של אהרן סורסקי, „בית יעקב“, קובץ ז, תשל"א:
פרק מאלף בתולדות חסידות פולין: ראדזין)

גזע צדיקים מפואר

לשושלת אדמו"רי בית איזביצא-ראדזין נתייחד מקום בפני עצמו בתולדות התנועה החסידית. כי על כן היו צדיקי הדינסטית הזאת אישי-סגולה מקוריים, מחדשים, מפלסי דרכים חדשות — איש איש באופן משלו. הבן אינו דומה לאביו. הנכד אינו מחקה את מנהגי הסב. אלא כל אחד חוצב ישר מן השיתין.

מבחינה היסטורית קשור השם „איזביצא“, כשלהבת בגחלת ממש, עם האסכולה החסידית של „קוצק“ — אף כי צירוף זה מזכיר בהכרח את ענין פרישתו של ראש השושילתא מעל רבו רבי מגדלי, השרף. רבי מרדכי-יוסף מאיזביצא, הידוע בעולם החסידי גם על שם ספרו „מי השילוח“, היה מיתידי-סגולה בין תלמידי הרבי ר' בונם מפשיסחה, אשר עוד בהסתופפו בצל רבו זה דבק ברבי מגדלי מטומשוב, האדמו"ר מקוצק לעתיד, הימנו קיבל הדרכה בחסידות. השניים אהבו איש את רעהו אהבת נפש. גם אחרי שהרבי ר' בונם נסתלק לשמי רום ורבי מגדלי הוכתר במקומו כמנהיג העדה, כפף רבי מרדכי-יוסף את עצמו למרותו והתאבק בעפר רגליו.

אולם כעבור שלוש-עשרה שנה מאז החל רבי מגדלי להנהיג את עדתו בדרכו הסוערת, בשנת ת"ר, הרגיש רבי מרדכי-יוסף כי דרך העומק והחריפות של קוצק אינה מתאימה לכל דכפין, לאו כל מוחא סביל דא, ויש אלפי נשמות כמחות לאור, שאינן מסוגלות להתאקלם באירת הכבשן הקוצקאי ואין להם מזרח-דרך. קוצק צורבת מדי בשבילים. לפיכך גמר אומר לפרוש מעל רבו ולכנס אליו את החסידים האלו, שלא יכלו לעמוד באש הגדולה. כה יסד את השושלת החסידית החדשה, שושלת איזביצא.

משנטל רבי מרדכי-יוסף לידי את שרביט ההנהגה נהרו אליו יהודים רבים, שמצאו בו אב רוחני ומשובב נתיבות בעבודת הבורא. שיחותיו הנפלאות, שרובן נאגרו בספרו הידוע „מי השילוח“, הכילו את הסולת הנקיה של המחשבה החסידית, זו שטווה ביד-אמן את החוטים המאגדים את הנשמה היהודית עם אביה שבשמים. ארבע-עשרה שנה ניהל את קהל-חסידיו המעודן, עד שנחבקש לישיבה של מעלה ביום ז' טבת, שנת תרי"ד. על כסאו ישב בנו, האדמו"ר רבי יעקב ליינר, מי שכיהן גם ברב העיררה איזביצא.

בשובה ונחת

רבי יעקב נולד בטומשוב, בשנת תקע"ח, כאשר מלאו לאביו רבי מרדכי-יוסף ח"י שנה.

מאז עמד על דעתו הצטיין במזגו הרך והנזק, במדות תרומיות, ביחס לבביו לזולת. היה מחונן בצניעות טבעית ואהב את השקט והשלווה. פתח האב מרבית הנוהג לצדקה, בנייביתו סבלו חרפת-רעב, אך הילד יעקלי נשא את סבלו בדומיה ולא התמרמר. תחת אוכל למד תורה בשקידה מפי אביו, התלווה אליו בנסיעות לפשיסחה ולקוצק, שם התחבב על גדולי החבריה.

בגיל צעיר התחתן עם מרת חנה, בתו של רבי דוד מטישיביץ, מן האריות שבחבורת חסידי פשיסחה. במשך תקופה קצרה היה סמוך על שולחן חמיו. כיון שפתח אביו את שערי בית-מדרשו באיזביצא עבר לשם. שוב לא זזה ידו מתוך ידו של רבי מרדכי-יוסף, אשר האציל עליו הרבה מחכמתו. הוא הכניסו בפרדס הרזים. רבי יעקב היה מופלג בכח שתיקתו. הוא לא התערב בחיכוכים ובסערות, התכנף בתוך עצמו ועסק בעבודת-שמים. משנתו סדורה, סדר יומו קבוע בקפידה, פטיונותיו מדודות, הכל נעשה בשופי, בשזבה ונחת.

כשנסתלק האב לעולמו, דבקו מרבית חסידי איזביצא ברבי יעקב, הכתירו אותו כממלא-מקום לרבי מרדכי-יוסף הגדול. רק חלק לא גדול מן הקהל הסתפח אל האדמו"ר רבי לייבליי אייגר, תלמידו של האיזביצאי, אשר פתח בית-מדרשו בעיר לובלין. מעתה נכנסה חסידות איזביצא לתקופה חדשה: נתברו ספסלים בבית-מדרשה, נקבעו סדרים קבועים. הגיעו לאיזביצא ימי שלחה ומנוחה בחזית יחסיה עם זרמים אחרים, ביחוד קוצק ובנותיה, בעוד הרבי שוקד בעיקר על טיפוח הפנימיות העידית של האסכולה.

רבי יעקב הציב לעצמו מטרה: להרחיב את יריעות השיטה הרעיונית של אביו, לבאר את דבריו ביתר בהירות ובסגנון נוח, מאופק, מתיישב על הלב, כדי שיהיו הדברים שווים לכל נפש. וכדרך שסגנונו של רבי מרדכי-יוסף בספריו מצטיין בשנינות, בביטויים מסעירים, בתסיסה רעיונית, כך הורגש בתורתו של רבי יעקב מזגו הרגוע, השליו, השופע בניחותא כפלג מים זכים.

ספרו „בית יעקב" על התורה, שנרשם בפקודתו על-ידי בנו המפורסם רבי גרשון-חנוך, נחשב כ„שיר השירים" של חסידות ראדזין. בספרו זה, כמו בשאר חיבוריו, מצא כל אחד לפי כח תפיסתו — את עצמו הוא. איש איש, בהתאם לאופיו וכשרונותיו, עשוי למצוא בין דפיו מזון וצידה לנפשו, עצה והדרכה לדעת „מה ה' אלקיך דורש מעמך", מהי חובתו בעולמו. ביד עדינה ומלאה רך, כאשר ישא האומן את היונק, כך מוליך רבי יעקב את הקורא מן הקל אל הכבד ומכניסו לפני ולפנים של מסתרי-הנפש, נבכיה ונקיקיה. בראש הספר כתב הבן, רבי גרשון חנוך, מבוא מקיף לתיאור שלבי העיצוב הפנימי של המחשבה החסידית שהשתלשלו במהלך התקופות, למן ימי חז"ל ותקופת הגאונים והראשונים, עד להתגלות האריות"ל וגוריו, הבעש"ט עם תלמידיו לדורותיהם, ועד לימי פשיסחה ואיזביצא. מבוא זה מהווה תעודה מקורית ביותר, מיוסדת על עינים עמקים בפילוסופיה ובקבלה, לפרש באר היטב את עיקרי החידושים של תורת החסידות.

מאריך ברוחו

בסבלנות ללא גבול פעל רבי יעקב כמנהיג העדה, כמשפיע ומורה לאלפי חסידים, צעירים

וקשישים, לומדים כפשוטיהם, חריפים עם דליהבנה. הוא התעניין בענינים חובקי זרועות-עולם ועם זאת לא הוניה פכים קטנים. הוא שמר על הסדר ועל הזמן, אבל לא הקפיד בשעה שהטרידהו מלימודו ומעבודתו. בכל עת היה מוכן להקשיב לכל משאלה אשר בפי הזולת, מזומן לסעדו, משתוקק להרשיעו.

המציאות של שיטה

הוא לא כתב בעצמו, כאמור, את חידושי תורתו והטיל משימה זו על בנו רבי גרשון-חנוך, מי שעתיד היה למלא את מקומו. רק רישומים בודדים, גרגירי מחשבת, השאיר אחריו בכתב-יד. כדאי לצטט כמה סעיפים מתוך דבריו בסגנון המקורי שלו: (א), „מיום שנולד האדם הקב"ה צופה ללבו ומלקט כוונותיו לשם שמים, ומכיוון שמוצא שלש כוונות טובות, אומר: „כאן אני דר ואני נותן משכני בתוכי“; (ב), „אם אדם הולך בשוק ועוצם עיניו מראות ברע, ומעביר עיניו מראות שוא וממה שאין ניחא להשי"ת בו, אז אומר עליו הקב"ה: „ישראל אשר בך אתפאר“; (ג), „הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך“ (משלי כד, כז), ודרשינן במסכת סוטה (דף מד): „הכן בחוץ מלאכתך זו גמרא, פירוש, כי כל אחד מישראל צריך לברור לו מצות עשה אחת ומצות לא-תעשה אחת להיות מורגל בהם מאד, כדאיתא בגמרא (שבת קיח): „אבוד במאי זהיר טפיל“, וכידוע שהיהודי הקדוש ו"ל מפשיסוהו בירר לו מצות עשה של צדקה ומצות לא-תעשה „לא תנאף“, וענינה של מצות לא-תעשה של „לא תנאף“ מן התורה מבוררת בפירוש רש"י ו"ל, אין נאוף אלא באשת איש, באה המשנה והחמירה יותר, אומרת: „אל תרבה שיחה עם האשה, באשתו אמרו קליוחומר באשת חברו“, באה הגמרא ומרסיפה חומרה, החמירה בהרבה, מספרת מעשה ברבי יוסי הגלילי ששאל באיזה דרך נלך ללוד (עירובין כד), אמר „נלך“, וכבר נחשב כעובר על „אל תרבה שיחה עם האשה“, הרי שאות אחת בלבד נחשבת כעוון. וזה פירושו של הכתוב במשלי: „הכן בחוץ מלאכתך אלו גדרים של תורה, ועתדה בשדה אלו גדרים התנאים במשנה, שנקראים שדה שמקיפים הבית, ואחרי כן „ובנית ביתך“ זו גמרא, היינו גדרים האמוראים, והחוט המשולש לא במהרה ינתק“.

בשורות הספורות הגדיר האדמו"ר רבי יעקב את עיקרי שיטתו בתורה ובחסידות. בראש ובראשונה: הכוונה הטובה, המחשבה בלבד — ואם כי אין בה מעשה, הרי שהיא מביאה לדביקות של האדם, לטהרתו, להפיכתו כלי-קיבול בשביל השראת השכינה; אחרי הכוונה הטובה באה הפרישה מן הרע, עצימת העינים מראות ברע, ומכאן לקבלת עול תורה ממש, עול מצוות כפי שניתנו בתורה, נתפרשו במשנה ונשנו בגמרא, מצוות המעוטפות גדרים וסייגים בדרכן מאז ניתנו ועד אשר הן מגיעות אל האדם, ואין החומרה אלא סייג וגדר העוזרת לו לאדם לעבור דרכו בשלום, „ולא להיכשל בעלייתו“.

מאיזביצא לראדזין

לימים עקר רבי יעקב מאיזביצא, עיר מגורי אביו, כדי להשתקע בעיר הפולנית ראדזין

שאיווה למושב לו. כאן ישב כ-13 שנה, עד אשר חלה את חליו האחרון, בתחילת שנת תרל"ח. את חדשי חייו האחרונים עשה בקייטנה דרוגניק אשר בליטא, בין וילנא לגלידנה, שם השיב נשמתו הטהורה ליצורו ביום, "תבר מגל" (כלשון בנו רבי גרשון חנוך זצ"ל בהקדמה ל"בית יעקב"), הוא יום חמישה-עשר באב לשנת תרל"ח.

תיכף והכתר במקומו הבן, רבי גרשון-חנוך ליינר, כרבם של חסידי רדזין. הוא רבי גרשון-חנוך המפורסם, שניתל אמנם את, "חצרו" באותה רדזין, אך מוגיטין שלו יצאו בכל העולם כמחדש, "פתיל התכלת" בציצית.

דרך חייו היתה רצופה סערות ומאבקים. שוב הוטל השבט החסידי המפואר לתוך תקופה מלאה תסיסה ורעש. שלהבת-קודש התלקחה ברדזין.

עושה הדעות

עוד בהיותו עלם צעיר, היו שמורות באמתחתו של רבי גרשון-חנוך כמה וכמה משימות כבירות, שהעידו על אופיו הגאון. ראשון להם היה מפעלו התורני הגדול, "סדרי טהרות".

אך כילה רבי גרשון-חנוך את מלאכת, "סדרי טהרות", העלה תכנית חדשה מאמתחתו. שוב תכנית שיש לה כל הסיכויים להיתקל בהתנגדות. הוא לא נרתע מחשש רציני זה, באמרו: "עושה חדשות — בעל מלחמות", מי שברצונו לעשות, "חדשות", עליו להיות נכון גם ל"מלחמות". והחדשה היא: התכלת! התורה מצווה: "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". נגנו התכלת ואין אפשרות לקיים את המצוה. יש איפוא, לדעתו, לחשוף את הגניזה ולשוב לקיים את מצות תכלת בציצית, אם כי זה כאלף שנה שאין החוקרים יודעים לזהותו [התכלת היה ידוע גם בימי רבי נחשון גאון (ד' אלפים ת"ר) והשם שהוא קורא על דגיהדיו זהה, אגב, בהתלט עם תגליתו של רבי גרשון-חנוך].

חידושי ה"תכלת"

רבי גרשון-חנוך יצא לאיטליה, לאיי-אלישה, כדי לחפש את החלון. דג זה ידוע כאחד מדגיה-הדיז ויש לו שקית מיוחדת בלוע, שבו הוא שומר את הפקדון היקר שלו: צבע תכלת. רבי גרשון-חנוך מתחקה אחרי עקבותיו של הדג כמדען מגמחה. הוא מצליח לגלותו, ובשובו מסיורו הריחו מקים בביתו מעבדה שתגשים את תכניתו. הוא מוציא לאור, בשנת תרמ"ז — היא השנה בה ישב על כסא הרבנות בקהלת אוסטרו-מאובייצק והתקין בה תקנות שנשמרו לימים רבים, ויסד בה את ה"תלמוד תורה" הציבורי הראשון מסוגו בפולין (שהתנהל על פי שיטת החינוך שקבע רבינו ישעיה הלוי תורבין, השל"ה הקדוש) — את הספר, "שפוני טמוני חול", בו ביאר את כל מניעיו ותימוקיו המחייבים לחדש את מצות התכלת בימינו; שנה אחרי-כן הופיע ספרו המעשי, "פתיל תכלת", ובחנוכה תרמ"ט הכין את היורה הראשונה, שממנה צבעו למעלה משנים-עשר אלף איש מישראל — לא רק מבין חסידי רדזין — את פתיל ציציתיהם בצבע תכלת, אשר ממנו היו צובעים לפנים בישראל את התכלת לציצית ולבגדי כהונה. עובר לכן, משהצליח ליצור את הצבע בהתאם לדין, נסע רבי גרשון-חנוך

לרומא על מנת להשוות את צבע התכלת שהפיק, עם צבע בגדי כהן גדול, שכמה מהם, ביניהם המעיל והאבנט, היו שמורים בוואטיקן מימות טיטוס הרשע. על סמך בדיקותיו הללו, ובהישענו על הכימיה החדשה ומדע הצבעים, תירץ רבי גרשון-חנוך מתוך גאונות מפליאה, בספרו „שפוני טמוני חול“, ברייתא אחת מתוך ה„תורת כהנים“ שהמפרשים הראשונים כמו הר"ש והראב"ד הגדול, לא מצאו לה ביאור.

מכיון שנסיונו עלה בידו יפה, החל לתבוע מבני דורו שיקיימו כולם את המצוה כהלכתה. מיד קמו לו מתנגדים ומשטינים, שביקשו כביכול להפריך את צדקת המצאתו. הוא לא טמן ידיו בצלחת והוכיח את אמיתות שיטתו והמצאתו בגאונות מפליאה, הפרושה על פני שלוש מאות ועשרה עמודי ספרו „עין התכלת“, אולם ספרו זה כבר לא זכה לראות אור הדפוס בחייו.

בד' טבת תרנ"א, כשאך מלאו לו חמישים ושתים שנה, יצאה נשמתו של רבי גרשון-חנוך בטהרה, כשהוא מניח ידו הימנית על פיו וידו השמאלית על לבו. בנו רבי מרדכי-יוסף-אלעזר, שהוכתר על-ידי החסידים כממלא מקומו, מביע בהקדמת הספר „עין התכלת“ רצון ונכונות להשיב תשובה נכונה לכל מי שיש בידו להקשות על חידוש ה„תכלת“ שחידש אביו, בצינו כי „הגם שאבא מארי מאור-הגולה נסתלק מאתנו ועלה למעלה — רוח קדושת תורתו מופיע בבית-מדרשו ונתן מהודו עלינו!“.

כליל תפארת

„תפארת יוסף“ — בשם זה קרוי ספר תורותיו של רבי מרדכי-יוסף-אלעזר, בנו יחידו של בעל ה„תכלת“, שהמשיך אחריו בכהונת הקודש. ואכן, היו ימיו ימי-תפארת לחסידות רדזין, בהם ידעה שוב תקופה של שלווה ופריחה. אף אישיותו עצמה היתה כליל-תפארת, מקושטת בכל מדה נכונה, אהובה ושופעת נועם.

גם רבי מרדכי-יוסף-אלעזר נהג בדיק כאביו, כבעל ה„תכלת“, שלא חיקה את אבא שלו. הוא סלל את דרכו בשובה ונחת, קירב אליו את כל מי שבא אתו במגע מתוך חמלה גדולה, והעמיס על כתפיו את הדאגות של כללי-ישראל. אמנם גם הוא המשיך להגן על שיטת אביו והפיץ בשיטתיות את כתביו וחיבוריו המרובים, אלא שעשה זאת בדרך האופיינית לו, בסבלנות ובאדיבות בלי גבול. בימי רב מספרם של חסידי רדזין, שהיו קשורים אליו בכל לב ונפש. פרחי החסידים, אברכי-משי שצבאו על פתחו, זכו ללמוד מפיו שיעור קבוע בש"ס על פי דרך החסידות, אותו נהג להשמיע בפניהם בכל ערב שבת, בהיכל בית מדרשו.

בדיכבד עם הנהגת העדה הראדזינית הגדולה, נחלק, כאמור, גם לפעילות ציבורית כללית ושימש לעתים תכופות בנושא-דברה של יהדות פולין. במהירות כבש לעצמו מקום מכובד בין ראשי גולת אריאל, נתחבב על מאורי הדור, עד שהיה מראשי המדברים בכל מקום — אם כי דיבורו היה קצר בתכלית, מלה בסלע, עיקר ותוך בלבד, כסולת מגופה. בפקחותו ובנוף-שכלו, במדותיו המעודנות ובסבלנותו שיצאו לה מוגיטין — היה מאליו לאחד מעמודי התווך בכל אסיפות הפיסגה של מנהיגי הדור. גם בהתאסף

משלחת הרבנים שיצאה לפטריבורג, בשנת תר"ע, כדי לבוא בדברים עם רבי השלטון הרוסי אודות ביטול כמה וכמה גזירות קשות שריחפו על היהודים — היה רבי מרדכי־יוסף־אלעזר אחד מחברי המשלחת הזאת, שהשתתפו בה משמנה וסולתה של מלכות התורה והחסידות בימים ההם. מספרים שאחרי פגישה אחת שקיים הרבי עם המרשל פילסודסקי, ראש המדינה בפולין, הביע הלה בפני אנשי פמלייתו את פליאתו על עומק ההבנה שגילה „ראבין ליינער" גם בנוכחי ענינים מדיניים...

מאז ימי מלחמת־העולם הראשונה, שפרצה בשנת תרע"ה, עת נעקרו רבים מישובי ישראל ממקומותיהם ויושביהם בעזיבתו באשר תישאם רוח הסערה, גטש רבי מרדכי־יוסף־אלעזר את עיר מולדתו ראדזין ועבר לגור בוורשה, בירת פולין, בה הקים מחדש את חצרו המפוארת ובה ישב עד יום פטירתו.

כשלושים־ושמונה שנה ניהל רבי מרדכי־יוסף־אלעזר את עדתו המעטירה, על מבועי מייבנות; עשר מהם ישב בוורשה — וכאן היה לכתובת ידועה לכל ילד יהודי. כל נדבא וסובל, כל מר נפש ידע כי אצל הרבי מראדזין ימצא בית ולב פתוח ושופע חמימות. ביום ז"ך לחדש שבט, שנת תרפ"ט, הגיעה יריעת־חייו לקיצה. ויבטו אותו המוני בתי־ישראל בפולין ובשאר התפוצות.

בעקבות סבא

אחרי פטירתו עברה מורשת המנהיגות של חסידות ראדזין לידי בנו רבי שמואל־שלמה, שגם הוא לא היה דומה לאביו, כי אם יותר לסבו בעל המוג הסוער. בפעם השלישית נפתחה עתה תקופה תוססת וגרעשת, הגישאת לעילא בסופה ובסערה. חריפותו היתה לשסידבר. הוא העתיק את „חצר" החסידות הראדזינית מוורשה בחזרה לעיירה הקטנה ראדזין, בה הקים את הישיבה „סוד ישרים", שריכוזה בתוכה ממיטב צעירי־הלומדים של חסידות פולין והתקיימה עד לפרוץ השואה.

במגעיו־ומשאו עם בני־אדם, הזכיר ר' שמואל־שלמה את השניות הקרצקאית, שבאה לו בירשה מסביביו האיזביצאי. תשובותיו היו חדות ומוחצות. דברים כדברונות שהשמיע באוני חסידי פלדז כליות לב.

הוא היה עצמאי במלוא מובן המלה. אופיינית לתכונתו זו היא התשובה שהשיב לאחד האדמו"רים הגדולים, כשהוא תהה פעם על קנקנו ושאל: מדוע הנו לובש כובע יהודי עממי ולא מגבעת רבנית? רבי שמואל־שלמה השיב: „מגבעת אפשר לסובבה לכל צד, ואילו הכובע היהודי העממי, אשר לו מצחיה — מן ההכרח לחבוש אותו בכיוון אחד בלבד, לפנים ולא לאחור..."

היה זה רמז דק, שביטא את עוז־שאיפתו להישאר תמיד נאמן לעצמו ולשיטתו, מבלי להתחשב באף נסיבות שהן, המאלצות לפעמים לשנות את הקו והכיוון.

בפרוץ השואה האיומה, נמלט הרבי מראדזין לגיטו וולדאבה, בו ניסה להמריד את היהודים נגד שלטון ה„יודנראט" האוכף עליהם את פקודות הנאצים ומאלצם

תוך כדי אחיזת-עינים למלא את חפצם של המרצחים. הוא לא חש לחייו וקרא את ההמון למרד, שילהב את הרוחות ודירבן את כולם להימלט ליערות, לא לשתף פעולה עם ה"יודנראט", להתמרד בנאצים ולא למלא אחרי פקודותיהם, כי לבו גיבא לו שאין כאן מה להפסיד — ויתכן שמישהו ירויח את חייו וינצל. הוא הפציר שיצטרפו אליו חמישים אנשים, שבהנהגתו יציתו את הגיטו ויברחו אל היערות, משם יעברו לגיטאות דומים ויחזרו על פעולתם, עד שיציתו את אש-המרד בכל גיטאות פולין. לצורך זה אימן את ידיו בנושק והיה מוכן לחרף נפשו. אולם, למגינת לבו, לא היה לדבריו הד חזק בלבבות המיואשים.

הוא הרגיש באסון המתקרב והרעיש עולמות, גזר תענית לשלושה ימים רצופים ובקע שחקים בתפלותיו. אך בעיצומו של הצום, ביום כ"ח אייר תש"ב, נלכד בידי המחנפים ל"גיסטאפו" שהתגכלו לתכניותיו ובאו לעצרו בפקודת הנאצים. כאשר תוליכו אותו שבוי ברחוב, לא חדל מלעודד את קומץ נאמניו, אשר הלכו מאחוריו כשהם אובדי-עצות: „אל תתיאשו, המשיכו בתענית, בתפלה ובמלחמה, הימלטו ליערות וז' ילך לפניכם ויושיעכם!"

אלה היו דבריו האחרונים. הוא נכלא בבית-החסידים דראדזין, ה"שטיבל" שלו, אשר הנאצים הפכוהו לבית-אסירים — ובו בילה את ימיו האחרונים. ביום שבת-קודש, ערב ראש-חודש סיון תש"ב, המיתו אותו הרוצחים הארורים ביריה, זיעל בסערה השמימה.

תגובות

[בשולי חלק א]

פ' ב' ב' ב'

ל' ע"מ' 77, "מי השלוח" היה מקפיד מאד בכל לבוש

ללבוש ימין תחילה. פעם אחת טעה וגעל געל של שמאל תחילה, התענה ולא דיבר דבר כל היום וההוא. שאלו: וכי על געילת געל שמאל תחילה יש לישוב בתענית? השיבו בבית מדרשה של איטליה: בטעות של געילת שמאל תחילה יש חשש להיסח הדעת, ועל היסח הדעת יש לישוב בתענית.

היסח הדעת

ל' ע"מ' 140, "אמר, "אחרות חיים": ר' יוחנן בן זכאי היה מעולם הספקות", ראה: "מי השלוח" חלק א, עמ' קנא (כח):

ברי ושמא

ל' ע"מ' 77, "מי השלוח" היה מקפיד מאד בכל לבוש ללבוש ימין תחילה. פעם אחת טעה וגעל געל של שמאל תחילה, התענה ולא דיבר דבר כל היום וההוא. שאלו: וכי על געילת געל שמאל תחילה יש לישוב בתענית? השיבו בבית מדרשה של איטליה: בטעות של געילת שמאל תחילה יש חשש להיסח הדעת, ועל היסח הדעת יש לישוב בתענית.

„מטחלה היא בן זבאי נכנסו תלבושיו וכו' אמרו לו מפני מה אתה בובה וכו' ולא עוד אלא שיש לפני שני דברים" ענין שהתכפלו דברים, ולא עוד, לפי שהיו תמיד בדיקת כמו שמוצאו בעמ' : על בולן היו דברים נוספים, ואז לי אם אומר את לי אם לא אומרת, וע"ז אמר שיש לפני שני דברים, וכו' אמר. וזוהי כוונת החוקר, מלך התורה שבא, כי גם הוא היה בדיקת ממוקשים במצ' : „על לי תודו על ועל לי וכו'".

מציאות של חלוקה

ל עמ' 16, קטע שני, שורה חמיש, אחרי המילה „בשלש" צ"ל : שם אין הכל כשורה, במקום „הכל כשורה".

ל עמ' 74, קטע אחרון, שורה ב, „טלח בשעת הקפ"ח" צ"ל : „הקפ"ח".

ל עמ' 140, בסוף קטע ד, צ"ל : „במה יעקב המלל" עמ' ב, ד"ה „לא תבערו אש".

ל עמ' 144, שורה האחרונה, „בעל תפארת יוסף", צ"ל : אדמו"ר האחרון ר' שמואל שלמה זצוק"ל (הי"ד).

ל עמ' 162, קטע „ביום ההילולא". העירו לי מבית אדמו"ר מגור שליט"א, שהדברים שנתפרסמו אינם כאמירתם ע"י האדמו"ר מגור שליט"א. ביקשתי למסור לי את הדברים כאמירתם כדי לתקנם בחלק זה, ולא נעניתי לצערי.

אגב, מצאתי בספרו של פרופ' השל בידוש „קאצק" (הוצ' „המנורה", תל-אביב תשל"ג), חלק ב, עמ' 627, שהוא כותב כך : „... בעל „שפת אמת", בהכניסו בנו בכורו, הרבי מגור לימים, בבריתו של אברהם אבינו, קרא שמו בישראל ע"ש ר' מהדכי יוסף".

עמידה בעשרת הדברות

ל עמ' 79, „בית יעקב" לא היה עומד בשעת קריאת התורה. גם לא בעת קריאת עשרת הדברות. ר' אליהו רוטשטיין מכפר פ"נס

הרבה יזכרום בחיבתם מירושלים — חפנו תטמנתם בבו לתשואות
החבובים (הוצאת פרומן) שימן מן שחחממ"ם מטיים כמאמרי
"יש למנוע אלה העומדים בעת שראתם עשרת חרבות".

פרק השלישי

העמוד 173, שורה 16, במקום "בחרים פרק 17", צ"ל: "בחרים
17, 18

העמוד 173, שורה 16, במקום "בחרים פרק 17", צ"ל: "בחרים
העמוד 173, שורה 16, במקום "בחרים פרק 17", צ"ל: "בחרים
העמוד 173, שורה 16, במקום "בחרים פרק 17", צ"ל: "בחרים
העמוד 173, שורה 16, במקום "בחרים פרק 17", צ"ל: "בחרים

פרק הרביעי

אמנות לו כמה הערות הארות בשולי שפרו העלח ואחלך
בנתיבותיו.

בעמ' י, ציטט מדברי ה"תולדות": "דאיתא בגדרים
פרק ד", ואם כי כך כתוב שם הוא ט"ס וצ"ל: בנזיר פרק ד
(כג, ב), ובמהדורות ה"תולדות", ירושלים תשכ"ב (שזכיתי להקדים
לזו מבוא) תוקנה הטעות.

בעמ' יא, צריך לתקן במקום "יחד לבבי לאהבה שמך",
יחד לבבי ליראה שמך (תהלים פו, יא). וכן הציון בזוהר (בראשית
תמג) אין שם כלל דף תמג וצ"ל: גט, א, ועי"ש ב"ניצוצי זוהר".

ולעצם הענין של הכל בידי שמים מצאתי דבר נפלא בהגהות
יעבץ. וצ"ל לבחכות לג, ב וצ"ל: "וקדחי תלמודא וכו' א"ה לא
תידוק מיניה מידי דאינו בידי שמים כלל, אלא דבר חשוב הוא
ויקר המציאות".

ומה שציין בנספח ג, עמ' 173, מדברי רש"י (מגילה כה, א),
עין מהרש"א ע"ז (ה, א, ד"ה "מי יתן"), דמשמע מדבריו שהבחירה

הוא יצא מתפלל או לאו, ואחריו מתפלל בודאי יצאו לו בושמום
 בו, "הוא לטור מסימניו אחריו".

מש"כ שם על "המתבשרים", יצא בזה, כי הנשים שהיו חס,
 מניעין להם, וזהו בודאי מתבשרים הנשים אצלן.

ב"מ 6, מן שניין בשם, "אחרות חיים" כי, "המתפלל
 בבוטח ונחת פשוטה בלב שלם, ואף שצונו מזה, שיש בזה
 חשדנות, וזהו שצונו להניח חשדנות ובעצת נלוי חשדנות העולם
 והתפלל בטח חכמות ודורות (מתבשרים) מן שמו "אדוק" להניח
 וצונו בספירות, חרב ה' מן מניין אצל שפירש האבות
 (החלום קלח, ב') : "כי המתפלל על של שמו סמכותו" שחכמות
 הנקשרת מזה מכל כוונות חכמות חיים, "אחרות" לקיים במחשבה ה'
 כאשר צונו בפשוטות. וענין, "משמח במשח" (ויצא עג, טו) : "החמה
 העומדת כאשר צונו הוא ית' א"כ מתקן בשורשו אף מה שגמלם
 מכל נבואה, והיינו אשר קדשנו במצותיו והבן, אבל אם אנו עושה
 רק ע"פ שכל א"כ אינו יכול לתקן יותר וממה שהשכל מגיע.
 ועיי"ש בהג"ה מה שגילו לו מן השמים, "שאם מתכוון לעשות
 תיקונים א"כ לא נתקן רק כפי כוונתו, וגם אולי אינו ידאי
 וראוי שיעשה על ידו, ומה שאין כן אם נעשה ע"י הקב"ה וכו'".
 ועי' מאור ושמש (עקב, ד"ה, "הן לה' אלקיך") בשם רבו, "נועם
 אלימלך" ז"ע שאמר, שאינו מתפלל לפי הכוונות, ומה שמתפלל
 בסידור האר"י ז"ל הוא מפני שהשם הוי' נכתב שם בכתובה תמה.

ע"מ 6, בקשר לביטוי בתורת 'ההמב"ם לעומת ספרי הקבלה,
 עיין תניא פ"ב בהגהה : "והודו לו (להמב"ם) חכמי הקבלה וכו'".

ע"מ 12, מה שציין בשם, "מדרש הגעלם בראשית", לשון זה
 אינו בזו"ח אלא בפרקי דר"א פ"ג : "עד שלא נברא העולם והיה
 הקב"ה ושמך הגדול בלבד", ואילו בזו"ח הלשון הוא : "היה הוא
 ושמך אחד". ועיין בביאור הרד"ל לפדר"א שם באריכות.

ע"מ 16 : "וכל זמן שבני אדם אינם מקדשים שם שמים וכו'
 ומרחיקים את גאולתה של השכינה וביכול", עיין, "נועם אלימלך"
 (שמות, ד"ה וישב משה) : "ואילו הי' מגמתו וצערנו רק על צער

[illegible]

1. The first step in the process of the investigation is the identification of the problem. This is done by the investigator who is responsible for the investigation. The investigator must identify the problem and the scope of the investigation. The investigator must also identify the objectives of the investigation. The investigator must then develop a plan of action to address the problem. The plan of action should include the methods to be used, the resources to be used, and the timeline for the investigation. The investigator should also identify the potential risks and the steps to be taken to mitigate them. The investigator should then implement the plan of action and monitor the progress of the investigation. The investigator should also communicate the results of the investigation to the appropriate parties. The investigator should also evaluate the effectiveness of the investigation and make any necessary adjustments. The investigator should also document the results of the investigation and the steps taken to address the problem. The investigator should also provide a final report to the appropriate parties. The investigator should also provide a copy of the final report to the appropriate parties. The investigator should also provide a copy of the final report to the appropriate parties.

[illegible]

ע"מ' 27, "ואו מי שהוא נמצאצאיו ישוב ויחזור למוטב וכו'",
ענין זה"ק (וירא קיח, א) שהקב"ה מעניין ברשע אם אותו הגוף
יניח בן צדיק וכשר, או שיציל לאדם מישראל ממיתה משונה או
שיעשה טובה אחת.

ע"מ' 28, אות ה', לפענ"ד מיותר לגמרי להביא ענין הסלע, כי כל גדולי עולם יגעו להבין ענין זה, וראוי למשכנני אנפשינן להצדיק את הצדיק מעיקרא, משה רבינו משהימנא זי"ע.

ע"מ' 35, "חרות ושיעבוד", ע"י אבן עזרא (במדבר ו, ז):
 "ודע כי כל בני אדם עבדי תאוות העולם, והמלך באמת, שיש לו
 גזר ועטרת מלכות בראשו — ר"ל מי שהוא חפשי מן התאוות".

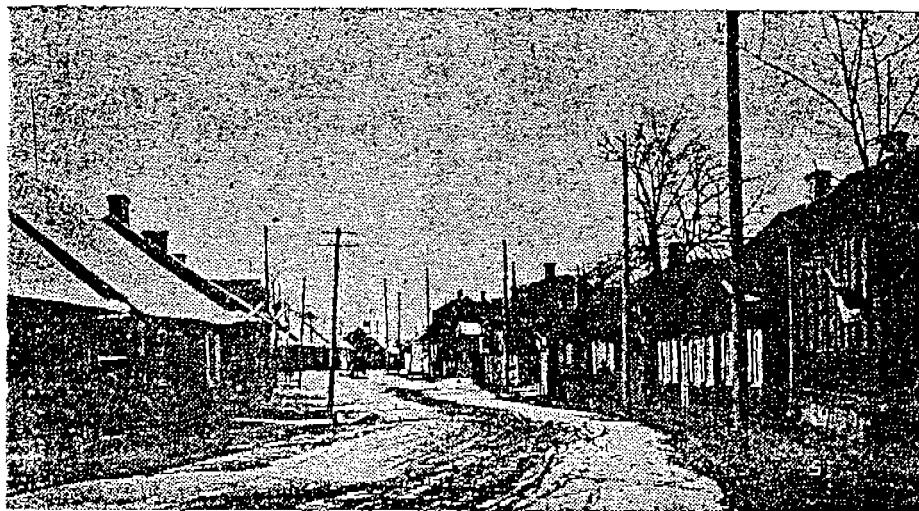
ע"מ' 51, "בחירתו של ה' בישראל אינה מותנית במעשיהם",
מפורש הדבר ברבינו המהר"ל זי"ע בספרו, "נצח ישראל" (פרק יא),
שביאר למה לא סיפרה התורה על צדקת אברהם אבינו קודם
שנגלה אליו ה', כי, "הבחירה באברהם... בחירה כללית, ובחירה
כמו זאת אינו תולה במעשה כלל ולא בחטא".

(מ"ו 113), "אשר"י פרשת מואב'ים נאמרה בליל וסב'ים
 ופסע'ת חלה לתחילתה את הנפש וכו'", חזקוניס ומפרש'ים פתח
 רבי אלעזר רבא זכ"ל, "אחריה שעה יבשר ודרכיה למשח לך
 ותרצה את אמתך וטעמים שכתב נא לב' וכו' כמד ירצה ויתם וכו'
 זכרי מורה וכו' ומה שכתב בירוש'י, "ו' טעמי בירוש'ין ב'ט
 פאריש'טעק" ב'טע' פאריש'טע' במה'ש ש'ט, "במחבר חב'ת פיר'י: "לך
 אכיל בשמחה את לחמ'יך — ע' פרשת חלה, "והיה בלב טוב וכו'
 — ו' פסע' וסב'ים, חזקוני, חלה וסב'ים ויתם ב'ט ל'טע'ל פסע'ת
 ולענינה בלב טוב וכו'".

עמ' 140, "ב'ט אשה פועלת בקח"י רש"י, "ב'טע'ל חזקוני
 של חזקוני פרשת בח'קתה, "ו'ט: "ל'ט וסב'ים ויתם חזקוני
 אט'ר לקח'י.

(חז'ב שלום חז'ים פרוש)

**
 *

ראדזין ובית מדרש'ם של אדמו"רי ראדזין

ה ד י ם

- א. מדברי קוראים ותיקוב במכתביהם
- ב. מדברי מבקרים בעיתונים

ה ד י ם

מדברי קוראים ותיקים במכתביהם

...מאז שנתקבל לידי ספרו המצויין,,בגתבי חסידות איזביצא-ראדזין", חלק א, לא זו הספר מתוך ידי בכוונה לעבור עליו בעתות הפנאי הנדירים שלי.

„ובכן לא אמנע טוב מבעליו להגיד לכב': — יישר כוחו וחילו בעד פעלא טבא הדין אשר עלה בידו לצלול בעמקי באר מים חיים ולהגישם לפני קהל קוראים צעירי דורנו, דור יתום, ובפרט אותם שיש בהם ישישים חכמה ואנשי אמת ישרי לב, הצמאים להבין תורת הבעש"ט ותלמידיו, כמעט פסו מבני אדם.

„ע"כ מאד קלע מע"כ אל המטרה בהסברתו היפה והברורה לגשר בין הפער שבין,,יכול כל אדם להיות כמשה" ובין,,לא קם כמשה עוד נביא בישראל" (מתוך מכתבו של אדמו"ר הה"צ הבי מרדכי שלום יוסף במוהר"ר אהרן פרידמן — סדיגורה, כ"ה במרחשוון תשל"ג).

*

„בחיבורו הנחמד יגע ואסף מלא חפניים, אמרי קודש מזוקקים שבעתיים, מאדמו"רי איזביצא-ראדזין זצ"ל, והם מהדברים חוצבי להבות אש שלהבתי וראויים שיכנסו לחדרי לבבות ישראל.

„חמרא למרא וטיבותא לשקייא" ויישר כוחו וחילו על אשר טרח להוציא לאור תעלומה, אמרי קדושין, זכותם תעמוד לנו" (מתוך מכתבו של אדמו"ר ר' יצחק מאיר השיל, חיפה, ער"ח אדר תשל"ג).

*

... „ספרו היקר מפז בנתיבי חסידות איזביצא ראדזין בו הפיץ אור יקרות בחסידות והנ"ל, ונהניתי מאוד מפנינים היקרים שבו, יזכהו השי"ת להוציא לאור גם חלקים אחרים מספרו ויהי' בזה טובה גדולה לצעירי הצאן בזמננו שיחזעו להעריך גדולי החסידות ואת דרכם ילמדו ובאורם ילכו אכי"ר" (מתוך מכתבו של הרב יהושע מנחם אהרנברג, ראב"ד תל-אביב).

*

... „יקרת ספרו הנפלא, „בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין" — עברתי על עמודיו ואדניו, פרקים ונתיבות, ונהניתי הנאה כפולה, ראשית מסידור הדברים לענפיו ופארותיו, ועוד, והוא העיקר, מתוכן הדברים שיש בהם משום הסברת ענינים גדולים ויישוב הדורים בבחינת „והיה העקוב למישור". וכבר אמרו חכמינו ז"ל בירושלמי: „דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר", ועל ידי התאמות והתעמקויות יוצא כנוגה צדקת כונתן של צדיקים ג"ע, והרי הם מופיעים לפנינו במלוא הודם והדרם, ישותם ואמיתתם" (מתוך מכתבו של הרב ניסן זק"ש, שערי חסד, ירושלים, אדר"ח אדר תשל"ג).

*

... „עברתי בעיון על ספרו החשוב, „בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין". חמותי האיתי אור, אין מבע, לרוב העונג שגרם לי בצליל רעיונותיו העמוקות והישרות. בין מצד והתפיסה ההסטורית ובין מצד התורה ופילוסופיה, גילוי יסודות בפנימיות התורה, שיש בהן משום צירוף הדעות, וחיזוק האמונה הטהורה. דברים שהן כבשונו של עולם, מובעים בפיטוי בהיר ומובן, עד שחיזושים גדולים, מתבהרים באופן קל ופשוט, וההר נראה למישור, ואמנם יציבים הם הדברים, איתן סלה" (הרב אהרן חיים הלוי צימרמן, ירושלים עיר הקודש, במכתבו, ד' אדר תשל"ג).

*

...,,שמתי את עיני בספרו היקר, בכמה עינים יסודיים על דבר תורת איזביצא ונוכחתי שהשכיל בעזרת השם להאיר עיני הקוראים בבניה ודעת — — — וכבר בהשקפה הראשונה ארגיש בלי כל הגזמה שמלאכה גדולה עשה. אקוה בעזרת השם לבוא בכתובים עמו, ואולי פנים אל פנים, להתעמק בכמה וכמה עינים שנגע בספרו להגדיל תורה ולהאדירה" (הרב ישכר דוב פינקלשטיין מלונדון, זקן חסידי איזביצא-ראדזין, במכתבו לסדר, והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן וגו' ", לפי, "מי השלוח" כאן ו, בית יעקב" לפ' שמות מאמר ו ועוד. וה' תשל"ג).

*

...,,בעברי בנתיביו — — — נתרגשתי ומעומק ניתוחיו, הסברותיו ועיוניו בחסידות בכלל, ובחסידות איזביצא-ראדזין, בפרט. עולם מלא העומד להתעלם מדורנו, נחשף ונתעלה לפנינו. באין ספק יהיו לאורה ולגילוי לכל המחפשים דבר אמת ומעומק היהאה ודביקות גילאה" (הרב יצחק סטולמן בעל, "מנחת יהודה" במכתבו, עש"ק פ' וירא, תשל"ג).

*

...,,זכות גדולה והיא שבאה לידי, ומשמא קא זכי ליה, להוציא לאור ספר רב ערך זה, בו פתח עולם חדש בפני כל אלה שלא באו בסוד חסידות איזביצא-ראדזין, וב, "נתיבות לא ידעו ידריכם".
זהו מורה-דרך גדול בעבודת השם לאהבת תורה וישראל, לחתירה לשלמות הנפש ולקידוש השם, ימין פשוטה לאמונה טהורה של, "וידעת" על יסודות הקבלה והמחקר, ושמאל — לחיוב עבודת ד' פשוטה ותמימה.

,,נכס יקר הוא הספר לאוצר הספרים של היהדות הנאמנה ולמבקשי דרך העולה בית אל" (הסופר בן ציון גרשוני, במכתבו מיום י"ח במרחשון תשל"ג).

*

... „ספרך הפתיעני בשתיים: (א) הדרכים והנתיבות, הנעימים לנפש, ומאירים עינים; (ב) עולם או יותר נכון נתיבות בחסידות אשר לא ידעתי. עם כל עניות השגותי למדתי בסוגיא „חסידות קוצק“ אבל עד כדי כך לא ידעתי. כוונתי לדמותו והרוחנית של האי קדישא, רבי מהדכי יוסף זצוק"ל, כפי שהוא שגור בפי רושמי רשימות וסופרי היסטוריה — — —

„מספרך למדתי את ה„איכא בינייהו“ בין קוצק לאיזביצא — — — ואני מחכה לכרך ב'“ (אליהו ראטשטיין, ממיסדי הפועל-המזרחי וממסדי כפר פינס, במכתבו, ח"י חשון תשל"ג).

*

... „ספרך הנפלא על אדמו"רי איזביצא-ראדזין ע"ה, הפך את מי השלוח והולכים לאט — למים תוססים ומתסיסים, לשם סדרי טהרות סוערים; ואף על ידיעה ובחירה וגזירה נטית את ידך — ויצאת בשלום, מי ידמה לך ומי ישווה לך, וכולנו מצפים לחלק השני, הנגלה והנסתר. — — —

„עבודה ומחשבה והגות רבה השקעת בספרך החדש, בדייקנות גדולה, כיך ד' הטובה עליך. כה לחי!“ (הרב יהושע הוטנר — יד הרב הרצוג, ב' יסלו תשל"ג).

*

... „שמחתי לראות שעבודתו הציבורית אינה מקפחת את עיונו ועבודתו הספרותית, ואכה עתה כב' להוציא לאור ספר שהוא בחינת תורה נאה בכלי מפואר.

„סיפור דברי החסידות של השושלת הג"ל, הסברם ופירושם, יביאו גם לאלה שהם רחוקים מהווי חסיד, מריחה ויוכלו להתבשר ממנה“ (הראשון לציון, הרב הראשי יצחק נסים, במכתבו, ח"י חשון ה' תשל"ג).

*

...,,כיליד איזביצא הנני רגיש מאד לכל מה שנכתב וגאמר
— — — עדיין זוכר אני את חן המקום על יושביו, שהי' לפני
עלות הכורת — — —

,,הכל מתחיל לחיות בי מחדש בקוראי בספרך המלא חן בתכנו
ובצורתו" (הרב אברהם טרגר, במכתבו מיום כ"ה אלול תשל"ב).

*

...,,עם כלותי לסייר בנתיבים כולם ועם הבנתי, עד כמה שניתן,
את נתיבי אש-הקודש של חסידות מופלאה זו — 'שכב' הינו מראשי
אלופיה — מהשה אני לעצמי להעתיר עליו שלמי תודה. ספר למופת
על נושא מופתי כתוב ע"י איש שהיה והינו מופת לרבים" (מתוך
מכתבו של הרב ישראל מ. לאו, תל-אביב, י"ב טבת תשל"ג).

*

...,,כבר מלתי אמורה בעל פה, בשיחתי עם כב' כי יש בספרו
,,בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין" טעם זקנים ובישישים חכמה,
ולא בחיצוניות אלא בפנימיות, והוא ממש לרוח איזביצא, כיוון
שנכתב בהתלהבות חסידית, והרואה — ושרגאי — אומר: בהקאי!
(מתוך מכתבו של הרב שלום חיים פרוש, ירושלים, אור ליום ו' עש"ק,
פורים קטן תשל"ג).

*

כותב הסופר משה מייזליש:

...,,מודה אני לו ומקרב לב על שזכרני לטובה לפקדני במתנת
ספרו זה. אכן, אני קצת נוגע בדבר: אבי ז"ל שהיה מתנגד גמור,
משיירי אנשי ר' יעק'לה גאונדהייט, רבה האחרון של וארשה, היה
נוהג לקשור תכלת בציציותיו. בדבר זה האמין אמונת-תם, אולי
מפני שהיה להוט כל ימיו לקרב את הקץ, ואני, שמדמה את עצמי
לחסיד בראצלבי, הרי גם בקהל חסידים אלה יש נזהרים בתכלת.

לא הספקתי אלא להציץ הצצה חטופה בפנימיותו של הספר ובושמם של הדברים עלה מיד באפי. מובטחני שגכנו לי שעות טובות של עיון בספר, ועל כך תודתי וברכתי מראש".

*

... "חסידות זו שבה ומתוכה מדבר הספר לא זכיתי להכיר אלא מעט ומזער, ובתשוקת נפש החילוני עתה, בזכותו של מר, לבוא שעריה, להכיר אישיה ודרכיה ולספוג מתוחותיה. הספר פורס ביד רחבה מכל אלה" (הסופר אברהם קריב, במכתבו, א' דחומ"ס תשל"ג).

*

... "נוכחתי לדעת מה רבה העבודה שעשית בהשקעתך עמל רב וידיעה מופלגת לאסוף חומר כה רב ומעטין. יש בו ליקוטים מענינים שאפשר ללמוד מהם הליכות חיי האדם בדרכי התורה, חסידות ומוסר" (יעקב לסלוי, נכד האדמו"ר מצ'יכנוב, במכתבו, כ"ה בתשרי תשל"ג).

*

... "דבריד בספרך החשוב על בית איזביצא, הערוכים בגיבוש הרעיון ובקלילות המחשבה וההבעה במידה ומפליאה, אכן תורמים תרומה גדולה להבהרת הענינים והבעיות שהאפילו עד כה על סוגיה עמוקה ומיוחדת זו בתורת החסידות.

"אשרי חילך, וכה יעזור לך ה' להוציא לאור בקרוב גם את החלק השני של חיבורך בנושא החשוב הזה, ולהפיץ מעיינותיך חוצה גם ביתר התחומים שהנך עוסק בהם" (מתוך מכתבו של ד"ר ישראל וינשטוק, ירושת"ו, י"ט בטבת תשל"ג).

*

... "בפעם הראשונה זה שנים, שאני קורא על איזביצא-ראדזין בקורת רוח והנאה מרובה. עלה בידך להיכנס ולטייל בין שרשים

כותב הסופר מאיר חובב:

... „קראתי את ספרך מהחל ועד כלה בעניין רב ולמדתי ממנו הרבה. ולבד מעצם הידיעות שאתה נותן, אתה בהכרח גם מפרה את מחשבתו של הקורא כשאתה מעלה שלל רעיונות ומחשבות, שמשהם נזרעים בלב, והם שולחים ענפים לתחומים נרחבים ושונים. „חן-חן לך וישר חילך לאורייתא“.

*

כותב הסופר יהודה יערי:

... „בימים אלה הגיתי בספרך ומצאתי בו פניני-זוהר ממש. בשבילי פתחת פתח לעולם חדש בחסידות שלא ידעתי עליו. „ובכן, אני בא בזה להודות לך על המתנה והנאה שהענקת לכל הרועים בשדה החסידות, והשם ישלם שכרך“.

*

כותב הסופר-המשורר יהודה ליב ביאלר:

... „בספרך על גתיבות האור בחסידות איזביצא-ראדזין, יצרת יצירה נאה בתמציתיותה ובמיבחר העניינים וסידורם היפה. תורה שלמה היא לאורחות חיים ומעגל טוב לאדם אשר דרך חסידים ישמור ועל כך תתברך ותתהלל.

על הקשר בין ר' לייבלי אייגר זצ"ל (שהיה דודי זקני ועל שמו אני נקחא) עם בית איזביצא כתבתי בספר לובלין (אנציקלופדיה לגלויות).

בדף 124 בספרך, נ"ל שכדאי לתקן בזה:

השם של חותנו של ר' לייבלי היה ר' עזריאל מאיר גרדשטיין, ולא גרנטשטיין. ר' לייבלע נולד בבית אביו בווורשה ורבי שלמה אייגר לא נסע לקאצק להחזיר את חתנו ל„מוטב“ רק שלח את המלמד-המחנך שלו“.

עמוקים ולדרוך בעוז. יישר כוחך" (ר' יעקב ליינר, נכד „בית יעקב", במכתבו, ז' בחשון תשל"ג).

*

... „תורה הוא הספר הזה וללמוד אני צריך, אין בו דברים שטחיים אלא כל-כולו חסידות מעמיקה וממילא צריך עיון מעמיק. „אני מודה ששבילי חסידות איזביצא-ראדזין כמעט לא היו נהירין לי ועל-כן הקדשתי כמה שעות לעיון בספרך עד שתפסתי הנקודות המרכזיות" (הרב אהרן פיצ'ניק, במכתבו, כ"ד מרחשון תשל"ג).

*

כותב הסופר החוקר פרופ' רפאל מאהלר:

... „בדיפדוף בלבד דיו להוכיח, שהספר מכיל חומר רב על חסידות איזביצא, הצריך לימוד. ומה גם שאדם נמשך לעיין בו בזכות סגנונו המלבב בקלותו ובבהירותו".

*

הסופר נ. שמן מטורונטו כותב:

... „דבר גדול עשית בעולם החסידות ובתורת מחשבת החסידות. נתגדלתי על ברכי החסידות ויש לי ידיעה בספרי החסידות — בספרך אני רואה נתיב חדש לשמוע ולהבין את החידוש בתורת איזביצא".

*

כותב הסופר אלי' וויזל:

... „רוצה אני להודות לכבודו על שנתן לי את ספרו — ועוד יותר על שכתב אותו. ממש בלעתי בנשימה אחת. אכן, הוא מהווה תרומה מיוחדת במינה לספרות החסידות ולתורתה".

*

מדברי מבקרים בעתונים

"עם הכד אל המבוע"

ראשון לכותבי הערכות על הספר חלק א סמוך להופעתו, הסופר אברהם ביק, במאמרו "עם הכד אל המבוע", ב"הצפה" גליון כ"ח, תשרי תשל"ג, מעלה על נס את דרכו של המחבר בספרו, כך:

"מגמתו של ר' שלמה זלמן שרגאי, חסיד איזביצא-ראדזין, בספרו "בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין", ירושלים תשל"ב, הוא לא להציג את התנועה והמשנה של חסידות זו בחינה היסטורית, אלא בחינה משמעותית. בראשית דבר, "עם הספר" כותב המחבר:

"שני דברים הביאוני להעלות על הכתב פרקים במשנת החסידות של איזביצא-ראדזין: הרצון להנחיל עיקרים תמציתיים מאילנות החסידות, ולהעלות מן המקורות של מאורות חסידות זו דברי אמת, שיש בהם כדי לטפח על ראשם של בעלי דעות מסולפות על משנתם". כאן נסיון אינטגרטיבי להבנת המערכת העיונית והפנימית של משנה זו. מהיותו נתון כולו בספירה רוחנית זו, הצליח לבוא במגע עם הסגנון המקורי והאווירה האותנטית של בית מדרש איזביצא-ראדזין, סיגל לעצמו את רוח הדרשות של הצדיק רבי מרדכי יוסף ליינר, מייסד חסידות איזביצא (נפטר תרי"ד), את אקלימן ואת מונחיהן.

"כך לימדוני, כד הווינא טליא, בסוגיא זו, משנת איזביצא" — כותב המחבר, בבואו להסביר ענין הבחירה והרצון של האיזביצאי. אין כאן מקום לאגאליזם קרה אלא מעין סיעתיות, תוך מסירת סגנונם של אישי חסידות זו בלשונם המקורית.

"ספרו של ש. ז. שרגאי הוא אולי נסיון ראשון להאיר מתוך מקורותיה של חסידות איזביצא וראדזין את בעיות יחסי אנוש

לבין אלקים ויחסי אדם לאדם. הוא מבסס דבריו על הנחות ומוסכמות בתורת החסידות, שרבים וגדולים עשו לפניו, אלא בעמדו על המקורות הוא מפריך הרבה הנחות ומוסכמות של חוקרי חסידות מודרניים.

„הספר הוא חלק האשון, המשך יבוא, ועוד חזון למועד. המבקש לשאוב יבוא אל המבוע וכדו בידו“.

„חסידות של מעלה“

הסופר מאיר אוריין במסתו המקיפה „חסידות של מעלה“, ב„הצפה“, גליין י"ט, חשון תשל"ג, כותב על ייחודו של הספר, בין השאר:

„...נאמנותו של המחבר לתורת רבותיו החסידיים מבצבצת מכל מאה תשעים ואחד העמודים שבספר. הספר נכתב לא רק בהרבה אהדה לאבות החסידות אלא גם בהרבה יראה. ובמיזוג הזה של אהבה ויראה ייחודו של הספר.“

„המעין בספר חש, כי אין רצון המחבר לחדש חידושים בחסידות — חידושים הם עניין של חוקרים מודרניים. אלא עיקר שאיפתו היא לגלות את צפונותיה.“

„שרגאי, פרשן תורת איזביצה, דבק בתורה זו דביקות שברוח ושבנפש. ובפרשנות חסידית, הזדהות אישית עם הדברים היא הקובעת את המשמעות האמיתית שבהם.“

„לשם הבנת הספר ולצורך תחושת המשמעות האמיתית של האמירות המובאות בו, מן ההכרח לדעת הן את היסודות של חסידות פולין ואורח המחשבה שלה והן אופן ההתבטאות של חסידות זו ואורחי הדיבור שלה. המשפט הקצר והמרומז, הניב החריף והלשון השנומה — הסממנים המובהקים של חסידות פולין מפשיסחא ואילך.“

„הספר שלפנינו נכתב על-ידי חסיד איש פנים גבור חסידים אנשי פנים.“

„כבר לפני למעלה מעשר שנים כתב שרגאי במסתו, ש„אין טעם להתווכח בדברים העומדים ברומו של עולם עם דור שכל כולו נתון

לחיים של עולם והזה בלבד" (ספר הבעש"ט, קנה). ובספר שהוא נושא דיוקנו חוזר המחבר על מוטיב זה. בהסתמכו על דברי רבי גרשון העניך, הוא קובע, כי, "עלינו לכוון את פנינו כלפי פנים, כלפי היהדות המאמינה, להעמיק את האמונה, להעמיק חקר בפנימיותה של התורה ולשפר את מעשינו בשמחה של מצווה, באהבת ישראל ובאהבת כל הבריא" (עמוד 7). ואכן, לאנשי פנים, היינו לחסידים של ממש, מתסיס הספר את המחשבה, מחמם את הלב ומטהר את הנפש.

,בהכה לעצמם קובעים הפרקים הראשונים, העיוניים, המבהירים מושגים של שגב והומנתחיים עיקרי הרעיונות של חמשת הרועים של חסידות איזביצה-ראדזין. בפרקי הגות הללו חוזר המחבר אל עומק הסוגיות של אמונות ודעות ודולה רעיונות מבארה של חסידות איזביצה, במהירות רבה, במשנה סדורה, במשפטים מגובשים ובלשון חגיגית כשבין דפיו מהלכת הרזיות המיסטית של שבת בין השמשות, ליד שולחן הרבי...

,הספר, בנתיבי חסידות איזביצה-ראדזין", כל כולו עוסק בעניינים מופשטים שבנצח. עם זאת מתפענח בו סוד יניקתו של המחבר גם בתגובותיו העתונאיות-פובליציסטיות בענייני הרמאליה של הזמן. רש"ז איננו רק נאמן ביתה של חסידות איזביצה. הוא גם מבוגר ביתה של תנועת תורה ועבודה ועם הוגי משנתה. הספר מגלה למעיינים, שלמשגת תורה ועבודה של שרגאי שרשים עמוקים בחסידות איזביצה. אסתפק בקטע אחד ומספר זה המסביר את דרכו של רבו ר' מרדכי יוסף:

— — — ,התכלית איננה, שהיחיד בלבד יהיה מקדש ומסביבו תשתולל סטרא אתרא — לא. התכלית היא הכלל. לעשות את העם למקדש השם. ושכנתי בתוכו לא כתוב אלא בתוכם. כשהאדם דואג לשלימותו שלו בלבד, מצמצם הוא מקומה של השכינה בד' אמותיו בלבד ומפקיר כל העולם. תכלית התכלית — שהבריא"ה כולה תעמוד ותכריז: אין עוד מלבדו!..." (עמ' 30).

,אפשר לשקע את הקטע הזה כאבן פינה בבניין המשגה של תורה ועבודה ולסיסמה לחיינו המתחדשים".

„התרכזות בפנים והתאפקות כלפי חוץ”

מתוך היקף שיחתו של הרב בנימין צביאלי, סופר-עורך בשירות השידור, על הספר, ברשת א' של „קול ישראל”, ביום י"ט בטבת תשל"ג — אנו קולטים בזה תמצית זו:

„ספרו של ר' שלמה זלמן שרגאי מוקדש בעיקר לבעל „מי השלוח”, הרבי הראשון מאיזביצא, זה שפרש מן הרבי מקוצק. בקוצק היו מגרשים את ההמונים שבאו לבקש ישועה מן הרבי — אך ר' מרדכי יוסף אינו גורס שיטה זו. הוא אומר: כתוב בפרשת קדושים „לא תעשוק את רעך”, אם אתה יכול לעזור לחברך ואינך עוזר לו הרי זה עושק, כמו שדורשים בגמרא (בהכות יב, ב): „כל שאפשר לו לבקש רחמים על חברו ואינו מבקש נקרא „חוטא” שנאמר: „גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדול להתפלל בעדכם” (ש"א יב).

„דרכה של איזביצא-ראדזין באה לידי ביטוי לא בהתלהבות הנראית לעינים, בתפילה הבוקעת שחקים, בתנועות מופלגות ובזמירות קולניות, אלא בפיתוח הכיסופים והתשוקה ללמוד וללמוד ולחזור לפני מיותה של תורה ולהגיע לידי קיום מצוות וסייגיהן מתוך שמחה פנימית.

„התרכזות פנימית עמוקה, מזה, והתאפקות נמרצת כלפי חוץ, מזה, הן המאפיינות את דרכה של חסידות איזביצא.

„בספרו של שרגאי אנו מוצאים סיכום תולדות ונסיון חשוב להסביר דרכים ושיטות הן מתוך חומר שנמצא בכתובים והן מדברים שבעל פה. הספר מרחיב את אפקו של המעיין ומעמיק את הבנתו בתורת החסידות בכלל וחסידות איזביצא-ראדזין בפרט.

„בלב ובמוח כאחד”

ב„הדואר” הניו-יורקי, גליון י"ז בטבת תשל"ג, כותב הסופר פליטאל בירנבוים, במאמרו „ארבעה ספרים על יוצרי התנועה החסידית”, על הספר, בין השאר, כך:

„הסופר והעסקן שלמה זלמן שרגאי, לשעבר ראש עיריית ירושלים וראש מחלקת העליה, פירסם לאחרונה את ספרו הט"ו בשם

„בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין“ (ירושלים המשוחררת תשל"ב, 191 עמוד), המסתיים בשלוש מלים אלו: „תם ולא נשלם“, כלומר: הכרך שלפנינו הוא חלק ראשון, וחלק שני עומד לצאת אחריו.

„לחברי המחבר לא לימדו באיזביצא-ראדזין שהאמונה מתנגדת לפילוסופיה, אלא שהאמונה ומבהירה במלים מעטות מה שהפילוסופיה מסבירה בספרים שלמים. „מה שהאמונה משיגה בלב ובמוח כאחד מתאמצת הפילוסופיה זמן רב להשיג במוח בלבד, ולבסוף נוכחת לדעת שלא השיגה ולא כלום, ומה שחשבה אתמול כאמת לאמיתה מתברר היום שטעות היתה בידה“. כאשר יתברר לעתיד עומק הטובה הנמצאת במצוות הנראות כחוקה ללא טעם, „יימלא שחוק פינו ונהיה מלאים שמחה“. הגדרים והסייגים בכל האיסורים הם הם העושים את חיי האדם לקדושים. „בחירה זו של ישראל לעם סגולה אין בה משום השפלת אחרים בכלשהו, אלא משום העלאת ישראל והעלאת אחרים איתם עד שיהיו גם הם האויים לקרוא בשם השם. לכן אין בסגולת ישראל משום התנשאות על אחרים“.

„המופלא בנסתר ובנגלה“

בשבעון „דער אידישער זשורנאל“ הקאנאדי, גליון פסח תשל"ג, נתפרסם מאמרו רחבי-היריעה של הסופר נ. שמן על הספר ועל מחברו, בידיש: „דער נעסטאר פון נסתר און נגלה“. לכל הפחות נביא, בתרגום, שורות מספר לענין:

... „ר' שלמה זלמן שרגאי מוליכנו בשבילים צרים של חסידות, והוא שמרחיבם ופותח מהם נתיבים חדשים, דרכים חדשות, ומעלה עם זה תולדות שלשלת-יוחסין של ענף בחסידות. נתיבים טמירים אור בוקע מהם, וכחסידי ראדזיני ותכלת בציציותיו חודר הוא לכל פרט ופרט ומבהיר תכלתו של רקיע לכל העוסקים בדעת החסידות, לכל המשתדלים לקנות להם מושג בידיעת גדולי המחשבה שצמחו ועלו ושגשגו בעיירה כגון איזביצא, וראדזין אחר כך.

„כמסביר מבורך, מושרש בחסידות ראדזין, עלה בידי שרגאי, על סמך תורה שבכתב, ספרי איזביצא-ראדזין ותורה שבעל פה,

„דברים שבעל פה“ שלו, להכניסנו לפרדס של שיטות מקוריות בחסידות וללמדנו פרק בהתפשטותם והתרחבותם...

„ר' ש"ז לוקח, למשל, עניינים של חטא, תאוה ויצר, שהם לפי בית מדרשה של איזביצא-ראדזין, רק פגימות בחיצוניות, אבל בפנימיותו של יהודי לא פגעו. הנשמה, חלק-אלקי ממעל, עומדת בטהרתה ובקדושתה, והיא נחלצת, „מן המיצר“ שלא תיפגע בפגם כלשהו. כאן ומשתמש המחבר בשיטת הפילוסופיה, מבסס הלך-מחשבה על הנחות מיטאפיסיות ועל עיקרים מזהניים ובכוח השקפות אלו ודאי שאפשר להגיע לרבים ומבני הדור הצעיר האינטלקטואלי, המחפשים דרך יציאה מן התענייה. בחסידות איזביצא מצא המחבר אידיאה שבהיקפה — הן הרעיונות הראציאליים, הן והמחשבה החסידית והן הרגשי-המסתורי שבהגות...

„בשעת קריאת „בנתיבי חסידות“ אלו שרוי הייתי ברגש של זחילו ורחימו. דומה הייתי שאני רואה את הסופר-החוקר עומד על פתח חדר-תורה של רבו ונכנס אליו בחדה ליטול שלום ממנו. אחרי עבר של שנים מרובות כל כך, שלמים אדירים כל כך, של מאורעות כבירים כל כך — זהנה הקשר בעינו עומד: ירושלים ואיזביצא מלוכדים כאחד בקשר בל ינתק. מכל שורה כאן קורנים געגועי-הנצח, התלהבותה הנצחית של והבתרות — ואף על פי כן בנעימה מאופקת כל כך, כראוי לחוקר אובייקטיבי, נמשכת גם הרצאת תולדות השושלת וגם הרצאת תורתו של המורה המסעיר והמפתיע, שספרו „מי השלוח“ היה לאחד מספרי-המופת הסגולתיים של החסידות...

„בנתיבי חסידות“ הרי היא יצירת-כתר באשר לחסידות קוצק-איזביצא. לפנינו דרך מישרים ללימוד הגשר המוחשי בין האריסטוקראטי-אינטלקטואלי ובין הפשוט בעולם העשייה...

אצל שרגאי אין פירוד, אין רוגז, אין מחלוקת במחשבה — בין קוצק לאיזביצא. אם רבי מנחם ומנדל מקוצק והתבטא, שגשמתו חצובה מעידן שלפני חורבן הבית, הרי רבי מרדכי יוסף שרוי-היה בתקופה שלפני החורבן ושלאחריו ומבקש הדרך לגאולה... ורבי גרשון והניך נכדו, „הארחות חיים“ בפי חסידיו, המשיך

בדרך זקנו בתכלית שגילה ובדברו על „צמיחת הגאולה“, מטבע לשון שהשתמשו בו, כפי שמציין שרגאי, לתקופתנו כיום: „ראשית צמיחת גאולתנו“...

„סינתזה של חסידות“

בדור־השבועון הדור־לשוני, עברית ויידיש, „כתב־עת של היהדות הדתית הרומנטית“, גליון ט"ו, תמוז תשל"ג, נתפרסם מאמר הערכה על הספר, „א סינטזע פון חסידות“, מאת הסופר וולף טאמבור. הוא כותב בין השאר:

„...אלמלי באתי לצמצם בהגדרה יקצרה תכנו של ספר זה: „בנתיבי חסידות איזביצא־ראדזין, חלק א“, הייתי אומר, שיש כאן סינתזה מדעית של חסידות בוכלל ושל חסידות־ראדזין בפרט.

מדגיש אני: סינתזה מדעית, שכן כל מאמר, כל פרק בספר, עימי הוא כולו. מחקרי־אנאליטי, והן על יסוד המיסמכים, ספריהם של אדמו"רי איזביצא־ראדזין, והן על יסוד נסיונו הפרטי של המחבר שהוא חסיד־ראדזין, והן על יסוד כשרונו האנאליטי. בכוחו של זה האחרון עולה בידו להסביר בדרך פילוסופית, בחוש החקירה שלו מהותה של החסידות וחשיבותה. לא רק למען קיומה הדתי של היהדות והמשכו, אלא גם למען הקיום הלאומי בכלל.

לפיכך יש בספר הזה משום מקור, משום חידוש. אמנם הופיעו עד והיום עשרות ספרים, מלאים וגדושים סיפורי חסידות, ביוגרפיות של אדמו"רים ודברי־תורה של רבנים, וביניהם אפילו ספרים שעוסקים בחקר תוך־תוכה של החסידות בדרך מדעית, אבל „המדענים הללו עומדים היו מחוץ למחיצה של החסידות ומציצים לפנים, לתוך, החצר של אדמו"רים, כדי להסתכל בחסידות“.

בנידן דידן, המחבר הוא משלנו. הוא גופו חסיד הוא, ומי מוכשר עוד כמוהו לחדור לפני ולפנים בחקר החסידות, שהיא קרובה לנפשו, וגוסף על כך — חביבה ויקרה כל כך...“.

„על כבודו של חסידות איתנים“

בירחון „בית יעקב“, תשרי—מר-חשון תשל”ד, כותב הרב ש. ח. פרוש :

חסידות איזביצא שהורתה ולידתה בקולות וברקים ואילו המשכה בנועם ורוך, לא זכתה משום מה — עד עתה — לסופר שיעלה על הכתב את תולדות צדיקי השושלת שהעניקו חמה בקומתם, ויערוך את עמקי מערכותיה כפי שמצאו את ביטויין בספרי-הלהט של אדמו”ריה והגאונים. למן „מי השלוח“ וההולכים לאט ויחודרים לעומק דרך „בית יעקב“ שמצעד לשיח-רזין המפכים בדומיה הרישית יוקדת שלהבת הדעת, עובר ל„סוד ישרים“ שדפיו לוחטים גאונות, מסתורין ושלימות ועד ל„תפארת יוסף“ אשר כשמו כן תפארתו. אותה סימפוזיה אדירה מחכה היתה למנצח-אמן שבידיו האמונות יפרק את הרי-מחשבתה ויסלול דרך כבושה לרבים ב„ארחות חיים“ של אותם הנפילים, שרידי דור קדומים, ששכינת-הבינה שרתה עליהם.

אירע לה לחסידות זו, מה שאירע לאמה הורתה החסידות בכללה. שועלים קטנים מחבלים כרמים פרצו גדרותיה, כרסמו בענפיה, וחיסטו בקודש הקדשים של האמונה הטהורה, ולא נחה דעתן החסחה עד שנתנו דופי בדבריהם של שרפי מעלה שהיו דבוקים בקונם בכל ימי חלדם „ויהיו מלעיבים במלאכי אלקים ובזים דבריו ומתעתעים בנביאיו“.

אי לזאת בואו ונחזיק טובה לנאמן משנת איזביצא-ראדזין, שינק מלשדה יחד עם חלב אמו, רבי שלמה זלמן שרגאי הי”ו — דור שלישי לחסידי ראדזין — שיצא להגן על כבודו של חסידות איתנים זו, נוסף על „הרצון להנחיל — לשארית הפליטה — בארץ ובגולה עיקרים תמציתיים מאילנות החסידות של איזביצא-ראדזין“.

בספרו „בנתיבי חסידות איזביצא-ראדזין“, מנסה המחבר לתת לקורא מושג-מה על משנתה, הליכותיה והנהגותיה של חסידות זו ורבותיה המאורות הגדולים.

המחבר נזהר להדגיש כי למרות ההקפדה על ידיעת התורה בפנימיותה — שהיתה יסוד ראשון באותו בית-מדרש של העמקה — הרי יחד עם זה לא זלזלו חלילה בפשוטי עם שאינם מסוגלים לכך. יתר על כן כתב בעל „התכלת" זי"ע בהקדמתו לספר אביו „בית יעקב" על התורה: „שכל נפש מישראל שתקיים פשוטי מצוות בכל פרטיהם, הוא מכוון לעומק רצון השי"ת ומעלה עליו השי"ת כאילו קיים כל כוונותיהם". הדברים חשובים שבעתים כאשר לפני כן מוסבר שהידיעה בלבד אינה מספיקה, וכי אין היא תחליף ח"ו לקיום מצוות בפועל ממש, כי כאן הוא בעצם שורש ההטעיה שנתפסו אליה החוקרים למיניהם, בראותם בקבלה, בכלל ובשיטות החסידות על גווניהן, בפרט, איזו „תיאוריה" שאין עמה אלא תפיסת המוח בלבד. מבלי כל רצון לשנות את החיים המעשיים של האדם.

ישוב בענין הדומה לזה, בדברו על שיטת החקירה של הרמב"ם מצטט המחבר דברי „אורחות חיים", הוא גאון הגאונים מרדזין, המגלה ברמב"ם את המקובל שבו גם בדרכי החקירה שלו. וכאן מוסיף הוא הערה במקומה: „אין גם טעם בדורנו זה לעסוק בויכוחים בדרך חקירה, לפי דעתו של „אורחות חיים", מפני שהדור הזה אינו סר מדרך ה' מתוך שהציץ ונפגע, אלא מתוך הפקרות ופריקת עול, ולכן מה יתן זמה יוסיף אם נתווכח עם פורצי גדר אלה על דברים העומדים ברומו של עולם, בשעה שזה נתון לחיי עולם הזה בלבד".

לפנינו קטעים נבחרים ממשנת איזביצא בבחינת „קנקן חדש מלא ישן", בסגנון מובן — אם כי יש גם מקום לשיפור — ואין ספק כי המחבר הנכבד פתח צוהר שיאיר לדור עני בדעת הרגיל למזון רוחני קל שאינו מעייף.

מן העניין לציין מה שכותב הרש"ז שרגאי בשם רבו הגה"ק בעל „תפארת יוסף" מראדזין זצוק"ל בפרק „הליכות גאולה" דברים בוטים נגד התנועה הציונית וראשיה „שכל ציונותם היתה השאיפה להיות ככל הגויים בית ישראל". ראוי הוא המחבר להערכה על „העזתו" לפרסם דברי אומת הראויים למי שאמרם.

יחד עם זה יש מקום להעיר למחבר על קביעתו כאילו „ההתנגדות לאיזביצא-ראדזין ולחידושי „מי השלוח“, „סדרי טהרות“ וה„תכלת“ נעוצה במדה רבה בהתנגדות לדרך של „התכוננות לגאולה“, שאיזביצא-ראדזין החלה להעלות על נס“, שהרי כל כולה של החסידות היא תנועה שיסודה ומטרתה הגאולה, ובראש וראשונה גאולת השכינה הקשורה בגאולה נפשית: „קרבה אל נפשי גאלה“. כי עיקר הגאולה היא גאולת הנפש, ואילו ההתנגדות לאיזביצא היתה אידאולוגית טהורה כשם שבשעתו שרה ההתנגדות רבה בקרב צדיקים מפורסמים, לבאר ושתה ממנה בעל „מי השלוח“ — פשיסחה².

הנתיב השני — מאורות בית המדרש איזביצא-ראדזין, הוא תולדות אהמו"רי שושלת זו, ראוי לציין כי המחבר נכנס בשלום ויצא בשלום בבואו לסקור את הפרשיות העדינות הקשורות בייסודה של איזביצא.

בהכה מיוחדת נודעת בפירסום הנהגותיהם של קדושי עליון הללו, כפי שהובאו בספר „דור ישרים“ להרה"צ ר' חיים שמחה לינר זצ"ל מראדזין החונה בלאדמיר, ועל כך יבוא על הבכה כי „גדול תלמוד שמביא לידי מעשה“.

הנתיב השלישי — דברים שבעל פה הוא מלא עניין.

הספר הוא רק חלק ראשון, וברור שהקורא בו יצפה לחלק השני בתקווה שלא יאחר להופיע — מתוך בריות גופא של המחבר — שזכה וזיכה את הרבים באוצר בלום של ענקי המחשבה החסידית, אשר לאורם נסע ונלך עד ביאת משיח צדקנו במהרה בימינו.

*

בשולי הדברים:

המחבר מוצא לנכון לציין את הדברים בשלמותם, ככתבם בחלק א (עמוד 59):

1. „הם ראו בתנועה הציונית תנועה שבאה להעביר יהודים ממקום למקום על מקלם ותרמילם ולתת להם מקלט בטוח בארץ-ישראל, להמשיך בה חייהם כדאיתמול. יתרה מזו,

הם הכירו רבים מראשי תנועה זו שכל ציונותם היתה השאיפה להיות ככל הגויים בית ישראל, עם שיש לו טריטוריה משלו ולא עוד. על כן ראו בתנועה הציונית תנועה שבאה רק להוציא את ישראל מן הצרות שסבלו מן הגויים בגלות, אבל לא באה להוציא את הגלות ואת טומאת העמים מישראל".

וכן בעמוד 59 :

2. החסידות ניסתה לתת ביטוי מוחשי לכמיהת הגאולה גם על-ידי עלייה ממש לארץ-ישראל, ומראשוני החסידים ותלמידיהם היו גם נאה דוחשים וגם נאה מקיימים; ושוב בעמוד 57: „החסידות — [ולא חסידות איזביצא ראדזין בלבד] — כבשה לבבות, ורבבות נצטרפו לדגלה כדי להרבות כבוד שמים לעורר את געגועים וכיסופים לגאולה עד שאלה יתלקטו לרצון אדיר חזק, שיהא כוחו יפה לסלק את המחיצות ואת המסכים המבדילים בין ישראל לאביהם שבשמים המעכבים את הגאולה". אולם ההפך בין חסידות איזביצא ראדזין אני רואה „בדרך של התכוננות לגאולה" (עמוד 61), ובשני דברים מתבטא השוני:

א. גאולה ע"י מאמץ של יחידים בלבד או ע"י הגברת קדושת כלל ישראל: איזביצא ראדזין לא קיבלה את הדרך שבמאמצים של יחידים בלבד נזכה לגאולה. איזביצא המשיכה בדרך החסידות בכללה, ושמרה „על יסוד הגאולה ומתוך הגברת קדושת כלל ישראל והכשרתו לגאולה באמצעות שלמות יחודה, מתוך התחשבות באהבת ה' ובהבנת ישראל, אף על פי שאין דרך זו מחישה את הגאולה" (עמוד 60).

ב. איזביצא ראדזין החלה להעלות על נס, בניגוד לדעה של „שב ואל תעשה", הדבקות „לשלש שבועות",

„מן השמים ירחמו" והסתפקות „בצפיה לישועה" (עמוד 61), — במעשים ופעולות של אתערותא דלתתא. אומר „מי השילוח": שבעת שה' יתברך יתן תקיפות בלבנו שלא נחרד זהו סימן שה' יתברך חפץ לקבץ אותנו (עמוד 61—62); ו„ארחות חיים" מוסיף, שבזמן הגאולה יתכן שנצטרך להגן על עצמנו גם בנשק. („על אמיתת הדברים עדים הם המאורעות שהתרחשו בארץ-ישראל למעלה מחמישים שנה, מיום שהחלה עליה לארץ במספרים גדולים עד היום הזה").

ועוד אומר „ארחות חיים", שזהו אתחלתא דגאולה „שישיגו רשיון לבנות בית המקדש", וכמובן שאין משיגים חשוד כשארין מבקשים. כאן ההבדל: אתערותא דלתתא למען הגאולה ע"י מעשים, או ציפיה לאתערותא דלעילא בלבד (עמוד 58).

**

תוספת ל„סמוכין" עמ' 84

מלכות ישראל הקדושה תצמח

ממלכות בלתי קדושה

אומר המהר"ל (גבורות השם):

„מלכות המשיח שתתחדש מלכות חדשה, היא יוצאת מן המלכות הראשונה שלפני זה. וזה — כי מלכות ישראל הקדושה שיש לה מדרגה אלקית פנימית, היא צומחת מתוך מלכות בלתי קדושה... שכל דבר שיש לו מדרגה פנימית הוא יוצא מתוך דבר שהוא חיצון לו".

ביבליוגרפיה *

א

ספרי מקור של אדמו"רי איזביצא-ראדזין למהדורותיהם

(א) סדרי טהרות, אהלות — ב מהדורות. (יא) שמוני טמוני חול — ה מהדורות. (יב) פתיל תכלת — ד מהדורות. (יג) עין התכלת — ג מהדורות. (יד) דלתות שער העיר — ג מהדורות. (טו) ארחות חיים ונלות אליו ספר עשר מלין דחסידותא — ה מהדורות. (טז) תפארת החנוכי — מהדורה אחת. (יז) סוד ישרים על כל המועדים — מהדורה אחת. (יח) סוד ישרים על התורה — מהדורה אחת. (יח*) שלש תשובות — מהדורה אחת. (יט) תפארת יוסף — ב מהדורות.	(א) מי השלוח ח"א — ג מהדורות. (ב) מי השלוח ח"ב — ב מהדורות. (ג) בית יעקב, בראשית — ב מהדורות. (ד) בית יעקב, שמות — ב מהדורות. (ה) בית יעקב, ויקרא — מהדורה אחת. (ו) בית יעקב, תכולל — מהדורה אחת. (ז) סדר הגדה של פסח עם ספר הזמנים — ג מהדורות. (ח) ספר הזמנים על חג השבועות — מהדורה אחת. (ט) סדרי טהרות, כלים — ב מהדורות.

רשימה ביבליוגרפית זו כוללת:

(א) ספרי המקור של אדמו"רי איזביצא-ראדזין; (ב) פרסומים על השושלת. ואף על פי שזוהי רשימה חלקית וחסרים בה הרבה פרטים, סבורני שראויה היא לפירסום כדי לציין את ההתעניינות הרב-גונית, בספרות קודש וחול, בחידושיה של שושלת זו בנושאי הלכה ומחשבת הקבלה והחסידות, כגון ענין התכלת, סדרי טהרה, ביאור „בעל התכלת" לצוואת ר' אליעזר-הגדול, לרבות מסירות הנפש ותפארת שבגבורה של האדמו"ר האחרון הרש"ש הי"ד — נושא לעצמו בהיסטוריה ובספרות יפה.

ב

פרסומים על איזביצא-ראדזין

בספרות הלכה, דרוש וחסידות

- (א) ישועות ישראל על חושן-משפט לרבי ישראל יהושע טרונק מקוטנא, ורשה תר"ל.
- (ב) שאלות ותשובות ישועות מלכו להג"ל, גוי-יורק תשי"ח.
- (ג) גור אריה יהודה לרבי מנחם זמבא, ובנו הזחן ר' משה יהודה, בילגוריי תרפ"ח.
- (ד) תורה שלמה לרבי מנחם מענדל כשר, כרך כב, פ' כי תשא במילואים.
- (ה) תכלת בזמן הזה, להג"ל, תדפיס מתוך ספר היובל, להרב ד"ר אליהו אלי יאנג, גוי-יורק.
- (ו) תכלת בציצית בימינו, לר' יעקב ליינר, תל-אביב תשי"ד.
- (ז) עיר הקודש והמקדש, לרבי יחיאל מיכל טיקוצינסקי, ירושלים תש"ל.
- (ח) משכנות לאביר יעקב, לרבי הלל משה משיל גלבשטיין, ירושלים; וקונטרסים: פסול תכלת, פתיל תכלת, תפלה למשה, ירושלים תרל"ה—תרמ"ח.
- (ט) ספרי רבי צדוק הכהן מלובלין.
- (י) דור ישרים, לרבי חיים שמחה ליינר, לובלין תרס"ט.
- (יא) מאזני צדק, לר' דובעריש בן אלכסנדר טורש, ווארשה תרנ"ה (1895).
- (יב) שמחה שלמה, לר' שמחה שלמה אנגרעלעווער, פירוש על קהלת, ווארשה תרנ"ה.
- (יג) תכלת מרדכי, לרבי שלום חיים הכהן שבדרון, מארמארעש—סיגעט, תרע"ג.
- (יד) שיח שרפי קודש, תשי"ד, הוצ' „ירושלים".
- (טו) שם משמואל, לאדמו"ר רבי שמואל בורגשטיין מסוכטשוב, ויקרא, ירושלים תשכ"ב.
- (טז) תפארת ירוחם, לר' ירוחם ליינר, גוי-יורק תשכ"ח.
- (יז) סופרים וספרים, להרב שלמה יוסף זיון, כרך ג, תל-אביב תשכ"א.
- (יח) שארית ישראל, לרבי ישראל הכהן מרדוניצקי, ברוקלין תשט"ו.
- (יט) מעמי המנהגים ומקוריהם הדינים, לאי"ש שו"ב [הרב אברהם יצחק שפרלינג], ירושלים תשי"ו.

- (כ) זוהר הרקיע, לר' ירוחם לייגר, ניו-יורק תש"ב.
 (כא) שרי חמד, הוצאת „קה"ת"ה' תשכ"ט, עמ' 3420, 1946, 476, 26, 31, 812, 2330.

תולדות וזכרונות

- (כב) תולדות הפוסקים, לר' שמעון משה חאנעס, ניו-יורק תש"ו.
 (כג) פנת יקרת, לשלום לבי"א, ברוקלין תשכ"ח.
 (כד) שושלת הזהב, לר' ישראל אידלמן, ירושלים תשל"ב.
 (כה) ספר זכרון של טומושוב-לובלין, ירושלים תשל"ב.
 (כו) תפארת ראדזין, תל-אביב תשל"ב.
 (כז) אנציקלופדיות של גלויות לארצות הגולה ועדותיה, בעריכתם של נחמן בלומנטל, מאיר קוזין, כרך רביעי וחמישי, לובלין, תל-אביב תשל"ב.
 (כח) ספר אסמרוב מאזוביצקי, ירושלים תשכ"ז.
 (כט) שי לישעיהו, לזכר ישעי' וולפסברג, מאמר של הרב הרצוג, ירושלים תשט"ז.
 (ל) בית קוצק (השרף), לר' יהודה ליב לוין, ירושלים, תשי"ט.
 (לא) האדמורים מאזוביצא, יהודא ליב לוין.
 (לב) אלה אזכרה, בעריכת יצחק לוין, כרך חמישי, ניו-יורק תשכ"ג.
 (לג) ר' צדוק הכהן מלובלין, ירושלים תשי"ד, הרב א. י. ברומברג.
 (לד) ספר ראדזין, ליצחק זיגלמן, תל-אביב 1957.
 (לה) מאיר עיני הגולה, ורשה תרצ"ב.
 (לו) תולדות אנשי השם, לר' מרדכי מנחם ליטוועס, ווארשה תרנ"א.
 (לז) ספר האדמו"רים, ליצחק אלפסי, תל-אביב תשכ"א.
 (לח) החסידות, להג"ל, תשל"ד—1974.
 (לט) אדמו"רים שנפלו בשואה, למנשה אונגער, ירושלים תשכ"ט.
 (מ) מרמזות ירושלים, לי. גליס, ירושלים תשכ"ב.
 (מא) עיר ווילנא, להלל נח שטיינשניידר, ירושלים תשכ"ט.
 (מב) מדור דור, למ. ליפסון, תל-אביב תשכ"ח, כרכים א, ב, ג, ד.
 (מג) ראשים בישראל, לדוד לאזאר, תל-אביב תשי"ג, חלק א, מאמר על משה סנה.
 (מד) יחידי סגולה, לר' איסר פרנקל, תל-אביב תשי"י.

- (מה) פולין, זכרונות ותמונות, ל. טרונק, תל-אביב, מרחביה 1962.
- (מו) ספר החסידות, לד"ר יצחק רפאל, תל-אביב תשי"ט.
- (מז) מדי חודש בחודשו, להרב י. ל. הכהן מימון, כרך ה, ירושלים תשי"ט.
- (מח) ספר הבעש"ט, בעריכת י. ל. הכהן מימון, ירושלים תש"ך.
- (מט) אלה שלא נכנעו, למ. פרגר, תל-אביב תשט"ו.
- (נ) ספר החסידות, לאליעזר שטיינמן, ירושלים תשכ"ב.
- (נא) סנה בוער בקוצק, למאיר אוריין, ירושלים תשכ"ד.

השכלת ומחקר

- (נא*) גן פרחים, ליהושע בן חיים ז"ל הלוי, מוזח חלק ג.
- (נב) אוצר הצמחים, להנ"ל.
- (נג) החסידות וההשכלה בגאליציה, ספרית פועלים, תש"ט—1945.
- (נד) החסידות וההשכלה, לרפאל מאהלר, מרחביה 1961.
- (נה) מאמרי חכמה, לחיים וליג סלוננימסקי, חלק שני, ווארשא תרצ"ד.
- (נו) ספר היוכל ליצחק בער,
- מאמרו של יוסף ווייס, ירושלים, תשכ"א.
- (נז) התכלת והארגמן, לא. ש. הירשברג.
- (נח) החסידות, לר' אהרן מרקוס, תל-אביב תשי"ד.
- (נט) ההד, ירושלים תרצ"ה, חוברת ו, א. ש. הירשברג.
- (ס) לעגנון שי, ירושלים תשכ"ו, מאמרו של גרשום שלום.
- (ס*) כתבים נבחרים, ליקוטיאל גינזבורג, ירושלים תשכ"א, עמ' 218.

עתונים, ירחונים, ומאספים

- (סא) הלכנו, שנת אחת עשרה, תרל"ה, מס' לד.
- (סב) תלפיות, תר"ע מכתבים מאת ר' עקיבא יוסף שלזינגר, עמ' 31, 104, 61, 600; ר' גרשון שטרן, עמ' 61, 68—156; ר' מאיר קייטלגיסער, עמ' 83—182.
- (סג) אוצר הספרות, חלק ב, שנה ששית, קרקע תרמ"ט-ן, מאמר מרדכי רבינוביץ.
- (סד) התור, תרפ"ז גליון כ, תרפ"ט גליון לו.
- (סה) ההד, ירושלים תרצ"ב, גליונות ד, ה.
- (סו) הרב א. י. הרצוג, ספר המאסף, ש. שלום, כרך ז, תשכ"א.

(עב) קול העם, תל-אביב, ניסן תשל"ב, מאמר אברהם ביק.

(עג) הדרטמיניזם של איזביצא, יוסף ויס, ספר היובל של בר, ירושלים תשכ"א.

(עד) אישים לנחום סוקולוב, ר' צבי הירש קלישר, עמ' 61, ירושלים תשי"ח.

(עד*) ביני, שבט-אדר תשל"ד, חוברת תנא"ב, אברהם ביק, לנצחונה של סניגוריה.

(סז) כיני, טבת תשכ"ט.

(סח) הרפואה, תל-אביב תשי"ד, כרך מז, חוברת ד.

(סט) ידיעות בית לוחמי הגיטאות, טבת תשט"ו, מס' 8—1.

(ע) מולד, ירושלים תשכ"ג, חוב' שבט, מאמר רבקה ש"ץ.

(עא) בית יעקב, קובץ ד, ירושלים תשל"א.

ספרות יפה

חלקים א-ב, תל-אביב תש"ב.
(עז) וולאדאזוא, תל-אביב תשל"ד.
(עח) ביערות פולין, לי. אופ-טושו, ניו-יורק 1932.

(עה) כתבים נכחדים, ליצחק קצנלסון, לוחמי הגיטאות תשט"ו.
(עה*) השיר על הרבי מראדזין, להנ"ל, תשל"ב.
(עו) בעל התהלים, לשלום אש,

ספרות יידיש ואנגלית

(פד) חסידות מאמיו, לאברהם ביק, ניו-יורק 1944.

(פה) יום-טובדיקע בלעטלער, ווארשע, כסלו 1894.

(פו) דער רבי פון קאצק, לצבי כהן, ניו-יורק 1950.

(פז) חסידות אין יום טוב, מנשה אונגער, ניו-יורק 1958.

(פח) מארגען זשנגאל, 4 מאי 1950, אהרן צייטלין.

(עט) ערד און הימל, למ. ב. שטיין, ווארשא 1926.

(פ) אלט קאצקער חסידות, להלל ציטלין, ווארשע 3.4.1926, דער מאמענט.

(פא) קאצקער מעשיות, למאיר בערגמן, ווארשע.

(פב) פשיטתא און קאצק, למנשה אונגער, ניו-יורק.

(פג) יזכור בוך, כעלם, יאהאנס-בורג 1954.

- פּט) ינום מורקאוו, חלק א, בוענוס איירס. (צה) ספר קדושים, למנשה אונגר, ניו-יורק 1967.
- צ) דאקומענטען פון ווארשעווער געמא, לפרופ' בער מארק, ווארשע 1950.
- צא) לובליה, לנחמן שמו, טאר-אנטא 1951.
- צב) דאס געזאנג פון חסידות, להנ"ל, באנד 2, בוענאס איירעס 1959.
- צג) באציאונג צו ארבעט אין ארבעטער, להנ"ל, באנד 1, טאראנטא 1963.
- צד) קאצק, לפרופ' אברהם יהושע העשל, תל-אביב תשל"ג.
- צח) Universal Jewish Encyclopedia, New-York.
- צט) Encyclopedia Judaica, Jerusalem.
- ק) M. Newman, Anthology of Hasidism.
- קא) Kabala, G. Shalom, Keter Pub. p. 232, Jerusalem 1974.

ה ח ל ז ו ן

צולם מתוך הספר באנגלית: Aquarium Neapolitanum, עמוד 31.

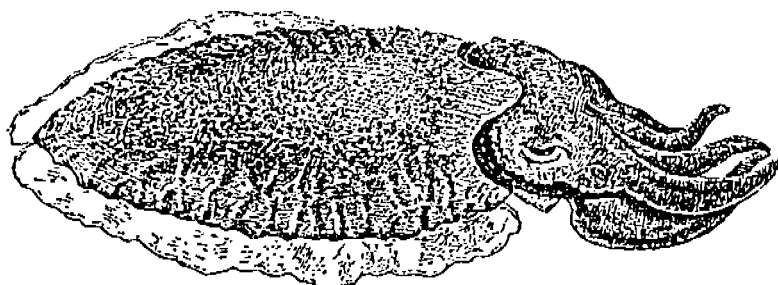

Fig. 78. — *Sepia officinalis* (Cuttlefish), $\frac{1}{2}$ nat. size, p. 90.